



ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ  
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARI  
ARAŞTIRMA MERKEZİ

SAYI / ISSUE: 3 • MART / MARCH 2005

ÇANAKKALE



Çanakkale

The Turkish

Araştırmaları

Yearbook of

Türk Yıllığı

Gallipoli Studies

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı / The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies Sayı / Issue: 3 Mart / March 2005



## ATATÜRK VE ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM), 1992 yılında ÇOMÜ Rektörlüğüne bağlı olarak kurulmuştur. Merkezin amacı, Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'ndaki rolü, bu savaşların Türk ve dünya tarihindeki yeri, önemi konularını araştırmaktır. Bu alanda yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış, belge ve eserleri toplayıp bir arşiv ve kitaplık oluşturmak, yayınlar yapmak, bilimsel toplantılar düzenlemek ve bu amaçlarla, yurtiçi ve yurtdışındaki resmi kurum ve üniversiteleri işbirliği yapmaktır.

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda AÇASAM bugüne dek ulusal ve uluslar arası düzeyde çeşitli toplantılar düzenlemiştir, bu toplantılarda sunulan tebliğler yanı sıra Çanakkale Savaşları tarihiyle ilgili kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlar AÇASAM adresiyle yazışılarak edinilebilir.

1999 yılıyla birlikte, Merkez tarafından gerek ÇOMÜ ve gerekse diğer üniversite öğrencilerine, Gelibolu Yarımadası Savaş Alanları ve Şehitliklere yapılan gezilerde, olanaklar ölçüsünde rehberlik hizmetleri sunulmaktadır.

Ayrıca Merkez, çeşitli resmi ve özel kurumları, Çanakkale Savaşları, Tarihi ve Gelibolu Milli Parkı'nın ilgili komitelerinde, danışmanlık hizmetleri de vermektedir.

AÇASAM'ın son etkinliği ise, Çanakkale Savaşları tarihi ve Çanakkale'yle ilgili bilimsel araştırmalara yer verecek Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı (The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies) adlı, yıllık bir akademik çalışmayı başlatmak olmuştur. Yıllık 18 Mart 2003'te, ilk sayısıyla yayıma başlamıştır.

## ABOUT THE ATATÜRK AND ÇANAKKALE RESEARCH CENTRE AT ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (ÇOMÜ)

The Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre (AÇASAM) was founded in 1992 under the administration of the Rectorate of Çanakkale Onsekiz Mart University (ÇOMÜ). The aim of the Centre is primarily to research all aspects of the Gallipoli Campaign and its significance in Turkish and world history, together with the decisive role played by Mustafa Kemal (Atatürk) in the campaign. We have recently decided to broaden the scope of research coordinated by the Centre to include other aspects of the history of the Çanakkale region, the results of which can be seen in the contents of the present Yearbook.

With these aims in mind, the Centre organises conferences in conjunction with institutions and universities in Turkey and abroad and gathers documents and books from inside and outside Turkey for its archive. AÇASAM also publishes, in English and Turkish, Gallipoli conference proceedings which may be obtained by writing to the address given.

Since 1999, the Centre has been involved in organising and guiding trips to the Gallipoli battlefields and memorials for students at ÇOMÜ and other universities. In addition, the Centre also acts in a consultative capacity to institutions and private organisations on topics related to the Gallipoli Campaign and Gallipoli National Park.

The latest initiative of AÇASAM has been the commencement of an annual academic study, the *Turkish Yearbook of Gallipoli Studies*, that will give space to scholarly historical research into the Gallipoli Campaign and Çanakkale region. The first issue of the Yearbook came out on 18 March 2003. The second issue presents expanded coverage on different aspects that we hope will meet with interest and encourage further inter-disciplinary and inter-university ventures in the future.

## İçindekiler

90 Yıl Sonra Çanakkale 1915'i Düşünürken A. Mete TUNÇOKU .....	1
<i>Birinci Dünya Savaşına Varan Gelişmeler İçerisinde Çanakkale Savaşları'nın Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi</i> Gürül BABA .....	1
<i>Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler</i> Ahmet ESENKAYA Ceyhan KOÇ .....	24
<i>Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı Ve Çanakkale Savaşı'nın Türk Sanatına Etkileri</i> Ayşe FAZLIOĞLU .....	58
<i>1877 – 1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Göçler</i> Mihail ATABAY .....	92
<i>Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı</i> Şerif KORKMAZ .....	108
<i>Şer'iyye Sicillerinin Önemi ve Çanakkale Şer'iyye Sicilleri</i> İmran DEMİRBAŞ ŞAHİN .....	137
<i>Millî Mücadele'de Ezine ve Çevresi</i> Muhammet ERAT .....	155
<i>Türk Resim Sanatında İkinci Mevrutiyet Öncesi Dönemde Yetişmiş Çanakkale ve Çevresi</i> Mehmet ÜSTÜNİPEK .....	171
<i>Çanakkaleli Bir Şair: Ece Aylan ve Şiiri</i> Hulusi GEÇGEL .....	188
<i>Bozcaada'nın Turizm Coğrafyası</i> Okun YASAAR .....	209
<i>Çanakkale İli Bağcılığının Mevcut Durumu, Gen Kaynakları Potansiyeli, Bağcılığın Ekonomiye Katkıları ve Son Gelişmeler</i> Alper DARDENİZ, Murat ŞEKER, Abdullah USLU ve Zuhâl YÜCEL .....	245
<i>Çanakkale Savaşları Üzerine Yazılmış Almanca Kitaplar Tarih Araştırmalarında Çevirisi Yapılmamış Çalışmaların Yaratıldığı Sorular</i> İbrahim AKSU .....	265
<b>KITAP TANITIMI</b>	
<i>Çanakkale: Ümitler, Yanlıklar, Gerçekler</i> Şerif KORKMAZ .....	271
<i>Harp Mecmuası</i> Aziz KILINÇ .....	274

## ÇANAKKALE

### ARAŞTIRMALARI TÜRK

#### YILLIĞI

#### *The Turkish Yearbook of*

#### *Gallipoli Studies*

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları

Araştırma Merkezi Yayınıdır

#### Sahibi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

adına

Rektör Prof. Dr. Ramazan AYDIN

#### Editör

Prof. Dr. A. Mete TUNÇOKU

#### Yardımcı Editör

Ar. Gör. Gürül BABA

#### Kapak Tasarım

Yrd. Doç. Enver YOLCU

Mehmet FİLİZ

Yabancı Dil Danışmanı

Okutman İbrahim AKSU

## HAKEM KURULU

### *Consulting Board*

Prof. Dr. Ahmet Özgiray, Ege

Üniversitesi

Dr. N. Bihal Şimşir, Büyükelçi (E.)

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran,

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Enver Konukçu, Atatürk

Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün Aybars, Dokuz

Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İsmet Görçüli,

Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Sevil Akgün, Ota Doğu

Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz Ercaan, Ankara

Üniversitesi

### Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığın 3. Sayısı Özel Hakemleri

Prof. Dr. Ali Osman Öztürk, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Derman Küçükaltan, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. A. Nuri Yurdusev, Ota Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Sâhit Ageoğlu, Ankara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Selim Sarp Tunçoku, Urla Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi

ISBN 975- 8100.30.0

## Contents

<i>Evaluation of The Gallipoli Campaign in Terms of The Developments Leading To The Outbreak of The First World War According To International Relations Theories</i>	17
<i>Türkish Hospitals in the Gallipoli Campaign</i>	53
Ahmet ESENKAYA Ceyhan KOÇ	
<i>A Carpet Patterned With A Map Of Çanakkale in Dolmabahçe Palace And The Influence of The Gallipoli Campaign On Turkish Art</i>	89
Ayşe FAZLIOĞLU	
<i>Migrations to the Çanakkale Region 1877 – 1950</i>	106
Mithat ATABAY	
<i>The Administrative and Population Structure of Çanakkale after The Reforms</i>	134
Şerif KORKMAZ	
<i>The Importance of Şer' iye Registers And The Çanakkale Şer' iye Registers</i>	153
İmran DEMİRBAŞ ŞAHİN	
<i>Ezine and its Environs during The War of Independence</i>	170
Muhammet ERAT	
<i>Local Painters of the Çanakkale Region Educated Prior to The Second Constitution</i>	185
Mehmet ÜSTÜNİPEK	
<i>Ece Ayhan: A Poet from Çanakkale</i>	206
Hulusi GEÇGEL	
<i>The Tourism Geography of Bozcaada</i>	242
Okan YAŞAR	
<i>Grapevine Growing, Its Economic Importance, Possible Genetic Resources, and Recent Developments In Çanakkale</i>	254
Alper DARDENİZ, Murat ŞEKER, Abdullah USLU ve Zuhal YÜCEL	
<i>German Books on Gallipoli: The Problem of Untranslated Works in Historical Research</i>	256
İbrahim AKSU	
<b>BOOK REVIEWS</b>	
<i>Çanakkale: Ümitler, Yanılgılar, Gerçekler</i>	271
Şerif KORKMAZ	
<i>Harp Mecmuası</i>	
Aziz KILINÇ	274

## 90 YIL SONRA ÇANAKKALE 1915'İ DÜŞÜNÜRKEN

Bilindiği gibi içinde bulunduğumuz 2005 yılı, Çanakkale Zaferinin 90. Yıldönümüne rastlamakta ve bu yönüyle ayrı bir önem ve anlam taşımaktadır.

Üniversitemiz Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi şirekli yayını olan **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**ğının üçüncü sayısını, sizlere böyle özel bir vesileyle sunmaktan çok mutluyuz.

Aradan neredeyse bir asır gibi uzun bir zaman geçmesine karşın ve her geçen yıl daha da artan bir ilgi, takdir ve saygıyla anılan başka kaç savaş vardır bilemiyorum... Avustralya ve Yeni Zelanda'dan Türkiye'ye, İngiltere ve İrlanda'dan Kanada'ya dek uzanan çok geniş bir coğrafyada, Çanakkale Savaşlarına katılıp kan ve canlarını veren o kahraman insanlar, özel tören ve etkinliklerle anılıyorlar. Birçok ülke üniversitelerinde hala Çanakkale Savaşları araştırılıyor, tezler yazılıp kitaplar yayımlanıyor. Sanki bu savaşların tarihi dev bir buzdağı da insanlar, su altında kalan ve pek bilinmeyen boyutlarını yeni yeni keşfediyor; keşfedip anladıkça da, olayın büyüklüğü ve önemi de daha artıyor...

O zaman şu soruya yanıt aramak gerekiyor: Nedir Çanakkale Savaşlarını benzerlerinden böylesine farklı ve önemli kılan özellikler?..

- Akla ilk gelen husus, birbirlerini hiç tanımayan ve çok uzak ülkelerden gelen ulusların, Çanakkale'de ve karşı siperlerde, insanlık tarihinin tank olduğu en kanlı savaşlardan birine katılmış olmasıdır. Düşünün bir kere, bazen sekiz metreye yaklaşan siperlerde bir tarafta Türkler, Arnavutlar, Araplar, Kürtler, Almanlar; karşı tarafta ise İngilizler, Fransızlar, Anzaklar, İrlandalılar, Hintliler, İskoçlar, Maoritler, Senegal ve Sudanlılar... Yüzbinlerce insan Gelibolu Yarımadası'nın daracık kıyılarında, dik yamaçlı tepelerinde ve derin vadilerinde aylarca şiddetli ve kanlı bir mücadele veriyor...
- Üstelik füzeler, roketler, gelişmiş silahlar yoktur Çanakkale'de. Uçaklar bile çok sınırlı kullanılmış, savaşın kaderini, göğüs göğüse yürütülen sığıcı mücadelesi belirlemiştir. Binlerce genç, Doğruluğuna ve evrenselliliğine inandıkları ilkeler uğruna kan ve canlarını vermektan kaçınmamışlardır. Onun içindir ki, tarafların sonuna dek dürüstçe, mertçe ve kahramanca savaştığı; savasırken de büyüyüp yüceleştiği bir devler savaşı gibidir...

- Aylarca süren ve tarihin tanık olduğu bu son şövalye ruhlı savaşlar boyunca taraflar, birbirlerini tanıyacak, tanıdıkça da takdir edip saygı duyacaktır. Öyle ki, siperlerde yazılan günlük ve mektuplarda Anzak Johnny ya da İrlandalı Tommy, Türk askeri Mehmetçikten; **“dürüst, mert, insancıl ve kahraman. Ona karşı nefret değil saygı duyuyoruz”** diye bahsedilmiştir. Aynı şekilde Mustafa Kemal de, ülkeyi işgale gelen yabancı askerleri; **“kahramanlar, öldükten sonra onlar, bizim de çocuklarımız olmuşlardır”** diye tanımlayabilecektir... Tarafların birbirine kahraman deyip saygı duydukları kaç savaş vardır tarihte?...
- Çanakkale’de tarafların verdiği toplam kayıpların (zayıfatın) 500 bin gibi çok büyük bir sayıya ulaşması, bu savaşların bir diğer önemli yönüdür. Yüzlerce doktor, öğretmen, mühendis gibi, okuyup yetişmiş genç beyin bu savaşlarda can vermiştir. Bu büyük beyin kaybının ilgili ülkelerin sosyo-politik gelişmesine yaptığı olumsuz etkiler, günümüzde bile hissedilmektedir.
- Kuşkusuz bu savaşların çok önemli bir diğer uluslar arası yönü, çok farklı ulus ve etnik kökenden gelen, çoğu da sömürgelerde yaşayan **yüzbinlerce insana, kendilerini tanımak için de fırsat yaratmasıdır**. Bu insanlar bir yanda inanılmaz zor koşullarda, kanlı bir mücadele verirken; **orada ne aradığını, kim için kanını canını verdiğini ve ülkesini kahramanca savunup mertçe çarpışan Türk’e karşı neden çarpıştığını da, sorgulamaya başlayacaktır. Bilindiği gibi bu sorgulayış, Birinci Dünya Savaşı sonrası güç kazanan milliyetçi akımların ve bağımsızlık hareketlerinin mayasını, özünü oluşturacaktır.**

Ayrıca, 19 Mayıs 1919’da başlatılıp, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin kuruluşuyla taçlandırığımız Milli Mücadele’nin ilk temellerinin de gene, Çanakkale Savaşlarında atıldığı ve Mustafa Kemal’in ulusun kaderini belirlemek üzere ilk kez gene Çanakkale Savaşları sırasında parlattığı anımsanırsa, bu savaşların etki ve sonuçlarının bizler için, neden bugün de çok büyük bir önem ve anlamlı taşıdığı daha iyi anlaşılabilir...

Diğer taraftan, ikinci sayısıyla başlamak üzere ulusal hakemli dergi olarak çıkmayı amaçlayan Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı bugünkü, düzeyce daha gelişmiş ve güçlenmiş olarak yayımlanmaktadır.

Dergimize gösterilen ilgi giderek artmakta, sadece yurt içi değil, yurt dışından da değerli incelemeler gelmektedir. Üçüncü sayıda yer alan ve geniş bir ilgi alanını kapsayan inceleme yazıları, çok sayıda çalışma arasından seçilmiş eserlerdir. Bu durum bize, beklentilerimizin ve böyle ciddi bir yayına duyulan ilgi ve gereksinimin haklılığını göstermektedir.

Sınırlı olanaklarımıza karşın, gösterdiğiniz ilgi ve destekle, artan bir coşku ve sevgiyle hazırlayıp sunduğumuz bu sayıda, ne denli titizlensek de engel olamadığımız bazı eksiklik ve baskı yanlışlarının olduğunu da biliyoruz. Bu ve diğer konularda bizlere iletceğiniz yapıcı eleştirileri ve önerileri, gelecekte sizlere daha düzeyli yayınlar sunmamıza yardımcı olup, yol gösterecektir.

Bilindiği gibi 2005 yılı, Çanakkale Zaferi’nin 90. Yıldönümüne rastlamaktadır. Savaşın ve zafetlerin 90. yılında mütevazı de olsa böyle bir yayını gerçekleştirmekle, Çanakkale’de can ve kanlarını feda eden atalarımıza olan borcumuzu, bir nebze olsun ödeyebilirsek mutlu oluruz.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 2005 yılı sayısının hazırlanıp yayımlanmasının, o zor ve karmaşık sürecinde emeği geçip, destek veren herkese içten teşekkür ve saygılarımızı sunarız.

Prof. Dr. A. Mete TUNCOKU

+  
**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA VARAN GELİŞMELER İÇERİSİNDE  
ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER  
TEORİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Gürol BABA\*\*

Giriş

Çalışmamızda Çanakkale Cephesi'nin açılmasına neden olan faktörler, Doğu Sorunu üzerindeki Büyük Güçlerin çıkar çatışmaları çerçevesinde ele alınarak değerlendirilecektir. Bu çerçevede çalışmamız iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Doğu Sorunu Çerçevesinde Büyük Güçlerin stratejileri genel bir biçimde değerlendirilecek ve Çanakkale Savaşları'nın sadece Birinci Dünya Savaşı'ndaki son dönem gelişmelerin değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine değin dayanan çok uzun dönemli oluşturmaların bir sonucu olduğu ispatlanmaya çalışılacaktır. İkinci Bölümde ise, Çanakkale Savaşları farklı bir yaklaşımla, Uluslararası İlişkiler Disiplininde yer alan farklı teoriler kapsamında bir örnek olay olarak konudan sonra irdelenecektir. Bu irdeleme yapılırken, konu çoğulcu bir yaklaşım kullanılarak, birden fazla uluslar arası ilişkiler teorisi çerçevesinde ele alınarak işlenecektir.

**Doğu Sorunu Çerçevesinde Büyük Güçlerin\*\*\* in Stratejilerininin**

**Genel Bir Değerlendirmesi**

Orta Doğu sınırları, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar, Osmanlı Devleti'nin Asya ve Afrika'daki toprakları olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamız içerisindeki temel eksenlerden biri olan Doğu Sorunu, bu sınırlar söz konusu dönemde en köklü problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Sorunun süregelen bölge ise, Mısır'dan başlayıp Türk Boğazları'na kadar bir hilal çizerek uzaması nedeniyle Verimli Hilal adı verilen coğrafyadır.

\* Çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Birinci Dünya Savaşı Varan Gelişmeler İçerisinde Çanakkale Cephesinin Yeri" başlıklı yüksek lisans tezinin öz bir değerlendirmesidir.

\*\* *Araştırma Görevlisi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi

\*\*\* Çalışmamızda, "Büyük Güçler" den kast edilen, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan'dır. Ancak Almanya ve İtalya da, ulusal birliklerini sağladıktan sonra bu gruba katılmışlardır.



Doğu Sorunu adı verilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Güçlerce parçalanma sorunlarının ortaya çıkışındaki temel sebep, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girmesiyle birlikte gücünü kaybetmeye başlamasıdır. Bu oluşumla birlikte Büyük Güçler, 18. yüzyıl'dan itibaren Verimli Hilal bölgesine nüfuz etmek için her tür fırsatı değerlendirilmeye başlamışlardır.

Söz konusu dönemde birlikte bölgede, Büyük Güçlerin çıkar çatışmalarının giderek artan bir şiddete sahip olduğu görülmektedir. Büyük Güçlerin çıkar çatışmalarında, tarafların bir araya gelip paylaşım temelli bir işbirliği oluşturamamaları, bu devletleri "oldu-bitti" politikalarına yöneltmiştir. Söz konusu politikalar da, herhangi bir devletin tek başına bölgeye hakim olmasına engel olmuştur. (Brown 1984) Tek başına hakim olmak bir yana, çıkarlar arasındaki dengeyi bozucu en ufak bir hareket dahi, doğrudan diğer tarafları harekete geçirmekte ve denge, dengeyi bozucu devletin sınırlandırılması pahasına sağlanmaktadır. Esas olarak bu dengeyi sağlayan unsur ise, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüdür. Bir başka deyişle, zayıf bir Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü bu güçler açısından, sadece bireysel çıkarları için bir kayıp veya kazanç konusu değil aynı zamanda, tümünün refahının dayandığı uluslar arası sistemin istikrarını sağlayan bir unsurdur. 19 yüzyılın başında, bu güçlerden hiçbirinin tek başına, Osmanlı Devleti'ni sona erdirecek kadar güçlü olmaması, ayrıca birbirinin de Osmanlı'ya karşı birleşmek istememesi de, yukarıda belirtilen neden yanında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün bir süre daha devam etmesine neden olmuştur. (Armajani 1970)

Doğu Sorunu'nun en can alıcı noktası, Osmanlı başkentinin de bulunduğu Verimli Hilal'in kuzey ucu yani Türk Boğazları'dır. Bu bölge üzerinde Büyük Güçlerin ulusal çıkarlarını en üst düzeyde tatmin edecek yeni bir rejim, Doğu Sorunu'nun toprak bütünlüğünde her zaman kilit bir role sahip olacaktır. Çanakale Harekatı'na karar verilmesi de, her ne kadar 1914 sonbaharında, Birinci Dünya Savaşı'nın Batı cephesinde ortaya çıkan kilitlenmenin bir sonucu olarak görülse de, temelde bu gerçeğe dayanmaktadır.

Başka bir deyişle; Doğu Sorunu, Verimli Hilal bölgesinin paylaşımı ile ilgili bir sorun olarak görülse de, bu bölgedeki sorunların tümü bir zincir şeklinde Türk Boğazlarına dayanmaktadır. Boğazların ve İstanbul'un yönetimi konularında getirilecek herhangi yeni bir düzenleme Büyük Güçlerin, sorunu değerlendirme şeklini de değiştirecektir denilebilir.

Diğer yandan, Doğu Sorunu'nu tarafların mutlak kazançları anlamında ele alacak olursak, Osmanlı Devleti'nin egemenliği bölgede zayıfladıkça, bu kazançlar birbirine o kadar zıt bir hal almıştır ki, bir Büyük Gücün elde ettiği ayrıcalık, diğeri için doğrudan bir kayıp haline gelmektedir. Kaldı ki, Büyük Güçlerin Bölgedeki çıkarları birbirleriyle zıt oldukları kadar iç içedir de.

Ulusal birliklerini tamamlayan Almanya ve İtalya, ayrıca İngiltere tarafından, soruna taraf haline getirilmeye çalışılan Yunanistan, kendi çıkarları ile Doğu Sorunu'na dahil oldukça, Orta Doğu'daki durum daha da karmaşık bir hal almaktadır.

Bu çerçevede Çanakale Harekatı, Osmanlı Devleti'ni sona erdirerek, başta Doğu Sorunu'nun her döneminde farklı boyutlarda ve sürekli artan bir öneme sahip olan Türk Boğazları olmak üzere, Osmanlı topraklarının paylaşımını hedeflemesi anlamında, Doğu Sorunu'nun çözümü konusundaki en önemli oluşumlardan biridir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, Osmanlı üzerindeki paylaşım çabalarının körükleyen uluslar arası çıkarlar arasında bir uzlaşma kurulamamıştır. Bu nedenle Büyük güçlerden her biri sadece kendi çıkarını geliştirmeye çalışırken, ister istemez diğeriyle çelişir bir ortama sürülmüştür. Bu durumu çözmek için bir anlaşmaya da varamadıklarından, en azından, mümkün olduğunca uzun bir dönem bölgeden, gerekli ekonomik ve stratejik kazançları elde etme yoluna gitmişlerdir. Böyle bir politikanın uygulanabilmesi için de, Osmanlı gibi zayıf bir egemenin, bölgedeki varlığını sürdürmesi gerektiği açıktır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti de 19. yüzyıl ile birlikte, Avrupa'daki değişen güç dengelerine ayak uyduramadığı için, zaten dış tehditlere karşı büyük ölçüde savunmasız kalmıştır Ancak coğrafi yerleşimi, yani sahip olduğu coğrafyanın jeostratejik önemi, bu kadar yoğun dışal tehdide rağmen, bir anda yıkılıp gitmesine de engel olmuştur. İşte bu durum, geçici de olsa Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğini, uygulayacağı "denge politikası" ile korumasını sağlamıştır. Bu politika kısaca Osmanlı yönetiminin, Büyük Güçlerin Orta Doğu konusundaki çelişen çıkarları arasında, dönemsel olarak kendisine müttefik olacak devlet veya devletler grubuyla ittifaka girmesini öngören, çok yönlü bir ilişkiler sistemi olarak tanımlanabilir. Denge politikası da temelde, Doğu Sorunu'nun en önemli ögesi olan Boğazlar eksenine dayanmaktadır ve bu nedenle, belli bir dönem Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü'nün korunmasında etkili olabilmektedir.

Yukarıda vurgulanan noktalara ek olarak Doğu Sorunu'nda, Büyük Güçler arasında sadece çıkar çatışmasının değil, ciddi bir güven krizinin yaşandığını da belirtmemiz gerekir. Bu güven krizini yaratan en önemli faktör, Rusya'nın Türk Boğazları konusundaki duyarlılığıdır. Rusya'nın kendisi için son derece hayati olan bu bölgeler için, eğer gereken tavizleri elde ederse, özellikle Üçlü İtilaf'ın (1907) kuruluşu sonrasında, karşı blokta bir güç ile bile ayrı bir anlaşmaya girebileceği şüphesi, İngiltere ve Fransa'nın Doğu Sorunu çerçevesindeki başlıca endişesi olmuştur. Hatta aynı endişe Birinci Dünya Savaşı'nda da giderilememiştir. Bu çerçevede, Çanakale Cephesi her ne kadar görünürde Rusya'ya yardım amacıyla seçilmiş olsa bile, gerisinde Rusya'yı kontrol etme amacının bulunabileceğini de göz önüne almak gerekir.

1871 yılıyla birlikte, söz konusu bu semaya (Fransa-Rusya-İngiltere arasındaki) Birinci Dünya Savaşı'na neden olan genel krizi tımandıran en önemli aktörlerden biri olan Almanya da, ulusal birliğini sağladıktan sonra kartı olacaktır.

Almanya'nın uluslar arası arenada ve çok geçmeden sömürgecilik rekabetinde ortaya çıkışı ve bu çerçevede, özellikle II. Wilhelm yönetimyle birlikte Osmanlı Devleti'ne yaklaşması, Büyük Güçlerin Osmanlı'ya ilişkin görüşlerini de değiştirmeye başlamıştır. (Kennedy 1981) Bu durum Osmanlı Devleti'nin; egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek için, dönemsel olarak Büyük Güçlerin gelişen çıkarları arasında değişen ittifaklara girmesini öngören, çok yönlü bir ilişkiler sistemi olarak tanımlanabilecek; denge politikasının yön değiştirmesine neden olmuştur. Bunun en önemli sebebi, ulusal birliğini sağlayan Almanya'nın Avrupa'da mevcut ekonomik ve askeri rekabeti tımandırmaya girişmesine bağlı olarak, karşısına aldığı İngiltere, Rusya ve Fransa'nın birbirleriyle yaptıkları ittifak anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar sonrasında Almanya ve sömürge rekabetinde yanına müttefik olarak aldığı Avusturya-Macaristan haric, Büyük Güçler Osmanlı'ya olan desteklerini çekmiş ve dahası, Doğu Sorunu'nun çözümü için Osmanlı'nın parçalanmasını savunmaya başlamışlardır.

Almanya'nın sömürge yarışına girişi, ordu ve donanmasını ciddi ölçüde kuvvetlendirmesi, bu durumdan tedirgin olan Avrupa'nın diğer güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya da kendi aralarında birleşmeye itmiştir. Bu kutuplaşmada, özellikle İtilaf Güçlerinin kısa vadeli "güvenlik ikilemlerini" gözme hedefinde olduklarını görüyoruz. İtilaf Güçleri'nin, kısa vadeli güvenlik çıkarları temelinde örgütlenişleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca da ortak bir strateji güdememelerine de hatta, uzunca bir süre savaşın gidişatı ile genel bir strateji geliştirebilecekleri bir toplantı yapamamalarına sebep olmuştur.

Almanya'nın Orta Doğu ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasında uyguladığı en temel politika, Doğu Politikasıdır. Bu politikanın en somut ögesi ise Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi'dir. Proje görünüşte Osmanlı'ya ekonomik ve siyasal olarak bitinleştirme hedeflemektedir. Ancak, sadece Anadolu ile sınırlı kalmayıp, İngiliz ve Fransız etki bölgelerini de öngören birtakım hususlar içermesi; esas amacın Almanya'nın Orta Doğu'ya yerleşip bu bölgede etkin bir denetim kurabilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Boğazlar ve Orta Doğu'ya egemen bir Almanya ise, İtilaf Devletlerinin hiçbirinin planlarına uymamaktadır. Osmanlı'nın yıkılması öngörülürken, hiç beklemeden bir aktörün, hem de Almanya gibi karşı kutup liderinin Osmanlı topraklarının paylaşım semasına dahil olması, bu devletlerin Osmanlı hakkındaki tüm stratejilerini alt üst edecektir. Fakat her iki blogun da henüz savaşa hazır olmamaları, birbirleri hakkındaki şüpheleri tımandırmaktan çok, öncelikle Bağdat Demiryolu ve Orta Doğu'daki etki alanlarını sapmamak için, aralarında anlaşmaya girmelerine sebep olmuştur. Yalnız,

Almanya bu anlaşmalar yapıldıktan, mümkün olduğunca siyasal ögelerden kaçınarak, bölgede ekonomik çıkarlara sahip olmayan Rusya'ya dışlayabilmek için, daha çok ekonomik çıkarlar üzerinde durmuştur. Bölgede ekonomik çıkarlara sahip en önemli ülke, kapitulyasyonlardan yararlanarak Osmanlı da çok ciddi yatırımlara girmiş olan Fransa'dır, öte yandan İngiltere'nin de Osmanlı topraklarında önemli yatırımları vardır. Fakat İngiltere'yi, bu çerçevede bölgedeki diğer devletlerden ayıran en temel husus, 1913 yılında Anglo-Persian Petrol şirketinin Mezopotamya ve İran'da tespit ettiği ve işlenmeye uygun 6 milyon tonluk bir petrol rezervi konusunda bilgi sahibi olmuştur. (Miller 1997)

Doğu Sorunu seması içinde etki-tepki politikalarına yönelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu kendisine yaklaşan Almanya'ya eğilim gösterirken, İtilaf Devletleriyle olan bağına da koparmaya çalışmıştır. Ancak İtilaf Güçleriyle bağına koruyup, ittifak kurmaya çalışırken de, her seferinde kabul görmemiştir. Osmanlı'nın reddedilmesinin sebepleri içinde, sadece askeri ve ekonomik gücünün yetersizliğini değil, 1914 Haziranı'na yaklaşılınca Avrupa'nın genel durumunu da değerlendirmek gerekir. Bu dönemde Rusya, Boğazlar konusunda sürekli olarak farklı çıkış yolları aramaktadır. İngiltere'ye yaptığı baskılar dışında her an Osmanlı veya Almanya ile de gizli bir ittifaka girme eğilimi içersindedir. Oysa ki, Avrupa'nın artık genel bir savaşa yaklaştığı dönemde Doğu Cephesi'nde oldukça büyük bir insan gücüne sahip Rusya'nın Üçlü İtilaf'tan ayrılması dengeleri ciddi bir biçimde bozacaktır. Dolayısıyla İngiltere, kontrollü bir biçimde Rusya'ya talepleri konusunda yatıştırma gayretindedir.

Rusya'nın kendi Blogundan (yani Üçlü İtilaf'tan), Boğazlar üzerindeki emellerine karşı doğrudan ve sert bir tepki görmemesine rağmen, sürekli olarak kendisine müttefik bulma arayışı şu şekilde değerlendirilebilir; Rusya o dönemde yaşadığı sosyo-ekonomik sıkıntılardan dolayı sürekli güç kaybetmektedir ancak, topraklarında hayatı çıkartları bulunduğu Osmanlı Devleti'nin parçalanma eşliğinde olduğu bir dönemde, bu paylaşımından mahrum kalmak da istememektedir. Osmanlı'nın yıkılması ertesinde oluşacak güç boşluğunu tek başına dolduramayacak, hatta böyle durumda oluşacak ani gelişmeleri dahi kontrol edemeyecek oluşu da onu, sürekli olarak başka bir müttefik arayışına yöneltmiştir.

Rusya'nın, Osmanlı topraklarının paylaşımından hedeflediği ana bölge, önce de alını çizildiği gibi, Boğazlardır. Rusya için, Boğazlar üzerinde Büyük Güçlerden herhangi birinin veya güçlü bir Osmanlı Devleti'nin egemenliği arasında, her iki durumda da yönetimin de etkin olmayacağı için, pek de bir fark yoktur. Öyleyse Rusya için temel hedef, Osmanlı'nın güçlenmesinin veya Osmanlı'nın yıkılıp oluşacak güç boşluğunun kendisi dışındaki Büyük güçlerle doldurulmasının engellenmesidir.

Boğazlar söz konusu olduğunda, Rusya'nın Üçlü İtilaf içerisinde yaptığı anlaşmalar dahi geri plana itilebilmektedir. Zaten İtilaf Güçlerinin birbirleriyle yapmış oldukları ve Üçlü İtilafı kuran anlaşmalar, selt askeri temelli değildir. Salt askeri temelli olsa dahi, İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile iletişim kanalları Osmanlı'nın savaşa girmesi durumunda kapanacaktır. Öte yandan İngiltere'nin kitadaki muharebelere yardımda bulunacak düzeyde geniş kara kuvvetleri bulunmamaktadır. Fransa da zaten savaş başladığında Almanya ile uğraşacaktır. Yani bir bakıma Rusya'nın, müttefiklerinin askeri güçlerine güvenmemekte haklı olduğunu belirtilebilir. Rusya, müttefiklerinden yardım alamadığı takdirde, Doğu Cephesine sıkışacaktır ve bu durumda tek çıkışı yolu Boğazlar olacaktır ki, Rusya hiçbir Büyük Güç ile bu bölgeyi paylaşma niyetinde değildir. Rusya için en iyi koşulda, eğer Boğazlar Almanya'nın elinde kalmazsa, kendisine yardım için İngiltere ve Fransa buraya yerleşecektir. Bu durum da Rus tezine aykındır. Dolayısıyla, Rusya savaştan önce Boğazları kendi kontrolüne alıp, savaş süresince veya savaş sonunda kendisini, Boğazlar konusunda kurulacak yeni rejimin dışında bırakacak bir fiili durum ile karşılaşmak istememektedir. Savaş sırasında müttefiklerinden gereken yardımların geçişi için taşıdığı önemin dışında Türk Boğazları Rusya için, Ukrayna'daki endüstrileşme ve Baku'deki petrol endüstrisi için ciddi bir öneme sahiptir. Endüstrileşme için başta Fransa'dan olmak üzere almış olduğu yabancı borçları azaltarak dış ticaret dengesini kurması gerekmektedir bu amaçla ihracat yolunun yani Boğazların sürekli açık olması gerekmektedir. Ayrıca, Osmanlı devletinin endüstrileşme sonrasında zayıf olarak bölgede olmalı ve Rusya için bir pazar teşkil etmelidir.

Kısacası, Rusya ile İtilaf devletleri arasında Boğazlar ekseninde sürekli ve önemli bir güven krizi vardır. Rusya bu bölge için İngiltere ve Fransa'ya güvenmezken, İngiltere ve Fransa da bu konuda Rusya'nın, ani ve tepkisel adımlar atabileceğinden veya kendisine verilecek tavizler karşılığında savaştan çekilebileceğinden hatta, Almanya ile ayrı bir ittifak anlaşması veya saldırı mazluktan pakta girebileceğinden endişe duymaktadır. Rusya'nın ciddi bir iktisadi bunalım içinde oluşu ve endüstrisi gelişmiş Almanya'nın, Osmanlı ile de müttefik olmasından dolayı Rusya'ya İngiltere'den daha etkin ve çabuk bir şekilde yardımda bulunabilecektir. Bu şüphenin savaş boyunca giderilemediğini görüyoruz ve bu nedendir ki, Rusya'nın İtilaf Devletlerine tam olarak entegre olmadığını bile belirtilebilir.

Doğu Sorunu çerçevesinde Rusya'nın İtilaf Güçleri'ne olan güvensizliğinin Türk Boğazlarıyla sınırlı olduğu söylenemez. İngiltere'nin çıkarları İran'ı, Doğu Akdeniz'i ve tüm Mezopotamya'yı içine aldığından ve Türk Boğazları da Rusya'nın bu bölgeye doğrudan çıkışı sağladığından, hem Rusya hem de İngiltere için özel bir önem taşımaktadır. Ancak İngiltere'nin bu çerçevede tek önem verdiği bölge, Türk Boğazlarıdır, demek doğru olmayacaktır. Kısacası İngiliz

yönetimi, Rusya'nın söz konusu bölgeye inmesine neden olacak her türlü güzergaha tepkiselidir. Bu güzergah ister İran üzerinden isterse Afganistan üzerinden olsun İngiltere doğrudan karşı çıkacaktır.

### **Çanakkale Savaşları'nın bir örnek olay olarak Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi**

Çanakkale Savaşları da Verimli Hilal'in en sorunlu kesimi olan Türk Boğazlarını hedefleyen bir cephede yapılmıştır. Bu duruma ek olarak dönemin hemen hemen tüm Büyük Güçleri bu cephenin kapsadığı uluslar arası su yolu üzerinde hayati sayılabilecek ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlara sahiptir Verimli Hilal bölgesinin, Uluslar arası ilişkiler teorisini Mackinder'in de belirttiği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemin stratejik merkez alanı (heartland) oluşu (Mackinder 1904), yani bu coğrafyaya sahip olan devletin dünya güç dengesi içerisinde başat bir rol oynayabileme potansiyeli, bu, Büyük Güçlerden herhangi birinin bu bölgeye tek başına sahip olmasını başından beri engellemiştir. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı öncesi Büyük Güçler arasındaki dengede en önemli unsur, "Verimli Hilal'in paylaşımıdır" denilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu güçler, söz konusu bölgede kurulacak rejim konusunda bir fikir birliğine varamamışlardır. Bu durum Verimli Hilal üzerinde oynanan oyunu, bir "zero-sum game" haline getirmiştir. Yani taraflardan birinin kazancı doğrudan diğerinin kaybı olmaktadır. Bu oluşum, güç dengesi mekanizmasının işlemlerini sağlayacak faktörlerin ortadan kalkmasının doğrudan bir sonucudur. Bunlar Henry Kissinger'in de vurguladığı olduğu, 3 başlık altında toplanabilir (Kissinger 1994) İlk olarak, her devlet başka bir devletle ittifak yapmak için kendisini serbest hissetmemelidir, ancak bu durumun 1890'da Bismarck görevden alınmaya kadar devam ettiği görülür. Bundan sonra Büyük Güçlerin kurmuş olduğu koalisyonlar o kadar katı bir hal alırlar ki, hangi amaç için bir araya geldiklerini dahi unuttular. İkinci koşul değişmez ittifakların varlığına rağmen, dengeli sağlayan gücün, bu ittifakların birbirinin üstünlük elde edememesini sağlamasıdır. 1907'de Üçlü İtilaf kurulunca kadar İngiltere'nin oynadığı rol budur, fakat Almanya'nın sivrilmesine engel olamamıştır. Üçüncü koşul ise, ittifaklar arasında dengeleyici bir gücün olmaması durumunda, bir sorum çıktığında ittifak siteminin sağlayacağı esneklikle ya taviz verilerek ya da, ittifaklarda değişiklik yapılarak dengenin korunmasıdır. Bu şartlar ortadan kalkarsa, diplomasi katılaştır ve belli konularda, burada Türk Boğazları örneğinde görüldüğü gibi, seçenekler ve diplomatik yöntemler sınırlanır. Osmanlı'nın İtilaf Devletlerine ittifak anlaşması için yapmış olduğu başvuruların reddedilmesinin temel sebebi de budur. Osmanlı başvurularında devamlı olarak Boğazlar konusunda bir garantiyi ön koşul olarak sunmaktadır. Oysaki Boğazlar konusunda verilecek olan garantiler

ayrı zamanda, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün de korunması demek olduğundan, Büyük Güçler açısından Doğu Sorunu'nun çözülmesine engel teşkil etmektedir. Oysa ki, İttifak Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'na girerlerken Doğu Sorunu'na bir son vermeyi yani Osmanlı'yı sona erdirmeyi hedeflemişlerdir. Bu da Goeben ve Breslau savaş gemileri, Rus limanları bombalanmasa da Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na gireceğini göstermesi açısından önemlidir. Goeben ve Breslau olayından önce, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile diplomatik bağları zaten oldukça gevşemiştir. Öte yandan, 2 Ağustos 1914'te, Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ni parçalamayı düşünen İttifak Güçlerinden tamamıyla uzaklaşmıştır. Kısacası, Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'na girmesinden öncesinde dahi, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi için diplomatik bir altyapı oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini, Mikrokosmik Çatışma Teorilerine göre değerlendirecek olursak, 17. yüzyılın sonundan itibaren sürekli olarak Büyük Güçlerin baskılarına ve tehditlerine maruz kalan Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak kurmasıyla bu tehdidin en yüksek haliyle karşı karşıya kalmıştır. Çatışma teorilerinde de vurgulandığı üzere, bir toplumun organize olmuş bir güç birliğine karşı mücadeleyle girişilmesi için, öncelikle organize olmuş birlikten gelen tehdidin artık en ciddi boyutuna ulaşmış diğer yandan da mücadele girecek olan toplumun bu mücadele için gereken hazırlıklığa sahip olması gerekmektedir. (Mc Neil 1965) Büyük Güçlerin artık açıkça Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü sona erdirmeye niyetinde olmaları ve Osmanlı Devleti'nin Ağustos ayında Almanya ile sonuçlandırılmış olduğu ittifak anlaşması, yukarıda sayılan iki koşulu da sağlandığını göstermektedir. Böyle bir durumda, toplum siyasi, ideolojik, ekonomik, sosyo-kültürel yapısına yönelik tehditleri ortadan kaldırmak için, öncesinden daha saldırgan ve hevesli olabilir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girer girmez, Sarıkamış operasyonunda çok kayıp vermesine rağmen, Rusya üzerine düzenlediği operasyona devam etmesi ve Çanakkale Cephesi'nde göstermiş olduğu kararlılık, bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Realist teorisyenlerin devletler arası ilişkiler genel şeması için ortaya koydukları gibi, Doğu Sorunu ve Birinci Dünya Savaşı içerisinde yapılmış olan ittifaklar kaygandır ve bunlar içerisinde devletler, büyük ölçüde mutlak çıkarları çerçevesinde hareket ederler. Ulusal güvenlik sorunları devletlerin güdümlerinin en temel konusudur. Bu nedenle dış politika yapım sürecindeki bir rasyonel karar alıcı öncelikle güvenliğini artırmayı hedeflemelidir. Ancak bunu yaparken hiçbir zaman bir tek devlete veya devletler grubuna güvenmemelidir; çünkü uluslararası ilişkilerde her zaman "aldatma" sorunsalı vardır oysa ki buna karşı cezalandırmada bulunacak bir uluslararası otorite yoktur. Bu sebeplerden dolayı devletler; uluslararası arenada sadece kendi kabiliyetlerine güvenebilirler. Bu kavram kendi kendine yardım olarak belirtilebilecek "self-help"tir. Bu durumu en açık olarak

İngiliz, Rus ve Fransız güçlerinde görmekteyiz. Üçlü İttifakın kuruluşuna kadar, Birinci Dünya Savaşı içerisinde bile bu güçler arasında tam bir güvenin olmadığı ve her birinin, devamlı olarak aldatılma tehlikesine karşı hazırlıklı davranmaya çalıştığını görüyoruz. Bu durum için şöyle bir sapıtama yapmak uygun olacaktır, Birinci Dünya Savaşı için savunma amaçlı kurulan ittifaklar, tarafları, kaçınılmaz yükümlülükler altına sokmuştur. Bu durum özellikle İttifak Bloğu için geçerlidir. Çıkarlar kesin olarak belirlenmediği için taraflar esnek davranmış ve ittifaklara bel bağlanmaya çalışmışlardır. Siyasi karar alıcıların da, savaş boyunca büyük ölçüde askeri karar alıcıların etkisi altında kalmaları, bu esnekliğe fazla izin vermediği için ittifaklar devam etmiştir. Savaşın başında blokların ortaklaşa kararlaştırdıkları ve çok yakın görüşülen hedeflerin güttüğüce uzlaşmaların ise tarafların ittifaklardan kopamamalarına sebep olmuştur.

Fransa, İngiltere'ye topyekün bir kıta savaşına girmeyeceği inancıyla güvenmezken; İngiltere ile birlikte Rusya'nın Boğazlar konusunda Almanya veya Osmanlı ile ayrı bir anlaşma yapabilemesi tehlikesine karşı Rusya'dan kuşkulunmaktadır. Özellikle de savaş öncesi dönemlerde kurulan ittifaklarda çıkarları yerince tahmin edilmemiş tarafların, karşı kuba kayabilme ihtimali mevcuttur. İngiltere'nin, Rusya'nın Almanya ile ittifak yapabileme ihtimalini ve Rusya'nın da İngiltere ve Fransa'nın kendisinden ayrılabileceğini düşüncülerinin sebebi budur. Uluslar arası entegrasyon teorileri bu durumu ittifakların istikrarlılığı olarak nitelendirirler. Bu anlamda, George F. Liska ve William Riker'e göre, bir ittifak modelini sona erdirecek en önemli oluşum, taraflardan birinin karşı bloktan biriyile ayrı bir anlaşmaya girmesidir ki (Liska 1962 ve Riker 1962), bu teoriye göre bakıldığında Rusya'nın Almanya veya Osmanlı Devleti ile anlaşma yapması Üçlü İttifak'ı sona erdirebilecektir.

Yukarıda belirttiklerimizin ötesinde, Doğu Sorunu çerçevesinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki ilişki, Sistem Teorisyenlerinden Morton A. Kaplan'ın ortaya koyduğu birimlerin davranış şekilleri şemasına da uymaktadır. (Kaplan 1968) Taraflardan her biri savaşmak yerine birbirleriyle anlaşma yolunu seçmekte, ancak bu sırada bireysel güçlerini artırmaktadır. Diğer bir yönü, bu anlaşma sistemi, taraflardan herhangi birinin veya yeni bir aktörün, ki bizim çalışmamızda bu aktör Almanya'dır, sisteme egemen olmasını engellemeyi hedefler. Son olarak, anlaşmanın tarafları yeniliğe uğramış veya zayıf olan aktörlerin, burada Osmanlı Devleti, sistem içinde varlığını sürdürmesine izin vermektedirler.

Almanya'nın coğrafi olarak Rusya ve Fransa ile çevrilmiş olmasının sonucu militarizminin körtüklenmiş olması, Boğazlar üzerindeki İngiliz-Rus çatışması, Balkanlarda Avusturya-Rusya çekişmesi, İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliğini sağlama çabası ve Fransa'nın Yakın Doğu'daki çıkarlarının yaratıldığı sorunlar diplomatik yöntemlerin çözebileceğinin çok ötesine geçmiştir ve

bu durum da, Avrupa Güç Dengesini kökten değiştirecek ve Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek olan Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine sebep olmuştur.

Burada Doğu Sorunu'na tekrar dönecek olursak, Orta Doğu'da oynanan oyunun uluslararası ilişkilerde işbirliği teorilerindeki belli unsurlara uyduğunu da belirtmek gerekir. Söz konusu teorilerin yan ödemeler (side payments) başlığında geçtiği gibi eğer bir işbirliği şemasına katılacak olan aktörlerin sayısı artarsa, o işbirliğini oluşturmamak için çok daha fazla seçenek oluşur. Ancak Boğazlar sorununda görüldüğü gibi, eğer aktörlerin çıkarları birbirleriyle çelişiyorsa, işbirliği şemasını kurmak gittikçe zorlaşır.

1807'de Napolyon, Tilsit'te Rusya'ya Türk Boğazlarından serbest geçiş hakkını tanımamıştır. Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı birleşen İngiltere ve Fransa da Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesini engellemişlerdir. 20. yüzyılda ise Hitler Sovyetler Birliği'nin Boğazlar bölgesi ve İran Körfezi'ndeki, "meşru çıkarları" dediği hakları reddetmiştir. 1947'de Truman Doktrini ve Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO)'nün kuruluşu da bu bölgedeki devletleri Sovyet yayılmacılığına karşı korumak içindir. Sadece bir defa, Çanakkale Savaşları sırasında, 1915 tarihli Londra Antlaşması'nda, Avrupa Devletleri, Boğazlar bölgesini Rusya'ya bırakmışlardır. Bu da, Osmanlı Devleti'ni, Rusya'nın aktif olmadığı bir hareket ile yenilgiye uğratarak ve Osmanlı topraklarında yapılacak paylaşımları Rusya olmadan yapabilmek için bir manevra izlenimi vermektedir.

Çanakkale Savaşları, uluslar arası ilişkilerdeki bir başka gerçeği göstermesi açısından da önemlidir. Uluslararası arenada daimi dostluklar ve dışmanlıklar yoktur. Süveyş Kanalı'nın açılışına, hatta Üçlü İtilaf'ın kuruluşuna kadar İngiltere ile Rusya Boğazlar üzerinde çekişmekteydiler, ancak birinci Dünya Savaşı konjonktürel gelişmeleri onları, Mart 1915'e taşıdı ve İngiltere, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki taleplerini kabul etti.

Elbette, Çanakkale Savaşlarını, Birinci Dünya Savaşı'ndan soyutlayarak değerlendirmek de doğru olmayacaktır. Bu savaşlar, Birinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyen en önemli cephelerden birini de oluşturur. Ayrıca bu cephe, Osmanlı'nın başkentine yakın oluşu ve bu nedenle kaybı sonucunda tüm ülkenin elden gitmesi şeklinde bir tehlikeyi barındırdığı için olsa gerek Osmanlı'nın en başarılı olduğu cepheidir.

Önceden de belirtildiği gibi, Çanakkale Cephesi'nin diğer alternatifler arasından tercih edilmesindeki en önemli sebep, İtilaf Devletleri için çok sayıda fırsatı bir arada getirmesidir. Bir taraftan Rusya'ya yardım edilecekken diğer taraftan Osmanlı sona erdirilecek ve Almanya'nın Doğu'daki müttefikli ortadan kaldırılacaktır. Bu şekilde Doğu Sorununun da çözüleceğine inanılmaktadır. Almanya Osmanlı'nın parçalanmasıyla Doğu'da Rus desteğiyle birlikte sıkıştırılacak ve

savaş böylece sona erecektir. Ancak 1915 yılında İngiltere ve Fransa'nın ekonomik ve askeri durumları değerlendirilecek olursa, her ikisinin de Rusya'ya içinde bulunduğu dar boğazdan çıkarabilecek malzemeye sahip olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, o dönemin iktisat imkanlarını da göz önüne alacak olursak, Osmanlı Devleti yıkılmış olsa da Fransız ve İngiliz Orduları, İstanbul'dan Flanderye uzayan bir rotayı kat edecek hıza ve yeterli sayıda birliğe sahip değildir. Bu kadar uzun bir cephe boyunca kaybedilecek asker miktarını bir kenara bırakalım, İngiltere Çanakkale Cephesi'ne bile ilk başta kara ordusu göndermeyi reddetmiş sadece bir deniz operasyonu ile saldırılmasına karar vermiştir. Dolayısıyla ne İngiltere'nin, ne de yine Çanakkale cephesine asker gönderilmesine baştan beri karşı çıkmış Fransa'nın, Doğu'da daha fazla asker kaybına tahammülleri yoktur. Çanakkale Cephesinde başarısız olunca, Selanik'e, yani Almanya üzerine yürüyebilmek için daha rahat hazırlanılıp hareket düzenlenebilecek bir yere çıkarma yapılmasına karşılık bu plan başarısız olmuştur. Bütün bunlar göz önüne alındığında Çanakkale Cephesi'nin savaştaki kilitlenmeyi çözmekten çok, yani Osmanlı'ya sona erdirmek ve Rusya'ya gereken yardımı sağlamaktan çok, İngiltere'nin yerleşerek savaştan sonra Orta Doğu'daki gelişmeleri kontrol edebileceği bir üs veya Osmanlı'nın savaş sonunda yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek güç boşluğunu doldurulması sırasında kendi çıkarları gereğince idare edebileceği bir merkez olarak düşünüldüğü aklı gelmektedir.

Bu plan çerçevesinde İngiltere, Rusya'ya talepleri konusunda yatıştırma gayretindedir. Yalnız bunu yaparken de sürekli olarak, Rusya'ya ileride Boğazlarda kendi kontrolü altında bırakacak bir düzenleme peşindedir. Bunu Çanakkale cephesi'nin coğrafyası ve cephenin açıldığı tarihi değerlendirdiğimizde görebilmekteyiz. Eğer savaş sonunda İstanbul'un yönetiminde Rusya etkin olursa, İngiltere, Çanakkale Bölgesi'ndeki varlığıyla Boğaz geçişlerinde söz sahibi olmaya devam edecektir. Cephe'nin açıldığı tarihte ise Rusya bölgesine asker sevk edemeyecek durumdadır. Yalnız, İngiltere'nin savaş sonrasında da, Rusya'nın İstanbul'a hakim olmasını engellemeye çalıştığı genel kanısını ortaya konulabilir, çünkü Çanakkale'de açılacak bir cepheye mümkün olduğunca fazla sayıda aktörü, Yunanistan ve Japonya gibi, dahil etmeye çalışmıştır. Bunun sebebi, Japonya ve Yunanistan'ın göndereceği kuvvetlerle, Rusya'nın Çanakkale Cephesi'nde kilit bir askeri pozisyon elde etmesi güçleşecektir. (Tuncoku 2002) Bu şekilde, Mart 1915 Antlaşmasına rağmen İstanbul, Rus yönetimine bırakılmayacaktır. Rusya yerine İstanbul yönetiminde, İngiltere'ye çok daha yakın olan Yunanistan'ın bölgede savaş sırasında savaş sonrasında da, etkin olması sağlanacaktır.

Rusya bu durumun farkında olduğundan Türk Boğazları konusundaki taleplerini, geri çekmemiştir. Rusya denizlere açılmanın kendi dış politikası için bu derece önemli oluşunu Uluslar arası İlişkiler Teorilerinden coğrafi faktörlerin güç ile olan ilişkisini inceleyen Alfred Thayer Mahan'ın da belirttiği gibi bir devletin

ulusal gücünü maksimize edebilmek için deniz gücünü arttırması gerektiği teorisinden hareketle açıklanabilir. (Mahan 1897) Mahan'a göre ulusal güç, coğrafi hareketlilikle paraleldir. Yani bir devlet denizlere hakim olacağı sürece coğrafi hareketliliğe, kara güçlerinden daha fazla sahip olacaktır. Rusya'nın denizlere hakim olması durumunda, zaten ciddi bir kara gücüne sahip olmasında dolaylı Büyük Güçler içerisinde ilk sırayı alması muhtemeldir. Rusya'yı bu güce kavuşturacak olan da şüphesiz Türk boğazlarıdır.

Rusya'nın sıcak denizlere açılma politikasının Rus yönetimi için ne derece önemli olduğunu anlatan İngiltere, sadece Verimli Hilal Bölgesi'nin kuzey ucunu değil, giney ucunu da benzer şekilde doğrudan kendinin veya ulusal çıkarına yakın politikalar güden devletlerin etkisine sokmak istemeye yönelmiştir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın konjonktürü İngiltere'yi, Mart 1915 yapılan anlaşma ile Rusya'nın Türk Boğazları üzerindeki taleplerini kağıt üzerinde de olsa kabul etmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Rusya'nın genişleyebileceği ve İngiltere'nin imparatorluk yolunu tehdit edebileceği bölge olan Doğu Akdeniz'i kontrolünde tutabilmek için Arap yerel liderlerle, Mekke Şerifi Hüseyin gibi, yakın ilişkiler kurmuş, Arap Bağmsızlık hareketini desteklemiş, 1914'te Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. Hatta İsrail Devleti'nin kuruluşunda bir dönüm noktası olan 1917 Balfour Bildirgesi'nde dahi söz konusu bölgenin kontrolünü elde tutma hedefinin bulunduğu belirtilir.

Çanakkale Cephesi'nin açılması ve sadece deniz operasyonunun yapılması karar verilmesine, karar alma teorileri çerçevesinde baktığımızda başka bir yön karşımıza çıkmaktadır. (Dougherty ve Pfaltzgrafı 1971) Bu durum karar alma esasında, karar alıcıların içinde buldukları örgütsel veya kurumsal yapının karar almada önemli rolü vardır. Bu yapı karar alıcıları ciddi bir biçimde kısıtlayabilir ve eğer karar bir grup tarafından verilecekse, grup içindeki belli kişi veya kişilerin alınacak kararı etkileyebileceklerini sınırlandırabilir. İngiliz Savaş Konseyi üyelerinden Sir John Fisher'in, Çanakkale Boğazı'na yapılacak operasyonun sadece deniz kuvvetleriyle yapılması durumunda başarısız olacağını vurgulamasına rağmen, yukarıda belirtildiği gibi İngiltere'nin buraya kara kuvveti göndermesinin çok zor olması nedeniyle, Fisher'in bu fikri dikkate alınmamıştır. Yani kurumsal yapı karar alıcıların bir kısmını karar alma sürecinden dışlayabilir. Bir başka deyişle, örgütsel veya kurumsal yapı, belli kişi veya grupları karar alma sürecinden dışlayarak, kendi "karar birimi"ni oluşturabilmektedir.

Öte yandan, Çanakkale Cephesi'nin açılmasına karar verilmesi Realist teoriye göre de değerlendirilebilecek bir durumdur. Realist teorisyenlerden Robert Straus Hupé'nin de belirttiği olduğu gibi, yönetici elitler içinden bir bireyin güç arayışı ve hürsi tüm toplumu saldırgan bir hale getirebilir. (Hupé 1956) Özellikle dış politika yapım sürecinde karar alıcılardan bir kısmının bu bireye uyum sağlaması altternatiflerin dikkatlice edit edilmesine engel olabilmektedir. Çanakkale

Cephesi'nin açılmasına karar verilmesi ve ilk operasyonun sadece deniz hareketiyle gerçekleştirilmesi konusunda İngiliz Birinci Deniz Lordu Winston Churchill'in, İngiliz Savaş Kabinesi'ndeki etkinliği bu duruma bir örnektir.

## Sonuç

Çanakkale Savaşları, Doğu Sorunu'nun çözümünü amaçlayan Büyük güçlerin, Çanakkale Boğazı'nda kilitlenişlerinin sembolüdür. Her ne kadar bu savaşların sebepleri Birinci Dünya Savaşı'nda Batı cephesinin kilitlenişi gibi görünse de, kökleri Verimli Hilal bölgesinin paylaşımının ilk kez hedeflendiği 19. yüzyıl'a kadar uzanır.

Büyük Güçlerin Doğu sorunu üzerindeki politikaları ele alındığında Çanakkale Cephesinin hedeflediği bölge olan Türk Boğazları anlamında, söz konusu politikaların olağan bir sonucu olduğu öne çıkmaktadır.

Orta Doğu'ya "oldu-bitti" politikalarıyla getirilmeye çalışılan çözümler bölgede siyasal ve ekonomik hedeflere sahip olanlarca hep kendi çıkarlarına zarar verecek boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Bu nedenle söz konusu taraflar arası ilişkiler, fırsatçılık (opportunism) temelinde örgütlenmiştir. Büyük Güçler, Osmanlı'ya emperyalist bir çerçeve içerisinde, barışçıl bir biçimde nüfuz etmeye çalışmışlarsa da, yapılsaldan öte sadece pratik bir takım sonuçlar elde edebilmişlerdir. Hiçbir Büyük Güç, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini tam bir emperyalist temele oturtmadığı gibi kalıcı etki bölgeleri de kuramamıştır. Bu nedenle, Verimli Hilal bölgesinin paylaşılması konusunda taraflar birbirlerinin çıkarlarına ancak, Sykes-Picot Anlaşması ile başlayan gizli anlaşmalar yoluyla rıza göstermişlerdir.

Hilal Devletleri, Verimli Hilal üzerinde düğümlenmiş çok sayıda çıkar olduğu için, Osmanlı'nın kolaylıkla etki alanlarına ayrılmayacağını fark etmişlerdir. Bu nedenle de, Doğu Sorunu'nu çözmek için öncelikle Osmanlı'yı parçalamaya yönelmişlerdir. Çanakkale Savaşları, bu amaca hizmet etmek için çıkmıştır. Kısacası, Çanakkale Cephesinin sadece Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cephesinde yaşanan kilitlenmeyi çözmek için açılan bir cephe olduğu belirtmek eksik bir ifade olacaktır.

Çanakkale Cephesi'nin açılma kararı, Doğu Sorunu üzerinde süregelen güç dengesini sona erdirmeyi de hedefleyen bir stratejidir. Çanakkale Cephesi'nin açılışına kadarki sürede Doğu Sorunu değerlendirilirse, güç dengesi ilkelerinin hemen hemen tümünü uygulandığı görülebilir: toprak tavizleri, ittifaklar, etki alanlarının belirlenmesi, müdahaleler, diplomatik pazarlıklar, anlaşmalar ve nihayetinde, Çanakkale Savaşları ile "savaş". Çanakkale Cephesi'nin açılışına kadar, Doğu Sorunu konusunda başta İngiltere olmak üzere tüm Büyük Güçler güç dengesini korumaya çalışmışlardır. Ancak karşı bloğun lideri Almanya'nın da bu

şemaya katılmasıyla kullanılacak taktikler tükenmiş ve sonuçta yeniden dengeyi sağlayabilmek için savaşa karar verilmiştir.

Çanakkale Savaşları'na yol açan gelişmelerin birden fazla uluslar arası ilişkiler teorisi çerçevesinde değerlendirilmesi ise çalışmamızın ikinci bölümünde uyguladığımız çoğulcu yaklaşımın bir sonucudur. Bu yaklaşımın tercih edilmesindeki en önemli sebep sosyal bilimlerdeki oluşumların tek bir teoremle değerlendirilmesinin eksik bir takım sonuçlara sebebiyet verebileceğidir. Bu nedenle, Çanakkale Savaşları'na sebep olan faktörler ve söz konusu süreç boyunca meydana gelen önemli dönüm noktaları güç dengesi, realizm, sistem teorisi, mikrokosmik çatışma teorileri ve jeopolitik çerçevesinde ele alınarak irdelenmeye çalışılmıştır.

#### KAYNAKÇA

- ARMAJANI, Yahya.** 1970. Middle East Past and Present. Prentice Hall Inc. New Jersey
- BAYUR Y. H.** 1983. Türk İnkılabı Tarihi. Türk Tarihi Kurumu Basımevi. Ankara
- BROWN, Carl L.** 1984 . International Politics and the Middle East..Princeton University Press. New York
- ÇETİNER, Selahattin.** 1999. Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme. Harp Akademileri Basımevi. İstanbul
- DOUGHERTY E. D., PFALTZGRAFF R. L.** 1971. Contending Theories of International Relations J.B. Lippincott Company. New York
- GÖRGÜLÜ, İ. Çalışlar İ.** 1997, On Yıllık Savaşın Günlüğü. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- HUPÉ, Robert Strausz.** 1956 Power and Community. Frederick A. Praeger. New York
- KAPLAN, Morton A.** 1968. New Approaches to International Relations. St. Martin's Pres. New York
- KARAL, E. Z.** 1996. Osmanlı Tarihi, 9. cilt İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara
- KENNEDY, Paul** 1981. The Realities Behind Diplomacy. London. George Allen Unwin. London
- KISSINGER, Henry** 1994. Diplomasi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul
- LISKA, George F.** 1962. Nations in Alliance: The Limits of Interdependence. Johns Hopkins Pres. Baltimore
- MACKINDER, Halford.** The Geographical Pivot of History. Geographical Journal, XXIII
- MAHAN, Alfred Thayer.** 1897. The Influence of Seapower upon History, 1660-1783. Little Brown and Company. Boston
- Mc NEIL, Elton B.** 1965. The Nature of Human Conflict. Prentice Hall. Englewood Cliffs

- MILLER, Geoffrey 1997. Straits: British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of Dardanelles Campaign. University of Hull Press, Hull
- RIKIER, William H. 1962. The Theory of Political Coalitions. Yale University Press, New Haven
- TUNCOKU, A. Mete. 2002. Çanakkale 1915: Buzdağının Altı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara
- TUNCOKU, A. M., TAŞKIRAN C. 2000. Çanakkale, Churchill ve Anzakarlar. Genel Kurmay Basım Evi. Ankara

EVALUATION OF THE GALLIPOLI CAMPAIGN  
IN TERMS OF THE DEVELOPMENTS LEADING  
TO THE OUTBREAK OF THE FIRST WORLD WAR  
ACCORDING TO INTERNATIONAL RELATIONS THEORIES

In our study, the factors that led to the opening of the Gallipoli front are evaluated under the framework of International Relations Theories and in connection with the Eastern Question. Specifically, the international factors paving the way for the dissolution of the Ottoman Empire have been taken into consideration. The aim of the study is to underline that the Gallipoli Campaign was not only a consequence of the events in the First World War, but rather an inevitable result of the long-term events that led to the dissolution of the Ottoman Empire. Also, it is intended to evaluate the events that led to the opening of the Gallipoli front under different International Relations Theories based on the fact that occasions in social sciences cannot be evaluated with only a single theorem. That is why, while examining the Gallipoli Campaign, we have used a pluralistic approach.

The Gallipoli Campaign symbolizes the deadlock reached in the Eastern Question over the two straits, the Bosphorus and Dardanelles (hereafter referred to as the "Straits"). Even though the motive that led to the opening of the Gallipoli front seemed to be stalemate in Flanders, in fact the roots of the Gallipoli Campaign can be traced back to the first plans for the dissolution of the Fertile Crescent in the 19th century.

For the very reason that the Fertile Crescent was accepted as the strategic central area "heartland" (as stated by the International Relations theoretician Mackinder) of that era, none of the Great Powers achieved an absolute sovereignty over this region and the outstanding factor in the balance between the Great Powers was partition of the Fertile Crescent. The main cause behind the fact that Russia usually found a Great Power opposing her policies in this area was the significance of the region in the power politics of nearly all the Great Powers.

Virtually all the Great Powers of the era had vital economic, political, and military interests in the status of this international waterway. The situation hindered the formation of a consensus among the Great Powers for a permanent regime governing the Straits. One of the main reasons was that the diplomacy game played in the Fertile Crescent was literally a zero-sum game. The motive behind this was that the factors influencing the balance of power mechanism between the Great



Powers were no longer effective. These factors can be stated under three headings, as cited by Henry Kissinger.

First of all, states in the arena felt themselves free to enter into alliances with other states or groups of states, which meant that alliances had to be flexible. This situation continued until Bismarck was removed from the post of Chancellor by the Kaiser in 1890 when the coalitions between the powers became so rigid that the participants of the alliances forgot the actual aim of the coalition that had led them to form it.

The second factor was that there had to be a power that maintained the balance and ensured that none of the alliances had the edge over the others. This was the role of Britain until the formation of the Triple Entente in 1907. However, Britain was not able to prevent Germany coming into prominence.

The third element is that, if no balancing power existed between the alliances and a problem arose, it could be solved by the flexibility provided by the system itself or by giving concessions or even by changing the dynamics of the alliances. Thus, the balance could be maintained. If these conditions ceased to exist, diplomacy became shackled and, on some occasions, as in the Straits Question, alternatives and methods were restricted.

This was the main reason behind the rebuff of the Ottoman Empire by the Great Powers. At any proposal for entering into an alliance, the Ottoman Empire usually requested a permanent guarantee for the Straits as a precondition. However, such a guarantee for the Straits hindered the solution of the Eastern Question (that is, the dissolution of Ottoman Empire), which was the basic aim of the Great Powers before the First World War. This is significant in showing the reality that, even if the *Goeben* and *Breslau* had not bombarded the Russian ports, the Ottoman Empire would have had no option but to enter the Great War. According to the decision-makers of the Great Powers, the Ottoman Empire had to enter into the war and be partitioned in order to satisfy their primary interests in the region and, there was no other alternative.

Due to the fact that Ottoman attempts to enter into an alliance with the Entente Powers were rejected, two Ottoman ships ordered from Britain and under

construction, were seized. That is why, before the *Goeben* and *Breslau* crisis, diplomatic relations between the Ottoman Empire and Great Britain greatly deteriorated. Thus, on 2 August 1914, the Ottoman Empire concluded a secret alliance with Germany. This treaty resulted in a complete break in relations with the Entente Powers and formed a diplomatic substructure through which the Ottoman Empire could enter the war.

As stated by the **Realist Theories** in terms of a general scheme of interstate relations, the alliances of the First World War were fluid and members of these alliances acted according to their own interests. National security issues topped the agenda, for that reason any rational decision-maker should, first of all, try to increase their own security. However, while making decisions about security issues they should not base their plans on a single state or group of states because in international affairs there is always the possibility of cheating and there is no universal binding authority for punishing the cheaters and aggressors. For this reason, states can rely only on their own capabilities. In international relations, this situation is known as "**self-help**". This phenomenon can easily be seen in the relations of the Entente Powers. Until the formation of the Triple Entente, and even during the First World War, there was no absolute trust between them and each tried to be ready for the eventuality of cheating.

Problems caused by the fuelling of German militarism due to her containment by Russia and France, plus Russo-British conflict over the Straits, Russo-Austrian rivalry in the Balkans, British efforts to protect her "imperial route" to India, and France's interests in the Near East, all exceeded the scope of diplomatic methods. These deeply affected the European balance of power and gradually accelerated the outbreak of the Great War.

The diplomacy game played within the framework of the Eastern Question up to the Great War can be examined according to the elements of "**Cooperation Theories**" in international relations. As cited under the heading of "**side payments**" of cooperation theories, if the number of actors within an international cooperation scheme increases, the number of alternatives also increases. However, as seen in the Straits Question, if the absolute interests of the actors conflict, then it becomes very hard to find a consensus and maintain a cooperation scheme.

If we examine other instances of the lack of these cooperation schemes; at Tilsit (1807) Napoleon did not give the right of free passage through the Straits. On another occasion, that of the Crimean War, Great Britain and France allied against Russia to prevent the Russian occupation of Istanbul. In the 20<sup>th</sup> century, Hitler refused the so-called "legitimate interests" of Russia in the Straits and Persian Gulf. The Truman Doctrine and founding of the Central Treaty Organization (CENTO) in 1947 also worked against Russian expansion. An exceptional case is the Treaty of London of 1915. Before the Gallipoli Campaign, the Entente Powers, with the London Treaty, theoretically left the Straits to Russia. However, this was an interesting diplomatic manoeuvre because; at the conclusion of the Treaty of London, Russia could not send adequate troops to the Straits region because of her internal socio-economic burden and military restrictions, so she could not be active enough to determine a new regime for the Straits after the Gallipoli Campaign.

The Gallipoli Campaign is also important for reflecting another reality in international relations, in which there are no permanent allies or enemies. After the opening of the Suez Canal, which decreased the importance of the Straits for Britain in terms of protecting her "imperial route", and even up to the formation of the Triple Entente, Russia and Britain were contesting each other for control over the Straits. However, developments in the Great War up to March 1915 led Britain to accept, in theory, Russian interest in the Straits.

Lack of a permanent cooperation scheme between the Entente Powers over the Gallipoli Campaign makes it possible to constitute many axioms about the Straits Question in the Great War. For example, Britain usually tried to appease Russia in terms of her demands concerning the Straits. On the other hand, she also tried to form a regime in which Russia would not be influential in decision-making. When we examine the commencement date and geography of the Gallipoli Campaign we can easily see this phenomenon. Even if, at the end of the Great War, Russia would effectively be in control of Istanbul, Britain would still protect her passage through the Straits by her military presence in the Dardanelles. At the time of the opening of the front, Russia could not mobilize troops to send to the Straits region. On the other hand, we should also emphasize that Britain also aimed to hinder Russian influence over the Straits after the war began, because she tried to include as much actors as she could, such as Japan and Greece. If these new actors sent troops to the Gallipoli front then Russia would never get a key position. As seen in the military history of the Gallipoli Campaign, Russia participated in the operation with only one battleship, the *Askold*. So, although in the March 1914

treaty the Straits would be left to Russia, Britain preferred Greece, a weak ally, to control the Straits.

The diplomatic events that paved the way for the opening of the Gallipoli front can also be examined according to the different aspects of International Relations theories rather than constituting axioms.

First of all, the entrance of the Ottoman Empire into the First World War could be evaluated by **Microcosmic Theories of Conflict**. The Ottoman Empire was under pressure from the Great Powers until 1600, with differing dimensions. However after the completion of an agreement of alliance with Germany at 2 August, she faced the highest level of threat from those Powers. As is emphasized under theories of conflict, if a society enters into a struggle with an organized power bloc, the threat coming from the bloc must be of its highest degree. On the other hand, the society which will start the struggle should be sufficiently prepared. After the agreement of an alliance between Germany and the Ottoman Empire, the Entente Powers were seriously intent on ending the territorial integrity of the Ottoman Empire. These two factors fulfil the above mentioned fact of Microcosmic Theories.

Another important occasion which caused a crisis of confidence between members of the Triple Entente conforms to a fact in **Theories of International Integration**. In the Triple Entente, Russia did not trust Britain in terms of authority over the regime of the Straits. On the other hand, France did not trust Britain during the battles at Flanders, because of the inadequacy of the British forces. Britain also did not trust Russia in terms of her loyalty to the Triple Entente. The reason was the vital importance of the Straits for Russian economic and political power. Russia might therefore even enter into an alliance with an actor from the opposing Triple Alliance. This situation is stated in Integration Theories as '**instability of alliances**'. Accordingly, if Russia concluded a separate agreement with an actor from the other Bloc, this would eventually end the Triple Entente. Russian behaviour hindered the formation of a "sense of community" between the members to hold them together with a common aim within the Triple Entente.

The crucial importance of the struggle to secure an outlet to warm waters in Russian foreign policy can be appraised by Alfred Thayer Mahan's axiom. Mahan

examined the relationship between geography and power. According to him, if a country aims to maximize its power she should increase her sea power. **Sea Power** maximizes geographical mobility, which is the vital element of political power. If Russia had enough maritime bases, in combination with the effect of her imposing land forces, she would easily dominate the balance between Great Powers.

Another important element within this framework is the reason behind the formation of the Triple Entente between Russia, France, and Britain. This agreement conforms to an axiom in **System Theory**. Morton A. Kaplan emphasizes the modal behaviour of units. According to this scheme, one of the parties makes the others enter into an alliance rather than continue competing with them. This will end the rivalry between those actors who accept the agreement. Towards this goal, Britain, France, and Russia agree to form the Triple Entente. The Kaplan model also emphasizes that such an alliance prevents another actor entering the scheme and governing it. Here the intrusive actor is Germany, which is tried to be eliminated. Such an alliance only led the weaker actors to survive, which here means the Ottoman Empire, considering that no serious threat will occur.

Another event within this scheme - the decision to open the Gallipoli front - is an important case for **Decision-Making Theories**. In the decision making process, the institutional framework in which the actors perform is very crucial. Certain institutional elements seriously constrain actors. Such as; if there is a "groupthink" procedure, some decisions may be eliminated even they could be more useful than the one decided upon by the group. One of the leading members of British War Cabinet, First Sea Lord Sir John Fisher, emphasized the probably failure of a purely naval attack on the Dardanelles. However, this idea was rejected with the logic mentioned above. This shows that the institutional framework may exclude some actors.

The same decision could also be examined according to **Political Realism**. Realist Theorist Robert Straus Hupé emphasized that the power urge or self aggrandizement of a member of governing elites may have the effect of making the entire society more aggressive. Especially within the framework of foreign policy making, if some of the decision makers adopt this actor, policy alternatives may be dismissed. The exclusion of Sir John Fisher and his views may also be evaluated within this framework. The actor who dominated the scheme was, naturally, Sir Winston Churchill.

In short, the Gallipoli Campaign aimed at the rapid dissolution of the Ottoman Empire. The Great Powers recognized that there were so many conflicting interests in the Fertile Crescent that it would be very difficult to divide Ottoman territory into clear-cut spheres of influence. Up to the approval of this strategy, the Ottoman Empire continued to protect her integrity by means of a balance-of-power policy.

As a result, the Gallipoli Campaign was a kind of strategy which aimed to end the deadlocked balance of power over the Fertile Crescent. In other words, the Gallipoli front was the final step in the escalation principles of balance of power: territorial compensations, alliances, maintaining spheres of influence, intervention, diplomatic bargaining, armaments competition, and the war itself. Up to the opening of the Gallipoli front, all Great Powers, especially Britain, aimed to protect the balance of power. However, with the participation of Germany as the leader of the opposing Bloc, tactics were exhausted and embarking on war was decided upon as the only means of re-establishing the balance.

## ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE HASTANELER

Ahmet ESENKAYA\* Ceyhan KOÇ\*\*  
Giris

20. yüzyılın en büyük iki savaşından birisi, hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı'dır. Dört yıl sürüp dünyayı baştan sona kavuran bu savaşta, en çok kan akıtılan cephe ve muharebelerin ise yine en önde gelenlerinden biri de Çanakkale Muharebeleri'dir. Genel anlamda İstanbul'u devreden çıkarmayı hedefleyen bu kayda değer nitelikteki önemli saldırı; 3 Kasım 1914'te başlamış, 9 Ocak 1916'da sona ermiştir.

İtilaf kuvvetleri, kolayca geçebileceklerini sandıkları –Başkent İstanbul'un kapısı konumundaki– Çanakkale ve Boğaziçi'nin geçmeye muvaffak olamamış; vatan, namus ve şeref gibi kutsal değerleri uğruna gözünü hiç kırmadan canını feda etmeye hazır durumdaki kahraman Türk evlatları karşısında, denizde ve karada hezimete uğramış, buna rağmen, yaklaşık her iki taraftan toplam 500.000 insanın zayıflama sebep oluncaya kadar direnmiş, yaptıkları bu saldırı sonucu hiçbir başarı elde edemedi denemek zorunda kalmış; esasen bu kara ve deniz savaşının sonunda bundan başka bir çareleri de kalmamıştır.

Bir yanda son 150 yılında zafer tatınmış fakir bir milletin maddeten zayıf ordusu, diğer yanda tüzünde güneş batmayan cihan imparatorluğu önderliğindeki mütefrik donanması... Bir yanda, Rus ve Balkan savaşlarında kırılı kırıla neredeyse erkeği kalmamış Anadolu insanının son bir direnç ile ortaya çıktığı Rüşdiye, İdadisi; Medresesi, Darülfünunlu, yaşlı-geçmiş gönüllülerden oluşan eğitimli/egitimsiz ordu; diğer yanda İngiliz, Fransız, Avustralya, Hindistan, Senegal, Tunus v.b.'den gelmiş donanımlı bir ordu. Kesin olmasa da savaşa İtilaf Devletleri adına katılan asker sayısı 489.000, Türklerin tarafından ise yaklaşık olarak 500.000 asker...

Kaldı ki Türk Askeri; Çanakkale'de, Gelibolu'da, sadece düşmanla değil; susuzlukla, tekdüze ve kokusuz yemeklerle... Başta dizanteri, paratifo, sarılık, sıtma olmak üzere pek çok tehlikeli hastalıkla; bitlerle, pis tuvaletlerle ve bundan önemlisi menleketlerine, ailelerine duydukları özlem, ayrılık ve ölüm korkusuyla da savaşımıştır.

Gelibolu Yarımadası'nda yer alan Seddülbahir ve Arburnu, Anafartalar, Suvla merkezli yürütülen muharebelerde, sıcak harp kadar, hastane hizmetleri gibi pek çok sağlık hizmetinin nasıl yürütüldüğünün bilinmesi yeni kuşaklarımız için ayrı bir önem kazanmaktadır. Vatana sahip olma uğruna ecdadının verdiği

\*Yrd.Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak.

\*\*Yrd.Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak.

mücadeleyi kavraması; ona 'muasır medeniyet seviyesini' de aşmak konusunda büyük hedefler ortaya koyması açısından bu tarihsel bilgiler önemlidir. Yeni kuşakların, 1915'te Çanakkale'de 'yedi divele' karşı hangi bilinçle karşı konulduğunu bimesi Ö'nun; bilmiyile, milli kültürüyle, atasına hürmet ve saygısıyla yeni bir durum değerlendirmesi yapmasını sağlayacaktır.

Çanakkale gibi zorluklar ve sıkıntıların çok yoğun yaşandığı bir cephede; ağır ve nazik bir hizmeti, büyük bir dirayette yürütmüş olan Türk ve gayrimüslim doktorları; bu savaşın, adız ve iddiasız kahramanlarını, yeni nesillere aktarmak ve en azından sağlık hizmeti veren kurumlara onların adlarını vererek ebediyete göçmüş bu insanların ölümsüzleştirerek hatırdaki kalmasını sağlamak da bilimsel davranış metodunun vazgeçilmez bir gereğidir.

Bu çalışmada; Ankara ATASE'de yapılan çalışmalardan elde edilen belgelerden, Çanakkale Savaşları ile ilgili Genelkurmay'ın ve ATASE'nin yayınladığı eserlerden, Niyazi İsmet Gözcu'nun<sup>1</sup> "Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri".

(Askeri Sıhhiye Mecmuası, S. 23, Temmuz İstanbul 1938) adlı makalesinden – ki bu makale Özbay'ın kitabında zemin teşkil edecek nitelikte kullanılmıştır; Kemal Özbay'ın iki ciltlik *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneler* (İstanbul 1976) eserinden yararlanılmıştır. Bizzat Çanakkale savaşlarında görev yapmış Abdulkadir Noyan Paşa'nın Askeri Sıhhiye Mecmualarındaki makaleleri İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunmadığı için kullanılmamıştır.

### Çanakkale Boğaz Savunması Öncesi ve Sonrası Hastane Hizmetleri:

Ordu'daki insan sağlığının korunması, tedavisi ve onların iyi beslenerek muharebe güçlerinin artırılması, her türlü iklim şartlarına karşı koyacak şekilde giydirilmeleri ve donatılmaları, sıhhiye sınıflarının başlıca görevlerindedir<sup>2</sup>.

Çanakkale cephesi açılmadan önce Müstahkem Mevki Komutanlığı kurulduğunda yer alan 5'inci Şube Müdürlüğü (Başhekim), sağlık işlerini yürütmekle görevliydi. Bu müdürlüğün başında Sağlık Genel Müfettişi Tabip

<sup>1</sup> Niyazi İsmet Bey, savaş döneminde Dr. Yüzbaşı olarak hizmet veren Çanakkale Sıhhiye birimlerinin en mümtaz doktorlarından biridir. Makalesini yayımlanmadan önce 1935 yılında konferans olarak sunduğu, makale kapsamında kaydedilmiştir.

<sup>2</sup> Genelkurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekatı, I. Kitap, Ankara 1993, s. 272.

Albay Süleyman Numan Bey bulunuyordu. Komutanlığa bağlı birliklerde (topçu alayı ve taburlarda) birer doktor bulunması ise kuraldı.<sup>3</sup>

Savaş öncesinde Seddülbahir, Kumkale, Kilitbahir, Çanakkale ve Eceabat'ta 25-100'er yataklı birer revir, Müstahkem Mevki birlikleriyle, 9'uncu Tümen için, Çanakkale'de 250 yataklı bir mevki hastanesi bulunmaktaydı.<sup>4</sup>

Birleşik Filo'nun, Boğazi geçme girişimleri üzerine ise bazı birlikler Çanakkale hareket alanına kaydırılmış ve o tarihlerle kadar bölgede bulunan sağlık kuruluşları takviye edilmiş olup revirlerin yatak sayıları artırılmıştır.<sup>5</sup>

Aynı zamanda 22 Aralık 1914'te yapılan bir düzenlemede, Anafarta ve Kirt'e birer revir açılması, mevki hastanesi durumunda bulunan Eceabat Hastanesi'nde, Kocadere ve Eceabat'taki birliklere revir hizmeti verilebilecek bir koğuşun ayrılması öngörülmüştür.<sup>6</sup>

Müstahkem Mevki komutanı Cevat Paşa, 27 Şubat 1915'te Çanakkale'den İstanbul'a gönderdiği raporda, 19. Tümen de dahil olduğu halde bütün Müstahkem Mevki kıtalarında yalnız iki operatör bulunduğu, ancak ihtiyacı karşılamasının mümkün olmadığı, hiç olmazsa iki operatörün daha sevk edilmesini ister.<sup>7</sup>

#### **Mart 1915 Başına Kadar Sağlık Hizmetleri İçin Alman Önlemlerden Olarak Faaliyete Geçen Hastaneler Ve Yatak Sayıları<sup>8</sup>:**

Hastane	Yatak sayısı
Çanakkale Merkez Hastanesi	350
Erenköy Hastanesi	50
Ezine Hastanesi	200
Umurbey Hastanesi	200
Kilitbahir Hastanesi	50
Eceabat Hastanesi	200

<sup>3</sup> Genelkurmay, a.g.e, C.V, I. Kitap, s. 272.

<sup>4</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3401, Dosya, 8, Fihrist 13; Genelkurmay, a.g.e, C.V, I. Kitap, s. 272.

<sup>5</sup> Genelkurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekati, 3. Kitap, Ankara 1980, s. 545

<sup>6</sup> ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4836, Dosya H-1, Fihrist 1-47.

<sup>7</sup> ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 93, Dosya 775, Fihrist 73.

<sup>8</sup> ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4701, Dosya, H-1, Fihrist 1-48.

Bu hastanelerin bir kısmının sağlık personeli (özellikle doktor, diş hekimi, eczacı, kimyager) ve malzeme eksiklikleri vardı. Bundan başka geniş bir bölgede yayılmış bulunan bazı Müstahkem Mevki bataryalarıyla, 9'uncu Tümen, tabur ve alaylarının da doktorları yoktu.<sup>9</sup> Bu eksikliklerin tamamlanması için, Harbiye Nezareti'nden istekte bulunulmuş, yere imkanlar sferber edilmiştir.

Bu arada 9'uncu Tümen emrinde, bölgenin özelliği gereği iki seyyar hastane bulunuyordu. Çünkü, Tümen'in Boğaz'ın iki yakasında görev alması ve birliklerinin geniş bir bölgeye yayılmış bulunması buna etkendi. Bu hastaneler, muharebe alanında gereken tıbbi müdahaleyi yapacak biçimde donatılmıştı.<sup>10</sup>

18 Mart 1915'te Çanakkale Boğaz Muharebesi sırasında, Boğaz'ın iki yakasındaki sağlık tesislerinin durumu şöyleydi:

Nara, Anadolu Mecidiyesi, Çimenlik, Kepez-Dardanos Tabyaları; Karantina, Erenköy batısı, İntepe'de birer; Anadolu Hamidiye Tabyası'nda iki kıta sargı yeri; Gelibolu Yarımadası'nda Değirmenburnu Tabyasında, Yıldız Tabyasında, Kilitbahir, Havuzlar, Tengerderesi, Soğanlıdere, Domuzdere'de birer sargı yeri faaliyette idi.<sup>11</sup>

Ayrıca 9'uncu Sıhhiye Bölüğü, Anadolu Hamidiye Tabyası-Dardanos Topçu Grubu; Erenköy ve İntepe Topçu Grupları gerisinde; Sarafim Çiftliği'nde birer araba durak yeri kurmuştu.<sup>12</sup>

Eceabat ve Kilitbahir'de 100'er yataklı, Erenköy'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde 500 Yataklı Seyyar Hastane mevcuttu.<sup>13</sup>

Kara muharebeleri başlamadan önce, Anadolu sahilinde Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Çanakkale Merkez Hastanesi ile Gelibolu'da şehir dışındaki kışla binalarında 3. Kolordu tarafından kurulmuş 400 yataklı Gelibolu Hastanesinden ibaretti. 19. Tümen'in Seyyar Hastanesi Kilitbahir'de, 9. Tümen'in Seyyar Hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı'da büyükçe bir revir vazifesi görmek üzere yarı aktif bir halde (adi hastalıklara mahsus olarak) bulunuyordu.<sup>14</sup>

<sup>9</sup> ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4701, Dosya, H-1, Fihrist 1-179

<sup>10</sup> Genelkurmay, a.g.e, C.V, I. Kitap, s. 273.

<sup>11</sup> ATASE Arşivi, BDH, Klasör 4701, Dosya, H-1, Fihrist 1-49.

<sup>12</sup> Genelkurmay, a.g.e, C.V, I. Kitap, s.273.

<sup>13</sup> Genelkurmay, a.g.e, C.V, I. Kitap, 19. Kroki.

<sup>14</sup> Niyazi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", Askeri Sıhhiye Mecmuası, S. 23, İstanbul, Temmuz 1938, s. 77.

Esasen barış döneminde Kolordu merkezi Tekirdağ'dır. Kolordu Merkez Hastanesi de biraz kadrosu daraltılmak suretiyle Kolordu Asker Alma Başkanlığı emrinde, İhtiyat Hastanesi görevini yapmak üzere yerinde bırakılmıştır.<sup>15</sup>

Donanma bombardımanı esnasında yara alan az sayıda askerin tedavileri için Çanakkale Hastanesi yeterli olduğu gibi, gerek Müstahkem Mevki ve gerekse Kolordu'da vukua gelen hastalıkların tedavilerine de yatkarda adı geçen sağlık teşkilatları yeterli oluyordu. Tedavileri uzun sürecek yaralıları İstanbul'a Gülhane'ye, hastalar da Tekirdağ'a kısmen de İstanbul'a nakledilmek suretiyle; Çanakkale ve Boğaz bölgesindeki hastaneler daima yeni yaralı ve hastaları kabul etmeye hazır olmaları için boş yer ve yatakla hazır halde bulunduruluyordu.<sup>16</sup>

Kızılay'dan 200 yataklı mükemmel donanımlı bir hastane alarak Gelibolu'daki Fransız Hastanesi takviye edilmiş, bütün personeliyle Gelibolu'ya intikal ettirilmiş bulunan Bandırma Hastanesi'nin yerine Doktor Yüzbaşı Niyazi İsmet ve İskele Komutanı Binbaşı Ali Bey'in yardımı ve halktan temin edilen malzeme ile 200 yataklı bir hastane açılmıştır.<sup>17</sup>

Çanakkale'de; özellikle Kumkale doğusu ve daha güneyde Menderes çayının oluşturduğu bataklık ve başka yerlerdeki durgun sular nedeniyle var olan sıtma hastalığı yöre halkında ve askerlerde sık sık görülmekteydi.<sup>18</sup>

Bölgede sıkça rastlanan kolera, tifo ve çiçek hastalıklarına karşı aşı uygulamasına özen gösteriliyordu. Lefke humma(tifüs), tüberküloz, zatürree ve zatülcenp gibi hastalıklara da rastlanmaktaydı. Bit salgınına karşı imkanlar ölçüsünde askerlerin giysileri etiv veya sahra fırınlarından geçirilerek temizlenmeye çalışılıyordu.<sup>19</sup>

<sup>15</sup> Gözcu, a.g.e., s. 78; Özday, a.g.e., s. 230.

<sup>16</sup> ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 595, Dosya 72, Fihrist 1; Özday, a.g.e., s. 230; Gözcu, a.g.m., s. 79; Sevk edilen bütün yaralıların tuzerlerinde 'hüviyet varakası' şart olmasına rağmen buna itina gösterilmediği, bu varakanın çoğu yaralının tuzerinde bulunmadığı, yolda şahadetli, hastanede ifadesi alınamaz durumda olmaları halinde hüviyeti meçhul kalmayı yüzünden şehit allelerinin de mağdur olacağı düşünüldüğü bu konuda hassas davranılması sıkı sıkı tenbih edilmiştir. ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3448, Dosya 62, Fihrist 1, 1-1.

<sup>17</sup> ATASE Arşivi, BDH, Klasör 2422, Dosya 45, Fihrist 4; Özday, a.g.e., s. 230.

<sup>18</sup> Genelkurmay, a.g.e., C.V, 1. Kitap, s. 273.

<sup>19</sup> Genelkurmay, a.g.e., C.V, 1. Kitap, s. 273.

Nisan ayının ortalarından itibaren 3. Kolordu erleri arasında 'iskorpiy' baş göstermişti. İfade şeklinde yapılan islahatta az zamanda kaybolmuş, bir iki ay zarfında bundan başka mümin bir hastalık görülmemiştir.<sup>20</sup>

Öte yandan memlekette ilaç endüstrisi de yok denecek durumdaydı. İlaçların çoğu, dış ülkelerden gelmekteydi. Örneğin, daha savaşın başlangıcında iyot sıkıntısı baş gösterdi. Bu nedenle tentürdiyot kullanılmasında çok titiz davranılması emredilmiştir.<sup>21</sup>

İngiliz ve Fransız donanmasının gerek 3 Kasım 1914, 19 Şubat ve 25 Şubat 1915 Boğaz'ın giriş tabyalarına yaptığı bombardımanlar sırasında, gerekse bunu izleyen ve Boğaz içinde geçen deniz muharebesinde (Birtişik Filo ile tabya ve bataryalar arasında) yaralanan ve hastalanarak mevzi gertsine alınması gereken erlerin tedavileri, yaralı yuvalarında yapılmıyordu. Burada yapılan ilk tedavilerinden sonra, ya tekrar cepheye gönderiliyor veya taburlarca açılmış olan kıta sargı yerlerine gönderiliyordu.<sup>22</sup>

Kıta sargı yerinden geriye sevk edilecek olanlar, hafif yaralı toplama yerlerine, yarası ağır olanlar araba durak yerlerine gönderiliyor, buradan da tümen sıhhiye bölüklerine açılan büyük sargı yerine götürülüyordu.<sup>23</sup>

Tümen sıhhiye bölükleri, gelen yaralı ve hastaların tedavisini ve hatta ameliyatını yapmakta, gerekenleri ve yatak mevcudundan fazla olanları, seyyar hastanelere yollamaktaydı.<sup>24</sup>

Tümen sıhhiye bölüklerinde hasta taşıma otosu olmadığundan, yaralı ve hastaların muharebe alanı gerisindeki sağlık teşkilatlarına veya hastanelere nakilleri için, hasta nakliye arabalarından veya erzak, cephane getiren nakliye kollarından yararlanılmaktaydı.<sup>25</sup>

18 Mart zaferinden sonra 5. Ordu'nun hastane ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gülnihal Vapurı, üç adet 500 yataklı menzil, beş adet 150'şer yataklı harp hastanesi, sıhhiye deposu, Niyazi İsmet (Gözcu) Bey tarafından Karabiga'dan

<sup>20</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4556, Dosya 2; BDH 4, Klasör 4943, Dosya 2, 3; BDH 3, Klasör 4943, Dosya 9.

<sup>21</sup> Genelkurmay, a.g.e., C.V, 1. Kitap, s. 273.

<sup>22</sup> Genelkurmay, a.g.e., C.V, 1. Kitap, s. 273.

<sup>23</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3402, Dosya 10, Fihrist 23; Genelkurmay, a.g.e., C.V, 1. Kitap, s. 273.

<sup>24</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4681, Dosya 324, Fihrist 1-50; Genelkurmay, a.g.e., C.V, 1. Kitap, s. 273.

<sup>25</sup> Genelkurmay, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 545, 546, 550.

temin edilen 20 kadar Yeniköy tipi uzun yolcu arabalı hasta nakliye kolu Biga'da Ordu Menzil Başhekimliği emrine verilmişti.<sup>26</sup>

#### Kara Savaşlarında Sağlık Hizmetleri:

5 nci Ordu; Çanakkale Savaşlarının gereği olarak kurulmuştu. İnci Ordu'nun 3'üncü ve 5'inci Kolordularıyla, 1 nci Kolordu'nun 3'üncü Tümeni ve Çanakkale Müstahkem Mevkii birliklerinden oluşmuştu.

Aldığı güçlü düzen içerisinde Ordu'nun hastanelerinin ağırlık merkezi İstanbul'daydı.<sup>27</sup> Haydarpasa, Gümüşsuyu, Maltepe, Yıldız ve Gülhane hastanelerinden başka, Tuzla, Hereke, İzmit, Eskişehir ve Konya'ya kadar uzanan yurt içi sağlık kurullarıyla birlikte, İstanbul Komutanlığı Başhekimliği'ne bağlı olarak faaliyeti planlanmıştı.<sup>28</sup>

Kara muharebeleri başlamadan önce, bölgeyi savunacak olan 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders de 26 Mart 1915'te Gelibolu'ya gelmiş, karargah, Gelibolu'da kurulmuştur. Ordu'nun Sıhhiye Reisi Yarbay Doktor Mustafa Talat Bey ve Alman İslahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer<sup>29</sup> de Sıhhiye Genel Müfettiş Vekili Titri ile Ordu karargahında Ordu Sıhhiye Reisine refakat etmektedir.<sup>30</sup>

5. Ordunun Menzil Müfettişliği de karargahını Gelibolu'da kurarak kendi emrine verilen kıta ve araçları Ordu'ya menzil sahası olarak tahsis edilen Uzunköprü-Keşan-Gelibolu hattı ile Biga-Lapseki-Çanakkale ve Ezine-Balıkesir hatları sahalarna iş görecektir şekilde yerleştiriyordu.<sup>31</sup>

Emrine verilen 500 yataklı üç menzil hastanesi ile 150'şer yataklı iki Harp Hastanesi ve 20 yaylı arabadan oluşmuş Hastane Nakliye Kolu'nu Biga'ya ve yine

<sup>26</sup> Özbay, a.g.e., s. 230.

<sup>27</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2430, Dosya, H-1, Fihrist 6.

<sup>28</sup> Kemal Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. I., İstanbul, 1976, s. 230.

<sup>29</sup> Gözcü, a.g.m., s. 90; Makalesinde Gözcü, "Prof. Mayer tahminen Haziran 1915 sonunda 5. Ordu komutanı tarafından Almanya'ya iade edilmiştir. Ordu sağlık işlerine bu zatin hizmetinden başka yabancı bir emek karışmadığını bilhassa zikre muhtaç görürüm," şeklinde ortaya koyduğu görüşü gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

<sup>30</sup> Gözcü, a.g.m., s. 79; Özbay, a.g.e., s. 230.

<sup>31</sup> Özbay, a.g.e., s. 230.

150'şer yataklı diğer üç Harp Hastanesi'ni de Lapseki'ye sevk etmişti. Bu arada Menzil Müfettişliği Baştabibi ise Yüzbaşı Fuat Kamil Efendi idi.<sup>32</sup>

Sıhra Sıhhiye Genel Müfettiş Vekili, Ordu ve Menzil Baştabipleri ile olası düşman amfibi ihracı durumunda Anadolu yakasındaki yaralı ve hastaları, düşman donanmasının Boğaz'ı geçerek deniz ulaşımını durdurduğu takdirde, karadan hangi yollar ile geri menzillere nakledileceği hakkında yapılan ettirler neticesinde Anadolu yakasındaki Çanakkale, Burgaz, Lapseki, Çardak gibi yerleşim birimlerinin içerisinde Anadolu'nun iç kısımlarına araba ile yaralı nakline uygun yol bulunmadığı kanaatine varıldığından dolayı, buralardan içeriye yaralı ve hasta nakillerinin ancak katır veya at sırtında bir kişiye yatar konumda taşımaya elverişli 'kakule' denilen araçla 'şütuf' denilen yatar iki kişi, oturur konumda dört kişiyi deve ile taşıyabilen diğer bir araç ile mümkün olabileceğini düşünerek yeterli kadar deve ve 'şütuf' gönderilmesini Sıhra Sıhhiye Genel Müfettişliği'nden istedi.<sup>33</sup>

Rumeli yakasındaki Gelibolu-Bolayır-Keşan- Uzunköprü şosesi ile Bolayır-Eksamil-Şarköy ve Keşan-Hayrabolu-Tekirdağ yolları ise, işe yarayacak durumdaydı.<sup>34</sup>

25-30 Nisan 1915 günleri sağlık hizmetleri ile daha ziyade tümen sıhhiye bölüklerinin ve kıta teskerelerinin yaralıları toplayıp bütün araçlardan istifade ederek Ağaderesi ve Akbaş istikametlerinde açılan 9. ve 19. Tümen seyyar hastanelerine ve Anadolu yakasında da Çanakkale Merkez Hastanesine sevk edilmesi şeklinde idi.<sup>35</sup> Buralarda toplanan yaralıların gerekli tedavileri için her tedbirin alınması sağlanmış; nakledilmesi imkanı her fırsat ve araçtan yararlanılarak (İstanbul'dan ihtiyat kuvvetleri ve levazimat getiren gemiler dahil) geri menzil ve vatan hastanelerine sürekli şekilde gönderilmişlerdir. Geriye nakil esnasında Gelibolu'da geçici olarak Ordu Baştabip Muavini ve Ordu Karargah Tabiplerinden oluşan bir Sıhhi Yardım Heyetine kontrol ettirerek yaralıların tedaviye ihtiyaç olanlarına gerekli olan tedavi yapılmış geriye nakledilemeyecek derecede acil tedaviye ihtiyaç duyanlar gemiden alınarak Gelibolu'daki iki hastaneye sevkleri yapılmıştır.<sup>36</sup>

<sup>32</sup> Gözcü, a.g.m., s. 80.

<sup>33</sup> Gözcü, a.g.m., s. 80; Özbay, a.g.e., s. 230.

<sup>34</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2480, Dosya, 397, Fihrist 3; Gözcü, a.g.m., s. 80; Özbay, a.g.e., s. 231.

<sup>35</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 86, Dosya, H-1, Fihrist 34-2.

<sup>36</sup> Gözcü, a.g.m., s. 81-82; Özbay, a.g.e., s. 231.

## 5'inci Ordu Komutanlığı Sağlık Başkanlığı Ordu Komutanlığına Sunduğu Raporunda Mayıs Ayı Toplam Yatak Sayısı 5050 Dağılımı:<sup>37</sup>

Hastane	Yatak Sayısı
Tekirdağ hastanelerinde	1450 yatak
Şarköy hastanesinde	400 yatak
Gelibolu hastanesinde	150 yatak
Lapseki hastanesinde	300 yatak
Ezine hastanesinde	500 yatak
Dümrük hastanesinde	450 yatak
Biga hastanesinde	1300 yatak
Dimeoka Köyü hastanesinde/Biga	500 yatak

Daha önce Gelibolu askeri hastanesi 250 yataktan 1000 yatağa çıkarılmış ve ayrıca Fransız mektebinde 200 yataklı bir Kızılay hastanesiyle 150 yataklı bir harp hastanesi açılmıştı. Bunlar Gelibolu merkezinin bombardımanı üzerine bir kısmıyla Lapseki'ye ve büyük kısmıyla da Tekirdağ'a taşındılar. Geriye kalan 150 yataklı kısım 4 Mayıs'taki durumdadır ve acil vakalar için bırakılmıştır.<sup>38</sup>

Menzil Müfettişliğine bağlı sabir hastanelerden başka ordu, kolordu ve tümen seyyar hastaneleri de açılmıştır. Bunların toplu bulunduğu yerler Soğanlıdere, Kocadere ve Akbaş idi. Akbaş iskelesi ayın zamanda yaralı aktarma merkezi olarak çalışıyordu.<sup>39</sup> Gelen bütün gemiler boş dönerken buradan yaralıları alıyor, menzil hastaneleriyle diğer yurtiçi hastanelerine taşıyorlardı. Tabiatıyla bu yerlerde zaman zaman yaralı yığılmaları oluyordu.<sup>40</sup>

Savaş yoğunlaştıkça bölgede büyük sarğı yerleri(Seddülbahir, Kerevizdere, Tenkenderesi, Soğanlıdere, Havuzladeresi, Kocadere ve Matikdere bölgelerinde) açılmıştır.<sup>41</sup>

<sup>37</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3474, Dosya, H-9, Fihrist 3- 14 ve 3-22.

<sup>38</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, I. Dünya Harbinde Türk Harbî, C.V, 2. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekati, Ankara, 1977, s. 432-433.

<sup>39</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2426, Dosya, 65, Fihrist 9.

<sup>40</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 2. Kitap, s. 433.

<sup>41</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, a.g.e., C.V, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekati (Haziran 1915-Ocak 1916), Ankara, 1980, s. 545.

Tümen sıhhiye bölükleri gelen yaralı ve hastaların tedavisini ve hatta ameliyatını yapmakta gerekenleri veya yatak mevcudundan fazla olanları seyyar hastanelere veya menzil hastanelerine yollamaktaydı. Bu "Tümen Sıhhiye Bölükleri"nin çalışmalarını yeniden düzenlenmiştir.<sup>42</sup>

Alibey Çiftliği kuzeybatısında Eski Değirmendere bölgesinde 4'ncü, 6'nci ve 11'inci Tümenlerin Sıhhiye Bölükleri vardı. Sarafım Çiftliği kuzeyinde 9'uncu Tümenin Sıhhiye Bölüğü, Soğanlıdere güney sırtlarında 7'nci, 12'nci ve 2'nci Tümen Sıhhiye Bölükleri bulunuyordu.<sup>43</sup>

Kilitbahır kuzeyinde Ağaderesi bölgesinde 4'üncü, 9'uncu Tümenlerin seyyar hastaneleriyle 3'üncü Kolordunun 1'inci Seyyar Hastanesi vardır.<sup>44</sup>

Havuzlar Deresi bölgesinde 10'uncu ve 6'nci Tümenin Seyyar Hastaneleriyle 3'üncü Kolordunun 5'inci Seyyar Hastanesi ve 2'nci Kolordunun 3'üncü Seyyar Hastanesi yerleşmiştir.<sup>45</sup>

Çamburnu (Eceabat bölgesi) güneyinde, 12'nci Tümenin Seyyar Hastanesiyle Güney Grubu'nun sıhhiye deposu faaliyette gösterilmekteydi.<sup>46</sup>

Kocadere batı yamaçında 5'inci Tümen Sıhhiye Bölüğü, Kilye batısında 16'nci Tümen Seyyar Hastanesi, Avcalar Sırtı doğusunda 9'uncu Tümen Sıhhiye Bölüğü yerleşmişti. Bigalı Deresinin 6 kilometre kuzeyindeki dere içinde, 19'uncu Tümen Seyyar Hastanesi, 7 nci Tümenin Seyyar Hastanesi, 5'inci Tümenin Seyyar Hastanesi bulunuyordu.<sup>47</sup>

Karabiga'da ve Lapseki'de 5 nci Menzil Sıhhiye depoları vardı.<sup>48</sup> Hasta ve yaralıların tahliyesi iptidai yolla sürdürülüyordu. 5'inci Türk Ordusunun sıhhiye kuruluşlarında hasta nakliye otosu yoktu. Bu yüzden yaralı ve hastaların muharebe sahası gerisindeki sıhhiye kuruluşlarına veya hastanelere nakilleri için hasta nakliye arabalarından veya erzak, cephane getiren nakliye kollarından faydalanılmaktaydı. Harekat sahası gerisindeki nakliyata, yerli halk da arabalarıyla katkıda bulunmuşlardır.<sup>49</sup>

<sup>42</sup> ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4836, Dosya, 2, Fihrist 22.

<sup>43</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 549.

<sup>44</sup> Aynı yer.

<sup>45</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 1-1-1-1-2.

<sup>46</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 549; ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 1-2.

<sup>47</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 550.

<sup>48</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2208, Dosya, 25, Fihrist 46.

<sup>49</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 550.



Her sıhhiye bölüğü, bir araba durak yeriyse bir hafif yaralı toplama yerini açıyordu.<sup>50</sup>

Alçıtepe kuzeyi ve Domuz Deresi'nin başlangıcındaki Fenerçiftliği bölgelerinde iki adet araba durak yeri; Kovandere'de bir, Avcıarsırtı kuzey ve güneyinde de iki adet araba durak yeri açılmıştır.<sup>51</sup>

Yaralı veya hastalar, Kırte - Enez Çiftliği veya Alçıtepe kuzeyi - Soğanlıdere - Havuzlar Deresi - Kilitbahir - Maydos - Kilya - Bigalı yolu, Kırte - Behram Çiftliği - Sarafım Çiftliği - Kilitbahir; Kemalyeri - Kocadereköy - Bigalı Kemalyeri - Kilya yollarıyla geriye gönderiliyordu.<sup>52</sup>

Ağır ve hafif yaralıları, ayrı ayrı kafilelerle sevk ediliyordu. Hasta ve yaralı araba kolları, karadan sevk edilen yaralıları için, her 20 kilometrede bir kurulan 50'şer yataklı sıhhiye istasyonları arasında çalışıyor, hasta ve yaralıları, burada bekleyen diğer hasta nakliye kol veya arabasına devrediyordu.<sup>53</sup>

Tümen sıhhiye bölükleri, genel olarak, yaralı ve hastaların koğuş ve pansuman yerleriyle idare ve depo bölgesi, hamam ve etüt kısmı ve onarım kısmına ayrılmıştır. Ayrıca, sık sık yapılan İngiliz ve Fransız hava kuvvetlerinin bombardımanlarına karşı, zeminlikler yapılmıştır. Her tümen sıhhiye bölüğünün hamam ve mutfaklarının civarında, istihkam taburlarının kuyucu takımlarınca açılan bir veya iki su kuyusu bulunmaktadı.<sup>54</sup>

Orduda baş gösteren bit salgınlarını önlemek için temizliğe önem verilmiş, seyyar etütlerin birliklere verilmesine çalışılmış; etütlerin yeterli olmaması halinde elbise-veya eşyaların sahra fırınlarından ve hatta ekme fırınlarından geçirilmesi cihetine gidilmiştir. Alınan bu tedbirler sayesinde lekeli humma hastalığı, tüm Çanakkale savaşları sırasında yalnız tek bir olay olarak görülmüştür.<sup>55</sup>

Erlere 3000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış, buna karşılık taze sebze hemen hemen hiç verilemediğinden erler arasında 'iskorpit' hastalığı başlamıştır.<sup>56</sup>

<sup>50</sup> Aynı yer.

<sup>51</sup> Aynı yer.

<sup>52</sup> Aynı yer.

<sup>53</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, 1/217, Dosya, 51, Defter 2, s. 12'den naklen Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 550.

<sup>54</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 546.

<sup>55</sup> Aynı yer.

<sup>56</sup> 5.Ordu 10 Nisan 1915 tarihinde 'iskorpit' zuhuru üzerine, erata ispanak, pırasa, ebeğömece, yeşil soğan, marul, soğan, sarımsak, turp, kuru üzüm, portakal, limon

Bir de Temmuz ve Ağustos aylarında ishal, umumi zarfiyet, dermansızlık gibi Epüsiment belirtileri çıktığı gibi sitma da son derece yaygınlaştı. Tek tük ateşli humma vakası da görülmeye başlandı. Bir iki olaydan başka tifüs tespit edilmemiştir.<sup>57</sup>

Ateşli hummanın ortaya çıkması üzerine orduya ikmal erlerinin geldiği Uzunköprü-Keşan- Gelibolu menzili yolu üzerinde Keşan'da üç seyir etütü ile bir menzil temizleme istasyonu açılarak orduya girecek yeni erler temizlenilmeye başlandı. Bu temizlikten sonra askerler yolda bir hafta kadar köylerle temas etkileri halde bölgenin boşaltılmasına kadar önemli bir tifüs salgını görülmüdü. Ateşli humma da çok sınırlı halde kaldı.<sup>58</sup> Kanlı savaşların yapıldığı kritik günlerde, tümen sıhhiye bölüklerine günde 2.000 kişinin geldiği görülmüştü. Bu sıralarda hem pamuk ve sargı bezi sıkıntısı çekilmiş ve hem de sıhhiye personeli, adeta bitap hale düşmüştü. Hatta bazı sıhhiye bölükleri, cephedeki yaralıları zamanında müdahale edebilmek için, ateş hattına kadar sokulmak zorunda kalmışlardı.<sup>59</sup>

Türk askerinde görülen yaraların çoğu bomba, şarapnel veya piyade mermilerinden meydana gelmişti. Sığınyaralarına, çok az rastlanıyordu.<sup>60</sup>

Cephedeki yaralıların alınması ve ölümlerin kaldırılması için zaman zaman bir kaç saatlik mütarekeler yapılmaktaydı. Nitekim 4 Mayıs gecesi yapılan İngiliz taarruzunda her iki taraf da ağır kayıp vermiş; yalnız muharebe sahasında 500 İngiliz ölüsü kaldırılmıştı. Türklerin şehitleri de aşağı yukarı aynı sayıyı bulmuştur.<sup>61</sup>

Yapılan mütarekelerle, hem sari hastalıkların çıkmasına ve hem de muharebe sahasının tahammül edilmeyecek şekilde kokmasına meydan verilmemekteydi. Nitekim 24 Mayıs 1915 günü iki taraf arasında böyle bir mütareke yapılmış; muharebe meydanının temizlenmesi cihetine gidilmişti.<sup>62</sup>

Mayıs ayı içerisinde Ordu'nun sağlık birimlerinin konumu şöyledir: Anburnu bölgesinde görev yapan 19. Tümen ile ona yardıma gelen 5. Tümen'in

verilmesi konusundaki uyarılarda bulunulmuştur: ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3495, Dosya, 1, Fihrist 10-3.

<sup>57</sup> Gözcü, a.g.m., s. 88.

<sup>58</sup> Gözcü, a.g.m., s. 89.

<sup>59</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 546.

<sup>60</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 6; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 551.

<sup>61</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, 1/217, Dosya, 51, Defter 2, s.54'ten naklen Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 551.

<sup>62</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4532, Dosya, 23, Fihrist 4-18.

Sihhiye Bölükleri Kocadere Köyü ile Bigalı Köyü civarındadır. Seddülbahir bölgesine geçen 7. Tümen Sihhiye Bölüğü, Kirt'e'de; 9. Tümen Sihhiye Bölüğü de Sarafım Çiftliği yakınında faaliyete geçmiştir. 7. Tümen Seyyar Hastanesi Yalova Deresi batısında ve Yalova Köyü güneyindeki orman içinde ağır yaralıları tedavi etmektedir. Yalovaderesi'nin biraz daha güneyinde 5. Tümen Seyyar Hastanesi hafif yaralı ve ayakta tedavi gören hastalara; 19. Tümen Seyyar Hastanesi de Akbağ iskelesinde yaralıları ve sevkıyat hizmetine tahsis edilmiş durumdadır. 9. Tümen Seyyar Hastanesi Ağaderesinde yaralıları, diğer bir seyyar hastane Çamburnu'nda hastalara hizmet vermektedir.<sup>63</sup>

Menzil emrindeki sihhi birliklerden 150'şer yataklı iki harp hastanesi birleştirilip genişletilerek Lapseki'de 1000 yataklı hastaneye yine 150 yataklı harp hastanesi de 1000 yataklı olarak diğer bir hastaneye dönüştürülmüştür. 500 yataklı iki menzil hastanesi Biga<sup>64</sup> ve 500 yataklı bir diğer menzil hastanesi de Biga civarında Dimatoka/Biga'ya kadroları genişletilerek açılmıştır. 150 yataklı bir harp hastanesi de yatak kadrosu büyütülerek Şarköy'de açılmıştır.<sup>65</sup>

Gelibolu'daki Kızılay Hastanesi de -Gelibolu sürekliliği bombardmana uğradığından dolayı- Şarköy'e nakledildiği gibi kışlalarda açılan geçici hastane de Kolordu tarafından Tekirdağ'a nakledilmiştir.<sup>66</sup>

Mayıs ayı başında her ihtimale karşı Adapazarı civarında 2000 yataklı grubunun açılması Kızılay'dan istenmiş<sup>67</sup>, Kapitan'ın aldığı emri yanlış anlaması üzerine yaralıları Erdek'e getirmesinden dolayı meydana gelen bu zorunluluk üzerine orada bulunan doktorlar ve halkın yardımıyla, gönderilen bir baştabip nezaretinde 400 yataklı Erdek Menzil Hastanesi de açılmıştır.<sup>68</sup>

Akın akın gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılmakta olan Tıbbiye öğrencileri Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapur'u'na bindirilen Sungurlu Taburu ile Çanakale'ye ve oradan Gayret-i Vataniye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş, hastanelere dağıtılmışlardır.<sup>69</sup>

<sup>63</sup> Gözçü, a.g.m., s. 82; Özbay, a.g.e., s. 231; 19. Tümen Başhekimliği Operatör Nevres (Kuyuş) Bey'di.

<sup>64</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2442, Dosya, 158, Fihrist 17.

<sup>65</sup> Özbay, a.g.e., s.231, Şarköy Harp Hastanesinin Başhekimliği olarak Doktor Kastamonulu İpkokrat Kasaboglu görevlendirildi.

<sup>66</sup> Gözçü, a.g.m., s. 83; Özbay, a.g.e., s. 231-232; Biga'daki 500 yataklı iki Menzil Hastanesinden birisinin Başhekimliği Doktor Binbaşı İhsan (Tepegöz) Bey idi.

<sup>67</sup> Özbay, a.g.e., s. 232.

<sup>68</sup> Gözçü, a.g.m., s. 80.

<sup>69</sup> Özbay, a.g.e., s. 232.

Olğanüstü de olsa bazen muharebe sonrası 10.000'in üzerinde yaralı Türk askerinden tedavi için geriye sevk edilemeyenler ovalarda, derelerde günlerce açlıkta kalmaları sebebiyle kangrene yakalanma riskleri yüksek düzeyde oluyordu.<sup>70</sup>

**Nitekim Çanakale Hareket Alanında, 25 Nisan 1915 Tarihiyle 1 Temmuz 1915 Tarihleri Arasında Aşağıda Sayılan Akbağ Ve Ağadere Sevkıyat Hastanelerinden, Yarımada'dan Geri Menzil Ve Vatan Hastanelerine Sevk Edilen Mevcut Hasta Ve Yaralıların Sayıları**<sup>71</sup>

Ay	Yaralı	Hasta
Nisan	25.067	207
Mayıs	16.298	1.192
Haziran	15.031	959
Toplam	56.394	2.358

Haziran 1915 sonuçlarına doğru Kerevizdere ve Zığındere'deki Türk tarafının ağır zayıflığı üzerine Karargah-ı Umumi, 2. ordu'yu Seddülbahir bölgesine gönderirken, idarede baştabip olarak İbrahim Tali (Öngören) Bey bulunuyordu. Ordu'da meydana gelen bu yeni değişim, sağlık hizmetlerinde büyük değişiklikleri gerektirmedi. Sadece biraz sağlık personeli takviyesi yapıldı.<sup>72</sup>

Güney grubundaki kuvvetlerin çoğaltılması üzerine Ağaderesi'ndeki dört Seyyar Hastane genişletilerek büyük ve ciddi ideal şekilde işleyen büyük bir Yaralı Hastanesi'ne dönüştürüldü. Bu hastanede dört operatör, Murat İbrahim (Çankat), Kemal (Keskinel), Ömer Vasfi (Aybar) ve Nevres (Kuyuş) Beyler<sup>73</sup>, fennin o zaman- ki bütün icaplarını yerine getirme imkanına sahip idiler. Kilitbahir civarına kurulan Seyyar Hastane'de ayakta tedavi hizmetleri devam ediyordu.<sup>74</sup>

Kuzey grubunda Ağır Mecruhın (Yaralı) Hastanesinde Tatar İsmet Bey, Başhekim ve Operatördü. Hekimlik bilgisi yanında disiplin ve intizamı daha düzenli olan bu zat, çamliklar arasında beş 'Bayman cadrı' ni öyle bir düzenle yerleştirmişti ki meyilli araziye adeta İsviçre'de bir dağ villası meydana getirmişti. Bu güzel sağlık kurumunda bir tek ameliyat bile yapılmamış, genellikle hafif yaralıları kabul etmiş, önemli ve ağır vakalar olğan metotlarla takip edilmişti. Bu

<sup>70</sup> Aynı yer.

<sup>71</sup> Gözçü, a.g.m., s. 83.

<sup>72</sup> Özbay, a.g.e., s. 232; Gözçü, a.g.m., s. 84.

<sup>73</sup> Özbay, a.g.e., s. 232.

<sup>74</sup> Gözçü, a.g.m., s. 84.

gösterişli tesis karşısında Prof. Mayer de dahil sığınme ileri gelenleri büyülenmiş, hastane hizmetlerinde 5. Ordu'da ilk madalya alan Dr. İsmet Bey olmuştur.<sup>75</sup>

Yarımada'da menzih mutikasında Kültürbaharı civarında kurulan başka bir seyyar hastane adı hastalıklara ayrılmış<sup>76</sup> Mürefte'de yeniden 350 yataklı menzih hastanesi ile Galata Köyü'nün yakınındaki bayırda 600 yataklı bulaşıcı hastalıklara mahsus diğer bir menzih hastanesi kuruldu.<sup>77</sup>

Menzil emrine verilen 8. ve 10 Tümenlerin iki seyyar hastanesinden biri, Anadolu yakasındaki Bergos civarındaki bir çiftlikte, diğeri de Yarımada'da Mürefte yakınlarındaki Eriklice Çiftliği'nde kendilerine yetecek miktarda çadır ve malzemeler verilerek 2000 hafif yaralıyı ayakta tedavi edebilecek bir hale getirilerek hafif yaralı hastanesi adıyla faaliyet göstermektedir.<sup>78</sup>

Haziran ayı içinde 5. Ordu menzih emrine verilen Tekirdağ'daki Merkez ve Mecruhın (yaralılar) Hastanelerine<sup>79</sup> ilave olarak şehrin dışındaki yamaçlarda bulunan askeri noktalarda, Emraz-ı Adiyeye (ayakta tedavi) Hastanesi adında geniş bir Nekaethane açılmıştır.<sup>80</sup> Haziran ayında Bandırma İzmir demiryolu üzerindeki 4. Kolordu Asker Alma Reislığı emrinde tesis edilen Balıkesir, Kırkağaç, Soma ve Manisa Harp Hastaneleri de 5. Ordu hasta ve yaralılarına tahsis edilmiştir.<sup>81</sup>

Kuzey bölgedeki 6 Ağustos 1915 itibarıyla başlayan ve 27 Ağustos 1915'e kadar devam eden muharebeler esnasında gündün güne hasta, yaralı sayısı giderek çoğalıp bazı salgın hastalıklar orduyu yıpratmaya başladığı için, başlangıçta sürekli aşırma bombardımanlar sebebiyle tahliye edilen Gelibolu Hastanesi çadırlar ve barakalarla takviye edilerek kışla yakınlarında 1700 yataklı olarak açılmıştır. Yeniden ordu emrine verilen 150 yataklı bir menzih hastanesi de Galata Köyü yakınlarındaki Bayır köyünde hizmete başlamıştır.<sup>82</sup>

Hasta ve yaralıların sürekli İstanbul'a tahliyesi karşısında, İstanbul hastaneleri tamamen dolmuştu. Beliren ihtiyacı gidermek için şehrin muhtelif

<sup>75</sup> Özbay, a.g.e., s. 233.

<sup>76</sup> Aynı yer.

<sup>77</sup> Gözcü, a.g.m., s. 84; Özbay, a.g.e., s. 233.

<sup>78</sup> Aynı yerler.

<sup>79</sup> ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 633, Dosya, 210, Fihrist 38-3.

<sup>80</sup> Gözcü, a.g.m., s. 86; Özbay, a.g.e., s. 233; "Nekâhethane", sıcak cephedeki askerler, bombardımandan etkilenmeyecek şekilde tedavi edilmesini, dinlenmesini ve moral kazanmasını sağlayan hastahane donanımı merkezler.

<sup>81</sup> Aynı yerler.

<sup>82</sup> Aynı yerler.

yerlerinde Ordu ve Kızılay yardımı ile<sup>83</sup> -Balkan savaşlarında olduğu gibi- resmi ve özel okul, resmi kurum ve binalar hastane haline sokulmuştur.<sup>84</sup>

Öğrencileri cephelelere sevk edilen Gülhane ile Tıp Fakültesi, eğitim çalışmalarını kısarak birer yardımcı harp hastanesi olmuşlardır. Ağır Yaralı Hastaneleri adı verilen bu kurumların başında, Fakülte'de Ziya Nuri (Birgi) Paşa ile muavini Ali Haydar Bey; Gülhane'de Doktor Zelling bulunuyordu.<sup>85</sup> Açılan diğer belli başlı hastaneler şunlardır:

Moda Mecruhın Hastanesi, Dr. (Galip (Geriş)); İstanbul Mecruhın Hastanesi (Dr. Rüşti (Çapçı)); Beyoğlu Zapyon Hastanesi (Dr. Operatör Papadopulos, Op. Nazaretyen, Op. Bin. Selahattin, Dr. Yzb. Saim, Dr. Enver, Dr. Suphi, Dr. Sedit, Dr. Nafiz, Dr. Bahaeddin, Dr. Madridi, Dr. Sahak, Dr. Kılaiditi); Darüşşafaka Hastanesi (Dr. Rıza Servet, Op. Fethi, Dr. Sedit (Tavat), Op. Kemal (Atay), Dr. Yzb. Şükrü); Galatasaray Hastanesi (Dr. Yzb. Mahmut Ata.); Kadirga Hastanesi (Baştabip İsmail Derviş, Op. Atıf); Cağaloğlu (Lise Binası) Hastanesi (Op. Robert, Dr. Şerafeddin Mustafa, Dr. İsmail Hakkı, Dr. Cavit (Aran), Dr. Settari); Moda Şifa Yurdu Hastanesi (Avusturyalı Doktorlar); Galata (Sen Boneva) Hastanesi (Op. Halit Şazi (Kösenihal), Dr. Ahmet Şevket, Dr. Nail (Sert), Dr. Sait Cemil), Dr. Mehmet Ali; Pangaltı Hastanesi, (Dr. Yzb. Şükrü Derviş); Darulfunun Zeynep Hanım Hastanesi (Dr. Behcet Sabit (Erduran), Dr. Safi); Alemdağ Sultan Çiftliği Hastanesi, (Dr. Nureddin Ali); Haydarpasha Askeri Hastanesine bağlı Zeynep Kamil Hastanesi (Dr. Necmeddin Rifat (Yarar)); Maluller Yurdu Fizik Tedavi Kurumu (Dr. Remzi (Gömeç)), Bakırköy Gaziler Hastanesi, Yeniköy Hastanesi Nekaethanesi. Bu hastanelerde hizmette, yardımcı olarak görevlendirilen Tıbbiye öğrencileri ile fahri hastabakıcı hemşirelerin gayretleri çok büyüktür.<sup>86</sup>

Öte yandan Kızılhaç kurumları tarafından da hastaneler açılmıştır. Avusturya, İtalya Kızılhaçı, Alman ve İtalyan hastaneleri Ordu emrine tahsil edilmiş, Amerikan Kızılhaçı tarafından açılan İngiliz hastanesi ile Dr. Şagol, ve Dr. Haner, Ali Turhan, Hüseyin Avni Beylerin görevlendirildikleri Taksim Fransız hastanesinde Dr. De La Comb'ın idaresinde hizmete sokulmuştur. De La Comb, Fransız Elçiliği'nin 'Sağlık İşleri Delegesi' idi. Savaş süresince Türkiye'de kalmış, bu çalışmalarına karşılık lilyakat madalyası ile taltif edilmişti.(Takvim-i Vakayı 18282)<sup>87</sup>

<sup>83</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2417, Dosya, 19, Fihrist 7.

<sup>84</sup> Özbay, a.g.e., s. 233.

<sup>85</sup> ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 64, Dosya, 186, Fihrist 19; Özbay, a.g.e., s. 233.

<sup>86</sup> Özbay, a.g.e., s. 234.

<sup>87</sup> Özbay, a.g.e., s. 235.

Mürettefik Devlet Hekimlerinden Alman Askeri Heyeti Başhekimini Stabsarzt Kolmer, Dr. Petris, Dr. Layka Günüşsuyu'nda; Dr. Peter Oberarzt Tucht Bigalı Hastanesi'nde; Dr. Tomer İzmirli Menzili Hastanesi'nde; Dr. Braun, 5. Ordu Tabii Mürettefliği'nde ve Stabsarzt Karlof 16 Numaralı Menzili Hastanesi'nde görev almışlardır.<sup>88</sup>

**5'inci Ordunun Sağlık Kuruluşları, (Savaşların Şiddetlenmesiyle Paralel Olarak Gittikçe Takviye Edilmiş Ve 6 Temmuz 1915 (23 Haziran 1331) Günü Aşağıdaki Cevvelde Gösterilen Yatak Mevcuduna Ulaşılmıştır)<sup>89</sup>**

Hastanelerin isimleri	Yer	Yatak	Mevcut
1 No.lu Menzili Hst.	Biga	500	850
2 No. lu Menzili Hst.	Biga	500	1000
3 No. lu Menzili Hst.	Dimetoka/Biga	500	650
Karabiga Hst.	Karabiga	0	150
3 ve 4 No.lu Kızılai Hst.	Lapseki	150	850
1 No. lu Kızılai Hst	Demerek	150	200
2 No. lu Kızılai Hst.	Çardak	150	750
5 No. lu Kızılai Hst.	Şarköy	150	350
6 No. lu Kızılai Hst.	Şarköy	200	300
Salgın Hastanesi	Galata	0	200
Mürettef Hastanesi	Mürettef	0	280
Gelbolu Merkez Hst.	Tekirdağ	750	1400
Erdel Hastanesi	Erdel	0	500
Keşan Hastanesi	Keşan	0	150
Uzunköprü Hastanesi	Uzunköprü	0	50
16 Adet Hastane		3.800	8.680

1 No.lu Menzili Nekaethane	Biga	0	200
3 No.lu Menzili Nekaethane	Dimetoka/Biga	0	400
Tekirdağ Mrk Hst. Nekaethane	Tekirdağ	0	300
3 Adet Nekaethane	Toplam	0	900
Sıhhiye Depo Taburu	Biga	0	600
Hasta Nakliye Müfrezesi	Karabiga		
M Sıhhiye Deposu	Lapseki		
Hastane Gemisi			
4 Adet Hastane gemisi	Yatak mevcudu		1600
Günlühal Hastane. Gemisi		200	700
60 No. lu Şirketi Hayriye Vapuru		0	300
61 No. lu Şirketi Hayriye Vapuru		0	300
63 No. lu Şirketi Hayriye Vapuru		0	300
GENEL TOPLAMI		4.006	11.700

Temmuz ayı içinde Seddülbahir muharebelerinde meydana gelen çok miktardaki yaralı ve günden güne sayıları artan hastaları bu güne kadar bu işe tahsis edilen Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 70 Numaralı Vapurları ile Seyr-i Sefain'in (Deniz Yolları İşletmesi'nin) Günlühal adlı küçük posta vapuru ile tahliye mümkün olamıyordu. Bunlara büyük bir gemi daha ilave için Karargah-ı Umumiye müracaat edildi. Ancak Akbaşta demiri olarak sabit hastane vazifesi yapmak üzere Akdeniz ismindeki büyük posta vapuru alınabildi. Bu geminin de seyir şeklinde tahliye işinde kullanılmasına müsaade edildi. Yine bu sırada Bahriye Nezareti'nin Reşit Paşa adlı büyük bir nakliye gemisi, bir Alman Kızılhaç'ı emrinde 200 yataklı bir hastane gemisi haline konulmuştu. Fakat bu gemi yeterince işlevsel olamamıştır!<sup>90</sup>

<sup>88</sup> Aynı yer.

<sup>89</sup> ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 1138, Dosya, 27, Fihrist-2-8.

<sup>90</sup> Gözcü, a.g.m., s. 88; Özbay, a.g.e., s. 236; Savaş bizzat iştirak eden Gözcü'nün "Harpte bizzat tabip olarak görev yapan yazarın bu gemi hakkındaki kanaati şöyledir: "Bu gemi de iki veya üç defa 200'er yaralı nakil ile hizmet yapar gibi görünürdü. 12 saatlik

Hastane kapasitesinin artırılmasında sivil halkın da büyük katkısı vardır. Hemen hemen savaş bölgesi civarındaki bütün köylerin halkı altındaki yatagını orduya vermek için adeta birbirleriyle yarış etmişlerdi.

28 Temmuz 1915 günü tüm 5 nci Ordu personel mevcudu 250.818 olduğuna göre mevcut hastanelerdeki yatak toplamı, ordu mevcudunun % 4,7 sine ulaşmıştı. 14 Temmuz 1915 gününe kadar yeniden açılan veya genişletilen hastanelerle tümenlerin stihhiye bölükleri ve seyyar hastanelerinin durumu şöyle olmuştur.<sup>91</sup>

#### Rumeli Yakasında:

Yer	Yatak adedi	Hastane
Tekirdağ	1.400	Mevki Hastanesi
Tekirdağ	1.000	Mevki Hastanesi
Tekirdağ	80	Kızılhaç Hastanesi
Mürefte	280	Mevki Hastanesi
Şarköy	350	Harp Hastanesi
Şarköy	200	Kızılay Hastanesi
Galata	200	Mevki Hastanesi
Karainebeyli	20	Revir Hastanesi

mesafeden 20-30 günde bir gelip 200 yaralı alıp götürmek ve buna da mühim bir iş yapıyor çeşnisi vermek bizleri o sıkışık vaziyetimizde acı acı güldürüyordu.” gözlemi ilginçtir.

<sup>91</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 549.

#### Anadolu Yakasında:

Çanakale'de	350 Yataklı	Mevki Hastanesi,
Demerek'te	200 Yataklı	Harp Hastanesi,
Bergos'ta	2000 Yataklı	Hafif Yaralı Mevki Hast.,
Lapseki'de	450 Yataklı	Harp Hastanesi,
Lapseki'de	400 Yataklı	Harp Hastanesi,
Ezine'de	200 Yataklı	Mevki Hastanesi
Çardak'ta	750 Yataklı	Harp Hastanesi,
Biga'da	1.000 Yataklı	Menzil Hastanesi,
Biga'da.	850 Yataklı	Menzil Hastanesi,
Dimetoka'da	650 Yataklı	Menzil Hastanesi,
Karabiga	150 Yataklı	Mevki Hastanesi,
Erdek'te	500 Yataklı	Mevki Hastanesi,

Bu suretle harbin sonlarına doğru 5'inci Menzil Müfettişliğine bağlı hastanelerle 5'inci Orduya bağlı birliklerin elinde bulunan hastanelerin yatak mevcudu artmış; ordu mevcudunun % 7,5'e çıkarılabilmisti.<sup>92</sup>

Buna rağmen yapılan çarpışmalarda meydana gelen yaralıların yatırılmasında güçlük çekilmekteydi. Nitekim 5'inci Ordunun Kuzey ve Güney Gruplarında meydana gelen çarpışmalar sırasında günde 3.000 ve hatta 4.000 yaralı vakası olmuş, bunların bakımı ve yatırılması için, ilk müdahalelerinden sonra memleket içi hastanelere sevkleri gerekmiştir.<sup>93</sup>

Temmuz ve Ağustos aylarında Akbaş ve Ağaderesi Sevkiyat Hastaneleri vasıtasıyla vatan ve menzil hastanelerine yollanan yaralı, hasta ve hava değişimi adedi şöyledir: (Bu rakama yarımada'daki Bayırköy, Galataköy, ve Gelibolu Hastanelerine yapılan sevkiyat dahil değildir.)<sup>94</sup>

<sup>92</sup> Aynı yer.

<sup>93</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, a.g.e., C.V, 3. Kitap, s. 549.

<sup>94</sup> Gözcü, a.g.m., s. 88; Özbay, a.g.e., s. 235.

Aylar	Yaralı	Hasta	Hava Değişimi
Temmuz	17.721	2954	145
Ağustos	12.742	10.747	2489
Toplam	30.463	13.701	2634

Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliğinden, İstanbul'a hasta gönderilmemesi hususunda verilen emir üzerine memleketerine gidebilecek zua fayı<sup>95</sup> raporta hava değişimi vererek yollama işlemi de cephede çalışan doktorların görevlerindedi. Geriye sevk edilen hastalar yalnız ordu menzili hastanelerine sevk edilmişlerdi.<sup>96</sup>

Eylül, Ekim ve Kasım ayları nispeten sakin ve yalnız sınırlı siper ve mevzi muharebeleri ile geçmiştir. Bu sükunet döneminde iki taraf siperlerinin bir çok yerlerde birbirine birkaç metre kadar yakın olmasından dolayı çoğu el bombalarıyla olmak üzere günde 200-300 yaralanma meydana geliyordu. Hasta sayısı ise bir yandan işemin günden güne bozulmasından, diğer yandan aylarca siper içinde kalmaktan ve diğer taraftan güne, camaşır gibi giysilerin kalmaması, temizleyici maddelerin bulunamaması, kirlilikten korunulamaması yüzünden artıyordu.<sup>97</sup>

1915 yılı başında Sağlık Dairesi Başkanlığı'nın en büyük faaliyeti, hasta ve yaralıları, İstanbul çevresine yayılan bulayıcı hastalıklarla mücadele olmuştur. İlk tedbir olarak, Anadolu'dan gelen ikmal erlerinin temizlenmesi ve aşıları yapılmıştır. Bu amaçla İstanbul'un Anadolu yakasındaki Tuzla bölgesinde temizlik tesisleri kurulmuş, ayrıca mevcut hastanelerin yatak sayıları artırılmıştır.<sup>98</sup>

<sup>95</sup> Savaşma yeteneği kalmamış, cılızlaşmış, bakıma muhtaç hale gelmiş erat ile ilgili önlem ve işlemleri içeren yedi maddelik emirler bütün birliklere gönderilmiştir. ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 3, 3-1, 3-2, 3-3.

<sup>96</sup> Gözcu, a.g.m., s. 87-88; Özbay, a.g.e., s. 236.

<sup>97</sup> Gözcu, a.g.m., s. 89; Özbay, a.g.e., s. 236.

<sup>98</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, Ankara 1985, s. 299.

#### Eylül, Ekim Ve Kasım Aylarında Geriye Yapılan Yaralı, Hasta Ve Hava Değişimi<sup>99</sup>

Aylar	Yaralı	Hasta	Hava Değişimi
Eylül	5162	7738	2457
Ekim	5315	5973	7224
Kasım	5939	4028	5574
Toplam	16.416	19.739	15.255

Nihayet 19/20 Aralık 1915'te kuzey, 8/9 Ocak 1916'da İtilaf birlikleri Yarımada'dan çekilmişlerdir.

Pangaltı, Feriköy, İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti, Darülmualimin (Öğretmen Okulu), Defterdar, Çapa, Yeşilköy, Ağahamamı, Maltepe, Gümüşsuyu, Haydarpaşa, Tekirdağ Hastanelerinde rahibe öğretmenler ve rahibe hasta bakıcılar çalışmışlardır. Pangaltı Hastanesinde Bahriye Nazır Cenal Paşa'nın eşi, Şura-i Devletten (Danıştay) İbrahim Bey'in hanımı, Maçka Hastanesinde gönüllü hastabakıcılık yapmışlardır.<sup>100</sup>

#### Hastane Ziyaretleri:

Makalenin boyutunu aşmaktan dönmeyen birkaç yayın organından, hastanelerde gazilere gösterilen tevaccühü aktarmakta fayda vardır.

Bandırmalılar gazada yarılanan gaziler için 200 yataklı bir hastane vücuda getirmişlerdir.<sup>101</sup> Düyun-u Umumiye Meclisi İdaresi, bir hizmet-i müftechire olmak ve tıbbi malzeme de kullanılmak üzere 1000 lira bağış yapmıştır.<sup>102</sup>

Şehzade Ziyaeddin Efendi, yaver Salih ve Baştabip Hayri Paşalar, Haydarpaşa Tıp Fakültesinde Hilal-i Ahmer Hastanesinde bulunan yaralı gazilerimizi ziyaret ederek hal ve hatırlarını sormuşlardır.<sup>103</sup>

Sadrızam Saif Halim Paşa, Hilal-i Ahmer Beyoğlu Hastanesini ziyaret etmiş, sigaralar ikram ettirmiş, tüm hizmet erbabına memnuniyetlerini bildirmiştir.<sup>104</sup>

<sup>99</sup> Gözcu, a.g.m., s. 89; Özbay, a.g.e., s. 236.

<sup>100</sup> Özbay, a.g.e., s. 235.

<sup>101</sup> ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2422, Dosya, 45, Fihrist 1.

<sup>102</sup> İhdam, 7 Mayıs 1915, "Bandırma'da".

<sup>103</sup> İhdam, 7 Mayıs 1915, "Eüff-u Mansus Hazret-i Şehriyari".

Başhaznedar tarafından yaralı gazilere portakal hediye etmişlerdir.<sup>105</sup>

Mısırlı Seyfullah Yesari Paşa'nın haremî Prenses Hoşyar ile Prenses Zeynep İbrahim Hanımefendiler yaralı askerleri ziyaret edip tütünü tevzi etmişlerdir.<sup>106</sup>

Gazileri ziyaret sonrası Müdafaa-i Milliye Cemiyeti muhteremesinden 200 adet gömlek, 200 adet don, 200 adet entari ve 200 adet yatak çarşafı hediye edilmiş olduğu Haseki Nisa Hastanesi Baştabipliğinden bildirilmiştir.<sup>107</sup>

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fatih ve Beyazıt kulübü üyelerinden bir heyet hastanelerde bulunan yaralı gazileri ziyaret ederek birer portakal, birer yazma mendil hediye ve ikram etmişlerdir.<sup>108</sup>

Makriköy ahalisinden ve çarşı tüccarından Karabet Yavruyan Efendi ile tüccardan Hayik Andonyan ve Takfor Aravyan Efendilerden oluşan bir heyet Makriköy Ermenilerinden topladıkları yardım ile 5000 sigara, 10 kilo çay, 35 kilo şeker, 33 kilo üzüm olarak Yedikule Ermeni Hastanesinde yatan Osmanlı gazilerini ziyaret etmişler ve hediyelerini ikramda bulunmuşlardır.<sup>109</sup>

Her gün Hilal-i Ahmer Hastanelerine askerler için muhtelif hediyeler ile gelen ziyaretçiler sürekli iftihar edilecek sayılara ulaşmaktadır.<sup>110</sup>

Velihaht Yusuf İzzettin Efendi, Gümüşsuyu Hastanesinde gazileri ziyaret etmişlerdir.<sup>111</sup>

Bezm-i Alem Valide Sultanıyesi kız talebeleri mekteplerinde bulunan gazileri ziyaret ederek, birer paket sigara hediye etmişlerdir.<sup>112</sup>

Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'den bir heyet Eyüp Sultan Hastanesindeki gazileri ziyaret edip, sigara ve portakal hediye etmişlerdir.<sup>113</sup>

<sup>104</sup> İkdâm, 7 Mayıs 1915, "Gazilerimizi Ziyaret."

<sup>105</sup> Aynı yer.

<sup>106</sup> Aynı yer.

<sup>107</sup> Aynı yer.

<sup>108</sup> İkdâm, 7 Mayıs 1915, "Gazilerimize Hedaya."

<sup>109</sup> Aynı yer.

<sup>110</sup> Aynı yer.

<sup>111</sup> İkdâm, 10 Mayıs 1915, "Velihaht-ı Saltanat Hazretleri."

<sup>112</sup> İkdâm, 10 Mayıs 1915, "Gazilerimize Hedaya."

<sup>113</sup> Aynı yer.

Firuzğa mahallesine adına muhtar Hacı Rıza Efendi, ve arkadaşları ile gazileri ziyaret ve çorap, mendil, şeker, portakal ve sigara hediye etmek için Hapishane-i Umumi Hastanesine gelmişlerdir.<sup>114</sup>

Sirkeci'de aşçı olan Konyalı Ahmet Usta Sirkeci'ye gelen yaralı gazilerimize çok miktarda yoğurt ve sigara ikram etmiştir.<sup>115</sup>

Kadıköy Numune Mektebi Talebeleri para ve portakallar hediye etmek gazilere ziyarete bulunmak için hastaneye gitmişlerdir.<sup>116</sup>

Amerika Sefirinin madamları Taşkışla Hastanesindeki gazileri ziyaret ederek 100 adet battaniye hediye etmişlerdir.<sup>117</sup>

Yukarıda -İkdâm gazetesinden seçilerek- birkaç örnek verilen gazileri ziyaret ve hediye verme himmet ve gayreti harp sonrası gazilerin iyileşmesi dönemine kadar artarak devam etmiştir.

Türk kadınlarının mükemmel bir hastabakıcı özelliğine sahip bulunduğu ve özellikle gayet şefkatli olduğu, yaralı gazilerimize yaptıkları hizmetlerle ortaya çıkmıştır. Ağır yaralı askere nezaketle yemek yediren, yaralıya tuvaletini yaptıran, onların ellerini yıkayan, tırnaklarını kesen, hatta vatan uğrunda hayatı hakir gören sevgili asker kardeşinin ayaklarını yıkamaktan da çekinmiyor.<sup>118</sup>

Divanyolu'nda büyük bir konakta hizmet veren İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesine, Cemiyet Reisesi Melek Hanımefendi yatak sayısının 160'a çıkarıldığını söyledi. Hanımların idare ettiği bu hastane pek temiz ve havadar olduğu gibi hastaların üstü başı ve yatak takımları da bu fedakar ve hassas millet analarının 'gazi evlatlarına ne derecede ihtimamla baktıklarını açıkça göstermektedir.<sup>119</sup>

"Çanakkale müdafasında yaralı gazilerimizin İstanbul'a gelmesi üzerine yurttaki kız öğrenciler ve müdire hanımefendi, yardım toplayarak şeker, çikolata, sigara vesaire almışlar ve hastaneleri ziyaret ederek bu hediyeleri dağıtmışlardır. Peşinden 73 parça eşya ve 33 takım yatak tedarik edilerek Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne yardım olarak teslim edilmiştir."<sup>120</sup>

<sup>114</sup> Aynı yer; İkdâm, 11 Mayıs 1915.

<sup>115</sup> Aynı yer.

<sup>116</sup> İkdâm, 11 Mayıs 1915, "Gazilere Hedaya."

<sup>117</sup> Aynı yer.

<sup>118</sup> Türk Yurdu, S. 88, İstanbul, 1915, s.185-186, "Türk Kadınlarının Hastabakıcılığı."

<sup>119</sup> Türk Yurdu, S. 96, İstanbul, 1915, s. 269, "Türk Kadınının Harb-i Umumideki Faaliyetleri."

<sup>120</sup> Aynı yer.

Yaralı gazileri nakledildikleri şehirlerdeki hastanelerde yerel yetkililer ve bölge halkı tarafından ziyaret edip hediyeler verdikleri haberleri, Çanakkale Savaşının halk için ne kadar önem taşıdığına kanıttır.<sup>121</sup> Pek çok yetkili ve gönüllü gibi Enver Paşa'da Gelibolu'da yaralanıp İstanbul'da Güneşsuyu ve Gülhane'de tedavi altında olan askerleri ziyaret etmiş ve maddiyalar vermiştir.

"Başkumandan Vekili Enver Paşa hazretleri bugün teftiş için buraya gelmişlerdi. Çanakkale'nin kahramanca savunulmasına pek çok memnun olmuş, herkese bu memnuniyetlerini ifade etmiştir. Enver Paşa hazretleri en çok on beş gündür devam eden mücadelede kırk-elli kadar yaralıyı ziyaret etmek, hemen hepsi de ayrı ayrı bir kahramanlıkta şöhrat bulunmuş olan yiğitlerin hatıralarını sormak ve kendilerine padişahımızın ihsan buyummuş oldukları nişanları vermek üzere koğuşları gezmişlerdir. Kahraman yaralılarımızın lütfekar padişahlarıyla, gönüllerini okşayan kumandanlarımızın iltifatları karşısında ne kadar sevindiklerini tarif edemem".<sup>122</sup>

Kadınefendi Hazretlerinin Haydarpaşa hastanesine gidip yaralı gazileri ziyaret ederek onlara en tatlı bir Türk kadın diliyile hitaplarda bulunması ve hediyeler dağıtması, Türk ananesinin devam etmekte olduğunu izhar ve ispat etti.Kadın Efendi Hazretlerinin gazilere dedikleri ile Tanin refikimizden alıp, Türk Yurdu'na beziyoruz.<sup>123</sup>

"Nasılısınız gazi evlatlarım, kardeşlerim, arzunuz nedir? Yaranızı sarabilsem, bilen hemşirelerim gibi basucunuzda pervane olurdum. Sizler bize pek kıymetlisiniz, yavrularım, kıymetinizi düşünmana da anlatınız. Allah sizden razı olsun!"

Tanın, bu hitabın yaralıları koğuşunda husule getirdiği tesiri şöyle anlatıyor: Subay ve askerlerin derhal gözü yaşardı ve bir asker kolu askıda yatığından doğrularak: "Kadınefendi Hazretleri! Bak ben nişanlı bir tane kardeşimin şehit Hasan'ımın cesedi üzerinden alayarak düşmana karşı kosarken bir acı bile duymadım, ağlamadım. İşte bu sözleriniz, bakınız gözlerimden yaş akıttı. Bizden emin olunuz. Geçen harpten haksız yere bize sürülen lekeyi işte bu akan kanımızla silmeye çalışıyoruz. Millet duygusu önünde, Hak yolunda canımız kurban olsun, biz bunu ahdeyledik," sözleri herkesin gönlünün tercümanı oldu.

## SONUÇ

Çanakkale savaşlarında tabip olarak yüksek hizmetlerde bulunan Niyazi İsmet Bey makalesinde hastane hizmetleri ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur,<sup>124</sup>

"Çanakkale muharebeleri esnasında Türk Sağlık Teşkilatı, dar bir sahada sıkışık vaziyette bulunan bir orduya, önemli bulasıcı bir hastalık çıkmasına meydan vermemiştir. Dokuz ay süreyle 110.220 yaralı, 70.939 hasta ve hava değişikliğine ihtiyacı olanları menzili ve vatan hastanelerine sevk etmiştir."

"Ordu menzil emrine verilen 5 adet 500 yataklı ve 5 adet 150 yataklı toplam 10 hastanenin normal kadroları gereğince gerekli 95 doktor yerine 61 doktor olduğu halde, bunları genişleterek 9950 yataklı 14 hastaneye çıkartılmıştır. Hastanelerde bu dokuz ay zarfında 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi edilmiş; hastalar arasında %11.6, yaralıları arasında %2.7 vefat vermek suretiyle tedavilerinde başarı sağlanmıştır."

Niyazi İsmet Bey'in bu önemli değerlendirmeleri; Çanakkale kara ve deniz savaşlarındaki kahramanlıkların yanı sıra benzersiz bir hastahane ve sağlık hizmeti verilmiş olduğunu gösteren tarihsel kayıtlardır.

Günümüz insanına çok şey ifade eden; etmesi gereken bu kayıtlar yukarıdaki makalede sunulan ayrıntıların kendinde gizlidir ve bu insanüstü gayretlerin bugüne taşıdığı büyük bedelin makale ve kitap veya film hacmine tam anlamıyla sığması mümkün değildir.

<sup>121</sup> Ahenk, 20 Mayıs 1915

<sup>122</sup> Tanin 8 Mart 1915, "Mecrurları Ziyaret." Mühbir-i Mahsusumuzdan  
<sup>123</sup> Türk Yurdu, S. 84, İstanbul, 1915, s.146.

<sup>124</sup> Gözcu, a.g.m., s. 90.



## KAYNAKÇA

### Arşiv belgeleri

- ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4836, Dosya H-1, Fihrist 1-47.  
ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 93, Dosya 775, Fihrist 73.  
ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4701, Dosya, H-1, Fihrist 1-48.  
ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4701, Dosya, H-1, Fihrist 1-179.  
ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4701, Dosya, H-1, Fihrist 1-49.  
ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 595, Dosya, 72, Fihrist 1.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2422, Dosya, 45, Fihrist 4.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4556, Dosya, 2.  
ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4943, Dosya, 2, 3.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4943, Dosya, 9.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3402, Dosya, 10, Fihrist 23.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4681, Dosya, 324, Fihrist 1-50  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2430, Dosya, H-1, Fihrist 6.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2480, Dosya, 397, Fihrist 3.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 86, Dosya, H-1, Fihrist 34-2.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3474, Dosya, H-9, Fihrist 3-14 ve 3-22.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2426, Dosya, 65, Fihrist 9.  
ATASE Arşivi, BDH 4, Klasör 4836, Dosya, 2, Fihrist 22.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 1, 1-1, 1-2.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 1-2.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2208, Dosya, 25, Fihrist 46.  
ATASE Arşivi, BDH 2, 1/217, Dosya, 51, Defter 2, s. 12.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 3495, Dosya, 1, Fihrist 10-3.

- ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 6.  
ATASE Arşivi, BDH 2, 1/217, Dosya 51, Defter 2, s.54.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4532, Dosya, 23, Fihrist 4-18.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2442, Dosya, 158, Fihrist 17.  
ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 633, Dosya, 210, Fihrist 38-3.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2417, Dosya, 19, Fihrist 8.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 64, Dosya, 186, Fihrist 19.  
ATASE Arşivi, BDH 1, Klasör 1138, Dosya, 27, Fihrist 2-8.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 58, Dosya, 16, Fihrist 13.  
ATASE Arşivi, BDH 3, Klasör 4351, Dosya, 46, Fihrist 3, 3-1, 3-2, 3-3.  
ATASE Arşivi, BDH 2, Klasör 2422, Dosya, 45, Fihrist 1.

### Askeri Eserler

- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Ankara 1970, s.169  
Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 1.Kitap, 6. Kısım (1908-1920), Ankara 1971.  
Genelkurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekatı, 1. Kitap, Ankara 1993.  
Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 2. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı, Ankara 1977, s.432-433.  
Genelkurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekatı, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı, Ankara 1980.  
Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, Ankara 1985, s. 222-223, 299-305

## Kitap ve Makale

Özbay Kemal, 1976. Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C.1. İstanbul

Niyazi İsmet Gözçü, 1938. "Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", Askeri Sıhhiye Mecmuası, S. 23, Temmuz İstanbul

## Basın

İkdam

Ahenk

Tanin

Türk Yurdu

## TURKISH HOSPITALS IN THE GALLIPOLI CAMPAIGN

It is an indispensable requirement of scientific behaviour to be able to immortalise and remember those who perished after completing such tough and delicate service at the hospitals and front lines of Gallipoli, where troubles and difficulties always existed, by at least giving the names of those people providing health services to the institutions.

In addition to knowing the details of battles that took place at Seddülbahir, Arburnu, Anafatarlar, and Suva on the Gallipoli Peninsula, it is equally important for the new generations to have knowledge as to how numerous health services such as hospitals were provided. This historical information is vital in order to understand completely the struggle of ancestors to become the owner of their motherland and to have the objective of exceeding the "level of contemporary civilizations". Having the consciousness of opposing the "whole world" in 1915, Gallipoli will enable him to re-evaluate the status quo in terms of science, national culture, and respect and duty towards his ancestors.

This study has benefited from documents derived from studies conducted at ATASE, Ankara; works published by the General Staff and ATASE regarding the Gallipoli Campaign, an article by Niyazi İsmet Gözçü, "Sanitary Services of the Turkish Army during the Defence of Gallipoli in the General War" (Military Sanitary Magazine, Number 23, İstanbul, July 1938) which constituted the basis of the book by Özbay, and the two-volume work by Kemal Özbay, "History of Turkish Military Medical Services and Military Hospitals" (İstanbul, 1976). The articles published in the Military Sanitary Magazines by Abdülkadir Noyan Pasha, who took part in the Gallipoli Campaign, have not been used as they were not found at Izmir National Library.

The Directorship of the Fifth Office (Head Doctor), which participated in the establishment of Restricted Commandership before deployment at the Gallipoli front, was in charge of organising health-related activities. The Chairman of this directorship was Colonel Doctor Süleyman Numan Bey, General Health Inspector. A general rule was also to have one doctor for each unit (artillery regiment and battalions) associated with the Commandership.

Before the war, there was one infirmary of 25-100 beds in Seddülbahir, Kumkale, Kilitbahir, Çanakale, and Eceabat; and there was an area hospital of 250 beds in Çanakale for the 9th Division in the Restricted Area.

After the attempts of the Allied fleet to pass the Straits, certain units were moved to the Çanakale operations area and all the health institutions existing to date were reinforced and the number of beds increased.

The active locations were as follows: one bandage detachment located at Nara Anatolian Mecidiye, Çimenlik, Kepez, Dardanos Battery, Karantina, west Erenköy, and İntepe; two detachments at Anatolian Hamidiye Battery, and one at Değirmenburnu Battery on the Gallipoli Peninsula, Yıldız Battery, Kilitbahir, Havuzlar, Tengerderesi, Soğanlıdere, and Domuzdere.

Istanbul was the heavy centre of the 5th Army as a result of the strong status that it had obtained. It planned the operations in association with the Head Doctorship of the Istanbul Commandership by having health institutions at Tuzla, Hereke, İzmit, Eskişehir, and Konya, in addition to hospitals located at Haydarpaşa, Gümmüşsuyu, Maltepe, Yıldız and Gülhane.

Liman von Sanders, Commander of the 5th Army, who was to defend the region, had come to Gallipoli on 26 March 1915 before the land battles had begun and headquarters were established at Gelibolu. Lieutenant Colonel Doctor Mustafa Talat, Head of Army Sanitary, and Health Advisor to the German Reform Commission, Lieutenant Colonel Prof. Doctor Mayer, were accompanying the Head of Army Sanitary at the headquarters with the title of Representative to the General Field Sanitary Inspector.

According to a report presented to the Army Commandership by the Chairmanship of the 5th Army Commandership, the number of beds in May was 5,050.

In addition to the stable hospitals connected with the Inspectorship of Posts, there were also newly-opened army, corps, and division hospitals. These were

mainly located at Soğanlıdere, Kocadere, and Akbaş. Akbaş wharf was also used for transferring the injured. All of the ships arriving empty were taking the injured soldiers and carrying them to the post hospitals and other in-state hospitals. It was natural to have accumulations of injured soldiers from time to time.

New bandage locations were opened right behind the places where the battles had intensified.

Sufficient amounts of calories were given to the troops, however "scorpion fish" disease appeared as they hardly received any fresh vegetables. Also, during the months of July and August, widespread malaria was seen as the result of diarrhoea, general weakness, and exhaustion.

In the North District, during the battles from of 6-27 August, certain hospitals were re-opened which had been closed following bombardments, as the number of ill and injured soldiers increased.

The Istanbul hospitals became completely full as a result of transferring all the ill and injured soldiers to the hospitals there. In order to meet the demand, official and private institutions and buildings were transformed into hospitals - as was the case during the Balkan Wars - with the help of the Army and Red Crescent.

Gülhane and the Faculty of Medicine, whose students had gone to the front line, operated as assistant war hospitals by lessening their educational activities.

Hospitals were also opened by Red Cross institutions. The Austrian and Italian Red Cross, and German and Italian hospitals, were given into the control of the Army. The British Hospital was opened by the American Red Cross. Taksim French Hospital administered by Dr De La Comb was serviced with Dr Sagol and Dr Haner, Ali Turhan, and Hüseyin Avni. De La Comb was the "Health Affairs Delegate" of the French Embassy. He had stayed during the war and in return was honoured with a medal of merit.

From the Allied State doctors, Stabsarzt Kolmer, Head Doctor of the German Military Commission, Dr Petris, and Dr Layka worked at Gümüşsuyu; Dr Peter Oberarzt Tucht at Bigali Hospital, Dr Tomer at Izmir Post Hospital, Dr Braun at the Inspectorship of the 5th Army, and Stabsarzt Karlof at Post Hospital numbered 16.

The hospitals of the 5th Army were reinforced in parallel with the intensity of the battles and on 6th July 1915, the number of beds had reached 4,000 and the number of injured and ill soldiers treated per day was close to 11,000 (see table).

As the number of injured and ill soldiers dramatically increased during the Seddülbahir battles in July, ferryboats number 60, 61, and 70 belonging to *Şirket-i Hayriye* (the company in charge of ferry transportation on both sides of the Straits) and a small postal ferry named Gümihal were used.

Since the total number of personnel in the 5th Army was 250,818, the number of beds at the existing hospitals amounted to 4.7% of the army's population on 28th July 1915. Thus, the number of beds at the hospitals connected to the 5th Army was increased and reached 7.5% of the army's population towards the end of the campaign.

There were difficulties in placing the injured soldiers to the hospitals. In fact, at the end of the attacks involving the Northern and Southern groups of the 5th Army, there were sometimes 3,000 and even 4,000 injuries experienced on a daily basis and transferring to in-state hospitals after the initial treatment had become a requirement.

Volunteers from institutional charities such as the Association of National Women Workforce, Red Crescent Association, Turkish Meeting Place Association, Naval Association, non-Muslim teachers, and nun nurse's aides all worked. Moreover, the wives of military and high-level individuals also practised as volunteer nurse's aides.

During the Gallipoli Campaign, the Turkish Health Association prevented any important epidemic breaking out in the hard-pressed army and operated on a

tight location. In 9 months, it transferred 110,220 injured and 70,939 ill soldiers in need of change of location to field and state hospitals.

10 hospitals with 3,250 beds which were given under the control of the Army posts had become 14 hospitals with 9,950 beds after the extensions, even though they were lacking 1/3 of the 95 doctors which they needed to have according to their normal cadre. During those 9 months, 48,268 ill soldiers and 22,619 injured were treated, and the success rate was that 11.6% of the ill soldiers and 2.7% of the injured passed away.

These are the historical records that show not only the heroism in the land and sea battles at Gallipoli but also that the provision of hospital and health services were all unique.

These records, which have or should have a special meaning to today's individuals, are included in the details presented in the article above and it is hardly possible to fit the values of the superhuman efforts up to today within the size of an article and book or a film.

## DOLMABAĞÇE SARAYI'NDA ÇANAKKALE HARİTALI BİR HALI VE ÇANAKKALE SAVAŞI'NIN TÜRK SANATINA ETKİLERİ

Ayşe FAZLIOĞLU

### Giriş

Osmanlı Padişahlarının 35.si olan Sultan V.Mehmed Reşad tahta geçtikten sonra babası Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiştir. Sultanın saltanatı 1909-1918 yılları arasında rastlamaktadır. Bu dönem tarihimizde dönüm noktası olan Çanakkale Muharebeleri'nin yaşandığı yıllardır.(Resim 1)

Çalışmamızda da, Çanakkale Savaşları'nın yaşandığı dönemde ele alınmış olan bazı sanat eserleri ve sanat türlerinin yanısıra, Dolmabahçe Sarayı halı koleksiyonunda bulunan ipek iplikle dokunmuş, 98x143cm. boyutlarında ki halı üzerinde yer alan Çanakkale Haritası ve kitabesinde ki Çanakkale Zaferi teması işlenmiştir.

Dolmabahçe Sarayı Halı Koleksiyonu'nun ilginç bir örneği olan eserin üzerindeki kitabede “Zat-ı şevketi simat-ı hazret-i hilafet penahiy yedi Suriye nisvan-i umur-i Hayriyye Cemiyeti'nin hediye-i şükranıyesidir.sene 1334” günümüz Türkçesi ile: “Şevket ve Azamet sahibi Hilafetin koruyucusu olan zat devletlerine Suriye Hayır İşleri Kadınlar Cemiyeti'nin hediyesidir. Sene 1334” yazısı bulunmaktadır. Halının, Çanakkale Zaferi'nden duyulan sevincin bir göstergesi olarak Suriyeli Hayırsever Kadınlar Cemiyeti tarafından dokunmuş ve devrin padişahı V.Mehmed Reşad'a sunulmuş olduğu anlaşılmaktadır.(Resim 2)

Çanakkale Zaferi'nden dolayı duyulan sevinç o kadar büyük olmuştur ki aynı halının bir örneği de farklı bir kitabe ile zaferde payı görülen devrin sadrazamı Talat Paşa'ya armağan edilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan halının kopyası denebilecek kadar benzeri olan bu halı bugün, Askeri Müze'de 26555 envanter numarası ile teşhir edilmektedir. Kitabesinde “Sadrazam Devletü Talat Paşa Hazretleri'ne Suriye Nisvan-ı Umur-ı Hayriyye Cemiyeti'nin hediye-i şükranıyesidir.sene 1334” yazısı okunmaktadır.

Milli Saraylar koleksiyonunda bulunan santimetrekare de 72 düğüm sıklıkta dokunmuş olan halı üzerinde, Çanakkale bölgesinin yer adları Osmanlıca olarak okunmaktadır. Alt kısmında yer alan kitabe de, hat sanatında kullanılan yazı türlerinden “nesih” yazı kullanılmıştır. Kitabenin başarılı bir nesih ile verildiği görülmektedir. Sağ alt dikdörtgende “sülüs” tarzda “Seddülbahir” yazısı okunmakta, ve bu yazıda, hat sanatında “tirfil” dediğimiz klasik süsleme

\* Sanat Tarihiçisi. Milli Saraylar'da Araştırmacı.

kullanıldığı görülmektedir. Üst dikdörtgende ise “Çanakkale” yazısı okunmaktadır. “Çanakç” sülüs “Kale” rika yazı türü ile verilmiştir. Sol tarafta üstten aşağıya doğru talik yazı ile “adalar denizi” yazılmaktadır. Diğer yazılar sülüs ve nesih karışık olarak verilmiştir.

Halının sol üst bölümünde yer alan yazıda “5 mart sene 1331 Çanakkale müzafferiyeti”, sağdaki yazıda ise “muarız körfezi” yazısı okunmaktadır. Tüm ada ve deniz adlarının verildiği 32 yer adının yazıldığı halıda, birbiri ile son derece uyumlu 14 renk kullanılmış ve tüm ada, dağ ve diğer yüzey şekilleri başarılı ve gerçekçi bir biçimde ince işçilik ile verilmiştir. Kitabe ve haritanın gerçekçi verilmesi amaçlanmış olan halının çevre bordüründe S şeklinde devam eden kıvrımın, alt geniş kenarda kesintiye uğradığı görülmektedir. Bu halının boyutu değiştirilerek taklit edilmiş bir örneği, Nisan 2004 tarihinde Hediye İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda orijinal halıdan farklı ölçülerde dokunarak ortak tarihi geçmişimizin hatırası olarak Suriye'ye hediye edilmiştir.

Çanakkale haritasının yer aldığı diğer halı ise, Ankara Abrurrahim Tuncak Atatürk Müzesi'nde bulunan, Anafartalar Zaferinden sonra Sadrazam Talat Paşa'nın Feshane'de dokuttuğu ve Mustafa Kemal'e armağan ettiği halıdır. Bu halı, diğer iki halı gibi ipek ve ince işçilikle olmayıp yün dokumasıdır. Üzerinde işlenen “Harbi Umumi” ve “Çanakkale Muzafferiyeti Hatırası” sözcükleri arasında Çanakkale haritası yer almakta ve Boğazda batırılan düşman gemileri simgelenmektedir.

Çanakkale Haritası bir Osmanlı anma pulu üzerinde de görülmektedir.(Resim 3) Sultan Reşad'ın portresinin bulunduğu pul üzerinde, üst kısmında “Osmanlı Postaları”, alt kısmında “Çanakkale Boğazı” yazısı, iki kenarda “bir kuruş” yazısı okunmaktadır. Harita üzerinde bölgenin yer adları yazılmıştır.

### Edebi Eserlerde Çanakkale Savaşları

Sultan Reşad'a hediye edilen halının yanısıra bu zaferin sanata yansımaları olarak edebi eserler de verilmiştir. Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde Yahya Kemal'in yazdığı “Tahmis-i gazel-i hümayun” adlı şiiri (Resim 4) ve Şair Nigar'ın (Resim 5) bir eserinin yanı sıra, toplam 30 adet şiir ve mektup bulunmaktadır.

Gönderilen şiir ve mektuplara bazı örnekler şöyledir: Alman İmparatoru'nun V.Mehmet Reşad'a hediye ettiği kılıcın üzerindeki şiir (Resim 7)

1 Milli Saraylar Arşivi, Evrak no: 1, sayı: 5, Sultan Reşad için yazılmış çeşitli kişilerin şiirleri (Osmanlıca çeviri: Gülleri Karahüseyin)

Şeyh Seyyid Muhammed efendinin oğlu Tunus Hadisçilerinden darülfunun hadisi şerif muallimlerinden Mustafa Mahmud tarafından yazılmıştır. Şiir divanı yazı ile yazılmıştır.

Aynı evrak içerisinde, Harbiye-i Şahane Baş Katibi Salih Saim tarafından gönderilmiş 1332 tarihli mektup; Halep eski mebuslarından Paşazade Abdülkadir Nasuhî 13 Ekim 1332 tarihinde mabeyn-i humayuna gönderdiği yazı; Harbiye Nezareti 4. Katib Mesud'un Çanakale Harplerinin kazandığı zaman yazdığı 26 Ağustos 1332 tarihli şiiri, Elazığ Valisinden 19 Eylül 1332 tarihli bir mektup; Üsküdar Sultansından Ali Rıdvan'ın şiiri (Resim 6); bulunmaktadır.

Bunların dışında: Denizci Müsteşar Üsküdarlı Musab; Cepin Efendi yaveri Hayri Giridi; Maarif Nezareti Kütüphaneleri Tevfik Zaidi; Mabeyni Hümayun dan doktor Ali; Kalkandelenli merhum Şeyh Mustafa Ruhi Efendinin oğlu Yıldız Kütüphaneleri memuru Abdi; Feriköy Hastanesi Baş Tabibi Sami Mustafa; İstanbul Şehir mahkemesi azasından Tevfik Lamih; vilayet baş katibi ve matbaa müdürü Haydar'ın yolladığı ve çeşitli isimsiz şiir ve mektuplar da aynı evrak içerisinde yer alır.

Yine Hazine-i Hassa Arşivi'nde<sup>2</sup> Almanya Devlet askeri bandosu Şefi R.Sicke tarafından Sultan Resad'a gelen mektup, (Resim 8) şarkı sözleri ve notalar bulunmaktadır (Resim 9-10). Orkesra Şefi Richard Sicke tarafından Sultan Resad'a gönderilen mektup tarihsizdir. "Soyun *Majeste Sultan Resad Han*" ifadesi ile başlayan mektupta, 27 Ocak 1916 da Kayser Wilhelm yasgününi maksadıyla Resad'a tekar selam göndermekte ve aynı zamanda R.Sicke tarafından Kayzer Wilhelm için beselenen şarkıların sözleri ve notası da gönderilmiştir.

Mektubun ana fikri ise: Türk halkının Almanlarla savaşta omuz omuza dövüştüğü, tüm Türk kahramanlarının cesareti, Alman milletine destek olumasından kaynaklanan Alman-Osmanlı işbirliği övülmektedir. Halka ifafen Sultan Resad için "sizi savaşa çağırın bilge sultanımızı takip edin" ifadeleri yer almaktadır. Türk halkının Almanlar tarafından sevildiğini ve kahramanca Almanlarla omuz omuza döğüşen Türklerin müyonların sesi olduğunu söylemektedir. Sultana söylenen: "Allah'ın gücü ve inancı ile Allah'ın selamı sana dönecektir" ifadeleri ile mektup son bulur.

Bu mektubun yanı sıra Mehmet Akif'in Almanya'da ki tecrübeleri ile ilgili olan bir anısı vardır. Mehmet Akif anısını mülahazeden sonra kaleme almıştır.

<sup>2</sup> Milli Saraylar Arşivi, Evrak no: 1, sayı: 6, Sultan Resat için yazılmış marş sözleri ve notaları (Almanca çeviri: İlksen Yumrukçaglar)

Bu anlatımdan anlaşılmalıdır ki Sultan Resad'a gelen mektubun içeriği ile Mehmet Akif'in anlamları farklılık arz etmektedir.

Almanya'da ki anısını Mehmet Akif şöyle anlatmaktadır:

-Ben mühim bir vazife ile Berlin'e gitmişim. O aralık Almanya hükümeti bize dedi ki:

"Bizim Meclisi Mebuslarımızdaki Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mümeddin (Medeni) bir millet nasıl olur da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle tıfak ediyorlar? Bu, bizim için zul değildir diyorlar. Aman makaleler yazın, biz onları Almancaya tercüme ettirelim. Ta ki müslümanlığın da bir din, müslümanların da insan olduğu, bunların nazarında taayyin (tibarlanma) esin" Mehmet Akif sözlerine şu şekilde devam eder: *Almanya hükümeti haklı idi. Çünkü Alman milleti nazarında müslümanlar vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik (şark kültürünü araştıran bilimci), şark ahlak ve adabına (adet, görenek) vakıf olanlar fannunat(ünversite bilimine), şark ahlak ve adabına (adet, görenek) vakıf olanlar adamları mensup oldukları milletin efkarını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar zehirlemişlerdi ki orada bir anlaşma husuluna (üreme, çıkma) imkan yoktu. Biz o sırada kendimizi onlara tanımak için, tabii, elden geldiği kadar çalıştık."*<sup>3</sup>

O devri yaşamış diğer bir sanatçımız olan Halit Ziya Uşaklıgil'in anlatlarında ise, savaşın başlaması ile halkın yaşadığı korku ve panik, yaşanan karmaşa anlatılmakta ve İstanbul'u terk etmek isteyenleri şu şekilde karartlarından geri döndürmeye çalıştığını ifade etmektedir: ".....sözümü geçirebildiklerimi sükkama ümide sevedebilmek için etrafına cesaret vermeye çalışmışım. O zaman, mesela Bursa'ya Konya'ya, şaraya buraya kadar hicret etmeye kalkışanlara müsadif (tesaduf) olakça onları kendi yerlerinde kalmakdan tevellüd (dogabilecek) edebilecek tehlikeden ziyade evlerini, mallarını buraya bırakarak uzak yerlere kılıp gimenin daha feci ihtimallere ma'ruz olacağını tasvir eder, hususu ile bir kerre İstanbul dışınan ayaklarının altında çiğnenince hiçbir yerde emniyet bulunamayacağını tirah delillerle isbata çalışırdım, daha doğrusu onlara, fazla bir nikbinlikten (iyimsenlik) gelen bu kanaati aşılayabilmek için muhakeme yürütürken onlardan ewel kendi nefsime telkinatda bulunarak isterdim". Bu son sözleri ile Uşaklıgil aynı zamanda kendi duygularını dile getirir.<sup>4</sup>

Halit Ziya Uşaklıgil halkın mahrumiyet içinde zehirlenirken harp zenginlerinin İngiliz kumaşlar ile giyindiğini, kadın ve kızlarının mütevehherlerle

<sup>3</sup> Esref Edip, *Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri*, C.1, 1962, s. 109

<sup>4</sup> Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, C. 3, İstanbul, 1941, s. 160

donatıldığını, mükellef sofralarda ziyafetler verdiğini anlatır.<sup>5</sup> Yine Halit Ziya Uşaklıgil şu sözleri ile Çanakkale savaşlarının yaşandığı dönemdeki his ve düşüncelerini dile getirir.

“İşte Karadeniz de Alman gemileri ile çığın sergüzeştin neticesi....Bu azim badire içinde tek bir tesliyet vardı: Çanakkale. Buda Enver'in müdahalesi dışında kalmış olmak sayesinde ki, yüzbinlerce Türk evladının kanı bahasına olsa bile, hiç olmasa Boğazi, Marmarayı, İstanbul'u kurtarmış olmak muvaffakiyetini göstererek Türklüğün şerefini muhafaza edebilmişdi.<sup>6</sup>

Çanakkale Savaşları'nın bunların yanı sıra edebiyata yansması çok yoğun olmamıştır.Savaşın ne yaptıklarını yazmamışlar, yazarlarımız harp edebiyatına fazla ilgi göstermemişlerdir. Çanakkale Savaşları hakkında en çok yazılan savaşır. Sıcağı sıcağına yazılanların dışında, sonrada yazılan pek az eser vardır. Tecrübeler önce halk türkülerine yansımış ve öyle yaşamıştır.

Milli Mücadele yıllarında Anadolü'yu yakından tanıyan Halide Edip Adıvar “Şebbe'nin Kara Hüseyin'i” adlı hikayesinde kadınlar arasında söylenen şarkıların, Çanakkale Savaşları ile ilgili asker şarkıları olduğunu belirtir.

Çanakkale Zaferi ile ilgili edebi eser vermiş bazı sanatçılarımız ve eserleri şöyledir:

Ruşef Eşref Ünaydın, “Çanakkale de Savaşınlar Dedilerki”, “Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat”, Süleyman Nazif “Çimentepe”, Şiir de Mehmet Akif'in “Çanakkale Şehitleri”, Necmeddin Halil Onan'ın “Bir Yolcuya”. Ziya Gökalp, Enis Behiç Koryürek, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Abdülhak Hamid Tarhan gibi şairler Çanakkale konulu şiirler yazmışlardır.

Yahya Kemal 1971'de “Edebiyata Dair” adlı eserinde Çanakkale'den bahsederek, bu ülkenin yaşadığı derin tecrübelerin bir türlü hak ettikleri yeri alamadıklarını ifade eder.

Çanakkale ve Gelibolu yarımadalarındaki savaşlar için çeşitli yayınlar yapılmıştır.

İlk sayı 12 Temmuz 1917 tarihinde yayımlanmış olan Yeni Mecmua adlı dergi, yayımlanmaya başladıktan bir sene sonra, 1918 de bir “Çanakkale Özel Sayısı” yayımlanmıştır. Dergide, müdürlüğü yapan Küçük Talat'ın önsözü, Sultan Reşad'ın Çanakkale müdafiasıyla ilgili gazeli ve Yahya Kemal'in buna yazdığı Tahmis dışında 69 parça çalışma yer almıştır. Çalışmalar şiir, tarih, anı, öykü

<sup>5</sup> a.g.e., s. 162

<sup>6</sup> a.g.e., s. 159

türlerindedir. Bu özel sayının çıkma nedeni olarak savaş sırasında Osmanlı da propaganda ya da başka nedentle savaşta ele alan edebi yada kültürel eser üretiminin sınırlı oltuşudur. Bunun bir eksiklik olarak görülmesi, Avrupalı müttefik ve düşmanlarda var olan savaşla ilgili kültürel canlılığın bir benzerinin bizde de yaşanması gerekliliğini ortaya çıkarmış, dolayısı ile bu eksikliği kapatma çabaları görülmüştür. Savaş edebiyatının güçlenmesi ve gerekliliği düşünülmüştür. Bu dergide yazı yazmış olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu da “Çanakkale müdafiası Nedir?” başlıklı yazısında savaş edebiyatının gerekliliğini ve eksikliğini vurgulamış ve yazısında şairlerin destanlar yapmalarını, ressamların resimlerini çizmelerini, heykeltıraşların eserlerini yaratmalarını, yazarların hikayelerini yazmalarını söylemiştir.<sup>7</sup> Bunu söyleyerek de sanatçıların toplumların üzerindeki sosyolojik gücünü ve etkisini vurgulamıştır.Yeni Mecmua dergisinin bu sayısı, kamuoyunun moralini düzeltmek için yayımlanmıştır. Dergide 18 şiir bulunmaktadır. İkisi başta söylediğimiz gibi Sultan Reşad'ın gazeli ve Yahya Kemal'in tahmisi olan dergi içerisinde, Ziya Gökalp, Şair Nigar, Hüseyin Rahmi Gürpınar vs.şiirleri de bulunmaktadır.<sup>8</sup>

### Zaferin Diğer Sanat Kollarına Yansması

Bu savaşta bulunan Urfalı erler memleketlerine döndükleri zaman, Mustafa Kemal'den o kadar bahsetmişlerdi ki, idare amiri Nusret Bey kamuoyunu ilgilendiren bu ismi bir caddeye koymuş ve yapılan bir çeşme altına da Mustafa Kemal Paşa diye yazdırmıştır.<sup>9</sup>

Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal ilk kez burada gösterdiği kahramanlıkla bir şiirde yerini almıştır. Mehmet Emin Yurdakul Eylül 1915'de yani muharebeler henüz bitmemiş iken “Tan Sesleri” isimli bir şiir kitabı yayımlanmış ve bu kitapta “Ordunun Destanı” adlı ve 15 Eylül tarihini taşıyan uzun manzumesinde Mustafa Kemal adını şiirle halka maletmiş ve onun farklılığı vurgulanmıştır.

Muharebeler sırasında yerli ve yabancı basının Mustafa Kemal'e ilgisi de yoğundu. Bu ilgi II. Anafartalar Zaferinden sonra çok artmış ve devletin heyetlerinin dışında Mustafa Kemal ile doğrudan görüşebilmek için, 21 Ağustos'ta Polonyalı bir bayan gazeteci, 2 Eylül 1915 tarihinde bir Alman gazeteci gelmiştir. 8 Eylül 1915 tarihinde Türkiye'nin ilk film yapımcısı Necati Bey gelerek, 3 gün

<sup>7</sup> Erol Köroğlu, “Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 111,(Mart 2003), ss. 94-99

<sup>8</sup> Köroğlu; a.g.m., s. 98

<sup>9</sup> Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 1991, s. 15.

çekimler yapmıştır. 10 Eylül'de Tanim yazarı Ekrem Bey, 21 Ekim'de ise Suriye yazarlar ve şairler heyeti gelmiştir. Bölgeye yapılmış bu ziyaretlerin sonucunda gerek basın ve iletişim gerekse sanatın etkisi ile hatıra yapılan aktarmalara etkisi ile Mustafa Kemal, halkın ağzında efsanevi kahraman olmuştur. Yakup Kadri de, o günlerde duyduklarını "Atatürk" ismi eserinde dile getirmiştir.

Çanakkale Savaşları sırasında, Türk askerinin ve halkın moralini arttıracığı, bu bölgede yaşanan kahramanlıkların sanatçılar tarafından da belgelenmesi amacıyla, bölgeye bir gezi düzenlenmiştir.

Bu amaçla şair, yazar ve ressamlardan oluşan bir topluluğun Çanakkale Muharebe alanına gönderilmesi planlanmıştır. Bu topluluk, yurt savunması uğruna ölümlü hiçe sayan Türk askerlerini, muharebe alanında yakından görüp, onun insan üstü kahramanlıklarını dinleyerek, sahip oldukları sanat ve yaratıcı güçle belgelendirilip, onu tarihe maledeceklerdi.

Bölgeye düşünülen gezi ile ilgili olarak 1915 Haziran ayında, İstanbul'da bulunan aydın kişilere birer davetیه göndermişti. Bu girişimle top tiftik ve süngü kadar, maneviyatın ve maneviyata en etkili şekilde hitap etmesini bilen çizel sanatçılara da yer ve değer verildiği gösterilmiş oluyordu. Yapılan bu hazırlıklar iç ve dış kamuoyuna da duyurulmuştu.

Çağrılan heyet üyeleri, bu geziye içtenlikle katılmıştı. Pek çoğu hakiki elbiseler ve yeşil defne dalıyla işlenmiş kol bağlarıyla, bölgeye askeri kıyafete çok benzer kostümlerle giymişlerdi. Heyet, 11 Temmuz 1915 Pazartesi günü sabahı büyük bir neşe ve hevesle Sirkeci İstasyonu'na gelmişti.

Kendilerine Kurmay Binbaşı Edip Servet (Emekli Albay Edip Servet Tör) Yüzbaşı Hınlısı (Edip Servet'in kardeşi) ve Doktor Fikret'den oluşan mihmandar grubu yol gösterecekti.

Geziye katılan üyelerin bazılarından şöyleydi:

Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip (Yöntem), Celal Sahr, Ressam İbrahim Çallı, Enis Behiç (Koryürek), Hakkı Baha, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hıfzı Tevfik, İbrahim Alattin, Memmet Emin (Yurdakul), Muhittin, Müfit Ratıp, Ressam Nazmi Ziya, Orhan Seyfi (Orhan), Ömer Seyfettin, Selahattin, Müzik Öğretmeni Ahmet Rauf, Yusuf Razi, bir sinemacı ve bir fotoğrafçı.

Sözünü ettiğimiz geziye katılan bu seçkin topluluk 11 Temmuz 1915 günü Sirkeci garından, muharebeye giden bir askeri kafileye yapıldığı gibi, bir çok uğurlayıcının "Allah...Allah..." sesleri ve duaları ile uğurlanmıştı.

Trenle Uzun Köprü'ye gelen ve buradan Keşan üzerinden hedeflerine doğru ilerleyen heyet üyeleri, altıyüz yıl önce sallarla Rumeli'ye geçen Kocayığıti

Süleyman Paşa'nın (Saros Körfezi'nde bir düşman harp gemisinin top ateşiyle kubbesi yıkılmış olan) Bolayır'daki türbesini ve türbenin ölümsüz bekçisi Namık Kemal'in (Yine düşman harp gemilerinin açtığı top ateşleriyle tamamen yıkılmış) mezarını ziyaret ettikten sonra yollarına devam etmişlerdi. Dolmabahçe Sarayı resim koleksiyonunda yer alan işleme resim üzerinde, (Resim 11) bu gezi sırasında ziyaret edilmiş olan Gazi Süleyman Paşa'nın türbesinin resmi görülmektedir. Açık mavimsi yeşil üzerine sarı, hasır ve Çin iğnesi, kum iğnesi ve ipek iplikle işlenmiş resmin alt kısmında "Bolayır def-i hak-i imkian Sengüzin-i erbab-i gaza ve sipahsaları kafile-i şehada Şehzade Gazi Süleyman Paşa Hararetinin türbe-i şerifleridir." Günümüz Türkçesi ile "Bolayır toprağını müdafaya için din uğruna yapılan savaşın en büyük kişisi ve şehitler kafilesindeki askerlerin en yücesi Şehzade Süleyman Paşa hazretlerinin türbeyi şerifleridir" yazılıdır.

Bu heyetin gezisi çok verimli sonuçlar sağlamıştır. İstanbul'a dönüşte, yurtseverlik duygularını kalem ve fırçalarıyla yayınlaması, iç düşmanların sinmesini, kayıp vermiş halkın sükunet ve teselli bulmasını, umutsuzluğa kapılmış olanların canlanıp neşelenmesini sağlamıştır.

#### Çanakkale Savaşının Resim Sanatına Yansımaları

İ.Dünya savaşının etkisileri, özellikle resim sanatının 1914 yılında başlayıp takip eden yıllarda devam eden, yaklaşım, değişim ve sanat hareketlerinde büyük olmuştur.

İ.Dünya Savaşı esnasında, Çanakkale Savaşları sırasında Avusturyalı ressam Wilhelm Victor Krausz yurda çağırılmıştır. Bu ressam Sultan Reşat ve daha çok devlet büyüklerinin portreleri ve Çanakkale destanına ait bir eser vermiştir.

Dolmabahçe Sarayı Tablo Koleksiyonunda yer alan 86x95cm. boyutlarındaki yağlıboya resimde Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'in üniformalı portresi resmedilmiştir. Sol alt köşede W.V.Krausz imzası ve 1915 tarihi vardır. (Resim 12)

Yalnız Krausz'un yurda çağırılması ondan geri kalmayan İbrahim Çallı, Sami Yetik, Namık İsmail ve arkadaşlarını kırmıştır. Sanatçılarımızın meydana getirdiği savaş kompozisyonları belki Viktor Krausz'un eserleri gibi ustaca değiller. Ama muhakkak ki, duyuş yönleri ile daha değerlidir. O yıllar da bu genç sanatçılarımız Avrupa öğreniminden yeni dönmüşlerdi. Tabii ki yeterince olgunlaşmamışlardı. Fakat buna rağmen milli gururun, ruhun ifadesi olarak yaptıkları mükemmeldi



Bu yıllarda kurulmuş olan Asker Ressamlar Sanat Derneği, yurtta geniş çaplı sanat hareketlerine girişmiştir. Demek Ali Sami Boyar, Ali Rıza Bayazıt, Sadık Gürtuna, Cevat Karşa ve İhsan Çanakaleli tarafından kurulmuştur. Sonra Mehmet Ali Laga, Sami Yetik gibi kalabalık bir sanatçı grubunu kapsamıştır.

Çanakale ve diğer savaş konulu resimlerde amaç savaş hüznünü, yıkıcılığını yansıtmanın yanında, ulusallık ruhunu güçlendirmek, savaşın nasıl zor şartlarda kazanıldığını belgelemektir. Ressamlar cephede araştırma yaparak savaşı yaşamakla kalmamış, ardından, savaş araç gereçlerini atelyeye getirerek, gerçekçi bir uslubu benimsemişlerdir.

1914 Kuşağı Ressamları, I.Dünya Savaşı nedeni ile yurda döndüklerinde askeri ve sivil liseler ile Sanayi ve Nefise mektebinde resim hocasına başlamışlardır. 1916'da ilk Galatasaray Sergileri açılmış ve bu sergilere 48 ressam katılmıştır. Şişli Atölyesinin kurulması ve resmi dairelere asılmak üzere resim siparisi verilmeğe başlanması açısından Celal Esat Arseven'in rolü büyük olmuştur. Kendisi, resmi dairelerde propaganda yapılmasının yararlarına inanmış ve İstihbarat Dairesi Reisi Seyfi Paşa'ya durumu aktarmış ve desteğini almıştır. Celal Esat Arseven Türklerin yalnızca askeri alandaki başarılarının değil, kültür ve sanat alanında da yetenekli olduklarının öğretilmesi ve Batılı ülkelerde bir sempati kazanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunu sağlamak için Viyana ve Berlin'de birer sergi açılmasının yararına değinmiştir. Bu, Seyfi Paşa tarafından olumlu karşılanmış, Paşa askeri temaları işleyen yapıtlarında bu sergiler içerisinde yer almasının yararlı olacağını savunmuştur. Bu düşünce benimsemiştir. Ancak sanatçıların elinde böyle yapıtlar yoktur; bu ortamda boyu muşamba gibi gereçleri bulmaları da çok güçtür. Öte yandan kompozisyonda yer alacak asker, at, top arabası , silah gibi öğelerin bulunmasında kolay değildi. Seyfi Paşa'nın girişimiyle gereği askeriyece yerine getirildi ve alınan karara göre de Şişli'de büyük bir ahşap atölye kuruldu. Şişli atölyesinde görev alan sanatçılar içinde yer alan İbrahim Çallı, Namık İsmail, Hikmet Onat, Mehmet Sami Bey (Yetik), Ali Sami Boyar, Mehmet Ruhi Bey, Ali Cemal gibi sanatçılar atölyede yapıtlarını üretmeye başladılar. Mehmet Ali Laga, Feyhman Duran, Hüseyin Avni Lifiş bu atölyeye katılmayıp Viyana Sergisine diğer sanatçılar ile birlikte katıldılar.

Şişli Atölyesinin kuruluş tarihi, kesin olarak bilinmemekle beraber 1914-1917 yılları arası olarak verilmektedir. Atölye kurulduktan bir süre sonra Viyana'ya gidecek yapıtlar hazır hale gelmiştir. Bu yapıtlar ilk olarak Galatasaray Sergisi'nde özel olarak sergilenmiştir. Viyana'daki sergiye yollanacak olan çoğunluğu savaş, bazılarında değişik temalı resimler 1917'de Galatasaray Yurdunda "Savaş Resimleri ve Diğerleri" adı altında sergilenmişti. Viyana'da açılacak serginin oluşmasında katkıları olan sanatçılar Halife Abdülmecid Efendi, Ömer Adil Bey, Ali Sami Boyar, Cevat Bey, Feyhman Duran, Harika (Sirel Lifiş) Hanım, Halil Paşa, Hikmet Onat, Hüseyin Avni Lifiş, İsmail Hakkı Bey, Mehmet

Ali Laga, Mahmut Bey, Namık İsmail, Ruşen Zamir Hanım, Ruhi Bey, Sami Yetik, Şevket Dağ, İbrahim Çallı, Diyarbakırlı Tahsin ve Bahriyeli Mehmet idi.

Şişli atölyesinde ana tema olarak 18 Mart 1915 Çanakale Savaşları ele alınmıştır. Dolayısıyla bu atölyede modellik yapan askerlerin giysileri de bu savaşlarda Türk askerlerinin kullandığı giysilerdi. Çanakale Savaşlarının ressamı olarak ünlenen Hayri'nin (Hasan Hayrettin Çizel) yedeksubay eğitiminden sonra Çanakale'ye yollandığı, burada askerlik görevi yanında, temasını savaş alanlarından alan bir çok kroki ve suluboyalardan oluşan bir albüm hazırladığı bilinmektedir.

Viyana'da açılacak savaş resimleri sergisinin hazırlık çalışmaları yürütmek üzere Celal Esat Arseven ve yardımcı olarak Namık İsmail görevlendirilmiştir. Bu sergi, Türk ressamları tarafından Avrupa'da açılan ilk sergi olarak büyük önem taşımaktadır.<sup>10</sup>

Viyana Sergisi'nde yer alan Çanakale Savaşı konulu resimlerden bazı örnekler:

**Ali Cemal Ben'in:** imzalı 1333 (1917) "Siperde Mektup Okuyan Asker"  
38x48 cm. Naci Terzi Koleksiyonu.

**Hikmet Onat:** "Siperde Mektup Okuyan Askerler" 1917 150x124cm.  
tual üzerine yağlıboya. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

**Namık İsmail, Son Mermi . 1917 205x145cm.** Tual üzerine yağlıboya.  
Ankara Resim Heykel Müzesi.

**Diyarbakırlı Tahsin, Fransız Kruvazörü Bouvet'nin Çanakale Ötüde Batışı).** 1917 ler. 142x96cm. Tual üzerine yağlıboya. Deniz Müzesi. .

**İbrahim Çallı, Türk Topçuları:** 1917 180x270 cm. Tual üzerine yağlıboya

İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

**İsmail Hakkı:** Çanakale Deniz Savaşı. Tual üzerine yağlıboya. Askeri Müze.

<sup>10</sup> A.Kamil Gören, *Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneği, İstanbul, 1997, s. 15-20

## Görsel Belgelerde Çanakkale Savaşları

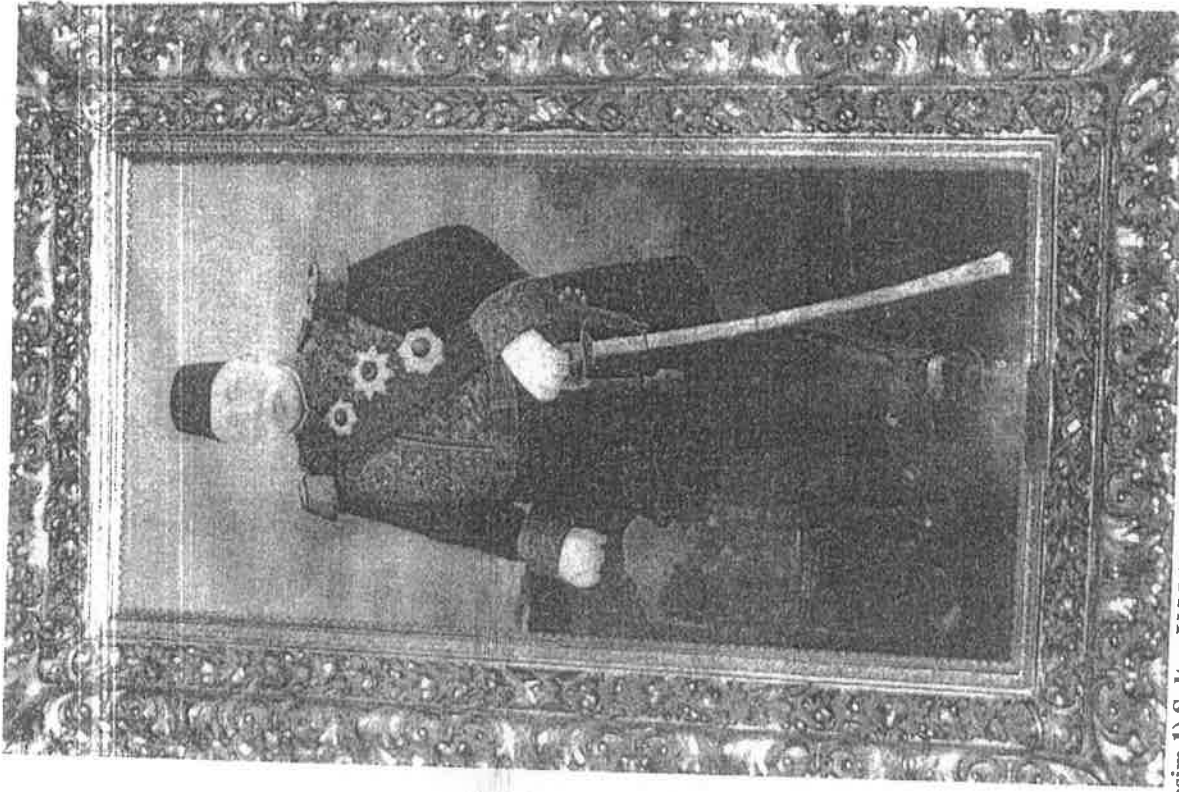
## Kaynakça

Çanakkale Savaşlarının, resim sanatının yansırta yazılı olan belgelere ve eserlere yansırması dışında, görsel belgelerinde bulunmaktadı. Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu'nda yer alan bazı cephe fotoğrafları bulunmaktadı. (Resim 13-14)

Bu fotoğraflar bugün Halife Abdülmecit Efendi Kütüphanesi'ndedir. Üzerlerinde herhangi bir bilgi olmayan fotoğrafların bazılarının Çanakkale cephesine ait fotoğraflar olduğu düşünülmektedir. Nitekim çeşitli sanatçılarımız fırçasından çıkmış olan Çanakkale Savaşı konulu bazı tablolar ile fotoğraflardaki askerlerin giysileri büyük benzerlik göstermektedir. Bu durum fotoğrafların Çanakkale Cephesi'ne ait fotoğraflar olduğunu doğrulamaktadır.

Çanakkale Zaferinin sanata yansımaları konusunda, özellikle Milli Saraylar koleksiyonunda bulunan eser ve belgeleri baz aldığımız çalışmamızda götüyoruz ki Çanakkale Savaşları'nın yaşadığı süreç ve Çanakkale Zaferi, tüm Osmanlı topraklarında sanatçılarından çoğuşına her kesinde derin bir şekilde hissedilmiş ve yaşanmıştır. Bu etki ile edebiyat, resim ve Türk sanatının diğer kollarında çeşitli eserler verilmiştir. Eserlerin işlenişinde yaşanmış olan milli ruh, coşku ve duyus bugün hala hissedilmektedir.

- ARSEVEN, Celal Esat, 1975. Sanat Ansiklopedisi. İstanbul,
- ÇAVDAR, Teyfik, 1995. Talar Paşa, Kültür Bak. Yay. Ankara
- GÖREN, Ahmet Kamili, 1997. Şişi Atölyesi ve Viyana Sergisi. İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Demegi yayını. İstanbul
- İNAN, Afet, 1991. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Türk Tarih Kur.Bas.Evi. Ankara
- KÖROĞLU, Erol, Mart 2003. "Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı" *Toplumsal Tarih* Sayı: 111,
- ÜLGEN,Hilmi Ziya, 1979. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Ülgen Yay. İstanbul
- ÜNAYDIN, Rüsen Eşref, Haziran 1981. "Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor". *Türkiyemiz* Sayı: 34, Yıl 42,
- TOPRAK, Zafer, Mart 2003. "Savaşların En Yoğun Çanakkale Harbi 1915", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 111
- TOPRAK, Zafer, Mart 2003. "Çanakkale'de Kara, Deniz ve Hava Gücü Koordinasyonu". *Toplumsal Tarih*, Sayı: 111,
- TUNÇOKLU A.Mete Mart 2003 "Çanakkale 1915'i Anlamak ve Anlatılmak" *Toplumsal Tarih* Sayı: 111,
- KÖROĞLU, Erol. Mart 2003. "Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 111
- Tarih Dünyası Yılı: 1, Sayı: 1, 15 Nisan 1950
- Sanat Ansiklopedisi Cilt 2
- UŞAKLIĞIL,Halit Ziya; 1941. Saray ve Ötesi. İstanbul
- Milli Saraylar Arşivi, Evrak no: 1, sayı: 5,Sultan Resat için yazılmış çeşitli kişilerin şiirleri (Osmanlıca çeviri Güller Karahüseyim)
- Milli Saraylar Arşivi, Evrak no: 1, sayı: 6, Sultan Resat için yazılmış marş sözleri ve notaları (Almanca çeviri İksen Yumrukçağlar)



**Resim 1) Sultan V. Mehmed Reşad. Dolmabahçe Sarayı Tablo Koleksiyonu**



**Resim 2) Çanakkale Haritalı Halı. Dolmabahçe Sarayı Halı Koleksiyonu**



Resim 3) Bir Osmanlı anma pulu.

Yahya Kemal'in yazdığı tahminis.

Yahya Kemal'in yazdığı tahminis. M. S.A

Yahya Kemal'in yazdığı tahminis. M. S.A

Yahya Kemal'in yazdığı tahminis. M. S.A

Yahya Kemal'in yazdığı tahminis. M. S.A

Yahya Kemal'in yazdığı tahminis. M. S.A

Resim4) Yahya Kemal'in Sultan Resad için yazdığı tahminis. M. S.A

## YAHYA KEMAL'İN TAHMİSİ

Tahmis-i gazel-i hümayun

Cepheden topları ejder gibi bar ü efgen  
Arkasından gemiler bir sürü dev ahen  
Gökde tayyarelerden saçarak nar ü fiten  
“Savled etmişti Çanakkale'ye bahr ü berrden”  
“Ehl-i İslam'ın iki hasm-ı kavisi birden”

Kadın erkek anadan ta süt emen yavrumuza  
Hepimizin canla sarıldıkça vatan duygumuza  
İntizar etti adüvv-i tehlikeden korkumuza  
“Lakin imdad-ı ilahi yetişip ordumuza”  
“Oldu her bir neferi kal'a-i pülad-ı beden”

Şükür Allah'a ki gördüm bu mübarek senede  
Kahraman odumu serhadde muzaffer, zinde  
Müjde İran ile Tuna'a ve Çin ve Hind'e  
“Asker evladlarının piş-geh azminde”  
“Aczini eyledi idrak nihayet düşman”

Allah Allah nidasıyla muhacim-i imrar  
Tepelerden boşanıp saika vari kahhar  
Eftiler düşmanı bir öyle ki iclas-ı kenar  
“Kadr-ü haysiyeti pa-mal olarak etti firar”

“Kalb-i İslam'a nüfuz eylemeğe gelmişken”

Ruh-ı peygamberi tebşire giderken şüheda  
Millet arkanda bugün vecd ile tekbir – sera  
Yürü mührab-ı hilafette sena-yı hevan- Hüda  
“Kapanıp secde-i şükrana Reşad ile dua”  
“Mülk-i İslam'ı Hüda eyleye daim mümmen”  
Yahya Kemal (Çeviren: Güller Karahüseyin)

## Günümüz Türkçesi ile Yahya Kemal'in Tahmisi

Gazel-i Hümayuna mısra ekleme

Cepheden topları ejder gibi kuvvetle vurup düşüren  
Arkasından gemiler bir sürü büyük zincirler  
Gökte uçaklardan saçılan ateş saçmaları  
Hücum etmişti Çanakkale'ye büyük denizden  
İslam ehlinin iki düşman yayı birden

Kadın erkek anadan ta süt emen yavrumuza  
Hepimiz canla sarıldıkça vatan duygumuza  
Düşman tehlikesinden korkmamızı bekledi  
Lakin imdad-ı ilahi yetişip ordumuza  
Her asker in bedeni çelikten bir kale oldu

Şükür Allah'a ki gördüm bu mübarek senede  
Kahraman ordumu sınır boylarında daima muzaffer eyle

Müjde İran ile Tuna'ya ve Çin ve Hind'e  
Asker evlatlarının birinci azminde

Allah Allah nidası ile saldıran

Tepelerden boşanıp yıldırım vari

Ettiler düşmanı bir öyle oturtular kenara

Haysiyetleri ayaklar altına alarak etti firar

İslâmın kalbine nüfuz eylemeye gelmişken

Peygamberin ruhuna şehit olurken

Millet arkanda bugün kendinden geçerek tekbir getirir

Yürü hilafet mihrabına göklerdeki tanrı huzurunda

Kapanıp secdeye şükranla Resad için dua et

İslamı mülkünü Allah daima her tehlikeden korusun

Yahya Kemal

(Günümüz Türkçesine çeviren: Demet Kesal, Muhittin Uluca)

Handwritten Turkish text in Rika script, likely a translation or commentary on the poem above. The text is written in a cursive style and includes several lines of verse.

Resim 5) Şair Nigar'ın Sultan Resad için yazdığı şiir. M.S.A

## ŞAİR NİGAR'IN SULTAN REŞAD İÇİN YAZDIĞI ŞİİRİ

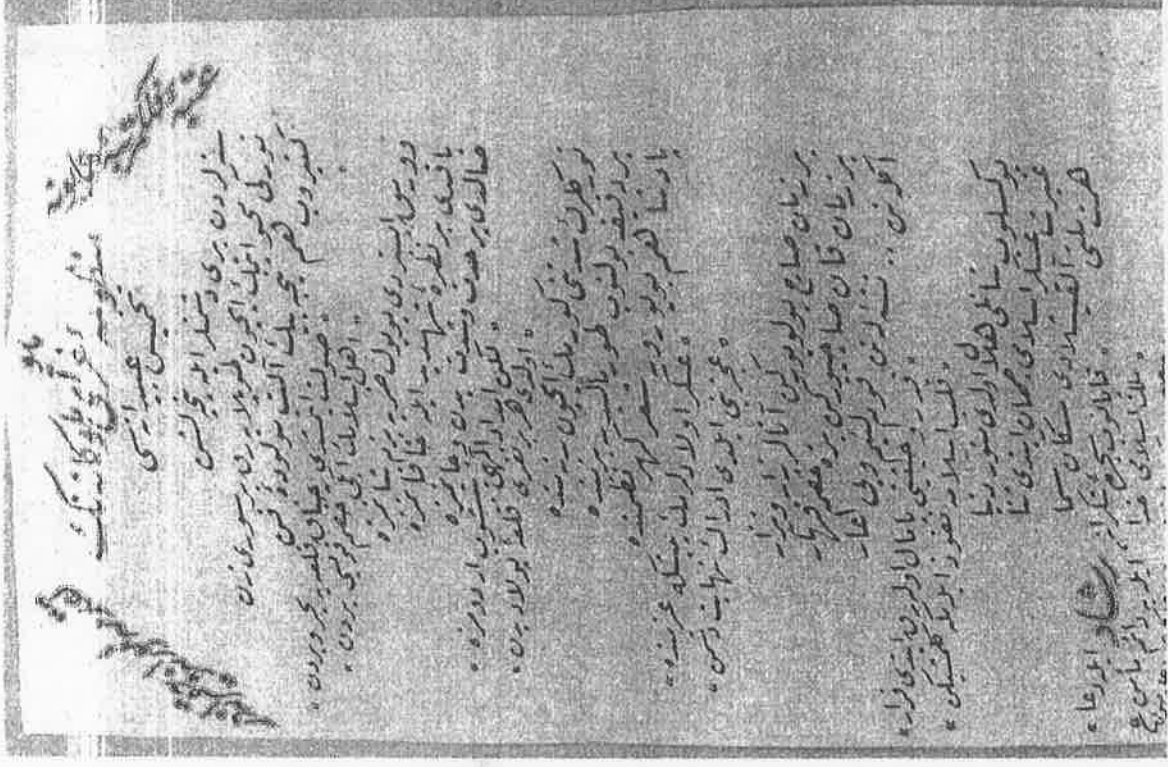
Sen de naçiz nigar işte cebin say-ı sena  
Eyle her lahza şeh ve askerine dest-küşa  
Hep temenna-yı zafer mes'adet-i müstesna  
"Kapanıp secde-i şükranla "Reşad" ile dua  
Mülk-i İslam'ı Hüda eyleye daim mü'inmen"  
Rumeli Hisarı - 30 Ağustos 1332  
Memlükeleri

Nigar bint-i Osman (Çeviren: Güller Karahüseyin)

## Günümüz Türkçesi ile Şair Nigar'ın Şiiri

Sen de zavallı nigar işte övün bununla  
Eyle her an şah ve askerine el aç(dua et)  
Hep müstesna bir mutluluk ve zafer dileğinde bulun  
Kapanıp secdeye şükranla Reşad için dua et  
İslam mülkünü Allah daima her tehlikeden korusun  
Rumeli Hisarı- 12 Eylül 1915

Osman kızı Nigar  
(Günümüz Türkçesine çeviren: Demet Kesal, Muhiittin Uluca)

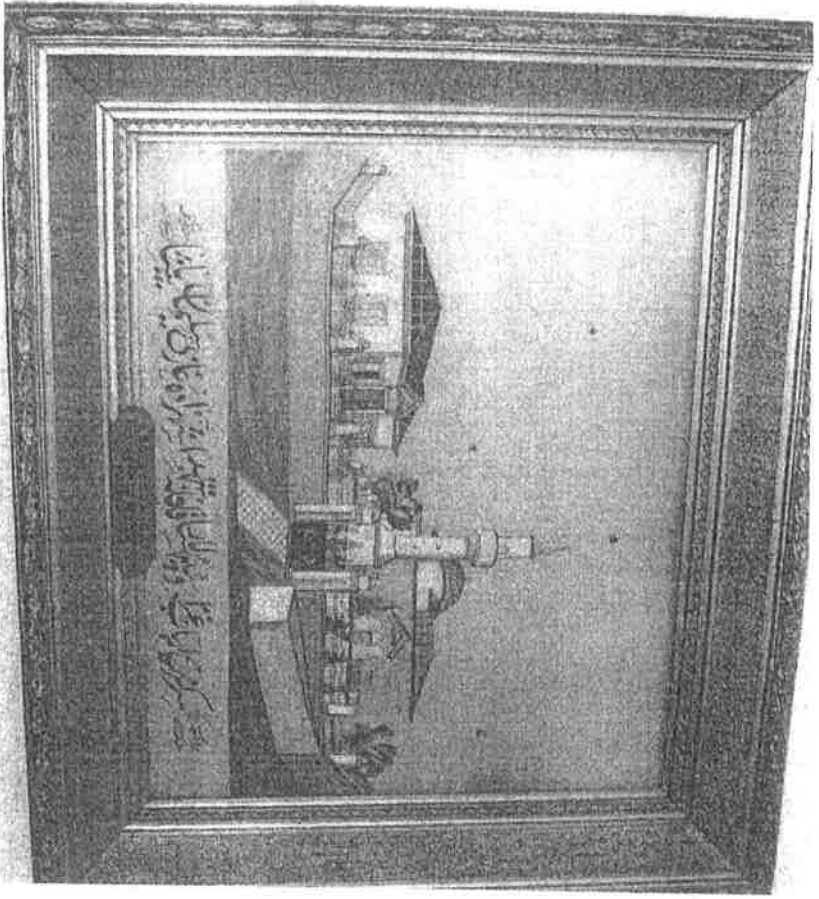


Resim 6) Üsküdar Sultanisinden Ali Rıdvan'ın Sultan Reşad için yazdığı şiir M.S.M.

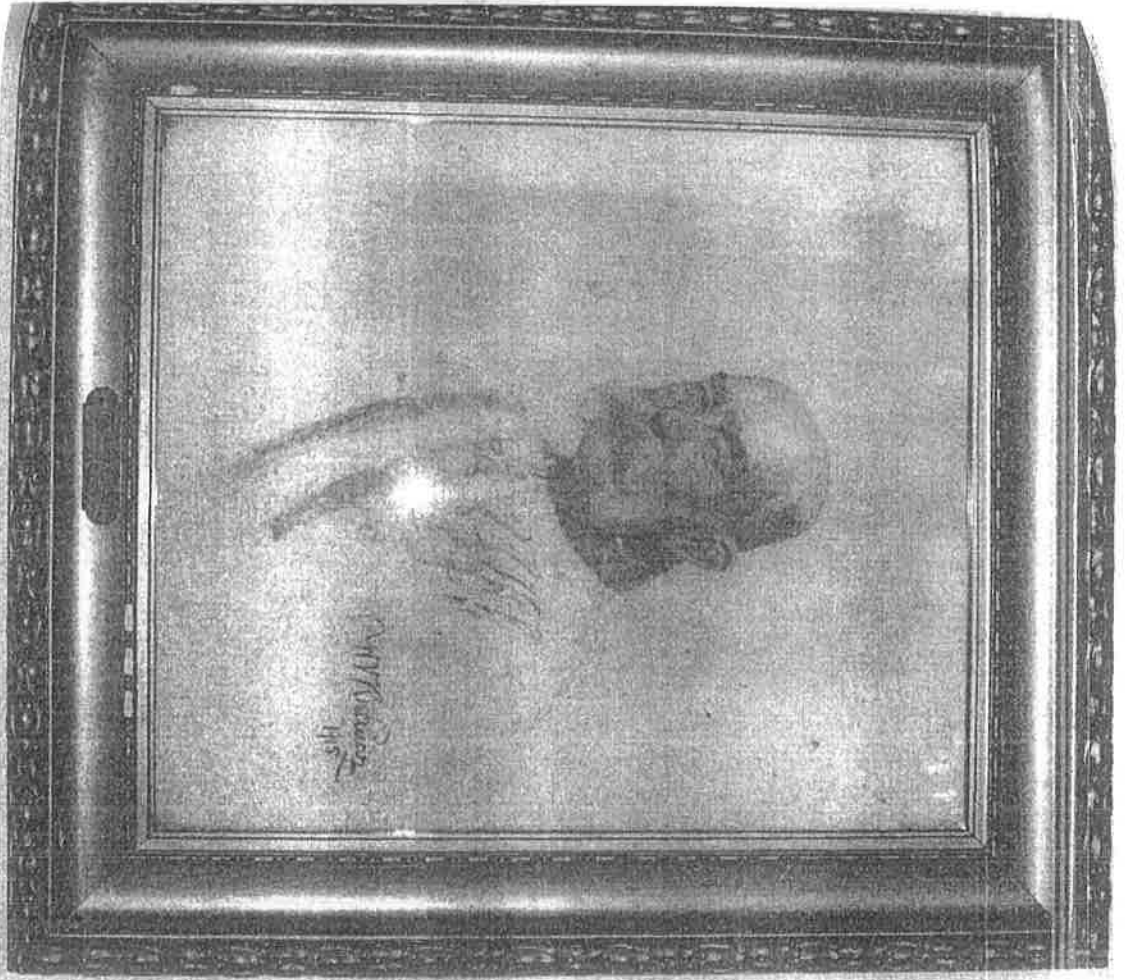




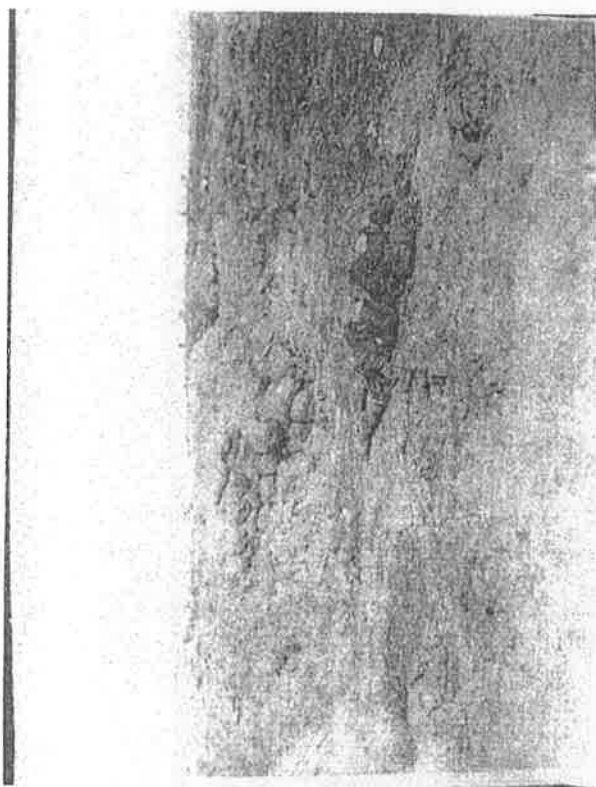




Resim 10-11) Bolayır Gazi Süleyman Paşa Türbesi. İşleme Resim.  
Dolmabahçe Sarayı Tablo Koleksiyonu.



Resim 11) İmparator Franz Joseph'in üniformalı portresi. W.V.Krausz  
imzalı.Dolmabahçe Sarayı Tablo Koleksiyonu.



**A CARPET PATTERNED WITH A MAP OF ÇANAKKALE  
IN DOLMABAĞÇE PALACE AND THE INFLUENCE OF THE  
GALLİPOLİ CAMPAIGN ON TURKISH ART**

Sultan Mehmed Reşad V, the 35th sultan of the Ottoman Empire, reigned over the empire in the years 1908-1919. These years included the Gallipoli Campaign. When Sultan Reşad came to the throne, he lived in Dolmabahçe Palace, which was built by the order of his father, Sultan Abdülmejid.

The Çanakkale map is patterned on a silk wall carpet in the carpet collection of Dolmabahçe Palace; inventory number 11/1195 and 98,5 x 147 cm in size. The inscription above it makes us study in more detail the Gallipoli Campaign and the sultanate of the period.

From the inscription, we understand that the carpet was woven by a group of Syrian women and by means of a charity foundation there, was sent to Sultan Mehmed Reşad V subsequent to the victory at Gallipoli.

The Gallipoli victory was such a joy that a similar carpet was sent to Grand Vizier Talat Pasha who had a great role in winning the victory. This carpet, which is next to the carpet in Dolmabahçe Palace, is now on exhibition at Harbiye Military Museum (inventory no. 26555).

The carpet in the collection of the National Palaces was woven with 72 knots in each square centimetre. In total, 32 names of places within the Çanakkale area were written in Ottoman Turkish on the carpet, including the names of all the islands and seas surrounding the islands, mountains, and all other surface figures. The weaving is very detailed and realistic in fourteen harmonious colours.

Another carpet patterned with a map of Çanakkale is in Ankara at the Abdürrahim Tunçak Atatürk Museum. It was woven at the Feshane Factory after the victory at Anafartalar by order of Grand Vizier Talat Pasha as a gift to Mustafa Kemal. It is also patterned with enemy ships which were sunk in the Bosphorus.



**Resim 12-14) Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmejid Efendi Kütüphanesinde yer alan cephe fotoğrafları. Dolmabahçe Sarayı Fotoğraf Koleksiyonu**

The Çanakkale map can also be seen on an Ottoman remembrance stamp. There is the portrait of Sultan Reşat, with *Osmanlı Postaları* (Ottoman Post) written above it, and *Çanakkale Boğazı* (Çanakkale Straits) below it. On both sides is written the price, one *kuruş*. The names of the places within the region are written on the map.

This victory also inspired some literary works. In the National Palaces archives, there are thirty poems and letters on this subject, including the poem written by Yahya Kemal entitled *Tahmis-i gazel-i hümayun* and a poem written by the poet Nigar. There is also a poem exalting the victory on a sword given to Sultan Mehmed Reşad V by the German Emperor as a gift.

In the National Palaces archives, there are some letters, song lyrics, and musical notes given by R. Sicke to Sultan Reşad. The letter, written by conductor Richard Sicke to the Sultan, is undated. It begins with the expression "Your Majesty Sultan Reşad Khan", and thus the date is probably 27th of January 1916, the birthday of Kaiser Wilhelm, on which he sent his regards to Sultan Reşad. Also enclosed are the words and notes of songs which had been especially composed for Kaiser Wilhelm by R. Sicke.

In general, the cooperation between the Germans and Turks is praised in the letter; how Turks and Germans fought their enemies side by side, how brave the Turkish heroes were and how they supported the Germans. As a dedication to the Turkish people, it is written: "Follow your wise sultan who is calling you to war". The letter ends with these words written to the Sultan: "The power, the belief, and the greetings of God will return to you".

Within the National Palaces photograph collection in the library of Caliph Abdülmecid, there are some facade photographs. There is no information on them, but some of them are thought to be photographs of the Gallipoli Campaign, because the uniforms of soldiers in some paintings of the Gallipoli Campaign are similar to the ones in these photographs.

The First World War had also an influence on the art of the period.

During the First World War, the artist Wilhelm Victor Krausz was invited to the Empire. He painted the portrait of Sultan Reşad and many statesmen; he also painted many paintings of the Gallipoli Campaign.

Within the Dolmabahçe Palace Painting Collection, there is an oil painting size 86 x 95 cm of the Austria-Hungary Emperor, Franz Joseph, in uniform. On the left below the painting is the signature of the artist, "W.V. Krausz", and the date "1915".

During the Gallipoli Campaign, a tour was organized to the frontline in order to boost the morale of Turkish soldiers and the public and to capture the heroism of the war on canvas by artists. After several severe defeats during the First World War, both painters and poets worked together with the press to boost the morale of the public.

The carpet patterned with the Çanakkale map had been given to Sultan Reşad as a gift with natural feelings and is now exhibited in the First Precious Objects Exhibition Hall in Dolmabahçe Palace, as a symbol of the joy of the victory at Gallipoli which had affected the whole Ottoman Empire including remote provinces.

## 1877 - 1950 YILLARI ARASINDA ÇANAKKALE'YE GÖÇLER

Mithat ATABAY\*

Giriş

Göçler; tabiat şartları, ekonomik ve siyasal nedenler dolayısıyla meydana gelir. Tabiat şartları ve ekonomik nedenler genellikle iç göçleri doğururken, siyasal nedenler özellikle de savaş ve savaş sonucu toprak kayıpları, yerel halka baskı ve zorlamalar ise dış göçlerin olmasına neden olur. Bu hareketler hem nüfusun dağılımını, hem yerleşim durumunu hem de ekonomik, sosyal, kültürel hatta siyasal yapıyı da önemli ölçüde etkiler.

Göçler; oluş nedenleri dolayısıyla iç göçler ve dış göçler olarak algılanmakla birlikte; dışardan içeriye, içeriden dışarıya ve içte olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Özellikle tabiat şartları ve ekonomik nedenler genellikle iç göçlerin ana nedeni olmakla birlikte; bazen dış göçlere de neden olur. Siyasal nedenler ise istisnalar olmakla birlikte, büyük ölçüde dışardan içeriye doğru yapılan göçlerin temel nedenidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda dışardan içeriye doğru göçlerin başlangıcı, imparatorluğun toprak kaybetmeye başlamasıyla denk düşmekle birlikte, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Rusya ile yapılan sürekli savaşlar neticesinde önce küçük gruplar, Kırım Savaşı'ndan (1854-1856) sonra ise büyük gruplar halinde bu göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kırım Savaşı'ndan sonra Kırım göçmenleri Romanya'da Dobruca yöresine iskân edilmişlerdir (Saydam, 1997).

"93 Harbi" diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan büyük kitleler halindeki Anadolu'ya dışardan göçler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiş, günümüze kadar da aralıklarla sürmüştür.

1877-1950 yılları arasında Anadolu'ya yapılan dışardan göçler özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük toprak kaybettiği savaşlar sonucunda meydana gelirken; Cumhuriyet döneminde mübadele dolayısıyla gerçekleşmiş, ayrıca zaman zaman Balkan devletlerinin baskıcı politikalar dolayısıyla da bu tür göçler olmuştur. Yine bu zaman diliminde II. Dünya Savaşı'nın tüm Balkanlar ve Ege Adalarını da kapsaması dolayısıyla Anadolu'ya büyük miktarda dış göçler gerçekleşmiştir. Çanakkale ve çevresi de bundan nasibini almış ve bir çok göçmen bu bölgeye yerleştirilmiştir.

1877-1950 yılları arasında Anadolu'ya dolayısıyla Çanakkale'ye dış göçler nedeniyle yerleşen göçmenlerin gelişleri şu tarihlerde yoğunluk kazanmıştır:

\* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrasındaki Göçler

2. 1912-1913 Balkan Savaşları Sonrasındaki Göçler

3. Lozan Antlaşması Sonrasındaki Mübadele

4. 1934'te Çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu Sonrasındaki Göçler

5. II. Dünya Savaşı ve Sonrasındaki Göçler

**1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrasındaki Göçler**

Pan Slavizm akımıyla Balkanlarda milliyetçilik akımının ortaya çıkması ve Rusya'nın Pan Slavizm akımı ile "Türklerin zulmü altında inleyen Slav kardeşlerini kurtarma" maskesi altında Rusya'nın egemenliğinde bütün Slavları birleştirme projesi çerçevesinde İstanbul'u ele geçirmek için harekete geçerek (Kurat, 1990), 1877-1878 yıllarında hem Kafkaslar hem de Balkanlar üzerinden saldırıya geçmesi büyük Rumeli göçlerine sebep olmuştur.

Rus Ordusunun baskı ve zulmünden kaçan Müslüman muhacirler kara, deniz ve demiryollarını kullanarak büyük kitleler halinde Anadolu ve Trakya'ya doğru göçe başlamışlardır.

Denizyolunu kullananlar Varna ve Burgaz'dan gemilerle İstanbul, Ereğli, Amasra, İnebolu, Sinop ve Samsun limanlarına giderken, karayolunu kullananlar Trakya'da toplanmışlardır. Demiryolunu kullananlarda Edirne'ye ulaşmışlardır. Rus kuvvetlerinin Edirne'ye yaklaşması üzerine halk Tekirdağ, İstanbul, Selanik ve Gelibolu'ya doğru çekilmisti (İpek, 1994). 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'nin Rusların eline geçmesi üzerine Türk göçmenler çeşitli araçlarla İstanbul'a akın etmişlerdi.

Demiryolunu kullanarak Edirne'de toplanan göçmenler Edirne'nin işgali üzerine Çorlu'ya yönelmişler, Çorlu tren istasyonunda büyük karmasaya neden olmuşlar, sayıları 100.000'ni bulan göçmenlerin yakıtları ateş sonucu Çorlu tren istasyonunu yangın tehlikesi geçirmişti (Şimşir, 1968).

1878 Ocak ayında Çanakkale iki ayrı yönden gelen göçmenlerin akımına uğramıştır. 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'nin Rusların eline geçmesi ve Rusların Keşan'a doğru ilerlemeleri üzerine Trakya'dan Gelibolu'ya gelen göçmenler, yerli halkla birlikte Lapseki ve Çanakkale'ye geçmişlerdir. Diğer taraftan Dedeağaç, Karaağaç ve Gümlüçine taraflarında toplanan göçmenlerin bir kısmı da Çanakkale'ye taşınmışlardır (Şimşir, 1968). 21 Ocak 1878'de Dedeağaç'ta 16.000, 23 Ocak 1878'de Marmara Ereğlisi'nde 10.000, 31 Ocak 1878'de İskeçe'de 5.000, 11 Şubat 1878'de Kavala'da 10.000, 20 Şubat 1878'de Gelibolu'da 10.000 ve Şubat 1878'de Drama'da 10.000 göçmen birikmiş, Drama ve çevresinde bu sayı

## ÇİZELGE -1

Yılı	Geldiği Yer	Yerleşme Yeri	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
1877	Kırım	Bayramiç	5	25
1877	Kırım	Biga	1	1
1877	Romanya	Biga	3	15
1877	Kafkasya	Biga/Şevketiye	85	594
1877	Kafkasya	Biga/İstahiyi	45	306
1877	Kafkasya	Biga/Cihadiye	70	560
1877	Kafkasya	Biga/Şerefiye	38	300
1877	Kafkasya	Biga/İhvaniyi	220	1019
1877	Kırım	Biga	6	26
1877	Bulgaristan	Biga/Fevziye	125	750
1878	Bulgaristan	Biga/Lütfiye	125	726
1878	Balkanlar	Biga/Teşvikiye	71	329
1878	Balkanlar	Biga/İhsaniye	114	387
1878	Balkanlar	Biga/Göktepe	100	411
1878	Balkanlar	Biga/Hikmetiye	79	371
1878	Bulgaristan	Gelibolu/Süleymaniye	1	3
1878	Bulgaristan	Gelibolu/Evreşe	75	500
1878	Bulgaristan	Gelibolu/Kalealtı	14	56
1878	Bulgaristan	Gelibolu/Sadilli	50	195
1878	Bulgaristan	Ezine/Mahmudiye	70	280
1878	Bulgaristan	Ezine/Hamidiye	37	175
1878	Bulgaristan	Ezine/Yeniköy	15	81
		Toplam	1349	7110

### 1877-1878 Yıllarında Çanakale'ye Gelen Göçmenler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 1896 tarihine kadar Anadolu'ya göçmen gelmeye devam etmiştir. Bu dönemde (1877-1896) Trakya ve Anadolu'ya gelen ve yerleştirilen göçmen ailelerin sayısı 129.544 ve nüfus sayısı 569.472'dir. Çanakale bölgesine yerleştirilen göçmenlerin oranı aile sayısı olarak % 1.4 nüfus olarak ise % 1.25'dir.

Bu dönemde Çanakale Boğazı'nın Rumeli tarafında istihkamların bulunduğu onüç köy 45.000 ve Anadolu tarafındaki dört köyde 22.000 nüfusa erişmiştir. Ancak bölgedeki Müslüman köylerin harap olması ve dağılması sonucu nüfusun tamamı Rum'dur. Boğazın savunulması açısından bölgedeki Türk nüfusun artırılması için 10 Şubat 1892 tarihinde Meclis-i Vükelâ, Ezine'nin Çerkes Çiftliği'ni göçmenlere tahsis etmiştir (İpek, 1994).

1884 yılında, yerli halkın elinde bulunan fakat işlenmeyen araziler satın alınarak göçmenlere verilmiş ve bu sayede 3010 kişilik bir göçmen topluluğu buralara yerleştirilmiştir. Biga'da göçmenlerin yerleştirildiği Şevketiye, Cihadiye,

Temmuz 1878'de 40.000'i bulmuştu (Şimşir, 1968). Osmanlı İmparatorluğu, Edirne vilayeti içerisinde biriken ve herhangi bir yere yerleşmeyen göçmenler, Dedeağaç'tan vapurlarla Hüdavendigâr (Bursa) ve Aydın vilâyetleri ile Biga ve Karesi sancaklarına gönderilmesine karar vermiştir. Bu çerçevede Dedeağaç'tan Lapseki'ye 400, İstanbul'a 1.500, İzmir'e 5000 göçmen götürülmüştür (Şimşir, 1968):

Yine Ocak 1878'de Rusların Anadolu'ya da geçmeleri ihtimali üzerine hükümet, Biga taraflarına bir savunma hattı kurulmasını planlamış, Çanakale halkının bir kısmı ile Rumeli'den gelen göçmenleri Biga ve Balıkesir taraflarına göndermiştir (Şimşir, 1968). Ancak 31 Ocak 1878 tarihinde mütareke imzalanınca buradaki göçler fazlaca yayılmadan sona ermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, 1877-1878 Rus Savaşı sonunda Dobruca'ya Romanya'ya terketmiş, Bulgaristan'ın kuzeyinde Bulgaristan Prensiği kurulmuş, güney Bulgaristan ise özerk Doğu Rumeli Vilayeti haline getirilmişti. Bosna-Hersek kâğıt üzerinde Osmanlı İmparatorluğu toprağı sayılıyordu. Kars, Ardahan, Batum ise Rus egemenliğine girmişti. Bu toprak kayıplarının yarattığı göç büyük boyutlara ulaşmış ve göçmen sorunlarıyla ilgilenmek üzere 1878 yılında İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu ve buna bağlı İdare-i Muhacirin İdaresi Talimatı yayımlanmıştır.

Göç edecek olanların ihtiyaçlarını karşılamak ve iskâna uygun yerlere yerleştirmek üzere mevcut Muhacir Komisyonlarından başka Padişahın başkanlığında Dahiliye, Hariciye, Hazine-i Hassa, Maliye, Nafia, Adliye Nazırları ile Doğu Rumeli İslâm Cemaati Nazın Abdullah Cemaletün Efendi'den oluşan başka bir komisyon daha kurulmuştur. Bu komisyon, göçmenlerde 160.000 kadınının Edirne ve Selânik'i maddi ve manevi açıdan desteklemek ve kuvvetlendirmek için özellikle Gelibolu, Edirne ve İstanbul arasında belirlenecek boş arazilere yerleştirmeyi planlamıştır (İpek, 1994). Ayrıca Çanakale çevresindeki Müslüman köylerin harap olması ve dağılması ile Rumların sayıca çoğalması üzerine buranın yeniden Türkleştirilmesi ve boğazın stratejik önemi dolayısıyla bu bölgede de göçmen iskân edilmesi kararlaştırılmıştır (İpek, 1994).

Göçmenlerin iskân edilmesi için çıkarılan İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi çerçevesinde; göçmenlerin sevk edilme şekilleri belirlenmiş, göçmenlerin meskenleri inşa edilinceye kadar yerli ahaliye misafir olmaları düşünülmüştür. Ayrıca yeni köy kurmak gerekiyorsa sulak, ormana yakın ve mümkün mertebe yüksek mevkiilerin seçilmesi gerektiği belirtilmiştir (İpek, 1994).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Anadolu ve Trakya'ya 767.339 göçmen gönderilmiş, bunlardan Çanakale bölgesine yerleştirilen göçmenlerin sayısı şöyledir (İpek, 1994; Çanakale Valiliği, 1967):

Şerefiye, İhvanîye, Fevziye ve Lütfiye köylerinde göçmenlere geçimlerini sağlayacak kadar arazi verilmemiştir (İpek, 1994). Bu da zaman zaman arazi ihtallerine sebep olmuştur. 1884-1885 yıllarında Çeltik, Okçular, Sarıca, Banlı, Danişment, Hisarlı, İskender, Yakmazlı, Giritli ve Akbekir köylerinde bu tür hadiseler yaşanmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra göçmenler için Ezine'de Osmanîye, Mahmudiye, Hamidiye, Küçük-Yenköy, Biga'da Şevketiye, İshahîye, Cihadiye, Şerefiye, İhvanîye, Fevziye, Lütfiye, Osmanîye, Maksudiye, Teşvikiye, Sinekçi, Fethiye, Sarı Cihanlar, İhsanîye, Göktepe, Mecidiye ve Hikmetiye köyleri kurulmuştur (İpek, 1994).

Balkanlardan Anadolu'ya dolayısıyla da Çanakkale'ye göçler durmamış, 1901 yılında Bulgaristan'dan Yenice Çal Köyüne 180 göçmen gelmiş, yine 1908 yılında Bulgaristan'dan Yenice Gökveren Köyüne 40 göçmen daha gelerek yerleşmişlerdir (Çanakkale Valiliği, 1967).

#### 1912-1913 Balkan Savaşları Sonrasındaki Göçler

1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra da büyük bir göç hadisesi yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşları sonunda Doğu Trakya haric Rumeli'deki bütün topraklarını yitirmiş ve buralarda yaşayan Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu göç etmek zorunda kalmıştır.

Ayrıca 1897 tarihinde Girit'in Yunanistan'ın denetiminde özerk bir yönetim altına girmesi, 1912 yılında Ege'deki Oniki Adaların İtalya'ya verilmesi buralardaki Müslüman halkın hemen hemen tamamının Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur.

Çanakkale ve çevresine Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Selânik ve Sırbistan'dan göç ederek yerleşenler olmuştur. Bu arada Kars/Posof'tan gelen bir grup göçmen de Yenice ilçesine yerleşmiştir.

Balkan Savaşları sonrasında Çanakkale ve çevresine yerleşen göçmenler şu şekildedir (Çanakkale Valiliği, 1967):

ÇİZELGE 2

Yılı	Geldiği Yer	Yerleşme Yeri	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
1912	Arnavutluk	Bayramiç	7	19
1912	Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan	Biga Merkez ve Köyleri	200 (?)	904
1912	Bulgaristan	Çan ve Köyleri	50	250
1912	Selânik	Eceabat	2	10
1912	Bulgaristan, Yunanistan	Ezine ve Köyleri	50 (?)	250
1912	Bulgaristan	Gelibolu/ Bolayır	16	137
1912	Bulgaristan	Gelibolu/ Bayramiç	44	242
1912	Bulgaristan	Gelibolu/ Adilhan	4	19
1912	Sırbistan	Gelibolu/ Bayramiç	1	5
1912	Romanya, Bulgaristan, Sırbistan	Lapseki Köyleri	250	1450
1912	Yunanistan	Lapseki/ Çardak	3	15
1912	Bulgaristan	Yenice/ Namazgâh	40	300
1913	Kars / Posof	Yenice/ Gündoğdu	68	353
			Toplam	735
				4.044

Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale'ye Gelen Göçmenler

Balkan Savaşları sonrasında göçmenlerin ittiyaçlarını karşılamak ve onları iskân etmek için Dahiliye Nezareti'ne bağlı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti-İ umumiyesi kurulmuştur (Akbaşar, 1983). Ancak bir yıl sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı İmparatorluğunun zaten çok kıt olan kaynaklarını savaşa tahsis etmesi nedeniyle göçmenlere gerektiği kadar yardım yapılamamıştır.

#### Lozan Barış Antlaşması Sonrasındaki Mübadele

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan ancak barış antlaşmasının eki olarak yürürlüğe girecek olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'e göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklular ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklular için zorunlu mübadele uygulanması kararlaştırılmıştır. İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da oturan Rumlarla Batı Trakya'da oturan Müslümanlar bu değişimin dışında tutulmuşlardı. Zorunlu mübadeleyle tutulacaklar her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürebilecekler, taşınmazlar üzerindeki mülkiyet hakları ile alacakları saklı tutulacaktı. Ayrıca bu mülklerden kamulaştırılmış olanlara yeniden değer biçilecek, göçmenlere gittikleri yerde ayrıldığı illkeye bıraktığı mallara eşit ve nitelikte mal verilecekti. Bunun için de Türk ve Yunan tarafından dörder delege dışında, Dünya Savaşına girmemiş devletler arasından Milletler Cemiyeti'nce seçilecek üç üyeden oluşan bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulacaktı (Soysal, 1983).



Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye yapacak zorunlu göçleri düzenli şekilde yürütmek amacıyla tedbirler almaya girişmiştir. 5 Eylül 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi Bey, İcra Vekilleri Programını okurken bu konuya "Mübadele ve İmar" başlığı altında özel bir yer vermiştir (Öztürk, 1965). 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş ve bu Bakanlık 3 Mayıs 1925 tarihinde kadar çalışmalarını sürdürmüştür (Sanal, 1997). 8 Kasım 1923 tarihinde ise "Mübadele, İmar ve İskân Kanunu" kabul edilmiştir. Kanunun çıkarılmasını müteakip yerleşim alanlarının belirlenmesi için ön hazırlıklara girişilmiştir. Bu çerçevede bütün üretimle geçimini sağlayan ve iyi bütün yetiştiriciliğiyle ünlü Drama, Kavala, Girit ile Adalar ve kıyı Yunanistan'dan geleceklere kıyı Ege ve Tekirdağ çevresin, Selânik göçmenlerinin Karadeniz kıyı şeridinde ve özellikle de Samsun'a yerleştirilmelerine karar verilmişti (Arı, 2000; İskân Tarihçesi, 1932). Ayrıca Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti göçmen yerleşime yörelerini on bölge olarak belirlemiş ve ikinci bölge içerisinde Çanakale ve Gelibolu'yu da almıştır (Arı, 2000).

Gelen göçmenler öncelikle terk edilmiş evlere ve arazilere yerleştirilecek, eğer bu kafi gelmezse yeni örnek köyler kurulacaktır.

Mübadeleye 10 Kasım 1923 tarihinde başlanmıştır. Gelen göçmenler limanda oluşturulan İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından sağlık kontrolünden geçirildikten sonra limana yakın boş arazide çadırlı misafirhanelere alınmış; gıda, giyim ve ilaç yardımında bulunulmuştur. Selânik'ten Gelibolu'ya 2.500 göçmenin getirildiği 11 Kasım 1924 tarihinde havanın sisli ve denizin de dalgalı olması sebebiyle iki göçmen ölmüştür (Arı, 2000).

Göçmenlerin geldiklerinde bir süre kalacakları, misafirhaneler ile verilecek yemekler konusunda İskân Kanunu'na dayanılarak "Misafirhaneler Talimatnamesi" ve "İaşe Talimatnamesi" çıkarılmış ve bu çerçevede göçmenler karaya ilk çıktıklarında toplu şekilde belirli bir süre kalınan ve karantina işlemlerine tabi tutulan "tahaffuzhane" denilen yerler açılmıştır. Tahaffuzhanelerden Çanakale ve Gelibolu'ya da birer tane kurulmuştur (Arı, 2000).

Misafirhanelerde kalma süreleri dolan göçmenler Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin memurları gözetiminde kabacakları yerlere gönderilmiştir.

Mübadeleye göre Çanakale ve çevresine yerleştirilen göçmenler şöyledir (Çanakale Valiliği, 1967):

ÇİZELGE 3

Yılı	Geldiği Yer	Yerleşme Yeri	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
1924	Yunanistan	Çankale/Merkez	188	701
1924	Yunanistan	İtepe/Erenköy	193	711
1924	Yunanistan	G.bolu/M.Köyleri	1084	3788
1925-1926	Girit	Lapseki	15	45
1925-1926	Selânik	Lapseki	135	500
1925-1926	Kıptı	Lapseki	50	250 (?)
1925-1926	Yunanistan	Lapseki/Umrubey	3	15
1925-1926	Yunanistan	Bayramiç	97	360
1925-1926	Yunanistan	Biga Köyleri	350 (?)	1037
1925-1926	Selânik	Eceabat	50 (?)	150 (?)
1925-1928	Girit	Ayvaciç/K.kuyu	148	402
1925-1928	Midilli	Ayvaciç/Çetmi	118	341
1925-1928	Serez	Ayvaciç/K.kuyu	1	1
1925-1928	Üsküp	Ayvaciç/K.kuyu	1	2
1925-1928	Vodina	Ayvaciç/K.kuyu	1	3
1925-1928	Selânik	Ayvaciç/K.kuyu	2	2
1925-1928	Yunanistan	Ezine	500	2500
TOPLAM			2.936	10.808

#### Mübadelede Çanakale'ye Gelen Göçmenler

Göçmenlerin bir an evvel üretici duruma geçirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Gelibolu'da Rumların ayrılmasından sonra köyler tamamen boşalmış; hububat, üzüm, pamuk, yün ve ipek üretilen yörede Rumlardan kalan yerlere göçmenler yerleştirilmiştir. Gelen göçmenler Bolayır, Fındıklı ve Galata köylerine iskân edilmişler tohum, hayvan ve ziraat aletleri verilerek üretime geçmeleri sağlanmıştır.

Mübadele ile gelen göçmenlere üretim yapabilmeleri toprak, hayvan ve araç-gereç dağıtılması için 6 Temmuz 1924 tarihinde "Emval-i Gayrimenkûle-i Metrükünün Kanunen Hakk-ı İskân-ı Haiz Muhacirine Tevzîni Mübeyyin Talimatnamenin Mer'iyete Va'zına Dair Talimatname" yayınlanmış ve göçmenlere ne şekilde malların dağıtılacağı belirlenmişti (İskân Tarihçesi, 1932). Bu talimatname gereği Mal Dağıtma ve Paylaştırma Kurulları oluşturulmuştur (Arı, 2000). Bu kurullar eliyle toprak, ağaç, tohumluk zahire, pulluk, çeşitli ziraat aracı, ilaç ve büyükbaş hayvan yardımı yapılmıştır.

Çeşitli savaşlar sonucunda anavatanından ayrılan yerlerden Türkiye'ye gelen mübâdil, muhacir ve mültecilerden Çanakale ve çevresine yerleşenlere yapılan yardımlar şöyledir (Onbeşinci Yıl Kitabı, 1938):

#### ÇİZELGE 4

Aile Adedi	Aile Nüfusu	Hane	Dükkan	Arsa	Tarla	Bağ	Bahçe
2143	9646	2709	152	8	87894	1091	3492
Muhacir ve Müteci	272	1084	247	5	148	13801	404
Toplam	2415	10730	2956	157	156	101695	1091

#### Mütadele Sırasında Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Mütadeleden sonra da Türkiye'ye göçler devam etmiştir. Bu göçler çerçevesinde 1934 tarihine kadar Çanakkale ve çevresinde iskân edilen göçmenler ve iskân yerleri şöyledir (Çanakkale Valiliği, 1967):

#### ÇİZELGE 5

Yıl	Geldiği Yer	Yerleşme Yeri	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
1928-1929	Bulgaristan	Bayramiç	1	2
1928-1929	Bulgaristan, Romanya, Sırbistan	Biğa ve Köyleri	200 (?)	759
1928-1929	Sırbistan	Lapseki	5	20 (?)
1928-1929	Romanya	Lapseki	3	45
1928-1929	Bulgaristan	Lapseki	7	25 (?)
1928-1929	Bulgaristan, Romanya, Sırbistan	Lapseki Köyleri	26	230
1928-1929	Bulgaristan	Lapseki/Çardak	3	15
1928-1932	Bulgaristan	Yenice/Kakım	2	10
1928-1932	Bulgaristan	Yenice Köyleri	36	200
1929	Bulgaristan	Yenice/Aşağı Karaasık	1	6
1932-1933	Yunanistan	Eceabat Merkez Köyleri	1250 (?)	5000
Toplam			1534	6312

#### 1928-1933 Tarihleri Arasında Çanakkale'ye Gelen Göçmenler

Bu dönemde Türkiye'ye göç eden aile sayısı 45.441, nüfus ise 182.598'dir. Çanakkale ve çevresine yerleşenlerin oranı aile sayısında % 3.4, nüfus sayısında % 3.7'dir.

#### 1934'te Çıkarılan 2510 Sayılı Kanundan Sonraki Göçler

Anavatan dışında yaşayan Türklerin dış ülkelerden getirilerek Anadolu'da yerleştirilmeleri için Haziran 1934 tarihinde 2510 sayılı Aşar ve Göçmen Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun çerçevesinde Türkiye'ye kabul edilecek göçmenlerin miktarları bunların yerleştirilecek yerler ile bütçenin imkân ve müsaadesine ve iskân mahallerinin sağlık, tarım ve ekonomik durumlarına göre önceden belirlenmesi ve her sene belirlenecek olan miktarda ilkbahardan itibaren göçmenlerin nakledilmeleri ve iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.

Romanya ve Bulgaristan'dan gelecek göçmenler Köstence ve Varna limanlarına gönderilen vapurlarla bütün eşya ve hayvanları ile birlikte getirilerek Kavak, Tuzla ve Marmara Ereğlisi iskelelerine çıkarılmakta ve buralarda bulunan tahaffuzhanelerde sağlık kontrolü yapıldıktan sonra iskâna tabi olacakları yerlere gönderilmektedir.

Bulgaristan'ın Fitiibe Konsoloslugu sorumluluğu altında bulunan ve karayoluyla gelecek olanların işlemleri ise Edirne'de yapılmaktadır. Kabul ve iskân yerlerine gönderilen göçmenlere 2510 ve 2848 sayılı kanunlara göre toprak ve tohumluklar, ihtiyacı olanlara çift hayvanı, ziraat aletleri; sanatkârlara dükkan ve sermaye verilmekte ve bunların bir senelik işseleri temin edilmekte ve bütçe imkânlarına göre evleri yapılmaktadır.

Bu evlerin bir kısmı mevcut köylere ilâve, bir kısmı da yeniden köy kurmak suretiyle inşa ettirilmektedir. Bu sayede eski köyler canlandırılmakta, ülkenin imarı içinse örnek köyler kurulmaktadır.

2510 Sayılı Kanunun çıkarılmasından sonra özellikle Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan ülkemize büyük göçmen akımı yaşanmıştır. Bu göçmen akını II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Ülke topraklarının verimli kullanılması ve toplumsal hayatın canlandırılmasını amaçlayan 2510 Sayılı İskân Kanunuyla ülkemize gelen ve Çanakkale yöresine iskân edilen Türk nüfusun iskân edildikleri yerler şöyledir (Çanakkale Valiliği, 1967):

ÇİZELGE 6

Yılı	Geldiği Yer	Yerleşme Yeri	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
1934-1939	Bulgaristan	Bayramiç Köyleri	14	46
1934-1939	Romanya	Bayramiç Köyleri	164	705
1934-1939	Bulgaristan, Sırbistan	Biga Merkezi ve Köyleri	225 (?)	853
1934-1939	Bulgaristan, Romanya, Sırbistan	Lapseki Köyleri	14	70
1934	Romanya	Çanakkale/ Merkez	26	107
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Merkez	65	163
1934	Romanya	Çanakkale/ Erenköy	23	99
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Erenköy	36	172
1934	Romanya	Çanakkale/ Halileli	19	63
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Halileli	30	123
1934	Romanya	Çanakkale/ Kumkale	64	244
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Kumkale	40	169
1934	Romanya	Çanakkale/ Dümrek	20	89
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Dümrek	6	38
1934	Romanya	Çanakkale/ Çıplak	10	39
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Çıplak	21	67
1934	Romanya	Çanakkale/ Tevfikiye	2	2
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Civler	6	30
1934	Romanya	Çanakkale/ Ulupınar	3	16
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Sarıçalı	2	5
1934	Bulgaristan	Çanakkale/ Karacaviran	21	64
1934-1935	Arnavutluk	Lapseki/ Çardak	2	10
1934-1939	Bulgaristan, Romanya	Ayvacı/ Ayvacı Köyü	43	130
1935	Bulgaristan, Romanya	Ezine ve Köyleri	15	50
1936	Bulgaristan	Lapseki/ Çardak	1	5
1939	Romanya	Lapseki	7	35
Toplam			579	3394

1934 Yılında Çıkarılan İskân Kanunundan Sonra Çanakkale'ye Gelen Göçmenler

Bu dönemde Türkiye'ye gelen toplam göçmen aile sayısı 38.530, nüfus sayısı ise 144.073'dür. Çanakkale ve çevresine yerleştirilen göçmen aile sayısı 579, nüfus sayısı ise 3.394'tür. Çanakkale ve çevresine yerleşenlerin oranı aile sayısında % 1.5, nüfus sayısında % 2.3'dür.

Aynı dönemde Çanakkale ve çevresinde 2457 ev yapılarak göçmenlere verilmiştir (Onbeşinci Yıl Kitabı, 1938).

## II. Dünya Savaşı ve Sonrasındaki Göçler

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı çok kısa sürede Balkanları ve Ege adalarını da içine almıştır. Bu durum Türkiye'ye yeni bir göç hareketini de başlatmıştır.

Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan gelen göçmenler Çanakkale'de muhtelif yerlerde iskân edilmişlerdir. Ancak bu dönemde göze çarpan bir husus Romanya'dan gelen göçmenlerin hemen savaşın başlangıcında Türkiye'ye gelmeleridir. Diğer göçler ise savaş boyunca olmuştur. Ancak savaş boyunca genel olarak göçmen sayısında bir azalma görülmektedir. Savaş bitiminden sonra ise Bulgaristan'dan Çanakkale çevresine göçmenlerin geldiği görülmektedir (Çanakkale Valiliği, 1967):

ÇİZELGE 7

Yılı	Geldiği Yer	Yerleşme Yeri	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
1939-1940	Bulgaristan, Romanya, Sırbistan	Gelibolu ve Köyleri	1441	5529
1940	Bulgaristan	Bayramiç	3	8
1940-1950	Bulgaristan	Biga Merkez ve Köyleri	135 (?)	552
1940-1950	Yunanistan	Eceabat	35 (?)	150 (?)
1940-1950	Bulgaristan	Çan	74	376
1942	Yunanistan	Lapseki/ Çardak	2	10
1950	Bulgaristan	Ayvacı/ Gürpınar	38	148
1950	Bulgaristan	Ezine ve Köyleri	40 (?)	160 (?)
1950	Bulgaristan	Lapseki Köyleri	37	325
Toplam			1805	2258

## II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Çanakkale'ye Gelen Göçmenler

Çanakkale ve ilçelerini kapsayan 1877-1950 göç hareketleri araştırmamızda Bozcaada'ya hiç göçmen yerleştirilmediğini, Gökçeada'da ise Kırım, İstanköy ve Rodos'tan 4 aile, toplam 28 nüfusun iskân edildiğini görmekteyiz. Bunda hiç kuşkusuz Adaların özel statüsünün yani yönetiminin 1151 Sayılı Kanunla belirlenmesinin payı bulunmaktadır. Bu dönemde Gökçeada'da Hopa ve Sürmene'den 119, Konya'dan 4, Çanakkale'den 8 ve İstanbul'dan 11 nüfusun göçmen olarak iskân edilmesi ayrıca dikkat çekicidir.

## Sonuç

1877-1950 yılları arasında Çanakkale ve çevresine iskân edilen göçmenlerin sayısı 27.614'tür. Hane sayısı itibarıyla de 7.404'tür.

Göçmenler en fazla Yunanistan ve Adalardan gelerek yerleşmişler, Yunanistan'ı sırasıyla Bulgaristan, Kafkasya, Romanya, Kırım, Sırbistan ve Arnavutluk'tan gelenler takip etmiştir.

Çanakkale ve çevresindeki iskân edilme yerleri en fazla Biga ve köyleridir. Bunları Gelibolu, Çanakkale Merkez, Ezine, Lapseki, Ayvacık, Yenice, Bayramiç ve Çan ilçeleri izlemektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında göç edenler için Ezine'ye bağlı olarak dört ve Biga'ya bağlı olarak da onsekiz yeni köy kurulmuş ve göçmenler iskân edilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında ve Cumhuriyet döneminde Çanakkale ve çevresinde oturan gayri müslimlerin bölgeyi terk etmesi veya mübadeleye tabi olması ve ortaya çıkan işgücünün giderilmesi dışarıdan gelen Müslüman göçmenlerle karşılanmaya çalışılmış, ancak 1950'lere kadar dünyanın içinde bulunduğu siyasal şartlar da dikkate alındığında bu pek de mümkün olmamıştır. Çanakkale'ye göçler hem ekonomik hem de Boğazların stratejik önemi açısından özendirilmiştir.

## Kaynakça

- Akbayar, N. 1993. "Tanzimattan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu," Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 5:1238-1246.
- Arı, K. 2000. Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). İstanbul.
- Çanakkale Valiliği. 1967. Çanakkale İli Yıllığı. İstanbul.
- İpek, N. 1994. Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890). Ankara.
- İskân Tarihçesi. 1932. İstanbul.
- Kurat, A. N. 1990. Türkiye ve Rusya. Ankara.
- Öztürk, K. 1965 (Der.). Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programları. Ankara.
- Sanal, T. 1997 (Der.). Türkiye'nin Hükümetleri. Ankara.
- Saydam, A. 1997. Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876). Ankara.
- Soysal, İ. 1983. Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945). I. Ankara.
- Şimşir, B.N. 1968. Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler. I. Ankara.

## MIGRATIONS TO THE ÇANAKKALE REGION 1877 - 1950

The causes of immigration are natural, economic, and political conditions in the homeland.

Immigrations are defined as internal and external, regarding to their causality, and also separated into three major groups, namely: from foreign lands to home, from home country to abroad, and internal.

The beginning of migration from outside to inland (Anatolia) at the time of Ottoman Empire is related to the time when territory began to be lost. The great migration from Russia began particularly up to nineteenth century due to wars with Russia. The first major immigration in large numbers occurred after the Crimean War (1854-1856),

During the 1877-1878 Ottoman-Russia War, a mass of people immigrated to Anatolia from Russian territory. Such migrations continued after the establishment of the Republic of Turkey and this has continued occasionally up to the present day.

Immigrants came to Çanakkale in the period 1877-1950 as follows:

1. During the Ottoman-Russian War of 1877-1878 and following
2. During the Balkan Wars of 1912-1913 and following
3. With the Exchange of Populations after the Treaty of Lausanne
4. After the promulgation of Law no. 2510 regarding settlement, in 1934
5. During World War II and following.

The region of Çanakkale was affected by these movements of immigrants too. In January 1878, immigrants reached Çanakkale who were coming from two different directions. The first of these movements occurred from Thrace to

Gallipoli, continuing from Gallipoli to the Dardanelles. The second was from the direction of Dedeğaç, Karağaç, and Gümülcine. A total of 7,110 immigrants were therefore settled in the Çanakkale region and its vicinity at this time.

The second major migration to Çanakkale occurred because of the 1912-1913 Balkan Wars. During this time, the number of immigrants totalled 4,044.

After the exchange protocol signed on 30th January 1923, the number of immigrants who came and settled in Çanakkale from Greece was 10,808.

According to Turkish Law No. 2510 in 1934, a new wave of migration came from Greece to Çanakkale of around 3,400 persons.

During and post World War II, the number of immigrants from Bulgaria, Greece, Romania and Serbia to Çanakkale was 2,258.

Between 1877 and 1950, a total of 27,614 immigrants settled in the Çanakkale region and its vicinity. Counted as family households, the number was 7,404.

The immigrants mostly came from Greece and the Greek islands, and following that, from Bulgaria, the Caucasus, Romania, Crimea, Serbia, and Albania.

Settlements in the province of Çanakkale mostly took place in the vicinity of Biga and its surrounding villages, and secondly, in the sub-counties of Gallipoli, Çanakkale city outskirts, Ezine, Lapseki, Ayvacık, Yenice, Bayramiç, and Çan.

## TANZİMAT SONRASI ÇANAKKALE'NİN İDARI VE NÜFUS YAPISI

Şerif KORKMAZ\*

### Giriş

Şehirlerin önemli özelliklerinden birisi hiç şüphesiz, birer yönetim merkezi olmalarıdır. XIX. yüzyılda Anadolu şehirlerinin önde gelenleri eyalet, sancak ve liman kentleri olmuştur. Çanakkale şehri de bir liman kenti olarak tanımlayabiliriz. Çanakkale şehri, Osmanlı yönetimi içerisinde Biga sancığı dahilinde yer almıştır. Sancığın merkezi XIX. yüzyıl boyunca çoğu kez Biga olmuştur. Şimdi, Çanakkale sınırları içerisinde yer alan Gelibolu ise incelediğimiz dönemde Edirne vilayeti'nin bir sancığıdır.<sup>1</sup> Bu çalışmada yapılmak istenen, Çanakkale şehrinin Osmanlı taşra teşkilatı içerisindeki yerini belirlemek ve nüfus yapısını ortaya koymaktır. Şehir yerel yönetimiyle ilgili konulara ise girilmemiştir. Çalışmada, ana kaynak olarak Devlet ve Vilayet Sahnemeleri, 1840 Temettuat Defteri, Çanakkale Şer'iyye Sicilleri ve Vital Cuinet'in Seyahatnamesi kullanılmıştır. Ayrıca Çanakkale ile ilgili tez, kitap ve makalelerden de yararlanılmıştır.

Bilindiği gibi klasik Osmanlı düzeni dediğimiz yönetim şeklinde İmparatorluk geniş bir takım eyaletlere bölünmüştür. Eyaletler ise birkaç sancığın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Eyalet yönetimi "beylerbeyi" denilen üst düzeyde yöneticiye bırakılmıştır. Sancaklar ise "sancakbeyi" denetiminde idi. XVII. yüzyıla geldiğinde hem merkezi idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olduğu görülür. XIX. yüzyıldan itibaren ise imparatorluk gün geçtikçe her bakımdan kötü duruma düşmüştür. Bununla birlikte ayakta kalabilmek için önlemler düşünülme, çözümler aranmaya da başlanılmıştır. Bu dönemde Tanzimat'la birlikte şehir yönetimlerinde ilk defa oluşturulan görevliler (mutasarrıf, müşir, muhassıl) Çanakkale'de de görev yapmaya başlamıştır. Ayrıca şehir merkezlerinde kadı, esnaf demekleri temsilcileri, muhtar ve şehrin ileri gelenleri bir araya gelerek şehrin sorunlarını görüşüp kararlar alabildikleri meclisler de oluşturulmaya başlamıştır.<sup>2</sup>

\* Dr. Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi  
1 SDAO, 1266, s. 42; SDAO, 1283, s. 154.

2 Daha geniş bilgi için bkz: Musa Çaduro, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991, s. 13-53; Musa Çaduro, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1983, s. 210.

### Çanakkale'nin İdari Yapısı

Orhan Bey zamanından itibaren, Türklerin akıncılık veya Bizans'a yardım maksadıyla, Çanakkale Boğazından Rumeli'ye geçtikleri görülür. Osmanlılar fetih maksadıyla, Gelibolu yarımadasına 1356 senesinde geçmişlerdir. Karasi Beyliği Osmanlı Devleti'ne ilhak edildiği için, boğazın Anadolu sahillerine hakim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresinde, Çardak'tan karşı sahilde bulunan Çimpe'ye geçerek, kaleyi kolaylıkla ele geçirmişler ve buraya muhafız bir kuvvet yerleştirmişlerdir. Çanakkale boğazı kıyılarının Türk hakimiyetine girmesi, Osmanlı tarihinin kuruluş devrine ait hadiseler arasında, neticesi bakımından, en mühimlerinden biridir. Bu suretle bütün Rumeli, Türk fütuhatına açılmakla kalmamış, Akdeniz alemi ile Bizans'ın başkenti İstanbul arasındaki tek su yolu da Türklerin kontrolü altına geçmiştir bulunuyordu.<sup>3</sup>

Çanakkale, kuruluşu pek eski dönemlere inmeyen ve temeli Fatih Sultan Mehmet döneminde atılmış olan bir XV. yüzyıl şehridir. Aşağı yukarı birbirine yakın kesimde kurulan ve sonradan ortadan kalkan şehirlerin (Truva, Dardanos) yerini, Yeniçağ başlarında kurulan Çanakkale şehri almıştır. Bu yeni şehrin nüvesini, Fatih Sultan Mehmet'in burada boğazdan geçişi kontrol altına almak için yaptırmış olduğu Kale meydana getirir.<sup>4</sup> 1463 yılında inşa edilen ve Kal'a-i Sultanîye adı verilen bu kalede, başlangıçta muhafız askerlerinden başka ahali yoktur. Zamanla, kalenin etrafında, zabitan ailelerine mahsus evler ve bir takım dükkanlar yapılarak, bir şehir haline gelmiştir.<sup>5</sup>

Çanakkale isminin yanında, Kal'a-i Sultanîye ve Dardanos isimleri de kaynaklarda kullanılmıştır. Çanakkale ismini daha çok yerel halk kullanmakta idi. Bu isim, 1740'larda yeniden canlanan çömlekçilik üretiminin yaygınlaşmasıyla iyice yerleşmiştir.<sup>6</sup> Nitekim 1743 yılında şehri ziyaret etmiş olan seyyah Pococke, nüfusun büyük bir kısmının ipek ve yelken bezleriyle çanak-çömlek yapımı ve ticaretiyle uğraştığını yazarak bunu doğrulamaktadır. Çanak imalat ve ticaretinin şöhrate kavuşması sonucunda da Kal'a-i Sultanîye ve Çanakkalesi denilmeye başlanmıştır. Daha sonra da Çanakkale şekline dönüşmüştür.<sup>7</sup> Avrupalılar tarafından Boğaza verilen Dardanel adı ise, kuruluşu Troya hükümdarı Dardanos'a izafe edilen ve onun ismini taşıyan bir şehirden gelmektedir. Bu şehrin, kuzeyinde

3 Şihaberin Tekin'dağ, "Çanakkale", İA, C. 3, İstanbul, 1993, s. 342, 343.

4 Metin Tuncel, "Çanakkale", DİA, C. 8, İstanbul, 1993, s. 197, 198.

5 Şemseddin Sami, Kamusü'l-A'yam, Tarih ve Coğrafya Lugati, C. 5, İstanbul, 1314, s. 3685.

6 Vital Cuinet, La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure, C. III, Paris, 1894, s. 745.

7 Tuncel, a.g.m., s. 198; Besim Dartot, "Çanakkale", İA, C. 3, İstanbul, 1993, s. 338.

ve boğazın en dar yerinde, Türklerin inşa etmiş oldukları karşılıklı kalelerin ikisine birden Avrupalılarca Dardanellia/ Dardanelles denilmiştir.<sup>8</sup>

Piri Reis, buraya verilen Kal'a-i Sultaniye ismini, katenin Fatih Mehmet'in oğlu Sultan Mustafa tarafından bina ettirilmiş olmasıyla açıklar.<sup>9</sup> Bu yüzden IV. Mehmet'in validesi Turhan Sultan'a ya da vezir Köprülü Mehmet Paşadan yardım alan Kösem Sultana izafe edilmesi yanlıştır. Ancak, Evliya Çelebi'nin söylediği gibi, Sultaniye isminin 1657'de IV. Mehmet'in validesinin himmeti ve Köprülü'nün teşebbüsü ile Boğazın güney girişinde inşasına başlanan yeni kalelerden Anadolu tarafındaki verilme istenmiş olması mümkündür.<sup>10</sup>

Osmanlı döneminde Biga sancağının idaresiyle Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı denilen Çanakkale Boğazının idaresi beraber yürütülmekte idi. Tayin edilen mutasarrıflar, Çanakkale merkezinde ikamet ediyorlardı.<sup>11</sup> Çanakkale şehri, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti içindeki Biga sancağına bağlı bulunuyordu.<sup>12</sup> Osmanlıların Ege denizine açılarak adaları ele geçirmeye başlamalarıyla birlikte, Cezayir Beylerbeyliği kurulmuştur. Bu makam hem Kuzey Afrika hem de Ege Adalarının idaresini içine alıyordu. Daha sonra, Biga sancağı da, merkezi Gelibolu olan ve yaklaşık 1533 yılında kurulmuş olan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin içinde yer almıştır.<sup>13</sup>

Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda 1836'a kadar idari bölünmede herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Anadolu Eyaleti isim olarak varlığını korumuş, ancak kapsadığı sancaklardan bazıları zaman zaman alınarak başka yöneticilere verilmiştir.<sup>14</sup> Tanzimatla birlikte sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhasıllara verilmiştir. Muhasıllar bölgenin hem yönetimin üstlenecekler, hem de vergilerini doğrudan doğruya toplayarak hazineye göndereceklerdi.<sup>15</sup> Bu şekilde idari teşkilatta yapılan ıslahat, valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılması amacını gütmekte idi. Bunun yanında halkın katıldığı taşra

<sup>8</sup> Darkot, a.g.m., s. 332.

<sup>9</sup> Piri Reis, *Kitab-ı Bahriyye, Denizcilik Kitabı*, haz: Yavuz Senemoğlu, C. I, İstanbul, 1973, s. 113.

<sup>10</sup> Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz: Zuhuri Danişman, C. 8, İstanbul, 1970, s. 164.

<sup>11</sup> ÇSS. 1121/ s. 3, 21, 38, 53, 86.

<sup>12</sup> Tuncel, a.g.m., s. 197, 198.

<sup>13</sup> H. Mahmut, Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 500-501;

Mustafa Nuri Paşa, *Netayıcı'l-Vuku'at*, C. I-II, Ankara, 1992, s. 140.

<sup>14</sup> Çadırcı, a.g.e., s. 13, 14.

<sup>15</sup> Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Ankara, 1985, s. 1155.

meclisleri de teşkil edilmişti.<sup>16</sup> Ne varki çok kısa süren yeni uygulama umulan sonucu vermedi. 1840-41 dönemine ait hazine gelirlerinde büyük azalma oldu ve 1842 başlarında muhasıllık kaldırıldı. Muhasıllıkların kaldırılmasından sonra vilayetler tekrar mutasarrıflara, sancaklar kaymakamlara ve kazalar da kaza müdürlerine bırakılmıştır.<sup>17</sup> Muhasıllık teşkilatın kurulmasıyla birlikte, Gelibolu ve Biga sancakları birleştirilerek yönetilmiştir. 14 Şubat 1840'da Kal'a-i Sultaniye muhasıllı, Şakir Efendi idi. Aynı zamanda, sicillerde mutasarrıf adı da kullanılmaya devam etmiştir. Bir fermanda, Gelibolu ve Biga sancakları mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid boğazı muhafızı şeklinde bir ibare kullanılırken, başka bir fermanda Bahr-i Sefid muhafızı, Biga ve Gelibolu sancakları muhasıllı şeklinde ibareler görülmektedir.<sup>18</sup>

XIX. yüzyılın ilk yarısında Biga sancağında, "Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Çan, Bahya, Lapseki, Biga ve Güvercinlik" kazaları bulunuyordu.<sup>19</sup> 1840'da Çanakkale'de dört Müslüman (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık) ve üç gayr-i Müslim (Rumiyan, Ermiyan ve Yahudiyan) mahallesi olmak üzere, toplam 7 mahalle bulunuyordu.<sup>20</sup> Şerhiye sicili kayıtlarına göre, bunlara daha sonraki yıllarda Çay ve Aziziye adında iki mahalle daha eklenmiştir. Çay mahallesinde genellikle Kıptiler oturmakta idi. Aziziye ise Tatar muhacirlerinin meydana getirdiği bir mahalle idi.<sup>21</sup> 1876'da şehirde 5 Müslüman, 3 gayr-i Müslim ve bir de Kıpti olmak üzere 9 mahalle mevcuttu. Çanakkale'ye bağlı köy sayısı ise 36 idi.<sup>22</sup>

1848-1867 yılları arasında Kal'a-i Sultaniye, Hüdavendigar Eyaleti dahilindeki Biga livasına bağlı bir kaza merkezi durumunda idi. Hüdavendigar Eyaleti ilk kurulan Osmanlı sancaklarından biri olup, uzun süre Anadolu Beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra sınırları genişletilerek XIX. yüzyıldan önce eyalet, ardından vilayet adı altında teşkilatlandırılmıştır. Sancağın adı I. Murad'ın lakabından gelmektedir.<sup>23</sup> Hüdavendigar Eyaletinin diğer livaları, Hüdavendigar, Kütahya, Bilecik, Kara Hisar-ı Sahip, Erdek, Ayvalık ve Karası idi. Biga livasının kazalarının isimleri şunlardır: "Kal'a-i Sultaniye, Lapseki ve Çardak, Dimetoka/Güvercinlik, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık/Kızılca Tuzla, Ezine-i

<sup>16</sup> Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleteri*, XXVIII/112, 1964, s. 625.

<sup>17</sup> Çadırcı, a.g.e., s. 210.

<sup>18</sup> ÇSS. 1122/ s. 5, 8, 17, 23, 31, 38, 39.

<sup>19</sup> ÇSS. 150/s. 82, 105; ÇSS. 1131/ s. 2, 3, 24; ÇSS. 1121/ s. 3.

<sup>20</sup> BOA, VRD. TMT, 5124, s. 87, 123, 184.

<sup>21</sup> ÇSS. 152/ s. 15; ÇSS. 155/ s. 17; ÇSS. 1128/ s. 40, 64.

<sup>22</sup> SVCBS, 1293, s. 127.

<sup>23</sup> Feridun Emecen, "Hüdavendigar", *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 285.

*Kazdağı/Ezine Pazarı, Nahiy-e-i Kumkale*"<sup>24</sup> Bu dönemde Bozcada ve Gökçeada "Yiv-e-i Bozcada" adı altında Cezayir-i Bahri-Sefid Eyaletine,<sup>25</sup> Gelibolu livası ise Edime Eyaletine bağlı idi.<sup>26</sup>

Özel bir komisyonun hazırladığı bir nizamname, 8 Kasım 1864'de padişah iradesiyle yürürlüğe girmiştir.<sup>27</sup> "1864 Tarihi Vilâyet Nizamânemine" göre, mutasarrıflar, sancaklarda mülki, mali ve zabta işlerine bakmak üzere padişah tarafından tayin edilen idari görevlilerdir. Mutasarrıflar sancağa cereyan edecek bütün devlet emirlerinin vilayet tarafından alınacak direktiflerin ifasına memurdur. Mutasarrıfın maiyesinde bir idare meclisi bulunacak ve meclis; merkez kazasının hakimi, müftüsü, Müslim ve gayr-i Müslim halkın ruhani reisleri, muhasebeci, tahiriât müdürü ile ikisi Müslim ve ikisi gayr-i Müslim dört üyeden oluşacaktır. Sancağın zabta işlerinin amiri de mutasarrıf olacaktır.<sup>28</sup>

Bu düzenlemeden Biga sancağı da etkilenmiş ve 1868 yılından itibaren daha önce uzun süre idaresinde bulunduğu Cezayir-i Bahri-Sefid vilayetine tekrar dahil edilmiştir. Bu durum 1877'ye kadar devam etmiştir. 1868'de bu vilayetin diğer sancakları, Midilli, Sakız ve Rodos idi.<sup>29</sup> Aynı zamanda Cezayir-i Bahri-Sefid vilayetinin merkezi de Kal'a-i Sultanîye olmuştur.<sup>30</sup> Daha sonraki yıllarda Kütahya ve İstanköy sancakları bu vilayete nakledilmiştir.<sup>31</sup> Biga Sancağı, 1868'de "Kal'a-i Sultanîye, Ayvacak, Ezine, Biga, Lapseki kazaları ve Çarı, Güvercinlik, Bayramiç, Kumkale nahiyeleriyle, Bozcada, İmroz, Semadirek Lîmni adalarından" oluşuyordu.<sup>32</sup> Edime vilayetine bağlı olan Eceabat nahiyesi, Mayıs 1869'da, Kal'a-i Sultanîye'ye ilhak edilmiştir. Yeni düzenlemede, Çanakkale merkezine bağlı olan Çan ve Güvercinlik kazaları, nahiyeye derecesine indirilerek Karabiga

Kaymakamlığına dahil edilmiştir. Bunun sebebi, kazaların Çanakkale'ye uzaklıkları idi.<sup>33</sup>

Kırım harbinden sonra Avrupalılarla temasın çoğaltmasıyla birlikte, İstanbul'un yönetiminde yenilikler yapılmıştır. Özellikle belediye işleriyle meşgul olmak üzere İstanbul'da şehremaneti idaresi kurulmuştur. Daha sonra bu idare genişleterek çevre sancak ve kazaları da içine almıştır.<sup>34</sup> Nitekim, 1877-1880 yılları arasındaki üç senelik kısa bir dönemde Çanakkale'yi İstanbul Şehremaneti idaresine bağlı olarak görmekteyiz. Devlet Sahamelerinde, Biga sancağı "doğrudan doğruya şehremanetiyle muhabere eden muhak kaymakamlıklar ve mutasarrıflıklar" arasında gösterilmektedir. İzmit ve Çatalca sancaklarıyla beraber Adalar, Kartal, Şile, Beykoz, Gökboz kaymakamlıkları şehremaneti dahilinde idi. Biga sancağında, "Kal'a-i Sultanîye, Ezine, Lapseki Ayvacak, Ecebad, Erenköy, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka/Güvercinlik, Çarı, Bozcada ve Lîmni bulunuyordu."<sup>35</sup> Aşağıdaki tabloda, Tanzimat sonrası Çanakkale kazasının bağlı bulunduğu sancak ve vilayetlerin isimleri verilmiştir.

Tablo-1. Çanakkale'nin İdari Yapısı

Eyaletlere bağlı olduğu yıllar	Çanakkalenin bu yıllarda idari birim olarak durumu	Bağlı olduğu sancak/eyalet	Sancak Adı	Eyalet/Vilayet Adı
1848-1867 <sup>36</sup>	Kaza	Biga	Hüdavendigâr Eyaleti	
1868-1877 <sup>37</sup>	Kaza/Sancak	Biga	Cezayir-i Bahri-Sefid	
1878-1880 <sup>38</sup>	Kaza	Biga	İstanbul Şehremaneti	
1881-1887 <sup>39</sup>	Kaza	Biga	Karasi	
1888-1910 <sup>40</sup>	Müstakil Sancak	Biga/Kal'a-i Sultanîye	Müstakil	

<sup>33</sup> ÇSS, 155/ s. 3, 8.

<sup>34</sup> Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, C. 3, İstanbul, 1995, s. 1268.

<sup>35</sup> SDAO, 1295, ss. 317-319; SDAO, 1296, s. 145-146; SDAO, 1297, ss. 196-198, SDAO, 1298, s. 52. Bu dönemde Bozcada ve Lîmni sadece 1878 sahanesinde Biga'ya dahil görülmektedir.

<sup>36</sup> SDAO, 1265, s. 77; SDAO, 1266, s. 73; SDAO, 1270, s. 79; SDAO, 1272, s. 86; SDAO, 1273, s. 83; SDAO, 1274, s. 100-101; SDAO, 1276, s. 72; SDAO, 1277, s. 135-136; SDAO, 1278, s. 137; SDAO, 1279, s. 168; SDAO, 1281, s. 144; SDAO, 1282, s. 160; SDAO, 1283, s. 161; SDAO, 1284, s. 172.

<sup>37</sup> SDAO, 1285, s. 176-177; SDAO, 1287, 25. Defa, s. 217-217; SDAO, 1288, 26. Defa, s. 239; SDAO, 1289, 27. Defa, s. 247; SDAO, 1296, s. 197; SDAO, 1291, 29. Defa, s. 249; SDAO, 1292, 30. Defa, s. 247; SDAO, 1293, 31. Defa, s. 247; SDAO, 1294, s. 452-454, ÇSS, 154/ s. 11.

<sup>38</sup> SDAO, 1295, s. 317-319; SDAO, 1296, 34. Defa, s. 145-146; SDAO, 1297, 35. Defa, s. 186-189; SDAO, 1298, s. 52.

<sup>39</sup> SDAO, 1299, 37. Defa, s. 60; SDAO, 1300, 38. Defa, s. 286, 287; SDAO, 1302, 40. Defa, s. 515, 513; SDAO, 1303, 41. Defa, s. 439; SDAO, 1305, 43. Defa, s. 42-43, 312.

<sup>24</sup> SDAO, 1266, s. 73-73; SDAO, 1273, ss. 91-93; SDAO, 1271, s. 83; SDAO, 1272, s. 86;

Daha sonra bu eyalete Kocaili livası da eklenmiştir. SDAO, 1273, ss. 91-93; SDAO, 1277, s. 135-136; SDAO, 1279, ss. 142-144; SDAO, 1280, s. 168.

<sup>25</sup> SDAO, 1266, s. 69; SDAO, 1273, s. 90-91; Bozcada kaymakamlığına bağlı diğer adalar Semadirek ve Tazos idi. Daha sonra Fazos, Bozcada livasından çıkarılmıştır. SDAO, 1279, s. 140-141; SDAO, 1283, s. 160; SDAO, 1284, s. 171.

<sup>26</sup> SDAO, 1266, s. 63; Gelibolu livasında, Gelibolu, Aynoz, Mekri, Şarköy, Evreşe, Ferecik, Keşan, Malikara, Ipsala kazaları bulunuyordu.

<sup>27</sup> Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, C. 1, çev: Osman Akınhay, İstanbul, 1997, s. 168.

<sup>28</sup> Vecdî Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, İstanbul, 1945, s. 139-140.

<sup>29</sup> SDAO, 1285, s. 176-177.

<sup>30</sup> ÇSS, 155/ s. 12. ÇSS, 154/ s. 11.

<sup>31</sup> SDAO, 1286, s. 197-198; SDAO, 1287, s. 217-218; SDAO, 1291, s. 249; SDAO, 1294, s. 454.

<sup>32</sup> SDAO, 1285, s. 176; SDAO, 1286, s. 197.



1881-1887 yılları arasında bu defa Çanakale, Karasi vilayetine dahil edilmiştir. Yeni teşkil edilen bu vilayette sadece, Biga ve Karasi sancakları bulunuyordu. Sancağının kaza ve nahiyeleri şunlardır: "Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Lapseki, Ayvacık kazaları ve Bayramiç, Çardak, Kumkale, Güvercinlik, Çan, Eceabat, Erenköy" nahiyeleri.<sup>41</sup>

1888'de itibaren Biga sancağı adı altında Çanakale müstakil bir sancak yapılarak doğrudan merkeze bağlanmıştır. Sancak dahilinde ise "Biga, Lapseki, Ezine ve Ayvacık kazalarıyla Erenköy, Güvercinlik, Çan, Bergos, Çardak, Bayramiç, Kumkale" nahiyeleri bulunuyordu. Bu dönemde, Gökçeada ve Bozcaada, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetini Limni sancağına içerisindedir. 1888-1910 yılları arasında Çanakalenin idari yapısında herhangi bir değişiklik yoktur. Müstakil sancak dahilinde 6 kaza ve 7 nahiyeye bulunuyordu.<sup>42</sup> Kal'a-i Sultaniye sancağına bağlı köylerin isimlerini şer'iyye sicillerinden öğrenmek mümkündür. Defterlerde 19 köyün ismi yer almaktadır. 1825-1839 yılları arasındaki Çanakale köyleri şunlardır: "Belen, Cedit, Çiftlik, İtilmez, Işıklar, Kalabaklı, Kemal, Kos, Kurşuntlu, Okçular, Ortaca, Saraycık, Sarıbeyli, Sarıcaılı, Serciler, Sıgrlı, Terziler, Türkes, Yağcılar."<sup>43</sup>

Tablo-2. 1888-1910 Yılları Arasında Kal'a-i Sultaniye Sancağındaki Köy Sayıları

Yıllar	Kal'a-i Sultaniye	Biga	Lapseki	Ezine	Bayramiç	Ayvacık	Toplam
1888-1889	38	174	76	126	-	57	471 <sup>44</sup>
1890-1895	39	174	86	126	-	57	482 <sup>45</sup>
1896-1898	39	174	86	141	-	57	497 <sup>46</sup>
1899	39	174	86	141	-	57	513 <sup>47</sup>
1900-1908	39	174	86	64	77	57	497 <sup>48</sup>
1909	39	174	87	64	77	57	498 <sup>49</sup>
1910	39	189	87	64	77	57	513 <sup>50</sup>

Sancak dahilindeki nahiyelerden Erenköy, Çanakale'ye; Güvercinlik ve Çan, Biga'ya; Bayramiç ve Kumkale, Ezine'ye; Bergos ve Çardak, Lapseki'ye bağlı idi. Bayramiç, nahiyesi, 1902'de kaza yapılmıştır. Biga'ya dahil 174 köyden 68'i Biga kazasına, 43'ü Güvercinlik ve 64'ü ise Çan nahiyesine bağlıdır. Lapseki kazasının köylerinden 29'ü Lapseki'ye, 32'i Bergos'a, ve 15'i Çardak nahiyesine bağlıdır. Ezine kazasında 54, Bayramiç'te 65 ve Kumkale'de 7 köy bulunmaktadır.

1890-1895 yılları arasında köy sayılarında artış olmuştur. Lapseki merkezine 10 ve Çanakale'ye 1 köy eklenmiştir. 1896-1898 yılları arasında ise Bayramiç ve Ezine kazasına bağlı köylerde artış olmuştur. Bayramiç nahiyesine 12 ve Ezine'ye 3 köy ilave edilmiştir. 1899'daki artışın sebebi Edime vilayeti dahilindeki Gelibolu Sancağı'nın Eceabat kazasının Kal'a-i Sultaniye sancağına dahil edilmesidir. Buraya bağlı 16 köy bulunuyordu. Fakat daha sonraki salnamelerde Eceabat kazası, Çanakale'ye değil Gelibolu'ya dahil görülmektedir.<sup>51</sup> Gökçeada ve Bozcaada ise o dönemde Cezayir-i Bahr-i Sefid

<sup>44</sup> SDAO, 1306, s. 712-714. SDAO, 1307, s. 808-811,

<sup>45</sup> SDAO, 1308, s. 800-803; SDAO, 1309, s. 832-835; SDAO, 1310, s. 842-845; SDAO, 1311, s. 868-871; SDAO, 1312, s. 886-889; SDAO, 1313, s. 926-929.

<sup>46</sup> SDAO, 1314, s. 930-933. SDAO, 1315, s. 580-582; SDAO, 1316, s. 704-706.

<sup>47</sup> SDAO, 1317, s. 664-666.

<sup>48</sup> SDAO, 1318, s. 704-706; SDAO, 1319, s. 756-758; SDAO, 1320, s. 772-774. 1902 tarihli salnamede Bayramiç Ali Rıza Efendinin kaymakam olarak görev yaptığı 3. sınıf bir kaza olarak kaydedilmiştir, s. 774. SDAO, 1321, s. 824-826; SDAO, 1322, s. 844-846; SDAO, 1323, s. 916-920; SDAO, 1324, s. 982-984; SDAO, 1325, s. 978-980; SDAO, 1326, s. 978-980.

<sup>49</sup> SDAO, 1327, s. 884-887.

<sup>50</sup> SDAO, 1328, s. 896-899.

<sup>51</sup> SVE, 1318, s. 263-265.

<sup>40</sup> SDAO, 1306, s. 712-714; SDAO, 1328, s. 897-899.

<sup>41</sup> SDAO, 1299, s. 60; SDAO, 1300, 38. Defa s. 288.

<sup>42</sup> SDAO, 1306, s. 702-724. 1894'ten itibaren Biga sancağı'nın merkezi Kal'a-i Sultaniye sancağı olmuştur. SDAO, 1311, s. 868-871. Diğer müstakil sancaklar ise Kodus, Bingazi, Zor, İzmit, Çatalca, Serfiçe ve Cebel-i Lübnan idi.

<sup>43</sup> ÇSS. 150/s. 78; ÇSS. 1131/s. 14, 26; ÇSS. 1122/s. 36.

vilayetine bağlı adalar idi. 1888'de Gökçeada kazasına, Semadirek nahiyesi ve 6 köy dahil idi. Bozcaada'nın ise köyü bulunmuyordu.<sup>52</sup>

Tanzimat'ın sonra Çanakkale'nin idare yapısında çok sık değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu sadece Çanakkale'ye özgü bir durum değildir. Ülkenin pek çok bölgesinde bu tür değişiklikleri görmek mümkündür. Bunun sebebi, Tanzimat yeniliklerinin uygulanmasıdır. Devlet, yaptığı yenilikleri uygulamak için, mekeze daha sıkı bağlı bir yönetimi biçimini oluşturmaya çalışmıştır. Bu yüzden de sık sık vilayet sınırları değiştirilmiştir.

Tablo-3. Biga Sancağının Kaza ve Nahiyeleri. 1848-1910.

Yıllar	Bağlı Bulunduğu Eyalet/Vilayet	Çanakkale Dahilindeki Kaza ve Nahiyeler
1848-	Hüdavendigar Eyaleti	Kal'a-i Sultanîye Lapseki maa Çardak, Dimetoka/Güvercinlik, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık
1867		/Kızıla Tuzla,Ezine-i Kazdağı, Kumkale.
1868-	Cezayir-i Bahri-i Sefid Vilayeti	K. Sultanîye, Ayvacık, Ezine, Biga, Lapseki, kazaları, Çan, Dimetoka, Bayramiç, Kumkale nah. Bozcaada, Gökçeada, Semadirek, Limni adaları
1878-	Şehremaneti	Kale-i Sultanîye, Ezine, Lapseki Ayvacık, Eceabad, Erenköy, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka, Çan, Bozcaada ve Limni
1881-	Karasi Vilayeti	Kal'a-i Sultanîye, Ezine, Lapseki, Ayvacık Kazalarıyla, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka, Çan, Eceabad, Erenköy, Çardak Nahiyeleri
1888-1910	Müstaktil	Biga, Lapseki, Ezine, Ayvacık kazalarıyla Erenköy, Güvercinlik, Çan, Bergos, Çardak, Bayramiç, Kumkale Nahiyeleri.

### Nüfus Yapısı

Çanakkale'yi nüfus bakımından değişik ırkların ve değişik dinlerin bir arada yaşadığı bir liman şehri olarak tanımlayabiliriz. Her ne kadar başlangıçta kale etrafında kurulan bir Türk şehri olarak meydana geldiyse de zamanla, şehre Gayri-Müslim nüfus gelmiş ve yerleşmiştir. XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde şehir merkezinde yaşayan nüfusun yarısından fazlasını Gayri-Müslimler oluşturmuyordu. Bu yerleşik ahahın yanında şehirde çok sayıda yabancı ırklı kişiler de bulunuyordu. Çanakkale Şer'iyye Sicillerine yansyan bilgiler, Müslüman ve Gayri-Müslimlerin uzun süre bir arada huzur içerisinde yaşadıklarını göstermektedir.

<sup>52</sup> SDAO, 1306, s. 625.

Türklerin bu bölgeye gelişleri Karasi Beyliği döneminde hızlanmıştır. Bu beylik, XIV. yüzyıl başlarında Balıkesir havalisi ve Çanakkale taraflarında kurulmuştur. Beylik döneminde Karasi Bey, Mğollardan kaçarak kendisine itica edenleri ve Ece Halili kumandasıyla Dobruca'dan gelen Sarı Saltuk Türkmenlerini; kendi arazisine yerleştirmek suretiyle bu bölgede Türk nüfusunu artırmıştır.<sup>53</sup>

Türklerden sonra şehrin en eski ahaliisi Rumlardır. Cünet'e göre, Çanakkale'de Ortodoks Rum topluluğunun varlığı Müslümanlar kadar eskidir. Rumlar, Çanakkale'de 1690'dan önce dağılmak olarak yaşıyorlardı. 1740'lara doğru aşağı yukarı sadece 80 ailenin oluşturduğu özel bir mahalleleri ve 1793'te sadece bir kiliseleri bulunuyordu.

Yahudilerin, Çanakkale'ye gelişleriyle ilgili kesin bilgiler yoktur. Cünet, seyahatnamesinde bu bölgelerin Yahudi mahkeme kararlarının bir derlemesindeki bilgilere dayanarak, (1660'ta Selanik'te İbrani'ce yazılmıştır) dul olan bir Musevi kadının, yeniden evlenmesine Çanakkale Yahudi mahkemesince izin verildiğini belirtmektedir. Bu mahkemenin varlığı, Çanakkale'de önceden bir Yahudi topluluğunun olduğunu ispatlamaktadır. Diğer yandan Çanakkale Yahudi topluluğunun lebecilerin İspanya İbrani'cesi olması, Türkiye'deki diğer Yahudilerin göçü gibi bunların da 1492'de İspanya'dan geldiklerini göstermektedir.<sup>54</sup> 1814'te Çanakkale'den geçen seyyah Edward Racynski bu görüşü doğrular nitelikte bilgiler vermektedir. Seyyah, Çanakkale Rus konsolosunun kendine verdiği yemekte, misafirler arasında bulunan Yahudi asıllı tacirin konsolos ile çok güzel İspanyolca konuştuğuna şahit olmuştur. Konsolostan, onun XVII. yüzyılda Çanakkale'ye yerleşen İspanyol bir aileden geldiğini öğrenmiştir. Yine aynı seyyah, IV. Philip'in zulmünden kaçan birçok Yahudi'nin vatanlarını terk ederek, gruplar halinde Fransa'ya Cenevo'ya, Venedik'e göç ettiklerini ve bunlardan bir kısmının da Osmanlı Devleti'ne sığındıklarını belirtir. Osmanlı Devleti'nin kendisine sığınan Yahudilerin dimlerine, geleneklerine, dillerine bağlı kalabileceklerine dair garanti verdiğini de ekler.<sup>55</sup>

Ermenilerin Çanakkale'de yerleşmeleri ise, XVI. yüzyıldadır. M Cabanel'in Ermeni manastır arşivleri üzerinde yaptığı araştırmalara göre, 1529'da Şah İsmail'in Oğlu Şah Tahmas'ın baskıcı idaresinden kaçan 83 Gregoryan Ermeni aile, Kanuni Sultan Süleyman'ın yönetimi zamanında Çanakkale'ye sığınmışlardır.<sup>56</sup> Ancak bir başka kaynakta Çanakkale'de bir Ermeni cemaatinin

<sup>53</sup> I. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara, 1991, s. 78.

<sup>54</sup> Cünet, a.g.e., s. 745.

<sup>55</sup> Edward Racynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, çev: Kemal Turan, İstanbul, 1980, s. 149.

<sup>56</sup> Cünet, a.g.e., s. 745.

teşekkülünün 1650'den sonra olabileceği belirtilmektedir.<sup>57</sup> 1669'da bu sığınmacılar tarafından yaptırılan küçük kilise, 1694 yılında yıkılmış, ancak 1718 tarihinde III. Ahmet'in iradesiyle tekrar inşa ettirilmiştir. Son olarak küçük bir Katolik Latin topluluğu, 1848'de şehirde oluşmuştur. Bunlar, 1852'de Çanakkale'de küçük bir kilise kurmuşlardır.<sup>58</sup> Ayrıca Akkırman fethinden sonra (1484) bir kısım Hıristiyan halkın Biga ve yöresine sürgün edilerek yerleştirildikleri de bilinmektedir.<sup>59</sup>

Tablo-4. Biga Sancacağı Nüfusu. Erkek /1831.

Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Kaza Adı	Nüfus	Nüfus
		Kal'a-i Sultaniye	2.208	2.505
		Kumkale	632	793
		Ezine-i Kazdağı	2.253	4.614
		Bayramiç	3.327	58
		Çan	1.856	
		Ünye	2.323	
		Balya	5.992	
		Güvercinlik/Dimetoka	575	
		Biga	1.925	
		Lapseki	2.442	
		Bozcada	439	
		Yörükler	4.333	
		Toplam	28.305	7.970
		Genel Toplam	36.275	

XIX. yüzyılda nüfusla ilgili bilgilere devletin yaptığı ilk nüfus sayımından ulaşmak mümkündür. Bu dönemde devleti dağılma ve çökmekten kurtarma çabalarıyla birlikte nüfus, arazi ve mal-mülk sayımı yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bu sayımın yapılmasında her devlet için, her devirde geçerli olan, askerlik ve vergi mükellefiyeti gibi iki mühim sebep bulunmaktadır.<sup>60</sup> 1831'de Rumeli ve Anadolu'da bulunan İslam ve Hıristiyan erkek nüfusu sayılmıştır. Bunun için, memurlar sayım bölgelerine gönderilmiştir. Biga sancığının sayımını Şahap Efendi yapmıştır. Sancakta 36.275 küçük ve büyük erkek nüfus sayılmıştır. Aynı sayıda kadın olduğu kabul edilirse, yaklaşık 72.550 kişi sancakta yaşamakta

<sup>57</sup> Darkot, a.g.e., s. 338.

<sup>58</sup> Cuinet, a.g.e., s. 745, 746.

<sup>59</sup> Feridun Emecen, "Biga", DİA, C. 6, İstanbul, 1992, s. 137.

<sup>60</sup> Mahir Aydın, "Sultan Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahripleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), İstanbul, 1990, s. 81.

idi. Ancak bu defterde sadece Bozcada ve Gökçeada'daki Gayr-i Müslim nüfus gösterilmiştir. Diğer yerlerdeki, Gayr-i Müslim, nüfus ayrıntılı ve açık olarak verilmemiştir. Kazalarda yaşayan yabancı reaya, 4.614 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu rakam o tarihler için çok yüksektir. 1894'te bile sancakta bu kadar yabancı uyruklu kişi yaşamıyordu. Muhtemelen bu sayı içerisinde yerli Gayr-i Müslimler de bulunmaktadır. Bunlardan başka Bozcada ve Kumkale'de 25 kişi sürgün olarak bulunuyordu.<sup>61</sup>

Tablo-5. Çanakkale Şehrinin Nüfusu. Erkek/1840-1843 <sup>62</sup>

Mahalleler	1840		1843	
	Hane Sayısı	Tahmini nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus
Cami-i Kebir	330	1.650	275	1.375
Yalı	144	720	123	615
Arslanca	96	480	84	420
Çınarlık	61	305	48	240
Rumiyan	307	1.535	378	1.890
Ermeniyan	177	885	175	875
Yahudiyan	118	550	177	885
Toplam	1.233	6.165	1.303	6.515

İlk nüfus sayımından sonraki Çanakkale'nin nüfus ile ilgili bilgilerine Temettuât Defterleri'nden ulaşmak mümkündür. Osmanlı toplumuyla ilgili düzenli ve önemli bilgiler içeren Temettuât Defterleri, şehir tarihçiliği için oldukça önemlidir. Bu defterlerde kaza ve köylerde yaşayan nüfusa ait emlak, arazi, hayvanat, ürün vb. şahsi mal varlığı hane hane yazılmıştır. Bu yüzden toplumsal ve bireysel tarih çalışmalarını için önemli bir kaynaktır. 1840'taki bu sayıma göre, şehirde dört Müslüman ve üç Gayr-i Müslim mahallesi bulunmaktadır. Şehrin en büyük mahallesi Cami-i Kebirdir. Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfus ise eşittir. Bu dönemde, Çanakkale ve tüm diğer kıyı liman kentlerinde, Gayr-i Müslim nüfus, Müslüman nüfusa göre bir hayli çoktur. Bunun sebebi, 1740 kapitülasyonları sonrasında, Osmanlı Devletinin yabancılarla, ticaret için çok elverişli koşullar sunmasıdır. Bu durumdan yararlanmak isteyen yabancıardan başka, ticaretle

<sup>61</sup> Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1943, s. 8, 12, 156. Tahriir olunan 14-40 yaş arasında olan Müslim nüfusun, askere elverişli olanlarının karşısına mim konulmuştur. Biga'da 605 neferin karşısında mim bulunmaktadı.

<sup>62</sup> Mustafa Büberci, 19. Yüzyıl Sosyo-Ekonomik Özellikleri İle Çanakkale, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 28.

uğraşan yerli azınlıklar da liman ve benzeri ticaret odaklarına yoğunlaşmaya başlamışlardır.<sup>63</sup> 1843'te Rum mahallesi şehrin en büyük mahallesi olmuştur. Buradaki rakamlar vergi veren erkek nüfustur. Aynı sayıda kadın nüfusunun olduğu varsayılırsa, Çanakkale şehrinde, 1840'ta 12.330 kişi yaşamaktaydı. Bu sayımdan 3 sene sonra nüfus, 13.030'a çıkmıştır.

Tablo-6. 1875-1876 Tarihlerinde Biga Sancagındaki Erkek Nüfus.<sup>64</sup>

Kaza isimleri	İslam		Rum		Ermeni		Yahudi		Kıpti		Toplam	
	1875	1876	1875	1876	187	187	187	187	1875	187	1875	1876
Çanakkal	3302	3357	2060	934	5	6	5	6	103	103	6362	5292
Biga Kaza	2949	2990	1086	1257	113	119	-	-	23	42	4171	4408
Ayvacak Kaza	7543	7506	421	439	-	-	-	-	135	110	8099	8055
Kazası	4260	4774	882	997	174	192	-	-	55	58	5371	6021
Ezine kaz	3960	4073	297	319	-	-	-	-	64	75	4321	4467
Lapseki Kazası	6182	6332	218	220	-	-	-	-	85	84	6485	6636
Bayramiç nahiyesi	1305	1360	450	460	-	-	-	-	29	31	1784	1851
Güvercinlik Nah.	3120	3132	170	199	-	-	-	-	48	51	3338	3382
Çan Nah	1958	2060	3055	3046	-	-	-	-	62	62	5075	5168
Eceabat Nah	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Erenköy	542	529	865	889	-	-	-	-	13	9	1420	1427
Kumkale Nah.	564	580	1454	1438	-	2	-	-	7	7	2025	2027
Bozcaada	-	-	3070	3072	-	-	-	-	-	-	3070	3072
Gökçeada	3568	36693	1402	14451	644	667	540	544	624	632	5152	52987
Toplam	5	8									1	

Biga sancagının Cezayir-i Bahri-Sefid vilayetine dahil olduğu dönemlerde vilayet salnamelerinde sancağa ait ayrıntılı bilgiler bulunmak mümkündür. Yukarıdaki tabloda, 1875 ve 1876 yıllarına ait Cezayir-i Bahri-Sefid vilayet salnamelerinde yer alan Biga sancagının kaza ve nahiyelerinin nüfusları verilmiştir. Sahnemelerdeki bu sayılar sadece erkek nüfustur. Buna göre, 1875'te Biga

sancagında 51.521 erkek nüfus bulunuyordu. Bu kadar da kadın nüfusunun yaşadığı öngörüülürse sancakta toplam, 103.042 kişi yaşamakta idi. 1876'da nüfus, 105.974'te ulaşmıştır. Bu verilere göre, iki yıl içerisinde nüfusta önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Buna karşılık, Çanakkale'de şehir merkezindeki Rum nüfusta önemli bir düşüşün olduğu görülmektedir. Ancak, sancak genelindeki Rum nüfusta ise artış vardır. Bunun sebebi, 1875 yılında Çanakkale şehri içerisinde gösterilen Erenköy nahiyesi nüfusunun 1876 salnamesinde ayrı olarak gösterilmesidir.

Şehrin nüfus yapısına bakıldığında Müslümanlardan sonra, ikinci büyük nüfus yoğunluğuna Rumlar sahiptir. Rumlar, bütün şehir merkezlerinde bulunuyorlardı. Hatta, Erenköy ve Gökçeada tamamen Rumlarla meşkurdu. Bozcaada, Kumkale, Eceabat gibi yerlerde ise Rum nüfusu çoğunluktadır. Çanakkale şehrindeki üçüncü büyük nüfus, Ermenilerdir. Bunlar, Çanakkale, Ezine ve Biga'da yaşıyorlardı. Yahudiler ise sadece Çanakkale merkezde bulunuyorlardı. Gayr-ı Müslim nüfus genellikle şehir merkezlerinde yaşamakta idi. Buna karşılık Rumlara ait köyler de bulunmaktadırlar. Rumların, Çanakkale'de 1, Eceabat'ta 3, Biga'da 4, Güvercinlik'te 3, Çan'da 1, Ezine'de 2, Kumkale'de 1, Gökçeada'da 6 olmak üzere, 19 köy yerleşimleri bulunuyordu.

1875 ve 1876 vilayet salnamelerinde bu nüfus bilgilerinin yanında, hane, mahalle ve köy sayıları da mevcuttur. Ayrıca 1875 vilayet salnamesinde sancak dahilinde yaşayan muhacirlerin sayıları da verilmiştir. Çanakkale merkezinde 27 hanede 55 erkek muhacirin ikamet ettiği bir mahalle vardı. Lapseki'de 2 hanede 3 kişi, Eceabat'ta 39 hanede 102, Ezine kazasında 21 hanede 43, Bayramiç'te 7 hanede 14, Biga kazasında 5 köyde 114 hanede 243, Güvercinlik'te 35 hanede 51 kişi olmak üzere toplam 245 hanede 511 erkek nüfus bulunuyordu.

Vilayet dahiline ilk göçmen iskanı Kurum harbiyle başlamıştır. Göçmenler, vilayetin muhtelif bölgelerine yerleştirilmiştir. Fakat bu iskan müstakil köy kurma şeklinde olmamıştır. Daha çok müfetti aileler halinde serpiştirme suretiyle iskan yapılmıştır. Büyük ölçüde muhacirlerin ilk iskanı, 1877 Osmanlı-Rus muharebesi sonundadır. Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenler bu havâyeye yerleştirilmiştir. Bu iskan, vilayetin her bölgesinde, müstakil köyler kurmak yada kaza merkezlerine mahalleler eklemek suretiyle yapılmıştır.<sup>65</sup> Çanakkale şehri göçü daha çok Balkan harbinden sonra ve Cumhuriyet döneminde almıştır. Özellikle büyük mübadelede Çanakkale iline yoğun bir nüfus gelmiştir. 1877'den başlamak suretiyle 1901, 1908, 1911, 1913, 1925, 1926, 1928, 1929, 1933-1939, 1940-1951 yıllarında Çanakkale ilinin merkezyle ilçe, bucak ve köylerine tahminen 32.000 göçmen yerleştirilmiştir.<sup>66</sup> 1883'de göçmenler için Biga'da Teşvikiye, Osmaniyeye

<sup>63</sup> Yurt Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 1982, s. 1838.

<sup>64</sup> SVCBS, 1293, 7. Defa, s. 127, 128; SVCBS, 1292, 6. Defa, s. 114, 115.

<sup>65</sup> Çanakkale 1954, s. 77.

<sup>66</sup> Çanakkale İlinin İktisadi Tarihçesi, haz: Ahmet Cemil Conk, Ankara, 1952, ss. 11-13.

ve Tevfikiye adlı üç köy kurulmuştur. Aynı yıl Kafkasya'dan göç eden halk da buralara yerleştirilmiştir.<sup>67</sup> 1912-1915 yılları arasında Biga'ya (Çanakkale dahil) 2.903 kişi iskan edilmiştir.<sup>68</sup>

Tablo-7. 1888'de Biga Sancagında Nüfus. Erkek/ Kadın.<sup>69</sup>

Yeri	İslam Yeri	Yabancı	Rum		Ermeni		Yahudi	Protestan	Yabancı Katolik	Ecnibi	Toplam
			Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı					
Kal'a-i Sultaniye	7.144	395	4.470	56	820	30	1.354	44	72	199	14.584
Biga	38.503	-	3.144	-	277	-	-	-	-	82	42.006
Ezine	29.209	-	4.513	-	463	-	253	-	-	-	34.438
Ayvacak	15.875	-	1.671	-	-	-	3	-	-	30	17.579
Lapseki	9.546	-	790	-	36	-	18	-	-	22	10.412
Toplam	100.277	395	14.588	56	1596	30	1.628	44	72	333	119.019

1888'de sancagin nüfusu 119.019 kişiye ulaşmıştır. Yukarıdaki tablodaki nüfus verilerin daha öncekilerden farkı, erkek ve kadın nüfusunun birlikte verilmiş olmasıdır. Bu yüzden rakamlar yükselmiştir. Bundan başka, Gayri-i Müslimler arasında Yahudilerin nüfusunda bir artış söz konusudur. Daha önceki nüfus verilerinde Yahudilerin sadece Çanakkale şehrinde yaşadıkları görülmektedir. Ancak Karasi vilayet salnamesinde, Ezine, Lapseki ve Ayvacak kazalarında Yahudi nüfus verilmiştir. Bu veriler daha önce hiçbir kaynaktan geçmemektedir. Bu dönemde bu havalیه herhangi bir Yahudi göçü de olmamıştır. Bunun yanında, Rum nüfusunda bir azalma söz konusudur. Bu kadar kısa bir dönemde nüfusta bu şekilde artış ve azalma olmaz. Bunun sebebi, Bozcada, Gökçeada, Eceabat gibi Rum nüfusunun yoğun olduğu yerlerin bu dönem Biga sancagı dahilinde bulunmamasıdır. Bu yüzden sancagin daha önceki Rum nüfus verilerinde bir azalma olmuştur.

<sup>67</sup> Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s. 54.

<sup>68</sup> H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi*, Göç, İstanbul, 2001, s. 190.

<sup>69</sup> *Karasi Vilayetine Mahsus Salname*, 1305, I. Defa, s. 134, 138, 141, 145, 148.

Tablo-8. 1894 Biga Sancagının Genel Nüfusu. Erkek/Kadın<sup>70</sup>

Yeri	Osmanlı Teb'ası Olan Nüfus					Yabancı Üyruklular			Toplam
	Müslüman		Ermeni		Rum	Katolik	Protestan	Yahudi	
	Yerleşik	Göçebe	Gregoryan	Protestan					
Kal'a-i Sultaniye	8.662	397	5.501	904	52	1.147	8	926	19.494
Biga	40.486	263	3.745	244	-	-	-	-	44.738
Ezine	28.653	557	4.458	460	-	-	-	-	34.368
Ayvacak	16.483	324	1.768	-	-	-	-	-	18.575
Lapseki	10.758	-	941	28	-	25	-	-	12.263
Toplam	105.042	1.541	16.413	1.636	52	2.062	8	926	129.438

Sancagin genel nüfusu, 1894'te 129.438'e ulaşmıştır. Biga sancagındaki bu nüfus artışı doğaldır. Yoksa bu dönemlerde, bu havalیه yoğun bir göç yoktur. Cuinet, başka hiçbir kaynaktan geçmeyen, Lapseki kazasında 494 kişilik bir Bulgar nüfusunun bahseder. Yine sadece Karasi vilayet salnamesinde yer alan Ezine ve Lapseki kazalarındaki Yahudi nüfusuna Cuinet'te yer vermektedir. Daha önce, Biga sancagında bulunan, Gökçeada ve Bozcaada, bu tarihlerde Cezayir-i Bahri Sefid vilayetine bağlı idi. Bozcaada'nın 2.173 erkek nüfustan 640'ı Müslüman, 1.520'si Rum, 8'i Ermeni, 3'ü Yahudi ve 2'si yabancıdır. Adada bulunan 1.967 kadın nüfusun 660'ı Müslüman, 1.300'ü Rum, 6'sı Ermeni ve 1'i Yahudi'dir. Tamamen Rumların yaşadığı Gökçeada'nın erkek/kadın nüfusu ise 9.116'dır.<sup>71</sup> Gökçeada ve Bozcaada nüfusunun da eklersek sancagin nüfusu 1894'te 142.191 kişiye ulaşır. 1875 ve 1876 nüfusu içerisinde o dönem Çanakkale, Cezayir-i Bahri Sefid vilayetine bağlı olduğundan adaların nüfusu da vardır. Çanakkale ve Lapseki'de Osmanlı teb'ası olmayan 2.179 Gayri-i Müslim'in yaşadığı görülmektedir. Bunlar, özellikle ticaret için gelen tüccarlar ve konsolos çalışanlarıdır. Çanakkale'de, Almanya, Amerika, Avusturya, Danimarka, Felemenk Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, İsveç-Norveç Rusya ve Yunanistan, gibi

<sup>70</sup> Cuinet, a.g.e., s. 696.

<sup>71</sup> Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, C. III, İstanbul, 2002, s. 95, 99.

devletlerin konsoloslukları vardı.<sup>72</sup> Bu durum, Çanakkale şehrinde canlı bir ticari hayatın yaşandığını göstermektedir. Buraya kadar verdiğimiz 1875, 1876, 1888 ve 1894 yıllarına ait nüfus rakamlarının içerisinde köyler de vardır. Şehir merkezine ait nüfus sayılarına, ancak Cuiinet'in seyahatnamesinden ulaşmak mümkündür. Buna göre şehir merkezindeki nüfus yapısı şu şekildedir:

**Tablo-9. 1894'te Biga Sancagındaki Şehir Merkezlerinin Nüfusu. Erkek/Kadın.<sup>73</sup>**

Yeri	Osmanlı tebası olan nüfus				Yabancı uyruklu			Toplam		
	Müslü Man	Rum	Ermeni Gregor yan	Protestan	Yahu	Rum	Latin		Protes Tan	Yahu di
Çanakkale	3.551	2.577	904	52	1.805	1.147	98	8	926	11.068
Biga	8.395	1.445	160	-	-	-	-	-	-	10.000
Ezine	780	580	260	-	130	-	-	-	-	1.750
Ayvacak	1.052	768	-	-	-	-	-	-	-	1.820
Lapseki	1.230	700	28	-	17	25	-	-	-	2.000
Bayramiç	800	190	200	-	60	-	-	-	-	1.250
Güvercinlik	5.616	1.300	84	-	-	-	-	-	-	7.000
Kara Biga	495	500	-	-	-	-	-	-	-	995
Çan	1.500	500	-	-	-	-	-	-	-	2.000
Toplam	23.419	8.560	1.636	52	2.012	1.172	98	8	926	37.883

Biga sancagında yaşayan 129.438 kişiden, 37.883'ü şehir merkezlerinde yaşamaktadır. Geri kalan 91.555 nüfus köylerde oturuyordu. Ancak, Çanakkale kazasında, şehirde ikamet eden nüfus daha fazladır. Kazada yaşayan, 19.494 kişiden 11.068'i şehir merkezinde yaşamaktadır. Geri kalan 8.426 kişi köylerde bulunuyordu. Bu durum, bir tarım toplumu olan Osmanlı Devleti için bir istisnadır. Ülkenin genelinde nüfus köylerde yaşıyordu. Bu, Çanakkale merkezinde esnaflık ve ticari faaliyetlerin yoğunluğunu ve gelişmişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, sancagin diğer kazalarında, kırsal bölgelerde yaşayan nüfus daha fazladır. 1905'te, Çanakkale şehrinin nüfusu 15.000'ine yükselmiştir.<sup>74</sup> Cuiinet, mutasarrıfta yaşayanların hepsinin istisnasız Türkiye'yi konusabildiklerinden bahseder. Çanakkale'deki tüccarların çoğu ve Levanten

<sup>72</sup> SVCSBS, 1292, s. 10-108.

<sup>73</sup> Cuiinet, a.g.e., s. 746, 753, 754, 755, 759, 764, 765, 771.

<sup>74</sup> İbrahim Hilmi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin Ahval-i Coğrafyeye ve İstatistikiyesi, İstanbul, 1323, s. 112.

kolonisi de Fransızca konuşmakta idi.<sup>75</sup> 1903'te Kal'a-i Sultaniye sancagının genel nüfusu 140.0000 kişiye yükselmiştir.<sup>76</sup>

Şehir tarihinde en acılı günleri Çanakkale Savasları sırasında görmüştür. Bombardımanlar sonucu şehir ateşler içinde kalmıştır. Sivil nüfus tahliye edilmiş olduğundan şehrin nüfusu azalmıştır. Ticaret gerilemiş ve şehir sönmüştür. Şehrin nüfusunun artması ve kalkınması ise ancak Cumhuriyet döneminde olmuştur. Şehir, ancak 1935'te 1894'teki 11.000 kişilik nüfusa ulaşabilmiştir.<sup>77</sup>

Çanakkale şehrinde yaşayan Müslüman ve Gayri-Müslim nüfusun geçim kaynakları ve hangi mesleklere sahip olduklarını 1840 yılına ait temettuât kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Zirai mesleklerden çiftçilikle Müslümanların, bağcılık ve bahçivanlıkla Gayri-Müslimlerin uğraştığı dikkat çekmektedir. Çiftçilerin % 97,30'u Müslüman'dır. Gayri-Müslim mahallelerinden sadece Ermeni ve Rum mahallelerinde birer çiftçi kayıtlıdır. Yahudi mahallesinde çiftçilikle uğraşan kimse yoktur. Ziraatla ilgili mesleklerden bahçivanların tamamına yakını Rum mahallesinde toplanmıştır. Ermeni mahallesinde 1 bahçivan kayıtlıdır, bağcılarının % 90'ı Rum mahallesindedir ve bağcılarının 91,31'i Gayri-Müslimlerin elindedir. Bu bağcılarının % 43'ünü de Rumlar sahiptir. Buna göre, Çanakkale'deki içki üretiminde Gayri-Müslimlerin etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çanakkale'de temettuât defterinde kayıtlı toplam hayvan sayısı 1840 yılında 3.939 baştır. Bu hane sayısına bölündüğünde, hane başına 3,22 hayvan düşmektedir. Bu durum şehirde hayvancılığın aile ihtiyacını karşılamaya yönelik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Hayvancılığın şehir ekonomisi içinde önemsiz bir alan olarak kalmasının nedeni, şehir hayatında canlı bir esnaflık ve ticaret faaliyetleri olmasından kaynaklanmaktadır.

Çanakkale'de bulunan sanayi faaliyetleri öncelikle bölgenin kendi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bazı alanlarda dış pazar için üretim görülmektedir. Bir liman kenti olması dolayısıyla dışarıdan mal ithalatı ve ihracı söz konusu olmuştur. Özellikle Ahintamelerin yabancı tüccara elverişli imkanlar sunmasının ardından gerek yabancılar gerekse ticaretle uğraşan yerli azınlıkların liman kentlerinde yoğunlaşmasından Çanakkale'de ektilenmiştir.<sup>78</sup> Çanakkale'den ihrac edilen ürünler arasında zeytinyağı, tahıl, palamut, mazi, deri, yün ve keçe yer alıyordu.<sup>79</sup> Çanakkale nüfusunun önemli bir gelir kaynağı olan çanak ve çömlekçilik yüzyıl sonunda, Avrupa ürünleriyle rekabet edemez duruma gelmiştir.

<sup>75</sup> Cuiinet, a.g.e., s. 697.

<sup>76</sup> SNMU, 1321, 6. Sene, s. 737.

<sup>77</sup> Tuncel, a.g.m., s. 198, 199.

<sup>78</sup> Büberci, a.g.l., s. 46, 50, 62, 65.

<sup>79</sup> Tuncel, a.g.m., s. 198.

## Sonuç

XV. yüzyılda, bir kaleim etrafında kurulan Çanakkale şehri zamanla büyüyüp gelişmiştir. Özellikle 1740 kapitülasyonları, diğer kıyı liman kentlerinde olduğu gibi Çanakkale şehrinde de ticareti artırmıştır. Şehrin, uluslar arası bir geçiş noktası olan Boğaz kıyısında olması önemini bir kat daha yükseltmiştir. Çanakkale, uzun süre Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin Biga sancağı dahilinde bulunmuştur. XIX. yüzyıla beraber idari alanda yapılan yeniliklerden şehrin etkilenmiştir. Bu dönemde çok sık olarak, sancanın bağlı olduğu vilayetlerin değiştirildiği görülmektedir. Buna rağmen sancanın sınırlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu durum ülkenin bütün şehirleri için geçerli idi. Devlet, Tanzimatla birlikte yaptığı mali ve askeri yenilikleri, daha iyi uygulamak için sık sık, taşra teşkilatında değişiklikler yapmak zorunda kalyordu. Amaç merkezi idareyi sağlamaktır. Bu yüzyılda şehir, 5 ayrı vilayete dahil edilmiştir. Sonunda müstakil sancak yapılarak doğrudan merkeze bağlanmıştır.

Çanakkale şehrini diğer Anadolu şehirlerinden ayıran en önemli özelliği nüfus yapısı ve stratejik konumudur. Şehirde, Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfusu eşittir. Bu durum diğer birkaç liman şehrinde de görülür. Konumu dolayısıyla dışa açıktır. Bu yüzden diğer şehirlerden farklıdır. Taşdığı bu özellikler şehrin XIX yüzyılda küçük bir kasaba olarak görünmesine rağmen, ekonomik ticari nitelikleri ile önemli bir yerleşim merkezi olmasını sağlamıştır. Ayrıca şehrin bu dönemde, ticaret ve stratejik konumu bakımından önemli bir yer tutması, birçok devletin burada konsolosluk açmasını sağlamıştır.

Çanakkale şehrinin başka bir özelliği de nüfusunun büyük çoğunluğunun şehir merkezinde yaşamasıdır. Şehir merkezinin nüfusu, köy nüfusundan fazladır. Bu, şehirde esnaflık ve ticaret faaliyetlerinin geliştiğini gösterir. Sancak dahilindeki diğer kazalarda ise nüfus, köylerde yoğunlaşmıştır. Ancak, XIX. yüzyıl sonuna doğru, şehir için önemli bir kaynak olan çanak ve dericilik üretimi gerilemiştir. Bunun sebebi, şehir esnafının, Avrupa mallarıyla rekabet edemez duruma gelmesidir.

Çanakkale şehri kuruluşundan XX. yüzyıla kadar idari ve nüfus bakımından önemini korumuştur. XIX. yüzyıl boyunca şehir nüfusunda doğal bir artış söz konusudur. Ancak, Balkan savaşlarından sonra ve Cumhuriyet döneminde şehir göç almış ve vermiştir. Gayr-i Müslimler bütün Türkiye'de olduğu gibi Çanakkale şehrini terk etmek zorunda kalmışlardır.

Bu yüzden şehirdeki imalathaneler birer ikişer kapanmıştır. 1850'li yıllardan 1905'e kadar, 50 yıllık bir süreçte çanak imalatı göze çarpacak derecede azalmıştır. Daha önceleri senede 35.000 liralık çanak çömlek yapıırken, 1905'te 4000 liraya düşmüştür. Kıbrıs, Mısır, Yunanistan'a yapılan ihracat ise, 500 lira gibi çok düşük bir seviyeye inmiştir. 1905'te mevcut olan 15 kadar imalathane sahipleri ancak ekme parasına çalışıp uğraşmakta idi. Bunlar, çocuklarını başka mesleklerle yönlendirmek zorunda kalmışlardır. Yine bu bölge için önemli olan (Ezine, Bayramiç, Çanakkale şehirlerinde) debbağhanelerin üretimi de yetersiz hale gelmiştir.<sup>80</sup>

XIX. yüzyılda Çanakkale'de bulunan başlıca sanayi kolları, yemenicilik, çanakçılık, dericilik, metalürji, dokumacı ve ağaç işlerinden oluşmaktaydı. Bu sanayi dallarından çanakçılık ve debbağlılık üretimi aynı zamanda dış pazara yönelikti. Ekonomik üretim açısından Çanakkale tarla ürünleri üretiminde çok etkili değildir. Halkın mesleki dağılımı açısından esnaflık faaliyetlerinin ilk sırada olması bu durumu ortaya koymaktadır. Klasik tahıl üretimi dışında, Çanakkale'de meyve üretimi özellikle üzüm ve meşe palamudu üretiminde kendini göstermektedir. Sanayi faaliyetlerinde şüphesiz, Çanakkale'ye ismini almasına sebep olan çanakçılık faaliyetleriyle dericilik en fazla istigal olunan iş kollarıdır.

Çanakkale nüfusunun büyük çoğunluğu şehirde yaşamaktadır, bu durum Çanakkale ekonomik yapısının şekillenmesinde önemli olmuştur. Çanakkale'de zirai mesleklerin az oluşu şehirlerinin esnaflıkla uğraşmalarının bir sonucu olmuştur. Şehirli nüfusun kırsal nüfusa göre fazla olması XIX. yüzyıl için Osmanlı şehirlerinde alışılmış bir durum değildir. Halkın büyük çoğunluğunun ekili toprağı yoktur. Hakim geçim kaynağı esnaflık faaliyetleridir. Taşdığı bu özellikler dolayısıyla XIX. yüzyılda Çanakkale küçük kasaba görünümlü olmasına rağmen, ekonomik ve sosyal nitelikleri ile Osmanlı sistemi içinde önemli bir yerleşim yeri olarak dikkat çekmektedir.<sup>81</sup>

<sup>80</sup> İbrahim Hilmi, a.g.e., s. 114.

<sup>81</sup> Bülbürcü, a.g.t., s. 46, 50, 62, 65, 66, 100, 101.

Ek-1. Biga Mutasarrıfları ve Boğaz Muhafızları

İdarecinin Adı	Yönettiği Sancak ve Boğaz Muhafızlığı Adı	Yönetim Dönemi
Elhac Mustafa Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Ağustos 1825- Nisan 1828
Salih Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Kasım 1831-Ekim 1832
Mehmet Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Ağustos 1833
Mehmet Raif Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Şubat 1835
Sait Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Temmuz 1835
Mehmet Vasıf Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	20 Kasım 1835/4 Şubat 1838
Elhac Ali Paşa	Biga Sancakı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	28 Mart 1839
Esad Mehmet Paşa	Biga ve Gelibolu Sancakları Mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	24 Temmuz 1839-21 Eylül 1839
Haydar Paşa	Biga ve Gelibolu Sancakları Mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	18 Kasım 1839-26 Ocak 1840

Kaynak : ÇŞS. 150/s. 64, 66, 99; ÇŞS. 1131/s. 3; ÇŞS. 1121/ s.3; ÇŞS. 1121/ s. 3, 53; ÇŞS. 1121/s. 86; ÇŞS. 1121/s. 96; ÇŞS. 1122/ s. 8; ÇŞS. 1122/ s.23, 39 ; BŞS. 817/s, 10, 13, 16, 24, 30.

Ek-2. Çanakkale Kirsal ( Köy ) Yerleşimi (1830- 1843)

Köyler	Hane	Tahmini Nüfus	Hane	Tahmini Nüfus
İğalmez	-	-	266	1330
Kos	-	-	72	360
Okçular	137	685	37	185
Saraycık	106	530	55	275
Yağollar	26	130	16	80
Kuşköy (?)	-	-	17	85
Isıklar	49	245	29	145
Kemel	29	145	31	155
Karacaviran	186	930	85	425
Sarıcabeyliği	37	185	15	75
Çakırli	-	-	12	60
Ortaça	27	135	16	80
Terziler	43	215	18	90-
Serçiler	32	160	11	55
Çiftlik	39	195	17	85
Belek	42	128	24	120
Sarıcahii	92	460	39	195
Kalabaklı	38	190	16	80
Sığırtı	22	110	-	-
Türkeş	28	140	-	-
Yeniköy	46	230	-	-
Kuruşulu	32	160	-	-
Toplam	883	4415	766	3830

Kaynak : Büber, Mustafa, 19. Yüzyıl Sosyo-Ekonomik Özellikleri ile Çanakkale, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 37.



Ek-3. Kal'a-i Sultaniye Sancagının İdari Görevlileri/ 1910

Memurlar	Adı	Memurlar	Adı
Mutasarrıf	Ali Raşid Bey	Orman Maden Müdürü	Mahfi Bey
Naib ve Bıdayet mahk hukuk reisi	İsmail Hakkı Ef	Defter-i hakani Memuru	Remzi Efendi
Muhasebeci	Ali Naci Bey	Mekteb-i İdadi Müdürü	Osman Nuri ef
Tahrirat müdürü	Mustafa Tevfik Bey	Baytar Müfettişi	Oseb Efendi
Müfetti	Mustafa Rasim Ef	Ziraat Memuru	Sine Kerim Ef
Bıdayet Mahk ceza reisi	Aşir efendi	Posta Ve telgraf Müdürü	Abdulkerim Ef
Müdde-i umumi Muavini	Süleyman Faik ef	Rüşumat Müdürü	Hasan Azmi Ef
Nüfus Müdürü	Hasan Fehmi Ef	Duyun-i Umumiye Müdürü	Ali Vasfi Ef
Jandarma kumandanı	Vasif Bey	Tercüman	Yahya Hakkı Bey
Nafia ser-mühendisi	Mehmed faik ef	Ziraat Bank Sandık Memuru	Ahmed Vasfi Ef
Evkaf Memuru	Ali Rıza Bey		

Kaynak Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328, s. 896.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Kaynakları

BOA, VRD. TMT, 5124.

ÇŞ: Çanakkale Şer'iyye Sicilleri: 150, 152, 154, 155, 1121, 1122, 1128, 1131

BŞ: Biga Şer'iyye Sicili, 817.

SVCBS: Salname-i Vilayet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid, 1292, 1293.

SVE: Salname-i Vilayet-i Edirne, 1318.

Karasi Vilayetine Mahsus Salname, 1305, 1. Defa

SNMU: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321.

SDAO: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye: 1265, 1266, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1287, 1288, 1289, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328.

### Kitap ve Makaleler

Ağanoglu, H. Yıldırım 2001. Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi. Göç, İstanbul

Aydın, Mahir 1990. " Sultan Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989. İstanbul.

Büberci, Mustafa 2003. 19. Yüzyıl Sosyo- Ekonomik Özellikleri İle Çanakkale, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Cuinet, Vital 1894. La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonné de Chaque Province de L'Asie-Mineur, Cilt, III, Paris

Çadırcı, Musa 1983. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt, 1, İstanbul

- Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991.
- “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)”, IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt II, Ankara, 1985.
- Çanakkale 1954.**
- Çanakkale İlinin İktisadi Teftiki**, (Haz: Ahmet Cemil Çonk), Ankara, 1952.
- Darкот, Besim** 1993. “Çanakkale” İslam Ansiklopedisi, Cilt, 3, İstanbul
- Emecen, Feridun** 1998. “Hüdevendigar” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 18, İstanbul
- “Biga” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 6, İstanbul, 1992.
- Ergin, Osman Nuri** 1995. Mecelle-i Umur-i Belediye, C. 3, İstanbul
- Evlîya Çelebi** 1970. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz: Zuhuri Danışman) Cilt, 8, İstanbul
- İbrahim Hilmi** 1323 (1905). Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin Ahval-i Coğrafîyye ve İstatistikîyesi, İstanbul
- İnalçık, Halil** 1964 “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler” Belleteri, XXVIII/112.
- Karal, Enver Ziya** 1943. Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara
- Mustafa Nuri Paşa** 1992. Netayıcı'l-Vuku'at, Cilt, I-II, Ankara
- Piri Reis** 1973. Kitab-i Bahriyye, Denizcilik Kitabı, (Haz: Yavuz Senemoğlu), Cilt, I, İstanbul
- Raczyński, Edward** 1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, (Çev: Kemal Turan) İstanbul
- Roderic H. Davison** 1997. Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876, Cilt, 1, (Çev: Osman Akınhay) İstanbul
- Sakiroğlu, H. Mahmut** 1993. “Cezayir-i Bahr-i Sefid” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul
- Semmedin Sami** 1314 (1896). Kamusu'l-A'lam, Tarih ve Coğrafya Lugatı, Cilt, 5, İstanbul

- Tekinçay, Şihabettin** 1993. “Çanakkale” İslam Ansiklopedisi, Cilt, 3, İstanbul
- Tönel, Vecihi** 1945. Türkiye'de İdare Teşkilatı, İstanbul
- Tuğlacı, Pars** 1985. Osmanlı Şehirleri, İstanbul
- Tuncel, Metin** 1993. “Çanakkale” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 8, İstanbul
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı** 1988. Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara
- Osmanlı Tarihi** 1991. Cilt, 1, Ankara
- Yurt Ansiklopesi** 1982. Cilt, 3, İstanbul

## THE ADMINISTRATIVE AND POPULATION STRUCTURE

### OF ÇANAKKALE AFTER THE REFORMS

Without doubt, the most important characteristic of cities is the fact that they act as administrative centres. In 19th century, the city of Çanakkale was within the Biga *sancak* (sanjak, sub-division of a province) in the Ottoman provincial organisation. The centre of the Biga *sancak* was sometimes considered as Kal'a-i Sultaniye (former name of city of Çanakkale), and at other times Biga. Gallipoli, which is now within the borders of Çanakkale province, was then a *sancak* of the city of Edirne. This article mainly focuses on the administrative structure of the city of Çanakkale within the Biga *sancak*. Issues concerning city management have not been analysed. Moreover, population structures of counties of the city of Çanakkale and Biga *sancak* have been examined in detail.

Çanakkale is a 15th century city whose establishment does not go far back; the foundations were laid during the period of Fatih Sultan Mehmet (Mehmet the Conqueror). The city of Çanakkale was established in place of cities founded on locations close to each other and later destroyed after the New Historical Period (i.e. Troia, Dardanos). Çimenlik Castle in Çanakkale, established by Fatih Sultan Mehmet in order to control Dardanelles shipping, was the core of this new city.

In addition to the name 'Çanakkale', the city was also known as Kala-i Sultaniye and Dardanos. The name Çanakkale was mainly used by the local populace. This name became popular after the increase in pottery production during the 1740s. The name Dardanos, which was given to the Straits (Dardanelles) by Europeans, comes from a city founded nearby by the King of Troia, who had the same name. Piri Reis explains that the name Kal'a-i Sultaniye comes from the fact that the castle was established by Sultan Mustafa, son of Fatih Sultan Mehmet.

The city of Çanakkale was connected to the Biga *sancak* in the province of Anatolia during the initial period of the Ottoman State. It was then connected to Cezayir-i Bahr-i Sefid, whose centre was Gallipoli, in 1533. In that period, the administration of Biga and the Dardanelles, called the 'Straits of Bahr-i Sefid', were handled together. After the reforms, the administration of *sancaks* was given to organised tax collectors (*muhassıf*) and taken from tax collecting individuals

(*mitessellim*). The Gallipoli and Biga *sancaks* were administered together after the organisation of tax collectors (*muhassıtlık*) was established.

Between 1848 and 1867, Kal'a-i Sultaniye had become a central district connected to the Biga *sancak* in the province of Hudavendigar. As of 1868, it was again included within Cezayir-i Bahr-i Sefid province, which had previously administered it for a long time. This situation continued until 1877. At the same time, the centre of Cezayir-i Bahr-i Sefid province was Kal'a-i Sultaniye. It is seen that Çanakkale was connected to the Municipality (*Şehremaneti*) of Istanbul during a short three-year period between 1877 and 1880. Between 1881 and 1887, Çanakkale this time was connected to the city of Karasi. In 1888, it was directly connected to the centre with a separate name of Biga *sancak*. Throughout all those periods, the districts of the Biga *sancak* remained approximately the same. The names of these districts and sub-districts are as follows: *Kal'a-i Sultaniye*, *Lapseki* and *Cardak*, *Dimetoka / Güvercinlik*, *Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık, Kızılcık, Tuzla, Ezine-i Kazdağı / Eyme Pazarı, Nahiye-i Kumkale*. From time to time, Bozcaada and Gökçeada were also connected to the *sancak*.

We may define Çanakkale in terms of population as a port city where different races and religions lived together. The arrival of Turks in this region accelerated during the period of the Karasi Principality. After Ottoman sovereignty was established, the population of Turks increased. There is no absolute information regarding the arrivals of Jews in Çanakkale. We can say that they arrived in 1492 from Spain, as most of the other Jews in Turkey.

Armenians settled in Çanakkale in the 16th century. After escaping persecution by the administration of Shah Tahmas in 1529, eighty-three Gregorian Armenian families sought refuge in Çanakkale. The presence of Orthodox Greeks in Çanakkale is as old as the Muslims. In the 1740s, they had a special village formed of 80 families. A small Catholic Latin group in the city was formed in 1848.

In the Biga *sancak*, the number of the young and adult male population was 36,275. There were about 72,550 people living in the *sancak* if we assume the same amount of women were also present. It is also possible to arrive at information concerning the population of Çanakkale after the first census using

data from the *temettuât* ledgers. In 1840, there were 12,330 people living in the city of Çanakkale. There were 7 suburbs, 4 of which were Muslim (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık), and three non-Muslim (Rumıyan, Ermiyan, Yahudıyan). The population of Muslims and non-Muslims was approximately the same. The population reached 13,030 three years after this census. According to the population data, the general population of the *sancak* reached: 103.042 in 1875; 105.974 in 1876; 119,019 in 1888, 129,438 in 1894, 140,000 in 1903. A natural increase is seen in the population of the city. Particularly after the Balkan Wars and during the early Republican period, inward and outward migrations took place.

In 1894, 37,883 people out of 129,438 people in the Biga *sancak* were living in the city centres. The others, 91,555 people, were in villages. However, 11,068 people out of 19,494 people who lived in Çanakkale districts were in the city centres, and 8,426 people were living in villages. This fact is important in showing the development and intensity of trade in the city of Çanakkale. However, in the other districts, the population living in rural areas was greater.

In terms of population structure, Orthodox Greeks had the second largest population density following Muslims. The Orthodox Greeks were all in city centres. In fact, Erenköy and Gökçeada were completely populated by Orthodox Greeks. In places such as Bozcaada, Kınikkale, and Eceabat, the population of Orthodox Greeks was higher. The third largest population in Çanakkale was the Armenians. They lived in the city centres of Çanakkale, Ezine, and Biga. Jews, on the other hand, only lived in the city of Çanakkale. Almost all people living in the *sancak* were able to speak Turkish without exception.

The most important characteristic of Çanakkale, which distinguishes it from other Anatolian cities, is its population structure and strategic importance. The population of Muslims and non-Muslims was equal. This situation is also seen in other port cities. It is open to the outside world because of its location. That is why it is different from other cities. In the 19th century, these characteristics enabled the city to become an important settlement region due to its economical trade features, even though it was seen as a small town. Many countries also opened consulates here, since the strategic and trade position of Çanakkale was very important. However, towards the end of the 19th century, the production of pottery and leather, which had been important sources of income for the city, declined. The city tradesmen became uncompetitive compared to European goods.

## ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN ÖNEMİ VE ÇANAKKALE ŞER'İYYE SİCİLLERİ

İmran DEMİRBAŞ ŞAHİN<sup>1</sup>

### Giriş

Şer'iyye sicilleri, XV. Asrın ikinci yarısından XX. Asrın ilk çeyreğine kadar uzun bir zaman dilimi içinde, 472 yıllık Türk tarihini, iktisadını, siyasi,sosyal,hukuki hayatını yakından ilgilendiren mahkeme kayıtları olarak Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir.<sup>1</sup>

Şer'iyye sicilleri ihtiva ettikleri konularla Osmanlı tarihi ve sosyolojisi için önemli kaynaklardan biridir. Şer'iyye sicilleri, kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikayet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümlerle, ait olduğu yerin, sosyal ve ekonomik hayatın yansıtın mahkeme kararlarıdır. Mahkemeler hukukun uygulandığı yerler olmamakla birlikte, bireylerin bu kuruma geliş nedenleri sadece sorunların çözülmesi değildir. Mahkemeler, kişilerin aile, mahalle ve diğer kurumlarla olan ilişkilerinin kayıtlarını tutmaktadır. Bu açıdan mahkeme kayıtları, yaşanan bölgenin bilgi bankası olarak değerlendirilmelidir. Şer'iyye sicilleri incelenmeden Osmanlı Devleti'nin siyasi, idarî ve sosyal tarihini hakkiyla ortaya koymak mümkün değildir.<sup>2</sup>

### Kadıların Görevleri ve Şer'iyye Sicillerinin Muhtevası

İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da hukuk ile ilgili bütün meseleler, İslâm hukukunun çizmiş olduğu çerçeveye içerisinde şer'iyye mahkemelerinde hal ve fasl edilirdi.<sup>3</sup> Şer'iyye Mahkemelerinde yargı görevini ifa eden şahıslar, İslâm hukukunun merkezinde yer alan kadılardır. Kişiler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırma ve nizamına uygun bir sonucu bağlama işine hukuk dilinde "kaza" demir. Bu kelime ile aynı kökten olup ism-i fail vezninden türetilen "kadı" ise hakim, yani hükmeden, hüküm veren demektir. İlk fıkıh kitaplarından "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" ye gelinceye kadar kadılığın tarifi değişmemiştir. Bu tarif şöyle özetlenebilir: "Halk arasında vuku bulan dava ve

<sup>1</sup> *Osmanlı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk İlkeleeri ve İnkılap Tarihi Bölümü.*

<sup>2</sup> Oktay Karaman, "Şer'iyye Sicillerinin Önemi ve Hicri 1253-1256 Tarihli Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri", *Trabzon Tarihî Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, s. 395-399.

<sup>3</sup> Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katalogu ve Seçme Hükmeler*, C. I., İstanbul, 1988, s. 33.

<sup>4</sup> İ. Hakkı Üzünçarsılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 83

itilafı şer'i hükümlere göre halleden zâttır."<sup>4</sup> Osmanlı hukukçuları, kadıyı, insanlar arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları Şer'i hükümlere göre karar bağlamak için devletin en yüksek icra makamı tarafından tayin edilen şahıs diye tarif etmektedir. Osmanlı adli teşkilâtının temel taşı olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, bazen hem mülki amiri ve hem de hâkım her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı.<sup>5</sup> Kadı'nın Osmanlı Devleti'nin, idari, mali, siyasi müessesesi ve teşkilatının baş kontrolörü olduğu anlaşılmaktadır. Bütün devlet işlerinin baş kontrolörü ve dolayısıyla devletin aksayan ve doğru dürtüst yürümeyen işlerinde birinci derecede mesul olan şahıstır. Beylerbeyi bile kadının yanında ancak bir icra amirinden başka bir şey değildir.<sup>6</sup> Osmanlı Devleti'nde çok geniş kapsamlı yetkileri bulunan kadıların ifa ettikleri vazifeler, elimizde mevcut olan 20.000 adet ve 500.000 küsur sayfalık Şer'iyye Sicillerinden daha iyi anlaşılır. Kanunâmelerdeki ifadeleri esas alarak kadıların görev ve yetkilerini şöyle özetleyebiliriz:

Şer'i hükümleri icra; Hanefi mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en muteber olanı araştırıp uygulamaya; Şer'iyye Sicillerinin (kararların) yazımı; veli veya vasisi olmayan küçüklere evlendirme; yetimlerin ve yarımda muhtaçların mallarını koruma; vasi ve vekilleri tayin veya azl; vakıfları ve muhasebelerini kontrol; evlenme akdini icra; vasiyetleri tenfiz ve kısaca bütün hukuki işleri takip, kadıların görev ve yetkileri arasındadır.<sup>7</sup> Bu görevlerle donatılmış kadı'nın "arz yetkisi" denilen merkezle doğrudan doğruya habertleşme yetkisi vardır.<sup>8</sup>

Şer'iyye sicillerinin başlangıcı Hicri 120 tarihine dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren Küfe kadısı Abdullah bin Şübrime davaların çoğalması üzerine hükümleri tescil ettirmeye başlamış ve bu tarihten itibaren de hükümler tescil edilmiştir.<sup>9</sup> Siciller Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devlet teşkilatı içerisinde görülmele birlikte, bu döneme ait kadıların verdikleri vesikaların asıllarından

<sup>4</sup> Ebulula Mardin, "Kadı Maddesi", İ.A., C. VI., İstanbul, 1955, s. 43.

<sup>5</sup> Ahmed Akgündüz, "Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 10, Ankara, 2002, ss. 54-68.

<sup>6</sup> Şinasi Altındağ, "Osmanlılar'da Kadıların Selâhiyet ve Yetkileri Hakkında", **TTK Ankara (20-26 Ekim 1961)**, TTK, 1967, s. 353.

<sup>7</sup> Akgündüz, a.g.m., C. 10, ss. 54-68.

<sup>8</sup> İbber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adanı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara, 1994, s. 29.

<sup>9</sup> Said Öztürk, **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri**, İstanbul, 1995, s. 20; Ayrıca bakınız; Ali Sönmez, **Hicri 1251-1255 (M.1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 1998, s. 1.

hiçbiri bize kadar gelemediği gibi bunların ve merkezi idareden gelen birtakım emirlerin suretlerini ihtiva eden defterler de tamamı ile mahvolmuştur.<sup>10</sup> Bu siciller 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelmiş, beş asırlık Türk kütür ve tarihinin ana kaynaklarındandır. Günümüzde sayıları 2000 civarında olan şer'iyye sicillerinin en eskisi 15. asrın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar gelmektedir.<sup>11</sup>

Sosyal tarih kaynağı olarak büyük tabanın dili olarak nitelendirilen şer'iyye sicilleri, evlilik tipleri, ailenin büyüklüğü, kadın ve erkeklerin ailedeki rolü ve idareleri gibi önemli konular hakkında ayrıntılı ve gerçekçi bilgiler taşıyan, başka kaynaklarda rastlanılması güç olan doneleri sunan, Osmanlı ailesi ile ilgili tespitlerin imarında önemli veriler içermektedir.<sup>12</sup>

Şer'iyye sicilleri aynı zamanda buldukları yerin iktisadi hayatına dair orijinal tarihî vesikalarlardır. Bu sicillerdeki kayıtlardan yararlanarak, çeşitli etnik ve dinsel toplulukların birbiriyle ve yerel yargı ve yönetim organlarıyla ilişkilerindeki görelî konularını, yerel kamu görevlilerinin, tüccarların, şehirli zanaatçıların, köylü üreticilerin ve topraksız köylünün Osmanlı Devleti içinde iktisadi konularını incelemek mümkündür. Bu sicillerden, ait oldukları yerde yaşayan halkın, günlük hayatını, giyecek ve yiyecek fiyatlarını, çarşılarını, evlerini, camilerini, çeşitli müesseselerini, mahalle ve köylerini, örf ve adetlerini, o zamanki hukuk ve tabikatını, vakıflarını, hayat şartlarını, ödedikleri vergileri, devlet görevlileri ile münasebetlerini ve benzeri konularda durumlarını gösteren çok değerli bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır.<sup>13</sup> Ayrıca Osmanlı ordusuna ait pek çok bilgiler bu belgelerde yer almaktadır. Sefer hazırlıklarına dair beylerbeyi ve sancak beylerine yazılı emirler gönderildiği gibi, ordunun gereksinimi olan gıda maddeleri, gemi, at, küreği, araba, cephane ve benzeri ihtiyaçların karşılanması amacıyla kadınlara da benzeri yazılı emirler gönderilirdi.<sup>14</sup>

Tarih araştırmaların da bu kadar önemli bir yere sahip olan şer'iyye sicillerinde şu tür belgeler bulunmaktadır:

<sup>10</sup> M.Fuat Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" **Bellefen**, C. VII, S. 27, Temmuz 1943, s. 409.

<sup>11</sup> İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", **Ülkü Dergisi**, C. V, S. 29, Temmuz 1935, s. 366; Ayrıca bakınız; Sönmez, a.g.e., s. 2.

<sup>12</sup> Hayri Ertan, **Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, Ankara, 2001, s. 8.

<sup>13</sup> İbrahim Yılmazçelîk, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara 1995, s. 28; bkz. Karaman, a.g.m., ss. 395-399.

<sup>14</sup> Akgündüz, a.g.e., ss. 12-16.

1. Merkezden gönderilen her konudaki ferman, berat ve mektupların suretleri,

2. Ümera denilen mahalli yöneticilerin (vali, mutasarrıf ve müessesim gibi) çeşitli konularda, sancak veya şehrin problemlerini çözmek için yayınladıkları buyruklar ile bunların icraatlarını gösterir kayıtlar,

3. Kadıların (naiblerin) çeşitli konularda, merkeze gönderdikleri îtlâmlar ile şehir yönetiminde kişi ya da kurumlar arasında doğan anlaşmazlıkları çözümlemek için verdikleri hüccetler,

4. Şehrin mahalle listeleri, dini ve sosyal kurumların bakım ve onarımları, burarlarda kullanılan inşaat malzemelerinin çeşit ve fiyatlarıyla ilgili vesikalar,

5. Şehrin nüfusunu, nüfusun dini ve irki yönden ayrımını, bu nüfusun zaman zaman maruz kaldığı salgın hastalık ile doğal afetleri anlatan belgeler,

6. Evlenme, boşanma, kız kaçırma, mehir bağlama, alım, satım, mukavele ve kefalet senetleri hürsuzluk, kalpazanlık, yaralama ve öldürme ile ilgili kayıtlar,

7. Şehirdeki esnaf grupları, bunların meslekleri ile ürettikleri malların çeşitleri, çarşı ve pazarlarda satılan malların narah listeleri usta ve ırgat yevmiyeleri,

8. Sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları, bu vergilerin toplanmasında kullanılan avârz-hânesi ile ilgili listeler,

9. Altın ve para meseleleri ile çeşitli esya fiyatlarını gösteren kayıtlar,

10. Ölen kişilerin mesleği ile mal varlığını gösteren terake kayıtları,

11. Bu konuların dışında, mahkeme tarafından önemli görülüp de sicillere geçirilen çok çeşitli konuları kapsayan belgeler de yer almaktadır.<sup>15</sup>

Şer'iyye sicillerinde genellikle rastlanan belgeler arasında yer alan hüccet, îtlâm, ferman, berat, terake, narah, temessük hakkında şu bilgileri verebiliriz:

Hüccet: Şer'i Mahkemelerde bir davanın şahitler huzurunda onlar dinlendikten sonra kadının huzurunda verilen hükmi itihiva eden vesikaya verilen isimdir.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Rıfat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1986, s. 17-18; Rıfat Özdemir, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:1987, C. 1, S. 1, Elazığ, 1987, s. 192-193; bkz. Karaman, a.g.m., ss. 395-399.

îtlâm: Kadının herhangi bir mesele hakkında yaptığı tahkikatın kendi imzası altında merciiine ve vaki suale cevaben arz etmesine îtlâm denir.<sup>17</sup>

Ferman: Padişahın herhangi bir meseleye ait olan resmi emridir.<sup>18</sup>

Berat: Bir tayin, bir vazife veya muafiyet verildiğini gösteren üzerinde padişah tuğrası bulunan belgedir.<sup>19</sup>

Terake: Ölen bir kimserinin mal varlığını gösteren kayıttır.<sup>20</sup>

Narah: Herhangi bir malın fiyatının devlet tarafından tespitini gösteren belgedir.<sup>21</sup>

Temessük: Borç için alınan verilen kâğıt ve isimlâk sırasında alınan hüccet demektir.<sup>22</sup>

Şer'iyye mahkemeleri Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu müteakip 1924 tarihinde kaldırılmıştır. Yıllarca çok kötü koşullarda büyük zararlara uğrayan şer'iyye sicilleri, İstanbul'a ait olanlar hariç, 1991 yılından itibaren Ankara Millî Kütüphanede toplanmış, mevcut şer'iyye sicillerinin katalog çalışmaları büyük bir kısmı tamamlanarak basılmıştır. Şer'iyye sicillerinin ilk katalog çalışması buldukları yer adlarına göre alfabetik olarak düzenleyen Prof.Dr.Osman ERSOY, 2422 şer'iyye sicilini yer, tarih ve numaraları ile göstermiştir.<sup>23</sup>

#### Çanakkale Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicillerinin araştırma çalışmalarını sağlıklı ve kolay malzeme sağlanması ve teminatı açısından mahalli kütüphanelerde suretlerinin bulunması gereğine bazı araştırmacılar dikkat çekmiştir.<sup>24</sup> Sicillerin birer kopyalarının, ait oldukları şehirlerin kütüphanelerine gönderilmesi günümüzde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Çanakkale şehrine ait siciller, 2003 yılından itibaren mikrofilm ve fotokopi halinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümüne getirilmiştir.

<sup>17</sup> Uzunçarşılı, a.g.e., s. 108.

<sup>18</sup> Sertoglu, a.g.e., s. 111.

<sup>19</sup> Sertoglu, a.g.e., s. 45.

<sup>20</sup> Sertoglu, a.g.e., s. 332.

<sup>21</sup> M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Devimler ve Terimler Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993, s. 654.

<sup>22</sup> Pakalın, a.g.e., C. III, s. 453.

<sup>23</sup> Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru", *DTCFD*, C. 21, S. 3-4, Ankara, 1964, ss. 33-65

<sup>24</sup> Mehmet İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *HÜFF Tarih Araştırma Merkezi, Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul, 1991.

Çanakkale şer'iyye sicillerinin katalogu aşağıda yer almaktadır.<sup>25</sup>

## ANKARA MİLLİ KÜTÜPHANE BULUNAN

### ÇANAKKALE ŞERİYYE SİCİLLERİ LİSTESİ

Defter No	Tarih ( Hicri)	Defter No	Tarih (Hicri)
1120	1246 – 1248	150	1239 – 1242
1121	1251 - 1255	151	1239 – 1242
1122	1255 - 1256	152	1266 – 1269
1123	1270 - 1277	153	1279 – 1284
1124	1277 - 1278	154	1283 – 1284
1125	1284 – 1285	155	1284 – 1304
1126	1286 – 1288	156	1291 – 1301
1127	1289 – 1291	157	1303 – 1313
1128	1292 – 1294	158	1307 – 1327
1129	1294 – 1298	159	1309 – 1311
1130	1249 – 1251	160	1309 - 1312
1131	1243 – 1244	161	1313 – 1316
	1249	162	1328 – 1329
		163	1328 – 1329
		164	1329 – 1331
		165	1332- 1336
		166	1335 – 1336
		167	1336- 1926

Elimizde bulunan Çanakkale Şer'iyye Sicillerinin en erken tarihli 1239 - 1242 tarihli 150 nolu sicil defteridir. Bu defter 123 varak (240 sayfa) olup, belgelerin çoğu boğazdan geçen gemilerle ilgilidir. Daha önceki siciller ne yazık ki günümüze kadar gelememiştir. Muhtemelen yangın, doğal afetler gibi sebeplerden bu siciller yok olmuştur.

Türkiye'de Şer'iyye Sicil defterleri üzerinde birçok yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır. Çanakkale Şer'iyye Sicilleri ile ilgili çalışmalar da vardır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yapılan yüksek lisans çalışmaları şunlardır:

<sup>25</sup> Akgündüz, a.g.e.,C. I, s. 183.

\* Bu defterlerden 1120-1131 nolu orijinalleri daha önce Topkapı sarayında kısım I'de, 150-167 nolu defterler ise kısım II'de bulunmakta idi. Bu defterler 1991 yılında Kültür Bakanlığı'nun aldığı kararla Ankara Millî Kütüphaneye nakledilmiştir.

**Özkan KESKİN, Hicri 1246-1248(M.1830-1832) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1998.**

**Ahmet GÜNGÖR, Hicri 1266-1269(M.1849-1852) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 1998. 152 nolu defterde, 74 adet hüccet, 71 adet ilâm, 7 adet ferman, 147 adet kayd, 2 adet berat, 158 adet tereke, 44 adet muhasebe, 3 adet murasele(Kadı'nın naib tayini için yazdığı mektup), 2 adet temessük tespit edilmiştir.**

**Ali SÖNMEZ, Hicri 1251-1255(M.1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 1998. 1121 nolu defterde, 96 adet tereke, 11 adet narh, kaza giderlerini gösteren 6 adet tevzi tespit edilmiştir. 96 sayfalık defterin 14.5 sayfasında cephane ve silah miktarları verilmiştir.**

**Mustafa İŞİK, Hicri 1255-1256(M.1839-1840) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2001. 1122 nolu defterde, 13 adet hüccet, 3 adet ilâm, 25 adet ferman, 21 adet kayd, beş adet berat 176 adet tereke, 8 adet muhasebe belgesi, 3 adet buyruldu, 16 adet narh, 1 adet izin tezkeresi, 3 adet ilm u haber, 1 adet arzuhal, yabancu gemilerin boğazdan geçmek için aldıkları izni gösteren 14 adet izn-i sefine, 1 adet temessük, dört adet tevzi tespit edilmiştir.**

Bu yüksek lisans tezlerinden başka, tarafdandan, 165 numaralı Çanakkale Şer'iyye Sicil defteri [Hicri 1332-1336(M. 1913-1917)Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi] yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

Bu siciller, şehir ve yerel tarihlerin kaynağı olarak önemli adların (yer isimlerinin, köy adlarının vb.) ve tarihî müesseselerin ayrıntılarını tespit etmekte de birinci derecede önem taşımaktadır.

Bu defterlerde dikkat çeken yerleşim birimleri, kaza, karye(köy) ve mahalleler şunlardır:

Biga sancığına bağlı kazalar: Kal'a-i Sultanîye<sup>26</sup>, Lapseki, Ezine, Bayramiç, Ayvacık, Gelibolu dur.

Kal'a-i Sultanîye kazasına bağlı köyler: Karacaviran, Sarıcaeli, Saraylık, Sarıbeyli, Sığırlı, Okçular, Ortaca, Türkemiş, Kurşunlu, Arifler, Yağcı, Kus, Kemir, Dümrek, Gökçesu, Avcılar, Aygıralan, Seçiler, Terziler, Çiftlik, Terziler, Belek, Sarca, İbhlimez, Bağcı 'dır.

Kal'a-i Sultanîye'de ziretlenen mahalleler: Aslanca, Cami-i Kebir, Çay, Çınarlık, Yal, Ermeniyan, Rumiyan, Yahudiyan mahalleleridir.

Oba olarak tespit edilen isimler; Harlılar, Cıvler, Aygırlar, Çanakalanı, Karapınar, Kızılcaviran'dır.

Bu belgelerde adı geçen kaleler; Sedd'ül-Bahir, Klid'ül-Bahir, Dedeoğlu, Nağra ve Kumkale'dir.

Bunlardan başka çalışılan bu defterlerde; askeri yapı, tabyalarda ve kalelerde bulunan mühimmat ve malzemeler,konsolosluklar, menzihaneler, aile yapısına ilişkin önemli veriler (evlilik, boşanma, çocuk sayısı vb.), giyecek ve yiyecekler, kullanılan araç ve gereçler, takılar, zinet eşyaları, paralar, fiyatlar, meslek grupları, kitap isimleri, kişi isimleri ve lakâplar, nüfus yapısı, Müslüman ve Gayr-i Müslimler arasındaki ilişkiler, tarım, ziraat ve hayvancılık konularında bilgiler bulunmaktadır.

#### Sonuç

Çanakkale'ye ait olan 30 defterden sadece 4 defterin çalışılmış olması bu önemli kaynaklardan yeterince istifade edilmediğini göstermektedir. Ayrıca burada belirlenmiş olduğumuz Çanakkale merkez (Kal'a-i Sultanîye ) defterleri dışında, Biga (13 adet defter) sancığına bağlı diğer kazalar; Lapseki, Ezine, Gelibolu, Bayramiç kazalarına ait incelenmemiş sicilleri de göz önüne aldığımızda bu konunun ihmalî açığa görülmemektedir. Bu defterlerin bir proje kapsamında değerlendirilmesi gereklidir. Ancak bu şekilde 1830-1924 arasında Çanakkale şehrinin idari, sosyal, ekonomik yapısı ortaya çıkabilir. Sicillerin dili, üslubu ve yazı tarzının kendine-has özellikleri vardır. Bu nedenle, diğer araştırmacıların kolayca yararlanabilmesi için, konu üzerinde uzmanlaşmış bireylerin sicilleri transkripsiyonu gerekmektedir. Doğal olarak bu konuya tarihçilerimizin hassasiyetle yaklaşmaları gerekmektedir. Gelişen olanaklar çerçevesinde Türkiye'nin tüm üniversiteleri, yerel tarih

araştırmalarında kaynaklık edecek bu belgeleri, belli bir yerel arşiv merkezinde bulundurulmalıdır. Bu şekilde yararlanmak isteyen her araştırmacının kolayca malzemelere ulaşabileceği gibi her türlü olumsuzluklar için belgeler teminat altına alınacaktır.

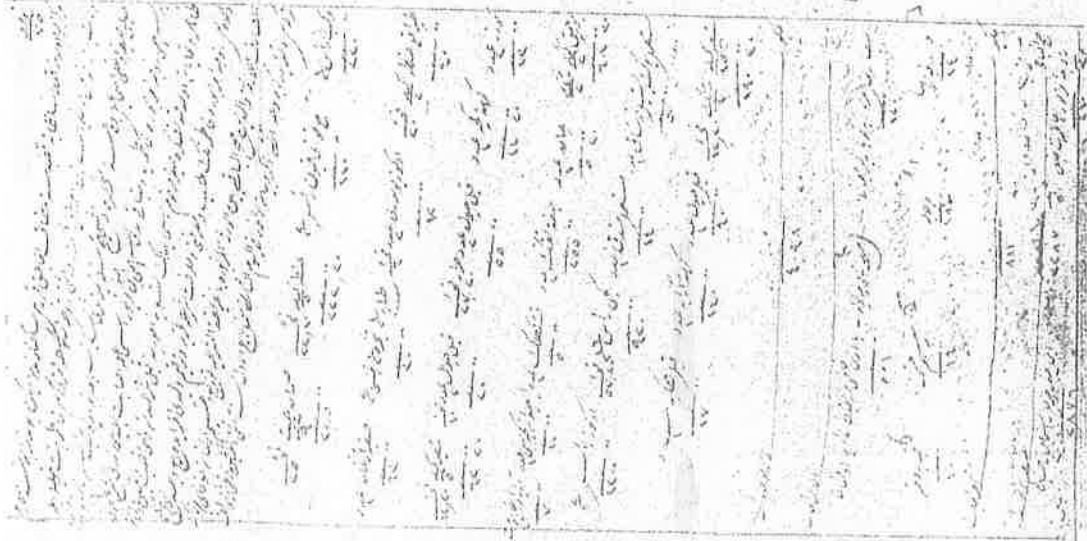
<sup>26</sup> 1877 yılında Biga sancığına bağlı olan Çanakkale, 1881'de Karasi eyaletine dahil edilmiş, 1888 yılında tekrar Biga Sancığına bağlanmıştır. Ayrıca bkz. Yurt Anıktopedisi, "Çanakkale" maddesi, C. III, s. 1827; Ç.S.S.152.B.53, s. 17. Ç.S.S. 1122\ 31,34, s. 27.



**Ek 1: 165 Nolu Şer'iye Sicil Defterinden Bir Tereke Örneği:**

**Numara 75**

Merkez İiva olan Kala'-i Sultâniye kasabasına muzâf Adacak Karyesi sakinlerinden İken bundan bir sene mukaddem vefat eden Kavasoglu Hasan bin Mustafa'nın veraseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Fatıma bint-i Halil ile sulbî sagir oğlu İsmail bin Hasan munhasıra ve tashih-i mesele-i mirasları sekiz sehinden olub sühâm-ı mezbûreden bir sehimi İbn-i sagir-i mezbûr İsmail'e isabet eylediği ledé ş şerri'l-enver zâhir ve nümâyan olduktan sonra sagir-i mezkûm İsmail'in tesviye-i umûruna kibel-i şer'iden vasi nasb ve tayin olunan validesi zevce-i mezbûre Fatıma'nın taleb ve ma'rifet-i ve ma'rifet-i şer' ile tahrîr ve terkim ve lede'l-müzayede bi' ve bade'l-İhrâcî'l-mesarifü'l-lâzime ve deyn sahhü'l-bâkî beyne'l veresetü'l-mezbûre bi'l-farizeti'ş-şer' iye tevzî ve taksim otunan müteveffa-ı mezbûrun terekese defteridir ki ber vech-i afî zikr-i beyan olunur. Fi'l-yevmi's- sâni min rebîü'l-evvel li-senet-i isna selâsım ve selâse mie ve.eif.



**165 Nolu Şer'iye Sicil Defterinden Bir Tereke Örneği**

ADDET	CİNS	DEĞER/ KŞ	ADDET	CİNS	DEĞER/ KŞ
1 res	Merkebh	220	1	çan	5,20
2 res	Ma-kuzu koyun	110	1	Çifte tüfenk	255
5 kile	Hınta (fî 22,10)	222,20 para	1	fışenklik	5
9 çit	Samân (fî 25)	225	1	Hayvan keçesi	11
2kile	Topraklı hınta (fî 20)	40	1	Demet araba urganı	7
Zadet	Öküz yuları (fî 6)	12	1	Müsta'mel yün yeşil kuşak	5
1 tabe	İtencece 2tepsi	30	1	Müsta'mel sandık	14
1	Sagir kazan	63	16 res	Keçi (fî 57,20)	920
2	Güzer	13	2 res	öküz	1200
1	Köhne keçe	11,20 para	15 kile 1 şinik	Saır (fî12,20)	190,30
2	Kıl gül (fî 27)	55	1	Kıl gül	40
2	Kıl çuval (fî 10)	20	1	Köhne araba	140
5 kile	Saır (fî 12,20)	62,20	1	Kıl gül	17
2 kile 2 şinik	Burçak	68,20			

yekûnu'l-inevcûdâd

4098 kuruş 20 para

Minhâ'i-ihracât

1. Mesarif-i ..... veya bargir ücreti 120 kuruş
2. Olub bâ-izn-i kadî sandığımdan tediye olunan 501 kuruş
3. Varaka-ı baha 14 kuruş
4. Delâliye 18 kuruş
5. Resn-i kısmet 84 kuruş 20 para
6. Kaydiye-i defter 10 kuruş

Yekûnû'l-ihracât

811 kuruş

Sahnü'i-baki

3287 kuruş

Zevce-i mezbûre Fatıma bint-i Halil

410 kuruş 35 para

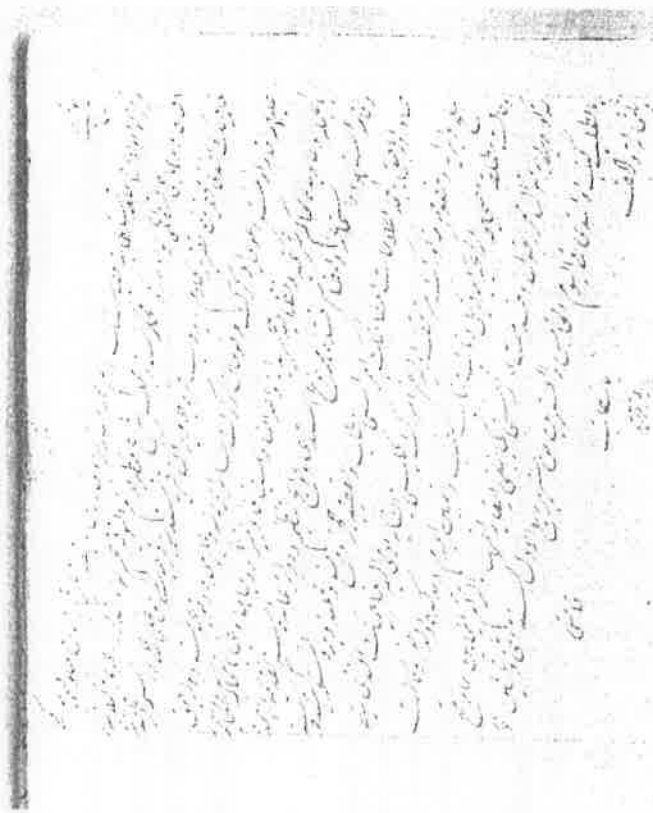
İbn-i sagir-i mezbûr İsmail bin Hüseyin

2876 kuruş 5 para

eyledim dedik de ol dahî vekâlet-i mezkûreyi kemâ-yen bagi ifaya ber minval-i muharrer kabul ve hizmet-i lazimesini tahahhüt ve iltizam etmeyin ma-vâkı bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'l-hâmis ve l-ışrın min şehri rebiül evvel fisenet-i isnâ ve selâsn ve selâse mie ve elf.

Başkâtip

Kadı



### Ek 2: 165 Nolu Şer'îye Sicil Defterinden Bir Vekâlet Hücçeti Örneği:

#### Numara 95

Merkez liva olan Kala'î Sultâniye kasabasının Rum mahallesinden ve tüccarandan ve teba'-ı Osmaniye' den Helvacı Yorgı Efendi Veledi Hacı Konstantî liva-i mezkûr mahkemesinde meclis-i şer'-i hatır-ı lazime't-tevkürde liva-i mezkûr dava vekillerinden

Haçın Efendi muhızırında takrir-i kelâm edüb Karacaviran Karyesinden Kırcalıoğlu Ali ve Rasım tarafından aleyhime ikâme olmuş dava ile gerek merkûman ve gerek sairlerle feh ve aleyhimde vukû' bulmuş ve bulacak bi'l-cümle dava ile mehâkım-i şer'-iye ve nizâmiyede bidâyeten ve itirazen ve istinâfen ve temyizzen ve vicâhen ve gıyâben muhâkeme ve muhâsama ve ikâme-i şühûd ve istimâ'ına ve imzası tahtında her nevi istida ve levâyh tanzîm ve devair-i aidesine takdîme ve lehimde sâdir olacak bi'l-cümle ilâmat-ı ahkâmının icrasını talep ve taklîbine hacz ve vazî' ve fekkine ve protesto keşidesine sulh ve ibrâya ve husûs-ı mezkûrun mütevâkîf olduğu umurun külliyesini ifâya mumailayh Haçın Efendi'yi vekâlet-i mutlakâ-i sahihay-ı şer'iye ile vekil ve naib-i münasib nasb ve tayîn

## KAYNAKÇA

- 165 Nolu Ser'iyye Sicil Defteri, Hicri 1332- 1336 ( Miladi 1913- 1917)
- AKGÜNDÜZ, A.**, 1988. Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler,C.I,İstanbul
- GÜNGÖR, A.**, 1998. Hicri 1266-1269(M.1849-1852) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMU,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale
- ERSOY, O.**, 1964, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru",Ankara, DTCE,C.21,Şayı:3-4.
- ERTEN, H.**, 2001. Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, Ankara
- İŞIK,M.**, 2001. Hicri 1255-1256(M.1839-1840) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ÇOMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale
- İPŞİRLİ, M.**, 1991. "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri",İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Tarih ve Sosyoloji Semineri,İstanbul
- ALTUNDAĞ, Ş.**, 1967. "Osmanlılar'da Kadıların Selâhiyet ve Yetkileri Hakkında" TTK, Ankara
- KARAMAN, O.**, 6-8 Kasım 1998 " Şer'iyye Sicillerinin Önemi ve Hicri 1253-1256 Tarihli Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri" , Trabzon Tarihî Sempozyumu
- KESKİN, Ö.**, Hicri 1246-1248(M.1830-1832) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1998.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad.** Temmuz 1943, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" Belleter, C.VII, s.27
- MARDİN, E.**, 1955. "Kadı Maddesi" İ.A.C.VI,İstanbul
- PAKALIN, M. Zeki**, 1993. Osmanlı Tarihî Deyimler ve Terimler Sözlüğü, C.II, MEB. Yay., İstanbul

**ORTAYLI, İ.**, 1994 Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Ankara

**ÖZDEMİR, R.**, 1986 XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara

**ÖZDEMİR, R.**, 1987. " Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:1987, C.I,Şayı 1,Elazığ

**ÖZTÜRK, S.**, 1995. Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri, İstanbul

**SERTOĞLU, M.**, 1986. Osmanlı Tarih Lüğatı, İstanbul

**SÖNMEZ, A.**, 1998. Hicri 1251-1255(M.1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale

**UZUNÇARŞILI, İ. H.**, 1995. Osmanlı Devleti'nin İhmiye Teşkilatı, TTK. Yay., Ankara, 1988. YILMAZÇELİK, İ., XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara

## THE IMPORTANCE OF ŞER'İYE REGISTERS AND THE ÇANAKKALE ŞER'İYE REGISTERS

The contents of *şer'îye* registers are one of the main sources of Ottoman History and Sociology. These registers are the official transcripts of the Ottoman State law court correspondence of *kadı* (Moslem judges) with Istanbul, of people's complaints and demands, and of social and economical life.

Problems relating to the law were resolved by *şer'îye* law courts. In these courts, the *kadı* who fulfilled the law had extensive authority. The duty of the *kadı* was to resolve problems related to family law, like marriage, divorce, inheritance, etc., determining prices in the market, controlling the function of trusts, and the designation or dismissal of guardians and proxies.

The *kadı* also had full authority to correspond directly with Istanbul. Because of this fact, *şer'îye* registers, as a data bank, have a first rate importance in local history studies.

The oldest of the Çanakkale *şer'îye* Registers is numbered 150, register H, dated 1239-1242 (AD 1823-1826). It includes 123 leaves (*varak*) of book totalling 240 pages. Most of the documents concern the ships which passed through the Dardanelles. Previous *şer'îye* registers, probably due to natural disasters, have not survived.

There have been 4 master theses about the Çanakkale *şer'îye* registers:

1. Özkan Keskin, Çanakkale Socio-Economic Structure with the aid of the *Şer'îye* Registers of Çanakkale between 1830-1832 (H.1246-1249), unpublished master thesis, Gazi University, Social Sciences Institute, Modern History Department, Ankara, 1998.

2. Ali Sönmez, Evaluation and Transcription of Çanakkale's Socio-Economic Structure with the help of Çanakkale *Şer'îye* Registers between 1835-1839 ( H.1251-1255), unpublished master thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Modern History Department, Çanakkale, 1998.

3. Mustafa Işık, Çanakkale's Socio-Economic Structure with the help of the *Şer'îye* Registers of Çanakkale between 1839-1840 (H.1255-1256), unpublished master thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Modern History Department, Çanakkale, 2001.

4. Ahmet Güngör, Çanakkale Socio-Economic Structure with the aid of the *Şer'îye* Registers of Çanakkale between 1849-1852 (H.1266-1269), unpublished master thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Modern History Department, Çanakkale, 1998.

These registers, which we can accept as the memory of the city, help us to get information about family structure, district names, occupation types, food, clothing, prices, and relations between Moslem and non-Moslem people.

The four master theses which study 30 Çanakkale *şer'îye* registers show us that the subject has not yet been examined extensively enough. These registers, which are data banks of the region from the economic, social, and historical aspects, should be evaluated as a project.

## MİLLİ MÜCADELE'DE EZİNE VE ÇEVRESİ

Muhammet ERAT\*

### Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sonra Başlayan İlgallere Türk Halkının Tepkisi

30 Ekim 1918'de İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Limni adasında Mondros Limanı'nda imzalanan Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde İtilaf kuvvetleri, Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasını işgal etmeye başladılar<sup>1</sup>. Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi çıkışında bulunan Limni adası, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf güçleri tarafından savaş gemilerinin komuta merkezi olarak kullanıldığı gibi, üç yıl sonra Osmanlı Devleti'ni resmî olarak olmasa da, fiili olarak sona erdiren Ateşkesin imza edildiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Limni adası ayrıca, Çanakkale Boğazı'nı ve devletin başkenti İstanbul'u işgal etmeye gelen gemilerin de hareket noktası olmuştu. İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı 1918 yılı sonlarında işgal eden İngiliz ve Fransız birlikleri, ancak Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1923 yılı Sonbaharında ülkeyi terk etmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Anadolu'nun bir çok yeri İtilaf devletleri kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başlandı. İngilizler Güneydoğu Anadolu'nun bazı şehirlerini, Kars ve çevresi işgal etmiş, Samsun'a, Konya'ya asker çıkarmışlardır. Fransızlar da başta güneydeki İskenderun, Antakya ve Adana olmak üzere birçok şehir ve kasabayı işgal etmiştir. 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin desteği ve izni ile Yunanlılar İzmir'i işgal etti. Bu işgal kısa zamanda İzmir'in çevresine de yayıldı. Anadolu'da başlayan bu işgallere karşı İstanbul hükümeti fiili olarak bir tepkinin verilmesini istemiyor, sadece protesto edilmesini istiyordu. Ancak bu işgallere Türk milletinin tutumu farklı olmuştur. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'nun bir çok yerinde işgale karşı halkın tepkisi sert olmuştur. İşgal altında yaşamak istemeyen Türk halkı, örgütlenmeye başlamış, millî birliklerini oluşturmuştur. Eğer bunları gerçekleştirilememiş ise de kendi imkânlarıyla canını, namusunu, ailesini, bölgesini ve ülkesini korumaya gayret göstermiştir.

\* *Yrd. Doç. Dr.*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri ve tatbikatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahi Türkgeçidi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, ss. 23-73; Türk İstiklal Harbi, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, ss. 29-273.

İşte Millî Mücadele döneminde millî benliğine sahip çıkan, Yunan işgaline karşı tavır sergileyen ve kimi zaman bunun bedelini canıyla ortaya koyan şehirlilerden birisi de Ezine olmuştur. Bu çalışmada, Ezine ve çevresinde Yunan işgali nasıl gerçekleşti? Yunan işgali sırasında Türk halkının durumu nasıldı? Yunan birliklerinin bölge halkına yaptıkları zulüm ve katliamlar nelerdir? Bölge ne zaman işgalden kurtuldu? Ezine'de Millî Mücadele nasıl bir seyir izledi? gibi sorulara cevap verilmeğe çalışılacaktır.

### İzmir'in İşgaline Tepkiler

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ülkenin her tarafında büyük tepki ile karşılandı. Bu tepki kendisini protesto telgrafları, mitingler şeklinde her yerde gösterdi ve bu dalga batıdan doğuya kadar ülkenin dört bir bucağında hissedildi. İşte ülkenin bir çok yerinde olduğu gibi Ezineliler de bu işgalleri protesto ettiklerini ve hükümetten bir an önce buna bir çare bulunmasını şu ifadelerle belirtmişlerdi: "Mukadderatımızın kefilisi olan Wilson prensipleri ve devletler hukukuna açıkça aykırı bulunan bu tehlikeli darbemin giderilmesi ve Osmanlı egemenlik hakkının korunması hususunda hükümetimizin ithaz buyuracağı isabetli ve kesin tedbirlerin fiili eserlerine kemal-i tehalükle intizar edilmekte olduğunu arz ediyoruz". İstanbul'a gönderilen bu telgrafın altında Ezine Belediye Başkanı Ahmet, Ahali Vekili Müftü Süleyman, eşrafın Halil, Rıza, Ahmet, Hacı Şevki, Mehmet, Mustafa, Hüseyin, Hamamcı Ahmet İbrahim, Ezcacı Emin, esnafın; Ahmet, Hacı Ahmet Saraç Mustafa, Halil, ziraatçılardan Mustafa, Hüseyin, tüccardan Nuri ve Ömer olmak üzere Ezine'nin bütün önde gelen vatanperverlerinin imzaları yer almaktaydı<sup>2</sup>.

### Batı Anadolu'da Yunan İleri Harekâtının Başlaması ve Ezine'nin İşgali

22 Haziran 1920'de Yunan birlikleri Milne Hatı'nı aşarak Anadolu'nun iç kısımlarına doğru büyük bir taarruza başladı. İşgal hareketleri doğrultusunda Yunanlılar kuzeye yöneldi. Bu ilerleme sonucunda karışlarında ciddi bir mukavemet gücü görmedikleri için rahatlıkla ilerleyebildiler. Bu çerçevede 31 Ağustos 1920 tarihinde 180 kişiden oluşan bir askerî birlik ile Bayramiçi işgal ettiler. Bu işgalden sonra bir subayın emrine 30 askerden oluşan bir birlik bırakılmış ve geri kalan kuvvetlerle Ezine'ye yönelmişlerdir. Eylül ayı başlarında Ezine'yi işgal eden Yunan birlikleri, telgrafhane ve askerlik şubesinin kapılarını kırmış ve buradaki bulunan resmi belgeleri yirmi gün kadar bir süre tahrip ve imha etmişlerdir. Buna rağmen Bayramiç Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Aziz

<sup>2</sup> Recep Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. I, İstanbul, 1999, s. 169-170.

Ayrıca bkz. M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresi'ne*, Birinci Kitap, I, Ankara, 1959, s. 88.

Cemalettin Bey, Ezine'deki şubenin bir odasını zapt etmiş ve orada göre yapmaya başlamıştır<sup>3</sup>.

Yunan birlikleri, Ezine'yi işgal ettikten sonra çevresindeki önemli yerleri de ele geçirmeye başladılar. Bu maksatla kısa bir süre sonra Geyikli ve iskelesini de işgal etmişlerdir. Geyikli'de "Ermeninin Mağaza" denilen bir binayı kendilerine karargâh yapmışlardır. Burada 25-30 kişiden oluşan bir kuvvetle karakol kurarak, halkı sürekli kontrol etmişler ve baskı altında tutmaya çalışmışlardır. Yunanlılar, bu şekilde bölgede varlıklarını tamamen hissettirmişler ve halkın bir yerden başka bir yere gitmesini kontrol etmek istemişlerdir. Bu nedenle her şahsın elinde Yunan komutanlığı tarafından verilen imzalı bir vesika vardı. Bölge halkı bu vesikayı her ay sonunda Yunan makamlarına götürüp vize ettirmek zorundaydı.

Bu şekilde Ezine ve çevresine yerleşen Yunan kuvvetleri, yerli Rumların da yardımı ile bölge halkını soymaya, millî hareketi destekleyen insanlara zarar vermeye ve kendilerine yardımcı olmayanlara karşı zulme başladılar. Bu arada Batı Anadolu'yu işgale başlayan Yunanlılar, buradaki Rum gençlerini silah altına almaya başlamış ve onlardan ordu içinde faydalanmak istemiştir<sup>4</sup>.

#### **Ezine ve Çevresinde Yunan Kuvvetlerinin Yaptığı Baskı, Zulüm ve Katliamlar**

Yunan İşgal Komutanlığı, Ezine'yi merkez olarak kullanmaya başladıktan sonra Çınar köyünde bulunan önemli miktardaki silah ve cephaneyi Bozcaada'ya nakletmek için Geyikli iskelesine sevketmeye başlamıştır. Bu cephane Hamdi Bey tarafından Kuva-yı Milliye için kullanılacak üzere, bir süre önce Sarıçalı, Üvecik, Yenişehir cephaneliklerinden kaçırılan ve geçici bir süre için Ezine-Bayramiç arasında bulunan bir yerde bulunduran silah ve cephane idi. Bu nedenle, cephanenin Yunanlıların eline geçmiş olması bölgedeki Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine darbe indirecektir. Yunan kuvvetleri, bu silah ve cephaneyi Geyikli'ye naklederken, Türk halkını da zorla bu işte istihdam etmiştir. Bu mühimmatın Geyikli iskelesine getirildiği Ezine Kaymakamlığı tarafından Kal'a-i Sultanîye Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Mutasarrıflık da buna engel olunması için İstanbul'dan gelecek cevabı beklediğini Dahiliye Nezareti'ne belirtmiştir.

İşgal sırasında bir yandan Yunan kuvvetleri çevre köy ve kasabalarda silah aramaya ve Kuva-yı Milliyecileri sıkı bir şekilde takibe başlarken, diğer yandan da yerli Rum halkını silahlandırmaya, Müslüman halka saldırtmaya başlamıştır.

<sup>3</sup> Hüsamettin Öztürk, *Millî Mücadele'de Çanakkale*, Ankara, 2001, ss. 230-231. Ezine'nin

<sup>4</sup> Temmuz'da işgal edildiğine dair bilgi için bkz: Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK, Ankara, 1988, s. 180.

<sup>4</sup> Zeki Arkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s. 108.

Ezine ve çevresindeki Yunan işgali sırasında, işgal kumandanlığının bölge halkına yaptığı baskı ve tecavüzler sırasında yerli Rum halkından bazıları kılavuzluk yapmışlardır. Ezine ve civarında kendisini iyice hissettiren Yunan işgali, yerli Rumlardan büyük destek görüyordu. Bu dönemde bölgede bulunan Rumların büyük çoğunluğu Yunan kuvvetleri ile beraber hareket ediyor ve onlara kılavuzluk ediyordu. Ancak bunlardan "Saatçi(oglu) Yani" ve "Kör Apostol" olarak bilinen Rumlar ön plana çıkmış ve birçok olayda da yer almıştır.

İşgalden birkaç ay sonra yerli Rumlardan Konstantin ile beş Yunan askeri 15 Ekim 1920 günü Ezine'nin Pınarbaşı köyüne gelerek, silah aramak bahanesiyle evleri basmış ve suçsuz olan halktan bir çok kişiyi dövmüşlerdir. Hatta köy halkından Osman oğlu Raşit Çavuş, Arap Ömer ve Tatar Ali'nin ellerini bağladıktan sonra kırbaç ve sopa ile döverek öldürmüşlerdir. 20 Ekim'de de bir Yunan subayı komutasındaki askeri birlik ile Ezineli Saatcioğlu Yani, aynı köye gelerek köy muhtarı Ali oğlu Sadık'ın kollarını bağlayarak dipçik ve kırbaç altında Yunan subayının karşısına çıkmışlardır. Bu arada Çerkes Hamid adındaki diğer bir köylü de aynı muameleye maruz kalmıştır.

3 Ocak 1921 tarihinde Pınarbaşı köyü yakınında bulunan Ahlatoba köyüne gelen bir Yunan subayının komutasındaki askerler, köy imamı Hoca Mehmet Efendi'yi ağır bir şekilde darbetmişlerdir. İki gün sonra gece vakti yine aynı köye gelen Yunan işgal kuvvetleri Muhtar Veli ve yardımcısı Halil Onbaşı'yi ve köy halkından bazılarının ellerini bağlayarak kırbaç ve sopalarla dövmüşlerdir<sup>5</sup>.

Bu sırada Yunan işgal kuvvetlerinin eline geçen bazı köylüler de yerli Rumlara veya işgal gücüne kılavuzluk yapanlara yalvararak, onları aracı kılarak, ellerindeki kıymetli eşyaları, paraları vererek canlarını kurtarabilmişlerdir. Mesela Çamköylü İsmail adındaki bir köylü, 20 Ekim 1920'de çeşitli işkencelere maruz kalarak askerler tarafından götürülürken Saatcioğlu Yani'ye verdiği beş lira sayesinde hayatını kurtarabilmiştir.

Bu arada 12 Aralık 1920'de Kör Apostol'un rehberliğinde yirmi beş kişilik bir Yunan askeri birliği, Pınarbaşı köyüne gitmiş, halkın elinde ne varsa hepsini almıştır. Buna karşı çıkan köy halkından Çerkes Ali Osman, Yunan askerleri tarafından dövülmüştür. Bu sırada Yunan subayına 70, Kör Apostol'a 30 lira verilerek işkence önlenmiş ise de Ali Osman Efendi aldığı darbelerden dolayı bir süre sonra ölmüştür. 15 Aralık'ta yine aynı köye gelen onbeş kişilik bir Yunan işgal birliği, bütün evlere zorla girerek buldukları halı, makine, konsol, sandalye, yatak ve diğer eşyaları almışlardır<sup>6</sup>.

<sup>5</sup> Murat Özcan, *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi*, İstanbul, 2003, s. 182.

<sup>6</sup> Kadir Misiroğlu, *Türkün Siyah Kitabı, Yunan Mezalimi*, İstanbul, 1997, s. 162-163.

Yine 1920 yılı sonlarında (14 Aralık 1920) Ezine cezaevinde tutuklu bulunan Sarıçalı köyünden Halil Mümtaz ve diğer bazılarını dövereک öldürmüşlerdir.<sup>7</sup>

İşgal sırasında bölge halkının cezaevine girmesi çok kolaydı. Çünkü, Yunan İşgal kuvvetleri, işlemediği bir suçtan dolayı iftira ile insanları hapse koydurluyordu. Hapse koydukları bu insanlara da çeşitli eziyetler ediyor ve ancak parası olanlar serbest kalabiliyordu.<sup>8</sup>

Ezine ve çevresindeki bölge halkı Yunan işgaline genelde karşı çıktığı için büyük zorluklarla karşılaşmış ve zarar görmüştür. Bu dönemde işgal güçlerinin halka yaptığı zulüm ve baskılar, hemen anında her yerde duyulmaktaydı. Bu nedenle her tarafa yayılan bu haberler, halkta büyük endişe ve korkuya yol açıyordu. Halk, evine gelmez olmuş ve ormanlarda saklanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla kendi ülkesinde, bölgesinde, evrende hür bir şekilde yaşayamaz bir hale gelmiştir. İşgali benimsemeyenler için bu durum çekilmez bir hal almıştır.

Halkın bir kısmı çareyi, Yunan işgal bölgesine nazaran biraz daha rahat olan İngiliz işgal bölgesi Çanakkale ve çevresine geçmekte bulmuştu. Bu bölgeye sürdünmek zorunda kalmışlardı.

Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 13 Aralık 1920 tarihinde Yunan İşgal Komutanlığı'nın Ezine'de silah aramak bahanesiyle Müslümanlara büyük baskı uyguladıklarını, Boğazlarda bulunan Türk halkının iç kısımlara göç ettirildiğini, ancak bunun kötü sonuçlar doğuracağını hükümette bildirmek zorunda kalmıştır. Harbiye Nezareti bu gibi konuların Meclis-i Vükela'da görüşülerek bir karara bağlanmasını istemiştir.

Yunan işgali zaman zaman büyük boyutlara ulaşmıştır. İşgal günlerinde Yunanlılar Bayramıç'le beraber Ezine'de de birer mahkeme kurmuşlar ve insanlara şiddetli bir şekilde muamele ederek, yargılamaya başlamışlardır. Bu mahkeme

<sup>7</sup> Nurettin Önen, *Dünya ve Bugünkü Çanakkale*, Ankara, 1947, s. 145.

<sup>8</sup> Öztürk, a.g.e., s. 241-242.

<sup>9</sup> Harbiye Nezareti Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi 2. Şube, 3. Kısım, 2918 numara ile (2 Rebiülahir 1339) 13 Kanun-ı evvel 1336 tarihinde Harbiye Nazırı (Bende) imzasıyla "Mahremdir" kaydıyla Sadaret'e gönderilen tezkire, BOA, HR. SYS. 2620/58'den aktaran Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi, Anadolu'da Yunan Mezâlimi, C. II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 30, Ankara, 1996, s. 130-131.

sonunda verilen kararlar da hiç vakit kaybedilmeksizin Yunan İşgal Kumandanlığı tarafından tatbik edilmiştir.<sup>10</sup>

Ancak, bu arada Yunan işgali altındaki bölge halkından da bazılarının Yunanlılarla işbirliği yaptıklarını belirtmek gerekir. Maalesef Anadolu'da Millî Mücadele dönemi boyunca çeşitli yerlerde bu tip insanlara rastlamak mümkündür. Ezine ve çevresinde de işgal döneminde Yunan kuvvetleri ile işbirliği yapan, Kör Apostol'a yardım ve yataklık eden insanlar bulunmaktaydı. Bunlar Bergaz'da (Gökçebayır) Yalaman Mehmet, Geyikli'de Asım Hoca, Kestanbolu Koca Şevket, Şerif Ahmet, Çıgınlı Koca Bekir, Akçekeçili'den Adil, Bozcaadalı Kabsamal Ahmet ve Hüseyin'dir.

Yukarıda belirtildiği gibi isimlerden bazılarının ihbar etmesi üzerine 24 Şubat 1921 tarihinde Geyikli'de Hacı Müdritlerin Şevket'in oğlu İbrahim Efendi süngü ve kurşunla öldürülmüştür. Ezine hapishanesine gitmemek için kaçmak isteyen öldürülen İbrahim Efendi'nin cesedi, gizlice köy/ülileri tarafından İngiliz bölgesi olan Geyikli-Bozköy'e kaçırılarak orada defnedilmiştir.<sup>11</sup> Ezine hapishanesine götürülmek istenen İbrahim Efendi'nin yanında Tuzlalı Hafız İbrahim Efendi de bulunmaktadı. Ancak kendisi saldırı sırasında kaçmayı başarmıştır.

Bu arada halk işgal gücüyle işbirliği yapanları da affetmemiş, onlara gereken cezayı vermiştir. Mesela, Geyikli'ye Ramazan ayında imanlık yapmaya gelen Asım Hoca (Dinsiz İmam), Yunanlılarla zaman zaman görüşmekte, hatta bazen de onların safında yer alarak Türk efelerinin takibinde bulunmaktadı. Dini bir görev ifa eden birisinin bu şekilde davranması halk arasında büyük üzüntüye yol açmakta, bir yandan da büyük tepki ile karşılanmaktaydı. Bunun üzerine halk tarafından olumsuz karşılanan bu durum Çamoba imamı tarafından Ezine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve Alay müftüsü Şevket Efendi'ye şikâyet edilmiştir. Şevket Efendi de bu durum karşısında 25 Ağustos 1921 tarihinde işbirlikçi Asım Hoca için idam fetvasını vererek bir genç onun katletmesi için görevlendirmiştir. Bir süre sonra da Alay Müftüsü tarafından Asım Hoca hakkında verilen idam fetvasının gereği yerine getirilmiştir.<sup>12</sup>

Bu dönemde Ezine hapishanesine götürülenler birçok eziyet ve işkenceye uğruyordu. Hapishaneye götürülen her şahıs önce yere yatırılarak, ayakları bağlandıktan sonra bayılınca kadar dövülür ve gücsüz, biki bir hale gelince de ayaklarından sürüklenmek suretiyle diğer mahkûm ve mazlûm Müslümanların yanına götürülürdü. Hapishanede zulüm ve işkence daha çok geceleri yapılmaktadı. Kırbaç, sopa ve demirle bayılınca kadar dövülmek suretiyle sıra

<sup>10</sup> BOA, HR. SYS. 2611/2'den aktaran Anadolu'da Yunan Mezâlimi, II, s. 142.

<sup>11</sup> Önen, a.g.e., s. 145.

<sup>12</sup> Çelikk, a.g.e., s. 170.



dayağına geçirilirdi. Burada bulunan malikûmlar ya bu tür işkencelere dayanamayıp ölüyor veya yükü miktarlarda para ile ancak serbest kalabiliyorlardı.

Ezine hapishanesinde bir hafta çeşitli işkencelere maruz kalan ve elindeki bütün parasını vererek ancak hayatını kurtarabilen Dümrek Köyü'nden Selim oğlu Mahmud adlı bir köylü Tahkikat Heyeti'ne verdiği ifadesinde şunları anlatmıştır: "15 Kasım 1920 tarihinde gece sabaha karşı onbeş Yunan askeri evimi bastılar ve her tarafı aradılar. Beni yakalayıp müfrezelerinin merkezi olan Sarıçalı köyüne sevk ve oradan emniyet altında Ezine hapishanesine götürdüler. Ezine hapishanesi dünyada görülmedik zulümlerin yapıldığı bir yerdir. Hapishaneye getirilen her şahsı önce yere yatırarak ayakları bağlandıktan sonra bayılınca kadar dövüyorlar, kitab bir hale gelince, ayaklarından sürüklenmek suretiyle diğer mazlum Müslümanların yanına atıyorlardı. Bana da öyle yaptılar. Hapishanede zulüm ve işkence en ziyade gece yapılırdı. Mahpuslar dipçik darbeleriyle birer birer işkence yerine getirilir. Kimisi ayaklarından asılmak ve kimisi de bağlanarak ayakları elleri arasından geçirilmek ve bir kısmı da boyunları sandalyelere sıkıştırılarak sandalyenin üzerine Yunan erleri oturtulup biçareleri boğultmak derecesine getirmek suretiyle ezâ, cefâ ediyorlar. Bu vaziyette kırbaç, sopa ve demirle bayılınca kadar dövülmek suretiyle sıradan geçiriliyor. İşkencenin şiddetinden bağırsaın ve imdat isteyen sesler yükseldikçe kırbaç şakırtıları bu sesleri bastırıyor, bayılanlar ayaklarından sürüklenip bir tarafa atılıyor. Böyle sıra ile hapishanede ne kadar mevkuf varsa zulüm, işkence ve dayak çemberinden geçiriyorlar. Orada mevkuf biçare Müslümanların ekmeksizlik, susuzluk ve işkenceden yüzleri ölü rengindedir. Bu biçareler karşılarında dövülmekten ölenleri göre göre hayatlarından ümit keserek her dakika ölümü beklemektedirler. Burada zulüm ve işkencenin görülmemiş şekillerini Yunan askerleri Müslümanlar üzerinde pek hâimâne bir surette icra etmekte idirler. Ben bir hafta bu işkenceler içerisinde kaldım. Nihayet akrabamın tedarik ettiği kırk lirayı vermek suretiyle kurtuldum. Anladım ki, Müslümanları buraya hapsedmekten maksat döve öldürmek ve paralarını almaktır"<sup>13</sup>.

İşgal döneminde Yunan birliklerinin Ezine ve çevresindeki bölge halkına yönelik baskı, zulüm ve işkence olaylarına bazı örnekler vermek gerekirse şu hususlar belirtilebilir:

2 Şubat 1921'de Belen köyünden Mustafa'nın evi yıkılmış, para için göbğine sıcak kül ve ateş koyulmuştur.

3 Şubat 1921'de Kısaoğlu Hasan'ın evine saldırarak eşi Hanife ve Sadullah kızı dövülerek öldürülmüştür.

<sup>13</sup> Mistroğlu, a.g.e., s. 163-164.

**Özkan KESKİN, Hicri 1246-1248(M.1830-1832) Tarihli Çanak kale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanak kale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1998.**

**Ahmet GÜNGÖR, Hicri 1266-1269(M.1849-1852) Tarihli Çanak kale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanak kale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanak kale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanak kale, 1998. 152 nolu defterde, 74 adet hüccet, 71 adet ilâm, 7 adet ferman, 147 adet kayd, 2 adet berat, 158 adet tereke, 44 adet muhasebe, 3 adet murasele(Kadı'nın naib tayini için yazdığı mektup), 2 adet temessük tespit edilmiştir.**

**Ali SÖNMEZ, Hicri 1251-1255(M.1835-1839) Tarihli Çanak kale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanak kale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanak kale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanak kale, 1998. 1121 nolu defterde, 96 adet tereke, 11 adet narah, kaza giderlerini gösteren 6 adet tevzi tespit edilmiştir. 96 sayfalık defterin 14.5 sayfasında cephane ve silah miktarları verilmiştir.**

**Mustafa İŞİK, Hicri 1255-1256(M.1839-1840) Tarihli Çanak kale Şer'iyye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Çanak kale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanak kale, 2001. 1122 nolu defterde, 13 adet hüccet, 3 adet ilâm, 25 adet ferman, 21 adet kayd, beş adet berat 176 adet tereke, 8 adet muhasebe belgesi, 3 adet arzuhal, yabancı gemilerin boğazdan geçmek tezkeresi, 3 adet ilm u haber, 1 adet arzual, yabancı gemilerin boğazdan geçmek için aldıkları izni gösteren 14 adet izn-i sefîne, 1 adet temessük, dört adet tevzi tespit edilmiştir.**

Bu yüksek lisans tezlerinden başka, tarafımdan, 165 numaralı Çanak kale Şer'iyye Sicil defteri [Hicri 1332-1336(M. 1913-1917)Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi] yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

Bu siciller, şehir ve yerel tarihlerin kaynağı olarak önemli adların (yer isimlerinin, köy adlarının vb.) ve tarihî müesseselerin ayrıntılarını tespit etmekte de birinci derecede önem taşımaktadır.

Bu defterlerde dikkat çeken yerleşim birimleri, kaza, karye(köy) ve mahalleler şunlardır:

Biga sancığına bağlı kazalar: Kal'a-i Sultaniye<sup>26</sup>, Lapseki, Ezine, Bayramiç, Ayvacık, Gelibolu'dur.

Kal'a-i Sultaniye kazasına bağlı köyler: Karacaviran, Sarcaali, Saraylık, Sarıbeyli, Sığırtı, Okçular, Ortaca, Türkemiş, Kurşunlu, Arifler, Yağcı, Kus, Kemir, Dümrek, Gökçesu, Avcılar, Aygıralan, Seçiler, Terziler, Çiftlik, Terziler, Belek, Sarca, İbnilmez, Bağcı'dır.

Kal'a-i Sultaniye'de ziretilen mahalleler: Aslanca, Carni-i Kehir, Çay, Çınarlık, Yalı, Ermeniyan, Remiyan, Yahudiyan mahalleleridir.

Oba olarak tespit edilen isimler; Harlılar, Cıvlar, Aygırlar, Çanakalanı, Karapınar, Kızılcaviran'dır.

Bu belgelerde adı geçen kaleler; Sedd'ül-Bahir, Kili'd'ül-Bahir, Dedeoğlu, Nağra ve Kumkale'dir.

Bunlardan başka çalışılan bu defterlerde; askerî yapı, tabyalarda ve kalelerde bulunan mühimmat ve malzemeler, konsolosluklar, menzihaneler, aile yapısına ilişkin önemli veriler (evlilik, boşanma, çocuk sayısı vb.), giyecek ve yiyecekler, kullanılan araç ve gereçler, takılar, zinet eşyaları, paralar, fiyatlar, meslek grupları, kıyap isimleri, kişi isimleri ve lakâplar, nüfus yapısı, Müslüman ve Gayr-i Müslimler arasındaki ilişkiler, tarım, ziraat ve hayvancılık konularında bilgiler bulunmaktadır.

#### Sonuç

Çanakale'ye ait olan 30 defterden sadece 4 defterin çalışılmış olması bu önemli kaynaklardan yeterince istifade edilmediğini göstermektedir. Ayrıca burada belirtilmiş olduğumuz Çanakale merkez (Kal'a-i Sultaniye ) defterleri dışında, Biga (13 adet defter) sancığına bağlı diğer kazalar; Lapseki, Ezine, Gelibolu, Bayramiç kazalarına ait incelenmemiş sicilleri de göz önüne aldığımızda bu konunun ihmalî açığa görülmektedir. Bu defterlerin bir proje kapsamında değerlendirilmesi gereklidir. Ancak bu şekilde 1830-1924 arasında Çanakale şehrinin idari, sosyal, ekonomik yapısı ortaya çıkabilir. Sicillerin dili, üslubu ve yazı tarzının kendine-has özellikleri vardır. Bu nedenle, diğer araştırmacıların kolayca yararlanabilmesi için, konu üzerinde uzmanlaşmış bireylerin sicilleri transkripsiyonu gerekmektedir. Doğal olarak bu konuya tarihçilerimizin hassasiyetiyle yaklaşımları gerekmektedir. Gelişen olanaklar çerçevesinde Türkiye'nin tüm üniversiteleri, yerel tarih

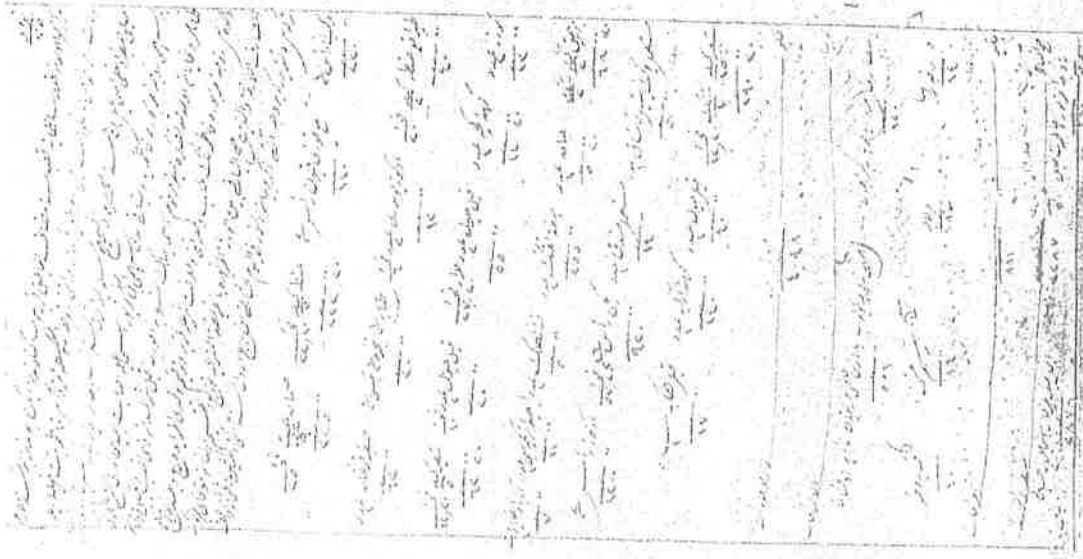
araştırmalarında kaynaklık edecek bu belgeleri, belli bir yerel arşiv merkezinde bulundurulmalıdır. Bu şekilde yararlanmak isteyen her araştırmacının kolayca malzemelere ulaşabileceği gibi her türlü olumsuzluklar için belgeler teminat altına alınacaktır.

<sup>26</sup> 1877 yılında Biga sancığına bağlı olan Çanakale, 1881'de Karasi eyaletine dahil edilmiş, 1888 yılında tekrar Biga Sancığına bağlanmıştır. Ayrıca bkz. Yurt Annsiklopedisi, "Çanakale" maddesi, C. III, s. 1827; Ç.S.S.152.B.53, s. 17. Ç.S.S. 1122\ 31,34, s. 27.

**Ek 1: 165 Nolu Şer'iye Sicil Defterinden Bir Tereke Örneği:**

**Numara 75**

Merkez liva olan Kala'-i Sultaniye kasabasına muzâf Adacık Karyesi sakinlerinden iken bundan bir sene mukaddem vefat eden Kavasoglu Hasan bin Mustafa'nın veraseti zevce-i menkûha-i metrukesi Fatima bint-i Halil ile sulbi sagir oglu Ismail bin Hasan munhasıra ve tashih-i mesele-i mirasları sekiz sehimden olub sihâm-ı mezbureden bir sehimi ibn-i sagir-i mezbûr Ismail'e isabet eylediği lade ş şerri'l-enver zâhir ve nümâyan olduktan sonra sagir-i mezkûm Ismail'in tesviye-i umûruna ktbel-i şer'iden vasi nasb ve tayin olunan validesi zevce-i mezbure Fatima'nın taleb ve ma'rifet-i ve ma'rifet-i şer' ile tahriir ve terkim ve lade'l-müzayede bi' ve bade'l-ihracû'l-mesarifû'l-lâzime vè deyn sahhû'l-bâkî beyne'l veresetû'l-mezbure bi'l-farizeti' ş-şer' iye tevezî ve taksim olunan müteveffa i mezburun terekese defteridir ki ber vech-i atî zikr-i beyan olunur. Fi'l-yevmi's- sâni min rebîû'l-evvel li-senet-i isna selâsin ve selâse mie vè elf.



**165 Nolu Şer'iye Sicil Defterinden Bir Tereke Örneği**

ADET	CİNS	DEĞER/ KŞ	ADET	CİNS	DEĞER/ KŞ
1 res	Merkebh	220	1	çan	5,20
2 res	Ma-kuzu koyun	110	1	Çiçe tüfenk	255
5 kile	Hınta (fî 22,10)	222,20 para	1	fişenklîk	5
9 çit	Saman (fî 25)	225	1	Hayvan keçesi	11
2kile	Topraklı hınta (fî 20)	40	1	Denet araba urganı	7
Zadet	Öküz yuları (fî 6)	12	1	Müsta'mel yün yeşil kuşak	5
1 tabe	İtencere 2tepsi	30	1	Müsta'mel sandık	14
1	Sagir kazan	63	16 res	Keçi (fî 57,20)	920
2	Güzer	13	2 res	öküz	1200
1	Köhne keçe	11,20 para	15 kile 1 şimik	Saır (fî12,20)	190,30
2	Kıl çul (fî 27)	55	1	Kıl çul	40
2	Kıl çuval (fî 10)	20	1	Köhne araba	140
5 kile	Saır (fî 12,20)	62,20	1	Kıl çul	17
2 kile 2 şimik	Burçak	68,20			

yekûnu'1-mevcûdâd

4098 kuruş 20 para

Minhâ'1-İhrâcât

1. Mesarif-i ..... veya bargir ücreti 120 kuruş
2. Olub bâ-ızn-i kadî sandığından tediyeye olunan 501 kuruş
3. Varaka-i baha 14 kuruş
4. Delâliye 18 kuruş
5. Resn-i kısmet 84 kuruş 20 para
6. Kaydiye-i defter 10 kuruş

Yekûnu'1-İhrâcât

811 kuruş

Sahhü'1-hakî

3287 kuruş

Zevce-i mezbûre Fatıma bint-i Halîl

410 kuruş 35 para

İbn-i sagir-i mezbûr İsmâil bîn Hüseyin

2876 kuruş 5 para

eyledim dedik de ol dahî vekâlet-i mezkûreyi kemâ-yen bagi ifaya ber minval-i muharrer kabul ve hizmet-i lazimesini tahahhüt ve itizam etmeyin ma-vâkı bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-ısrın min şehri rebiül evvel lisenet-i isnâ ve selâsn ve selâse mie ve elf.

Başkâtıp

Kadı



**Ek 2: 165 Nolu Şerîye Sicil Defterinden Bir Vekâlet Hücceti Örneği:**

Numara 95

Merkez liva olan Kala'î Sultâniye kasabasının Rum mahallesinden ve tüccarandan ve teba'-ı Osmaniye' den Helvacı Yorgi Efendi Veleli Hacı Konstanti liva-i mezkûr mahkemesinde meclis-i şer'-i hatir-i lazime't-tevkîrde liva-i mezkûr dava vekillerinden

Haçin Efendi muhızırında takrir-i kelâm edüb Karacaviran Karyesinden Kırcaloğlu Ali ve Rasim tarafından aleyhime ikâme olmuş dava ile gerek merkûman ve gerek sairlerle leh ve aleyhimde vukû' bulmuş ve bulacak bi'l-cümle dava ile mehâkim-i şer'-iye ve nizâmîyede bidâyeten ve itirazen ve istinâfen ve temyizen ve vicâhen ve gıyâben muhâkeme ve muhâsama ve ikâme-i şuhûd ve istimâ'ına ve imzası tahtında her nevî istida ve levâyh tanzüm ve devair-i aidesine takdime ve lehimde sâdir olacak bi'l-cümle ilâmat-ı ahkâmının icrasını taleb ve takibine hacz ve vazî' ve fekkine ve protesto keşidesine sulh ve ibrâya ve husûs-i mezkûrun mütevâkîf olduğu umurun külliyesini ifâya mumailayh Haçin Efendi'yi vekâlet-i mutlaka-i sahihay-ı şer'îye ile vekil ve naib-i münasib nasb ve tayin

## KAYNAKÇA

- 165 Nolu Şer'iyye Sicil Defteri, Hicri 1332- 1336 ( Miladi 1913- 1917)
- AKGÜNDÜZ, A.**, 1988. Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler,C.I,İstanbul
- GÜNGÖR, A.**, 1998. Hicri 1266-1269(M.1849-1852) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMU,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale
- ERSOY, O.**, 1964, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru",Ankara, DTCF,C.21,Sayı:3-4.
- ERTEN, H.**, 2001. Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, Ankara
- IŞIK,M.**, 2001. Hicri 1255-1256(M.1839-1840) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ÇOMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale
- İPŞİRLİ, M.**, 1991. "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri",İÜEF,Tarih Araştırma Merkezi,Tarih ve Sosyoloji Semineri,İstanbul
- ALTUNDAĞ, Ş.**, 1967. "Osmanlılar'da Kadıların Selâhiyet ve Yetkileri Hakkında" TTK, Ankara
- KARAMAN, O.**, 6-8 Kasım 1998 " Şer'iyye Sicillerinin Önemi ve Hicri 1253-1256 Tarihli Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri" , Trabzon Tarihî Sempozyumu
- KESKİN, Ö.**, Hicri 1246-1248(M.1830-1832) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1998.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad**, Temmuz 1943, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" Bellefen, C.VII, s.27
- MARDİN, E.**, 1955. "Kadı Maddesi" İ.A.,C.VI,İstanbul
- PAKALIN, M. Zeki**, 1993. Osmanlı Tarihî Deyimler ve Terimler Sözlüğü, C.II, MEB. Yay., İstanbul

- ORTAYLI, İ.**, 1994 Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Ankara
- ÖZDEMİR, R.**, 1986. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara
- ÖZDEMİR, R.**, 1987. " Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:1987, C.I,Sayı 1,Elazığ
- ÖZTÜRK, S.**, 1995. Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri, İstanbul
- SERTOĞLU, M.**, 1986. Osmanlı Tarih Lügatı, İstanbul
- SÖNMEZ, A.**, 1998. Hicri 1251-1255(M.1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer'iyye Sicilleri Işığında Çanakkale'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale
- UZUNÇARŞILI, İ. H.**, 1995. Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, TTK. Yay., Ankara, 1988. YILMAZÇELİK, İ., XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara

## THE IMPORTANCE OF ŞER'İYE REGISTERS AND THE ÇANAKKALE ŞER'İYE REGISTERS

The contents of *şer'îye* registers are one of the main sources of Ottoman History and Sociology. These registers are the official transcripts of the Ottoman State law court correspondence of *kadı* (Moslem judges) with Istanbul, of people's complaints and demands, and of social and economical life.

Problems relating to the law were resolved by *şer'îye* law courts. In these courts, the *kadı* who fulfilled the law had extensive authority. The duty of the *kadı* was to resolve problems related to family law, like marriage, divorce, inheritance, etc., determining prices in the market, controlling the function of trusts, and the designation or dismissal of guardians and proxies.

The *kadı* also had full authority to correspond directly with Istanbul. Because of this fact, *şer'îye* registers, as a data bank, have a first rate importance in local history studies.

The oldest of the Çanakkale *şer'îye* Registers is numbered 150, register H, dated 1239-1242 (AD 1823-1826). It includes 123 leaves (*varak*) of book totalling 240 pages. Most of the documents concern the ships which passed through the Dardanelles. Previous *şer'îye* registers, probably due to natural disasters, have not survived.

There have been 4 master theses about the Çanakkale *şer'îye* registers:

1. Özkan Keskin, Çanakkale Socio-Economic Structure with the aid of the *Şer'îye* Registers of Çanakkale between 1830-1832 (H.1246-1249), unpublished master thesis, Gazi University, Social Sciences Institute, Modern History Department, Ankara, 1998.

2. Ali Sönmez, Evaluation and Transcription of Çanakkale's Socio-Economic Structure with the help of Çanakkale *Şer'îye* Registers between 1835-1839 ( H.1251-1255), unpublished master thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Modern History Department, Çanakkale, 1998.

3. Mustafa Işık, Çanakkale's Socio-Economic Structure with the help of the *Şer'îye* Registers of Çanakkale between 1839-1840 (H.1255-1256), unpublished master thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Modern History Department, Çanakkale, 2001.

4. Ahmet Güngör, Çanakkale Socio-Economic Structure with the aid of the *Şer'îye* Registers of Çanakkale between 1849-1852 (H.1266-1269), unpublished master thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Modern History Department, Çanakkale, 1998.

These registers, which we can accept as the memory of the city, help us to get information about family structure, district names, occupation types, food, clothing, prices, and relations between Moslem and non-Moslem people.

The four master theses which study 30 Çanakkale *şer'îye* registers show us that the subject has not yet been examined extensively enough. These registers, which are data banks of the region from the economic, social, and historical aspects, should be evaluated as a project.

## MİLLİ MÜCADELE'DE EZİNE VE ÇEVRESİ

Muhammet ERAT\*

### Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sonra Başlayan İşgallere Türk Halkının Tepkisi

30 Ekim 1918'de İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Limni adasının Mondros Limanı'nda imzalanan Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde İtilaf kuvvetleri, Çanakkale Boğazi'nin her iki yakasını işgal etmeye başladılar<sup>1</sup>. Çanakkale Boğazi'nin Ege Denizi çıkışında bulunan Limni adası, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf güçleri tarafından savaş gemilerinin komuta merkezi olarak kullanıldığı gibi, üç yıl sonra Osmanlı Devleti'ni resmî olarak almaya da, fiili olarak sona erdiren Ateşkesin imza edildiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Limni adası ayrıca, Çanakkale Boğazi'nin ve devletin başkenti İstanbul'u işgal etmeye gelen gemilerin de hareket noktası olmuştur. İstanbul ve Çanakkale Boğazi'nin 1918 yılı sonlarında işgal eden İngiliz ve Fransız birlikleri, ancak Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1923 yılı Sonbaharında tilkeyi terk etmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Anadolu'nun bir çok yeri İtilaf devletleri kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başlandı. İngilizler Güneydoğu Anadolu'nun bazı şehirlerini, Kars ve çevresi işgal etmiş, Samsun'a, Konya'ya asker çıkarmışlardır. Fransızlar da başta güneydeki İskenderun, Antakya ve Adana olmak üzere birçok şehir ve kasabayı işgal etmişlerdir. 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin desteği ve izni ile Yunanlılar İzmir'i işgal etti. Bu işgal kısa zamanda İzmir'in çevresine de yayıldı. Anadolu'da başlayan bu işgallere karşı İstanbul hükümeti fiili olarak bir tepkinin verilmesini istemiyor, sadece protesto edilmesini istiyordu. Ancak bu işgallere Türk milletinin tutumunu farklı olmuştur. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'nun bir çok yerinde işgale karşı halkın tepkisi sert olmuştur. İşgal altında yaşamak istemeyen Türk halkı, örgütlenmeye başlamış, milli birliklerini oluşturmuştur. Egger bunları gerçekleştirilememiş ise de kendi imkânlarıyla canını, namusunu, ailesini, bölgesini ve tilkesini korumaya gayret göstermiştir.

\* *Yrd. Doç. Dr.*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri ve tathikatı hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Türkeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, ss. 23-73;

<sup>2</sup> *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tathikatı*, I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, ss. 29-273.

İşte Milli Mücadele döneminde millî benliğine sahip çıkan, Yunan işgaline karşı tavır sergileyen ve kimi zaman bunun bedelini canıyla ortaya koyan şehitlerden birisi de Ezine olmuştur. Bu çalışmada, Ezine ve çevresinde Yunan işgali nasıl gerçekleşti? Yunan işgali sırasında Türk halkının durumu nasıldı? Yunan birliklerinin bölge halkına yaptıkları zulüm ve katliamlar nelerdir? Bölge ne zaman işgalden kurtuldu? Ezine'de Milli Mücadele nasıl bir seyir izledi? gibi sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır.

### İzmir'in İşgaline Tepkiler

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali tilkenin her tarafında büyük tepki ile karşılandı. Bu tepki kendisini protesto telgrafları, mitingler şeklinde her yerde gösterdi ve bu dalga batıdan doğuya kadar tilkenin dört bir bucagında hissedildi. İşte tilkenin bir çok yerinde olduğu gibi Ezineliler de bu işgalleri protesto ettiklerini ve hükümetten bir an önce buna bir çare bulunmasını şu ifadelerle belirtmişlerdi: "Mukadderatımızın kefilisi olan Wilson prensipleri ve devletler hukukuna aykırı bulunan bu tehlikeli darbemin giderilmesi ve Osmanlı egemenlik hakkının korunması hususunda hükümetimizin ittihaz buyuracağı isabeti ve kesin tedbirlerin fiili eserlerine kemal-i tehalükle intizar edilmekte olduğunu arz ediyoruz". İstanbul'a gönderilen bu telgrafın altında Ezine Belediye Başkanı Ahmet, Ahali Vekilî Müfettiş Şileyman, eşrafın Halili Rıza, Ahmet, Hacı Şevki, Mehmet, Mustafa, Hüseyin, Hamamcı Ahmet İbrahim, Eczacı Emin, esnafın, Ahmet, Hacı Ahmet Saraç Mustafa, Halil, ziraatçılardan Mustafa, Hüseyin, tüccardan Nuri ve Ömer olmak üzere Ezine'nin bütün önde gelen vatanperverlerinin imzaları yer almaktaydı<sup>2</sup>.

### Batı Anadolu'da Yunan İleri Harekâtının Başlaması ve Ezine'nin İşgali

22 Haziran 1920'de Yunan birlikleri Milne Hatı'nı aşarak Anadolu'nun iç kısımlarına doğru büyük bir taarruza başladı. İşgal hareketleri doğrultusunda Yunanlılar kuzeye yöneldi. Bu ilerleme sonucunda karşılarında ciddi bir nükavemet gücü görmedikleri için rahatlıkla ilerleyebildiler. Bu çerçevede 31 Ağustos 1920 tarihinde 180 kişiden oluşan bir askerî birlik ile Bayramiç'i işgal ettiler. Bu işgalden sonra bir subayın emrine 30 askerden oluşan bir birlik bırakılmış ve geri kalan kuvvetlerle Ezine'ye yönelmişlerdir. Eylül ayı başlarında Ezine'yi işgal eden Yunan birlikleri, telgrafhane ve askerlik şubesinin kapularını kırmış ve burada bulunan resmi belgeleri yirmi gün kadar bir süre tahrip ve imha etmişlerdir. Buna rağmen Bayramiç Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Aziz

<sup>2</sup> Recep Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. I, İstanbul, 1999, s. 169-170.

Ayrıca bkz: M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlatırken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresi'ne*, Birinci Kitap, I, Ankara, 1959, s. 88.



Cemalettin Bey, Ezine'deki şubenin bir odasını zapt etmiş ve orada göre yapmaya başlamıştır<sup>3</sup>.

Yunan birlikleri, Ezine'yi işgal ettikten sonra çevresindeki önemli yerleri de ele geçirmeye başladılar. Bu maksatla kısa bir süre sonra Geyikli ve iskelesini de işgal etmişlerdir. Geyikli'de "Ermeninin Mağaza" denilen bir binayı kendilerine karargâh yapmışlardır. Burada 25-30 kişiden oluşan bir kuvvetle karakol kurarak, halkı sürekli kontrol etmişler ve baskı altında tutmaya çalışmışlardır. Yunanlılar, bu şekilde bölgede varlıklarını tamamen hissettirmişler ve halkın bir yerden başka bir yere gitmesini kontrol etmek istemişlerdir. Bu nedenle her şahsın elinde Yunan komutanlığı tarafından verilen imzalı bir vesika vardı. Bölge halkı bu vesikayı her ay sonunda Yunan makamlarına götürüp vize ettirmek zorundaydı.

Bu şekilde Ezine ve çevresine yerleşen Yunan kuvvetleri, yerli Rumların da yardımını ile bölge halkını soymaya, millî hareketi destekleyen insanlara zarar vermeye ve kendilerine yardımcı olmayanlara karşı zulme başladılar. Bu arada Batı Anadolu'yu işgale başlayan Yunanlılar, buradaki Rum gençlerini silah altına almaya başlamış ve onlardan ordu içinde faydalanmak istemişler<sup>4</sup>.

### **Ezine ve Çevresinde Yunan Kuvvetlerinin Yaptığı Baskı, Zulüm ve Katliamlar**

Yunan işgal Komutanlığı, Ezine'yi merkez olarak kullanmaya başladıktan sonra Çınar köyünde bulunan önemli miktardaki silah ve cephaneyi Bozcaada'ya nakletmek için Geyikli iskelesine sevketmeye başlamıştır. Bu cephane Hamdi Bey tarafından Kuva-yı Milliye için kullanılmak üzere, bir süre önce Sançalı, Üvecik, Yenişehir cephaneliklerinden kaçırılan ve geçici bir süre için Ezine-Bayramiç arasında bulunan bir yerde bulundurulmuş silah ve cephane idi. Bu nedenle, cephanenin Yunanlıların eline geçmesi bölgedeki Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine darbe indirecektir. Yunan kuvvetleri, bu silah ve cephaneyi Geyikli'ye naklederken, Türk halkını da zorla bu işte istihdam etmiştir. Bu mühimmatın Geyikli iskelesine getirildiği Ezine Kaymakamlığı tarafından Kal'a-i Sultanîye Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Mutasarrıflık da buna engel olunması için İstanbul'dan gelecek cevabı beklediğini Dahiliye Nezareti'ne belirtmiştir.

İşgal sırasında bir yandan Yunan kuvvetleri çevre köy ve kasabalarda silah aramaya ve Kuva-yı Milliyecileri sıkı bir şekilde takibe başlarken, diğer yandan da yerli Rum halkını silahlandırmaya, Müslüman halka saldırtmaya başlamıştır.

<sup>3</sup> Hüsamettin Öztürk, *Millî Mücadele'de Çanakkale*, Ankara, 2001, ss. 230-231. Ezine'nin

<sup>4</sup> Temmuz'da işgal edilmesine dair bilgi için bkz; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK, Ankara, 1988, s. 180.

<sup>4</sup> Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s. 108.

Ezine ve çevresindeki Yunan işgali sırasında, işgal kumandanlığının bölge halkına yaptığı baskı ve tecavüzler sırasında yerli Rum halkından bazıları kılavuzluk yapmışlardır. Ezine ve civarında kendisini iyice hissettiren Yunan işgali, yerli Rumlardan büyük destek görüyordu. Bu dönemde bölgede bulunan Rumların büyük çoğunluğu Yunan kuvvetleri ile beraber hareket ediyor ve onlara kılavuzluk ediyordu. Ancak bunlardan "Saaççı(oglu) Yani" ve "Kör Apostol" olarak bilinen Rumlar ön plana çıkmış ve birçok olayda da yer almıştır.

İşgalden birkaç ay sonra yerli Rumlardan Konstantin ile beş Yunan askeri 15 Ekim 1920 günü Ezine'nin Pınarbaşı köyüne gelerek, silah aramak bahanesiyle evleri basmış ve suçsuz olan halktan bir çok kişiyi dövmüşlerdir. Hatta köy halkından Osman oğlu Raşit Çavuş, Arap Ömer ve Tatar Ali'nin ellerini bağladıktan sonra kırbaç ve sopa ile döverek öldürmüşlerdir. 20 Ekim'de de bir Yunan subayı komutasındaki askeri birlik ile Ezineli Saaticioğlu Yani, aynı köye gelerek köy muhtarı Ali oğlu Sadık'ın kollarını bağlayarak dipçik ve kırbaç altında Yunan subayının karşısına çıkmışlardır. Bu arada Çerkes Hamid adındaki diğer bir köylü de aynı muameleye maruz kalmıştır.

3 Ocak 1921 tarihinde Pınarbaşı köyü yakınında bulunan Ahlatoba köyüne gelen bir Yunan subayının komutasındaki askerler, köy imamı Hoca Mehmet Efendi'yi ağır bir şekilde darbetmişlerdir. İki gün sonra gece vakti yine aynı köye gelen Yunan işgal kuvvetleri Muhtar Veli ve yardımcısı Halil Onbaşı'yi ve köy halkından bazılarınun ellerini bağlayarak kırbaç ve sopalarla dövmüşlerdir<sup>5</sup>.

Bu sırada Yunan işgal kuvvetlerinin eline geçen bazı köylüler de yerli Rumlara veya işgal gücüne kılavuzluk yapanlara yalvararak, onları aracı kılarak, ellerindeki kıymetli eşyaları, paraları vererek canlarını kurtarabilmişlerdir. Mesela Çanköylü İsmail adındaki bir köylü, 20 Ekim 1920'de çeşitli işkencelere maruz kalarak askerler tarafından götürülürken Saaticioğlu Yani'ye verdiği beş lira sayesinde hayatını kurtarabilmiştir.

Bu arada 12 Aralık 1920'de Kör Apostol'un rehberliğinde yirmi beş kişilik bir Yunan askeri birliği, Pınarbaşı köyüne gitmiş, halkın elinde ne varsa hepsini almıştır. Buna karşı çıkan köy halkından Çerkes Ali Osman, Yunan askerleri tarafından dövülmüştür. Bu sırada Yunan subayına 70, Kör Apostol'a 30 lira verilerek işkence önlenmiş ise de Ali Osman Efendi aldığı darbelerden dolayı bir süre sonra ölmüştür. 15 Aralık'ta yine aynı köye gelen onbeş kişilik bir Yunan işgal birliği, bütün evlere zorla girerek buldukları halı, makine, konsol, sandalye, yatak ve diğer eşyaları alıp gitmişlerdir<sup>6</sup>.

<sup>5</sup> Murat Özcan, *Tarihî İşganda Yunan Mezalimi*, İstanbul, 2003, s. 182.

<sup>6</sup> Kadir Misiroğlu, *Türkün Siyah Kitabı, Yunan Mezalimi*, İstanbul, 1997, s. 162-163.

Yine 1920 yılı sonlarında (14 Aralık 1920) Ezime cezaevinde tutuklu bulunan Sarıçalı köyünden Halil Mümtaz ve diğer bazılarını döverek öldürmüşlerdir.<sup>7</sup>

İşgal sırasında bölge halkının cezaevine girmesi çok kolaydı. Çünkü, Yunan İşgal kuvvetleri, işlemeyi bir suçtan dolayı iftina ile insanları hapse koydurluyordu. Hapse koydukları bu insanlara da peşitli ziyetler ediyor ve ancak parası olanları serbest kalabiliyordu.<sup>8</sup>

Ezime ve çevresindeki bölge halkı Yunan işgaline genelde karşı çıktığı için büyük zorluklarla karşılaşmış ve zarar görmüştür. Bu dönemde işgal güçlerinin halka yaptığı zulüm ve baskılar, hemen anında her yerde duyulmaktaydı. Bu nedenle her tarafa yayılan bu haberler, halkta büyük endişe ve korkuya yol açıyordu. Halk, evine gelememiş ve ormanlarda saklanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla kendi ülkesinde, bölgesinde, evinde hür bir şekilde yaşayamaz bir hale gelmiştir. İşgali benimsemeyenler için bu durum çekilmez bir hal almıştır.

Halkın bir kısmı çareyi, Yunan işgal bölgesine nazaran biraz daha rahat olan İngiliz işgal bölgesi Çanakkale ve çevresine geçmekte bulmuştu. Bu bölgeye gidenler de yaşadıkları yerden ayrı oldukları için orada sıkıntı içinde hayatlarını sürdürmek zorunda kalıyorlardı.

Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 13 Aralık 1920 tarihinde Yunan İşgal Komutanlığı'nın Ezime'de silah aramak bahanesiyle Müslümanlara büyük baskı uygulamalarını, Boğazlarda bulunan Türk halkının iç kısımlara göç ettirildiğini, ancak bunun kötü sonuçlar doğuracağını hükümete bildirmek zorunda kalmıştır. Harbiye Nezareti bu gibi konuların Meclis-i Vükela'da görüşülerek bir karara bağlanmasını istemiştir.

Yunan işgali zaman zaman büyük boyutlara ulaşmıştır. İşgal günlerinde Yunanlılar Bayramı'yla beraber Ezime'de de birer mahkeme kurmuşlar ve insanlara şiddetli bir şekilde muamele ederek, yargılamaya başlamışlardır. Bu muhakeme

<sup>7</sup> Nuretin Önen, *Dükkân ve Bugünkü Çanakkale*, Ankara, 1947, s. 145.

<sup>8</sup> Öztürk, a.g.e., s. 241-242.

<sup>9</sup> Harbiye Nezareti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi 2. Şube, 3. Kısım, 2918 numara ile (2 Rebtülahir 1339) 13 Kanun-ı evvel 1336 tarihinde Harbiye Nazırı (Bende) imzasıyla "Mahremdir" kaydıyla Sadaret'e gönderilen tezkire, BOA, HR. SYS. 2620/58'den aktaran Arşiv Belgeleri Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi, Anadolu'da Yunan Mezâlimi, C. II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 30, Ankara, 1996, s. 130-131.

sonunda verilen kararlar da hiç vakit kaybedilmeksizin Yunan İşgal Kumandanlığı tarafından tatbik edilmiştir.<sup>10</sup>

Ancak, bu arada Yunan işgali alındaki bölge halkından da bazılarının Yunanlılarla işbirliği yaptıklarını belirtmek gerekir. Maalessef Anadolu'da Millî Mücadele dönemi boyunca peşitli yerlerde bu tip insanlara rastlamak mümkündür. Ezime ve çevresinde de işgal döneminde Yunan kuvvetleri ile işbirliği yapan, Kör Apostol'a yardım ve yataklık eden insanlar bulunmaktaydı. Bunlar Bergazi'de (Gökçebayır) Yalaman Mehmet, Geyikli'de Asım Hoca, Kestanbolu Koca Şevket, Şerif Ahmet, Çıgınlı Koca Bekir, Akçekeçili'den Adil, Bozcaadalı Kabşamal Ahmet ve Hüseyin'dir.

Yukarıda belirtildiği gibi isimlerden bazılarının ihbar etmesi üzerine 24 Şubat 1921 tarihinde Geyikli'de Hacı Müdirlerin Şevket'in oğlu İbrahim Efendi süngü ve kurşunla öldürülmüştür. Ezime hapishanesine gitmemek için kaçmak isteyen öldürülen İbrahim Efendi'nin cesedi, gizlice köylüleri tarafından İngiliz bölgesi olan Geyikli-Bozköy'e kaçırılarak orada defnedilmiştir<sup>11</sup>. Ezime hapishanesine götürülmek istenen İbrahim Efendi'nin yanında Tuzlalı Hafız İbrahim Efendi de bulunmaktadır. Ancak kendisi saldırı sırasında kaçmayı başarmıştır.

Bu arada halk işgaliyle işbirliği yapanları da affetmemiş, onlara gereken cezayı vermiştir. Mesela, Geyikli'ye Ramazan ayında imamlık yapmaya gelen Asım Hoca (Dinsiz İmam), Yunanlılarla zaman zaman görüşmekte, hatta bazen de onların safında yer alarak Türk efelerinin takibinde bulunmaktaydı. Dini bir görev ifa eden birisinin bu şekilde davranması halk arasında büyük üzüntüye yol açmakta, bir yandan da büyük tepki ile karşılanmaktaydı. Bunun üzerine halk tarafından olumsuz karşılanan bu durum Çaroba imamı tarafından Ezime Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve Alay müftüsü Şevket Efendi'ye şikayet edilmiştir. Şevket Efendi de bu durum karşısında 25 Ağustos 1921 tarihinde işbirlikçi Asım Hoca için idam fermanını vererek bir genci onun katletmesi için görevlendirmiştir. Bir süre sonra da Alay Müftüsü tarafından Asım Hoca hakkında verilen idam fermanının gereği yerine getirilmiştir.<sup>12</sup>

Bu dönemde Ezime hapishanesine götürülenler birçok ziyet ve işkenceye uğruyordu. Hapishaneye götürülen her şahıs önce yere yatırılarak, ayakları bağlandıktan sonra bayılınca kadar dövülür ve güçsüz, bıkın bir hale gelince de ayaklarından sürükleme suretiyle diğer mahkûm ve mazlûm Müslümanların yanına götürülürdü. Hapishanede zulüm ve işkence daha çok geceleri yapılmaktadır. Kırbaç, sopa ve demirle bayılınca kadar dövülmek suretiyle sıra

<sup>10</sup> BOA, HR.SYS. 2611/2'den aktaran Anadolu'da Yunan Mezâlimi, II, s. 142.

<sup>11</sup> Önen, a.g.e., s. 145.

<sup>12</sup> Çelik, a.g.e., s. 170.

dayağına geçirilirdi. Burada bulunan mahkûmlar ya bu tür işkencelere dayanamayıp ölüyor veya yüklü miktarlarda para ile ancak serbest kalabiliyorlardı.

Ezine hapishanesinde bir hafta çeşitli işkencelere maruz kalan ve elindeki bütün parasını vererek ancak hayatını kurtarabilen Dümrek Köyü'nden Selim oğlu Mahmud adlı bir köylü Tahkikat Heyeti'ne verdiği ifadesinde şunları anlatmıştır: "15 Kasım 1920 tarihinde gece sabaha karşı onbeş Yunan askeri evimi bastılar ve her tarafı aradılar. Beni yakalayıp müfrezelerinin merkezi olan Sarıçalı köyüne sevk ve oradan emniyet altında Ezine hapishanesine götürdüler. Ezine hapishanesi dünyada görülmedik zulümlerin yapıldığı yerdir. Hapishaneye getirilen her şahsı önce yere yatırarak ayakları bağlandıktan sonra bayılıncaya kadar dövüyorlar, bitab bir hale gelince, ayaklarından sürüklenmek suretiyle diğer mazlum Müslümanların yanına atıyorlardı. Bana da öyle yaptılar. Hapishanede zulüm ve işkence en ziyade gece yapılırdı. Mahpuslar dipçik darbeleriyle birer birer işkence yerine getirilir. Kimisi ayaklarından asılmak ve kimisi de bağlanarak ayakları elleri arasından geçirilmek ve bir kısmı da boyunları sandalyelere sıkıştırılarak sandalyenin üzerine Yunan erleri oturtulup biçareleri boğulmak derecesine getirmek suretiyle ezâ, cefâ ediyorlar. Bu vaziyette kırbaç, sopa ve demirle bayılıncaya kadar dövülmek suretiyle sıradan geçiriliyor. İşkencenin şiddetinden bağırsan ve imdat isteyen sesler yükseldikçe kırbaç şakırtıları bu sesleri bastırıyor, bayıllar ayaklarından sürüklenip bir tarafa atılıyor. Böyle sıra ile hapishanede ne kadar mevkuf varsa zulüm, işkence ve dayak çemberinden geçiriyorlar. Orada mevkuf biçare Müslümanların ekmeksizlik, susuzluk ve işkenceden yüzleri ölü rengindedir. Bu biçareler karşularında dövülmeğe ölenleri göre göre hayatlarından ümit keserek her dakika ölümü beklemektedirler. Burada zulüm ve işkencenin görülmemiş şekillerini Yunan askerleri Müslümanlar üzerinde pek hâimâne bir surette icra etmektedirler. Ben bir hafta bu işkenceler içerisinde kaldım. Nihayet akrabamın tedarik ettiği kırk lirayı vermek suretiyle kurtuldum. Anladım ki, Müslümanları buraya hapsedmekten maksat döve öldürmek ve paralarını almaktır"<sup>13</sup>.

İşgal döneminde Yunan birliklerinin Ezine ve çevresindeki bölge halkına yönelik baskı, zulüm ve işkence olaylarına bazı örnekler vermek gerekirse şu hususlar belirtilebilir:

2 Şubat 1921'de Belen köyünden Mustafa'nın evi yıkılmış, para için göbeğine sıcak kül ve ateş koyulmuştur.

3 Şubat 1921'de Kısaoğlu Hasan'ın evine saldırarak eşi Hanife ve Sadullah kızı dövülerek öldürülmüştür.

<sup>13</sup> Mısıroğlu, a.g.e., s. 163-164.

24 Şubat'ta da Ezine'nin Kızıl köyünde Kürtoğlu Yahya kurşunla öldürülmüştür.

31 Kasım 1921 tarihinde de hayvan ve siah vermedikleri için, Sarıçalı ihtiyar heyetinden Kısaoğlu Osman ve Muratoğlu Hüseyin Çavuş ile Korucu Hüsnü öldürülmüştür<sup>14</sup>.

1920 yılı sonlarında Ezine ve Bayramiç kazalarında görevli polis ve jandarmalarının silahları Yunan işgal komutanlığı tarafından alınmıştır<sup>15</sup>.

Bu arada bazı Rum vatandaşlarının yetkilileri yanlış yönlendirmek için asılsız ihbarlarda bulduklarını görmekteyiz. Bu bağlamda 21 Haziran 1921'de Çanakale İngiliz İşgal Komutanlığına başvuran Konstantiye' adındaki bir Rum vatandaşın Yeniköy'de, Türklerin Hristiyanlar aleyhinde silahlandırdıkları ihbar etmiş ve bunun sonucunda tahkikat yapılmıştır. Yapılan tahkikat sonunda, aksine Yunan askeri birliklerinin bölge halkından topladıkları silahlarla Rumları silahlandırdıkları ve Türklere, yerli Rumlar tarafından yapılan zulümleri örtmek amacıyla böyle bir ihbar yapıldığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu asılsız ihbar ve gerçek üzerine İngiliz işgal komutanı, ihbar yapan şahsı hemen tutuklamış ve Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıfı'na gönderdiği muhtıra ile bu şahsın koruma altında bulundurulmasını istemiştir<sup>16</sup>.

Diğer taraftan Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıfı, 27 Temmuz 1921 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, 26 Temmuz'da bir miktar işgal kuvvetinin Ayvacık kazasına geldiğini ve jandarmanın elinde bulunan silahları aldığını kaydetmiştir.

Aynı yıl içinde Çanakale'nin Demrek (Dümrek veya De(ü)merek) köyünde vahşi hayvanlar tarafından parçalandığı bildirilen dört kişinin, Yunan müfrezesi tarafından öldürüldüğü tesbit edilmiştir. Bu arada Sarmısakçı Köprüsi'nde Yunan askerleri ile Sadık Çetesi arasında çarpışma meydana gelmiştir. Çanakale'nin Halil İli Köyüne giden köy halkından bazıları ile köy korucusu Muhacir Ali Dayı, Yunan kuvvetleri tarafından tutuklanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. Daha sonra Muhacir Ali Dayı aldığı bu darbelerden dolayı hayatını kaybetmiştir<sup>17</sup>.

1921 yılı başlarında Yunan işgal komutanlığı tarafından gerçekte var olmayan bir sebepten dolayı Ezine eşrafından ve şehrin ileri gelenlerinden olan

<sup>14</sup> Önen, a.g.e., s. 144-145.

<sup>15</sup> BOA, DH.EUM.A.YŞ, 49/16.

<sup>16</sup> Mustafa Turan, Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923), Ankara, 1999, s. 19.

<sup>17</sup> BOA, DH.EUM.A.YŞ, 52/31.

Hocaoglu Hafız Tevfik, mahkeme eski üyesi Hafız Ahmet, Asım, Tikveşli Ali ve Kiseoğlu Şükrü Efendi tutuklanarak Edremit'e gönderilmiştir. Bunun üzerine adı geçen şahısların aileleri tarafından Ezine Kaymakamlığı'na yapılan başvuruda, bu şahısların hiçbir suçlarının olmadığı belirtilmiş ve iddeleri için gerekli teşebbüsün yapılması istenmiştir. Ezine Kaymakamlığı da bu isteği göz önünde bulundurarak, tutuklanarak Edremit'e götürülen şahısların geri getirilmesinin uygun olacağını Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na bildirmiştir. Aynı şekilde Ezine eşrafından Çepeyzade Rıza Efendi ve ailesi de, işgal kuvvetleri tarafından aslı olmayan bir sebepten dolayı tutuklanmış ve Edremit'e gönderilmiştir. Bunun üzerine kazadaki mahalli meclis onları süzsüz olduğunu belirtmiş ve geri getirilmesi için Kal'a-i Sultaniye (Çanakale) Sarcağı Mutasarrıflığı'na başvurmuştur. Bunun üzerine adı geçen şahısların tahliye edilmeleri için mutasarrıflık tarafından Edremit ve Balıkesir işgal komutanlıkları nezdinde girişimlerde bulunulmuştur<sup>18</sup>.

Ezine'nin Çınar köyünde bulunan silah ve cephane, Eylül 1920 ortalarında Yunan İşgal Komutanlığı tarafından Bozcaada'ya gönderilmek istenmiştir. Bu maksatla mühimmatın Geyikli iskelesine getirildiği Ezine Kaymakamlığı tarafından Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Mutasarrıflık, buna engel olunması için İstanbul'dan gelecek cevabı beklediğini Dahiliye Nezaretine belirtmiştir<sup>19</sup>.

Diğer taraftan Ezine'nin işgalinden sonra jandarma efradının silahlarına el konulmuştur. Kasım 1920'ye kadar Ezine Polis Müdürlüğü hiçbir suretle Yunan kuvvetlerinin taarruzuna maruz kalmamış iken bir ay önce Yunan İşgal Komutanlığı'nın ısrarı ve Kaymakamlığın uygun görmesi üzerine Polis dairesi işgal edilmek istenmiştir. Ancak Polis müdüriyeti, bunun kesinlikle kabul edilemeyeceğini kaymakamlığa bildirmiştir. Bunun üzerine işgal altında bulunan belediyeye çağrılan Kaymakam Esad Sezai Bey ile Jandarma Komutanı Ali Arif Bey'in huzurunda Yunan komutanı, Edremit'ten almış olduğu emirde, polislerin elinde bulunan silahların teslim edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Esad Bey, Yunanlıların bu isteğini uygun bularak polislerin elinde bulunan silahların işgal güçlerine verilmesini istemiş ve polisler silahlarını vermek zorunda kalmışlardır.

Kal'a-i Sultaniye Sarcağı Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen bir belgede belirtildiği üzere, 13 Mayıs 1921 tarihinde bir Yunan torpidosu Ezine Tavaklı Köyü İskele kahvesine ve Velitepe'ye ikişer memni atış yaparak Ayyavacık sahilinden Edremit yönüne doğru gitmiştir. Atlıan memnilerin

<sup>18</sup> BOA, DH.EUM.AYŞ, 51/35; Murat Özcan, *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi*, s.

182.

<sup>19</sup> BOA, DH.EUM.AYŞ, 48/25.

<sup>20</sup> BOA, DH.EUM.AYŞ, 49/16.

hasar ve zayıflata sebebiyet vermediği Jandarma Tabur Komutanlığı'ndan bildirilmiştir<sup>21</sup>.

Millî Mücadele döneminde Ezine ve çevresindeki eşkıya hareketini ortadan kaldırmak için bazı tedbirler alınmakla birlikte, jandarma efradından bazılarının çetelere itihakına engel olunamamıştır. Bazen de çeşitli sebeplerle ortadan kaçarak çetelere girenlerin kendiliklerinden teslim oldukları olmuştur. Mesela, 1922 yılı içerisinde Ezine Jandarma Takımı'ndan iken firar ederek Sadık Çetes'i ne katılan Yalvaçlı Hamza oğlu Mehmed ile aynı çeteye katılan Çanakale Osmanlı Komisyonu askerlerinden İspartalı Mehmed ve Hasan oğlu Abdullah Çavuş kendi istekleri ile Çanakale Jandarma Dairesi'ne teslim olmuşlardır. Bu arada Sarıçalı İngiliz Müfrezeye Kumandanlığı tarafından yakalanan Mormatlı şaki Emin oğlu Hasan Jandarma Dairesine teslim edilmiştir<sup>22</sup>.

İşgal döneminin ilerleyen yıllarında Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda şu hususlar üzerinde durulmuştur: Yunan işgal kuvvetlerinin gaye ve emeli Türk halkını soyarak öldürebilmek, harp etmek ve daima baskıları altında bulundurmak sevdasından vazgeçemedikleri, kazaları işgal tarihinden beri yapmış oldukları aldatma ve kandırmalarda sabittir. Yunan Komutanın emriyle muhtarlar vasıtasıyla talep ettikleri bin kırye arpa ve beş bin kırye saman emri verilmiştir. Beher kıryesi on altı kuruş arpa ve samandan da beher kıryesi 10 kuruş hesabıyla toplam olarak 60.000 kuruşa ulaşmaktadır. Bu durum zaten fakir olan halkın daha da fakitleşmesini sağlayacaktır. Geyikli'nin Odunluk İskelesi'nde bulunmakta olan Yunan birliğinin gözü önünde sigırtmacılıkla meşgul yermiş yaşındaki İbrahim adındaki bir şahıs bir tepede hayvanları otlatırken bir şakının attığı kuruşuyla öldürülmüştür. Bu olay hakkında tahkikat yapmak üzere kaza müfettişliği Geyikli'ye gönderilmiştir. Diğer taraftan Sarımsakçı köylerinde eşkıya tarafından kat edilmiş dört Yunan askerinin katilinde hükümet ve milletin medhal olduğuna (Yunan zabitan ve efratlarına, yerli Rum ahalinin fikirlerine göre) işgal kumandanlığınca kanaat hasıl edildiği fikrinde bulunmuş ise de bu hususta ileriyeye sürülen fikirler tamamen asılsızdır<sup>23</sup>.

Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine 28 Şubat 1921 tarihinde gönderilen bir yazıda, Yunan işgal kuvvetlerinin Çanakale'ye gittikleri sırada Sarıçalı köyünde halka zulmettikleri, Hanife adındaki bir kadının çıldırdığı ve Ayyavacık kazasına, Edremit'ten 150 kişilik bir birliğin doğrudan doğruya Ezine Yunan komutanlığı bölgesindeki hırsızlık, cinayet ve haydutluk konusunu takip etmek için geldikleri belirtilmiştir. Bu arada Hükümet tarafından hiçbir ferdim tutuklanmaması ve Çanakale'ye yollanmaması, resmi bir surette kaymakamlığa

<sup>21</sup> BOA, DH.İ.U.M., E - 61/49.

<sup>22</sup> BOA, DH.EUM.AYŞ, 17/M/1340

<sup>23</sup> BOA, DH.EUM.AYŞ, 52/13, Lef - 14.

tebliğ edilmiştir. Ayrıca Bayramiç eşrafından sekiz kişinin Ezine'de hapsedildiği ve Bayramiç'te Deli İbrahim namında birinin Yunanlılar tarafından katledildiğini, toptan eşkiyaya ithhak ettikleri iddia olunan Kestanbolu Karakoçu efradının görevleri başında bulduklarına dair Jandarına Tabur Kumandanlığı'ndan verilen raporda belirtmiştir.<sup>24</sup>

Ezine Kaymakamı Halit Bey, işgal gücü tarafından Haziran 1922'de tutulmuş ve 16 gün kadar Ezine Belediyesi Dairesi'nde hapis hayatı yaşamıştır. Tabur Komutanı Tatakos'un şehre gelmesiyle bu cezasını evinde göz hapsi olarak -hiç kimse ile görüşmeyecek şekilde- çekmeye başlamıştır.

Bu sırada Kızılköy civarında bir Ermeni vatandaşı eşkiya tarafından katledilmiştir. Bunun üzerine Yunanlı komutan, Kaymakam Halit Bey, Doktor Nihat Bey, Hakim Efendi, Avukat Hayri Efendi, Müftü Efendi, Mektep Müdürü Abidin Bey ve Avukat Ahmet Atif Bey'i çağırarak onlara hesap sormuştur. Yunanlı subay, bu konuşma sırasında Ermeninin niçin öldürüldüğünü sormuş, bu arada Yunanlıların Türkleri öldürdüğünü de itiraf etmiştir. Bu hadisenin ardından Kaymakam Bey, tekrar Belediye Dairesi'nde hapsedilmiştir.<sup>25</sup>

#### Yunanlıların Anadolu Türk Halkına Yaptıklarına Karşı Bazı Tepkiler

Milli Mücadele döneminde Ezine ve çevresindeki Yunan İşgal Komutanlığı'nın yaptığı zulüm ve baskıların durdurulması için Kaf'a-Sultaniye Sancığı Mutasarrıflığı'na, Çanakkale'deki İngiliz İşgal Komutanlığı'na ve İstanbul'a bir çok müracaatta bulunulmuştur.<sup>26</sup> Ancak, görüldüğü üzere Ezine'deki bu olayların önüne bir türlü geçilememiştir.

Bu arada Çanakkale ve çevresindeki Müslüman halkın maruz kaldığı bu işkence ve eziyetler sadece Türk makamlarının değil, bölgedeki olayları yakından takip eden bazı yabancı gazetecilerinin de dikkatini çekmiştir. Marmara bölgesinde Yunan işgal kuvvetlerinin yaptığı bu zulümleri yerinde gören **Manchester Guardian** Gazetesinin muhabiri A. Toynbee, gördüklerinden çok etkilenmiş ve bu baskılara son verilmesi için Yunan Başkomutanı Anastas Papulas'a 26 Mayıs 1921'de bir telgraf çekmiştir. Telgraf aynen şöyledir:

"İzmir Umumi Karargâhı, General Papulas

Palova, Samanlı, Akköy Müslüman ahalisi ile mültecilerden göç etmek isteyenlerin Türk Kızıtları vasıtasıyla göçlerine müsaade buyurmanızı zât-ı asîtanenizden kemâl-i ısrarla rica ederim. Ahvâli yerinde tetkik ettim. Eğer ahâli derhal oraları tahliye etmezlerse hayatları emniyet altında değildir. Son onbeş gün zarfında Akköy ahalisinin yüzde onbeşi yok olmuştur. Şuyuna meydan verilmemek için bu telgrafi re'sen Papagoriya'ya çekmiş ve asayişin temini rica etmiş idim. Mumaileyh Yüzbaşı reddetti. İstanbul, Arnautköyü Koleji' adresiyle cevap vermenizi rica ederim. Bu vesile ile teşekkürât-ı mahsusamı takdim ederim."<sup>27</sup>

Aslında Yunanlıların ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee'yi Anadolu'ya gönderirken, kendisinden başka beklentileri vardı. Onlar Toynbee'den Anadolu'da Yunan hakimiyetinin nasıl gerçekleşebileceğini, bunun şartlarının nasıl oluşturulabileceğini, Anadolu'daki Rum nüfusun Türk nüfustan çok olduğu ve Rumların Türkler tarafından katledildiğini yazmasını istiyorlardı. Fakat Toynbee, Anadolu'ya geldiğinde durumun hiç de böyle olmadığını gördü, hatta Yunan işgal kuvvetlerinin Türkleri uyguladığı işkence ve mezalimi olduğu gibi kaydederek ilgili yerlere ilettili. A. Toynbee'nin Yunan Başkomutanı General Papulas'a gönderdiği yukarıdaki telgraf sonucunda birçok Müslümanın İstanbul'a nakli mümkün olmuştur.

Toynbee, Anadolu'da meydana gelen olayları gördükten sonra Türklerin davalarında tamamen haklı olduklarını anlamış ve İngiltere'ye gittikten sonra kendi kamuoyuna anlatmak istemişse de büyük zorluklarla karşılaşmıştır.<sup>28</sup>

#### Ezine'de Yunan İşgalinin Sona Ermesi ve Türk Birliklerinin Şehre Girişi

1922 yılı Eylül ayı başında Yunan kuvvetleri Ezine'yi terk etmiştir. Kurtuluşun sonra, işgal sırasında Yunanlıların gizlemeye çalıştığı bütün zulüm ve katliamları ortaya çıkmıştır. Bu maksatla Ezine Jandarına Komutanlığı hemen araştırmaya koyulmuştur. Bu araştırma sonunda Ezine Esker Alma Şubesi'nin yüz elle metre batısındaki arazide bir çok cesedin gömülü olduğu tesbit edilmiştir. Bu yerde birbirine yakın ve çok sayıda çukurlar bulunmuş ve çukurlarda teşhisi mümkün olan bir çok cesede ulaşılmıştır. Bu cesetlerin bir çoğunun da fotoğrafı

<sup>27</sup> Mısıroğlu, a.g.e., s. 165-166.

<sup>28</sup> Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, İstanbul, 1990, s. 175. Aynı şekilde Anadolu'ya gelirken büyük bir Yunan hayranı olan Morning Post Gazetesi muhabiri Pooley, Yunanlıların yaptıklarını gördükten ve Türklerle görüştükten sonra, düşüncelerini değiştirmiş ve Türklerin saygıya değer bir millet olduğunu herkese anlatmaya çalışmıştır. Tansel, Aynı yer.

çekilerek Ezine Jandarma Takımı Komutanlığı'nın 12 Eylül 1922 tarihli raporuyla birlikte Kal'a-i Sultanıye Jandarma Tabur Komutanlığı'na gönderilmiştir.<sup>29</sup>

Yunan işgali sonunda Bayramiç'te de 300 kişi katedilmiştir. Ezine'de yapılan katliam, tecavüz ve baskılar bundan kat kat fazladır.<sup>30</sup>

Sonunda Yunan kuvvetleri 4 Eylül 1922'de bölgeden çekilmiş, 18 Eylül'de küçük bir Türk birliği, 22 Eylül'de ise büyük bir Türk birliği gelmiş ve bölge Türk ordusunun hakimiyetine girmiştir.<sup>31</sup> İzmir'e Türk ordularını girmesi ve Batı Anadolu'nun Yunan işgal kuvvetlerinden temizlenmesinden sonra Türk Başkomutanlığı, ordunun büyük kısmını İzmir'de tutmayıp Boğazlara yakın bir yerde bulundurmak ve İtilaf devletleriyle itilahlı bir çatışmaya meydan vermeden Boğazlara yanasınmak düşüncesinde idi. Bu maksatla Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 17 Eylül 1922'de yayımladığı yazılı emrinde; Edremit'ten itibaren bütün Batı Anadolu'da hiç bir düşman askerinin kalmadığını, 2. Süvari Tümeninin 2. Ordu emrine verildiğini, 2. Ordu'nun görevinde bir değişiklik olmadığını, Bandırma ve Edremit müfrezelerinin 2. Ordunun emrinde olduğunu fakat, bu müfrezelerin hareketlerinin yeniden düzenleneceğini ve Çanakkale bölgesine yansıtılmayacaklarını belirtmiştir. İsmet Paşa ayrıca bu emrinde, 2. Süvari Tümeninin Edremit'ten sonra Çanakkale'ye gönderileceğini ancak, İtilaf devletleriyle en ufak bir çatışmaya meydan verilmeyeceği ve Çanakkale, Ezine, Bayramiç telgraf hatları ile Balıkesir arasında haberleşmenin düzenlenmesi gerektiğini kaydetmiştir. 17 Eylül 1922 akşamı Balıkesir'e gelen 2. Ordu Komutanı, Bandırma'nın da Türk birlikleri tarafından geri alındığını öğrenmiş ve ertesi gün, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı emri birliklerine tebliğ etmiştir. Bu arada komutanlık tarafından yapılan incelemede ve Çanakkale Jandarma Tabur Komutanlığı'ndan alınan bilgiler sayesinde, İngilizlerin Nara burnundan Kepez limanına kadar tel örgülü siperler yaptıkları, limanda iki drenot ile yedi torpido ve bir uçak ana gemisi bulunduğu, her gün uçaklarla keşif yapmakta oldukları, İngilizlerin önceden Yunanlılarla tesbit ettikleri hatı savunmak ve Ezine ile Ayvacık ve Bayramiç dolaylarını işgal etmek istedikleri, Ezine'nin 5 kilometre kuzeyindeki Sarıçalı'da 100 mevcutlu bir süvari müfrezesi bulundurlukları tesbit edilmiştir.<sup>32</sup>

<sup>29</sup> BOA, HRSYS, 2617/4-25, 26, 27, 28, 29'dan aktaran Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, II, s. 294-295.

<sup>30</sup> BOA, HRSYS, 2617/1-34, 36,37'den aktaran Anadolu'da Yunan Mezalimi, II, s. 285-286.

<sup>31</sup> Kocatürk, a.g.e., s. 348.

<sup>32</sup> İtilaf Devletleri birliklerinin bölgeyi korumak için yaptıkları hazırlıklar hakkında geniş bilgi için bkz; David Walder, Çanakkale Olayı, Türkçesi: M. Ali Kayabal, İstanbul, 1970, s. 247-251.

Bu arada 18 Eylül 1922 tarihinde İtilaf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri nota ile, İstanbul ve Boğazlar etrafındaki işgal bölgelerinin tarafsızlıklarına uyulacağını; umduklarını belirtmişlerdir. Bu nota ile ortaya çıkan gerçek şudur ki, İtilaf Devletleri, Boğazların serbestliği bahanesiyle Türk birliklerini Boğazlara, İstanbul ve Trakya'ya sokmak istememektedirler.

Bu durum karşısında Türk Başkomutanlığı hemen hareket geçerek, Kocaali Grubunun İzmit bölgesine, 2. Süvari Tümeninin Çanakkale'ye ilerlemeleri emrini vermiştir. Bunun üzerine 2. Süvari Tümeni Çanakkale'yi İtilaf Devletlerinden geri almak üzere 19 Eylül 1922'de Edremit'ten hareket etmiştir.<sup>33</sup>

Bu arada Türk yetkilileri ile İtilaf Devletleri yetkilileri arasında Boğazlar bölgesindeki durum hakkında karşılıklı görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerin sonucunda İzmir'de daha önce kararlaştırılan görüşmeleri sağlayacağına dair Franklin Boullion'un teminatı vermesi üzerine Türk ordusunun Boğazlara yönelik hareketi, 28 Eylül 1922 tarihinde bazı şartlar ileri sürülerek General Harrington'a bildirilmiş ve Türk askeri birliklerinin hareketinin durdurulması için emir verilmiştir.<sup>34</sup>

Boğazlara yönelik hareketin durdurulmasından sonra 29 Eylül'de 1. ve 2. Ordu birliklerinin Boğazlar bölgesindeki konumu şu şekilde idi: 1. Ordu ve bir kısım tümenler İzmir dolaylarında; 2. Ordu ve bir kısım birlikler Balıkesir ile İzmit gölü arasında Çanakkale şehrinin kuzey, doğu ve güney bölgesinde oldukça dar bir hat üzerinde idi. Diğer taraftan İngiliz kuvvetleri Boğazları tutmak amacıyla Kocaali yarımadasında Şile-Derince hatı üzerinde konuşlanmıştı.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı sırada ise Türk birliklerinin Batı Cephesi'ndeki konumu şu şekilde idi: 1. Ordu bazı birlikleriyle Kocaali, 2. Ordu bazı birlikleriyle Balıkesir ve Çanakkale bölgesinde, bir kısım kuvvetler de İzmit dolaylarında bulunuyordu.<sup>35</sup>

<sup>33</sup> Kemal Niş-Resat Söker, Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Cilt: II, Kısım: 6, Kitap: III, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1969, ss. 223-226.

<sup>34</sup> Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Cilt: VII, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1975, s. 507. Ayrıca bkz; Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II, TTK, Ankara, 1991, ss. 269-279.

<sup>35</sup> Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, VII, s. 506. Ayrıca Eylül-Ekim 1922'de Çanakkale çevresindeki Türk ve İtilaf birliklerinin hazırlıkları hakkında bilgi için bkz; Walder, a.g.e., s. 247-390.

### EZINE AND ITS ENVIRONS DURING THE WAR OF INDEPENDENCE

On October 30, 1918, representatives of the Allies and the Ottomans met in Lemnos and signed an armistice. The Allies immediately began to occupy strategic points in the Ottoman State.

Like the rest of the Nation, the inhabitants of Ezine reacted strongly to the occupation of the Ottoman State by organizing demonstrations and sending telegrams to the capital to urge the government to resist.

In the meantime a large Greek army landed at Izmir with the support of Britain, France and began to move inland. Greek forces seized and occupied Ezine during the first days of September 1920. The occupying forces seized and pillaged major government buildings and rapidly took over the town and its environs. They established a military post at Geyikli and its port.

The Greek minority of Ezine and its environs supported the Greek occupation and collaborated with the occupation forces. They were furthermore armed by the occupation forces and served as an indispensable instrument in controlling Ezine.

The Greek occupation forces attempted to crush the local resistant forces, compelled the Turks who refused to collaborate to perform forced labor and confiscated their property. As a result of the Greek atrocities several inhabitants of Ezine were driven from their homes; some took to the hills while others sought refuge in Canakkale which was occupied by the British, and thus was -relatively- more secure.

Following the Greek withdrawal from Ezine on September 4 1922, a small force of Turkish military entered the town. Four days later, on 22 September more Turkish troops arrived and secured Ezine and its environs. Thus ended a dark chapter in Ezine history.

3 Ekim'de Mudanya'da Fransa, İngiltere ve İtalya'nın temsilcileri ile Türk temsilcisi İsmet Paşa arasında başlayan müzakereler sonunda 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı.<sup>36</sup> Bu mütareke ile üç büyük Batılı devlet ile savaş sona ermiş, Doğu Trakya'nın Türklere tesliminin yolu açılmış ve barış yapılması için görüşmelerin başlaması istenmiştir. Millî Mücadele'nin askeri safhası büyük ölçüde sona ermiş, diplomasi alanında da büyük bir kazanç elde edilmiş, Fransa'dan sonra (Fransa ile 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştı) İngiltere ve İtalya da Ankara hükümeti ile masaya oturmuş, anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Anadolu'da herhangi bir işgal gücü kalmamış, sadece İstanbul, Çanakkale ve Boğazlar bölgesinde İtilaf Devletlerinin askerleri kalmıştır. Boğazlar bölgesindeki bu birlikler de Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1923 Sonbaharında bölgeyi terk etmişlerdir.

<sup>36</sup> Mudanya Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bkz; Ali Türkgeçdi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 158-182.

## TÜRK RESİM SANATINDA İKİNCİ MESRUTİYET ÖNCESİ DÖNEMDE YETİŞMİŞ ÇANAKKALE VE CİVARI DOĞUMLU RESSAMLAR

Meimel ÜSTÜNİPEK\*  
Genel Kapsam

Osmanlı'nın batı bilgi ve teknolojisinden yararlanma gereksinimi duyarak bu doğrultuda adımlar atmaya başladığı onsekizinci yüzyılın ilk yarısından İkinci Mesrutiyet öncesine uzanan süreç, genellikle 'batılılaşma dönemi' olarak tanımlanmaktadır. Batılılaşma döneminde, Osmanlı kültür ve sanatının her alanında önemli değişimler yaşanmış ve batıdaki modeller örnek alınarak yeni biçim ve içerik çözümlerine ulaşılmıştır. Batı tarzı, perspektifi resim anlayışının geleneksel Osmanlı tasvir sanatının yerini almaya başlaması ve ilk Türk ressamlarının yetişmesi ise yaklaşık yarım yüzyıllık bir hazırlık evresinin neticesinde ondokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamla birlikte, makale; ondokuzuncu yüzyıl ortalarından 1908 yılına kadar olan elli- altmış yıllık dönemde yetişmiş ve batı tarzı resim uygulamaları ortaya koymuş Türk sanatçıların hedeflemektir. Ayrıca makalenin mekan kapsamı, Çanakkale ve civarı olarak tanımlanmaktadır ki, bunun açılımı, yirmibirinci yüzyıl başındaki durumuna Çanakkale il merkezi ve ilçeleri olarak yapılabılır.

### Osmanlı Sarayının Batı Tarzı Resim Sanatına Yaklaşımı

Osmanlı İmparatorluğu'nun onsekizinci yüzyıla gelindiğinde, batı karşısında askeri yenilgiler alan ve toprak kayıplarına uğramaya başlayan bir siyasi güç haline gelmesi, Osmanlı idarecilerini, batıdaki gelişmeleri daha yakından takip etmeye sevk etmiştir. Onsekizinci yüzyılda artan sayıda batılın Osmanlı topraklarına girmeye başlamasıyla ve özellikle de elçilikler aracılığıyla hız kazanan bu batıyı tanıma çabasının bir sonucu olarak Osmanlı sarayı, batı kültürüne ve yaşam tarzına aşına olmaya başlamıştır. Batılılaşma döneminde, daha da çok 19.yüzyılda Osmanlı sarayı yabancı ve gayri-Müslim sanatçılar aracılığıyla batı tarzı resmi tanınmış ve ilgi duymuştur.

Ancak, bu bir anlamda entelektüel ilginin ötesinde, Osmanlı sarayı, bu resim anlayışının, özellikle askerlik ve eğitim alanlarındaki yenilik hareketlerinin doğal bir gereği olduğunu kavramıştır. Batı tarzı resim sanatında, figür ve nesnelere iki boyutlu yüzeye hacim değerleriyle yansıtacak yansımalar kullanılmaktadır. Aynı şekilde, figür ve nesnelere kuşatan mekan, iki boyutlu yüzeyde derinlik duygusu verecek şekilde yansıtan perspektif uygulamalarına başvurulmaktadır. Bu

tarz bir resim, bir çok alanda yararlı olabilecek görsel sunum olanaklarına da sahiptir.

Bilginin aktarılması ve yaygınlaşması, yapılan ya da yapılması hedeflenen yeniliklerin sağlanı temellere oturması için bir gerekliliktir. Bu doğrultuda, eğitim Osmanlı batılılaşmasının en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Resmin eğitim programları içinde yerini alması, batı tarzı resim üreten isimlerin yetişme ortamlarının başlıca koşulu olmuştur.

### Batı Tarzı Resim Uygulayan Türk Ressamlarının Yetiştirme Ortamları

Batılılaşma döneminde öncelikle askeri kurumlar ardından 19.yüzyılın ortalarından itibaren sivil kurumlar, yüksek ve orta düzeydeki eğitim programlarında resim derslerine yer vermeye başlamışlardır.

#### Batı Tarzı Resim Eğitimi Veren Askeri Eğitim Kurumları:

Osmanlı ordusunun batı bilgi ve teknolojisinin gerekleri doğrultusunda yenilenmesi öncelikli amaç olduğuna göre, askeri eğitim sistemindeki gelişmeler daha atak bir şekilde ele alınmıştır. İlk aşamada batılı uzmanlardan yararlanmak kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda, daha I. Mahmut döneminde (1730-1754) Hendesehane'de matematik dersleri veren Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve III. Mustafa döneminde (1757-1774) topçu sınıfıyla ilgili düzenlemeler yapmış olan Baron de Tott hatırlanması gereken isimlerdir.<sup>2</sup>

Onsekizinci yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, yukarıda değinilen arayışların bir sonucu olarak, önce 1773'de *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun* adında bir askeri okul kurulmuştur. Bu okulun ders programında resim dersinin yer aldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1781-1786 arasında bir tarihte okulu ziyaret etmiş bir İtalyan rahibi olan Todorini, okulun duvarlarında haritalar ve kalemle yapılmış gemi resimleri gördüğünü belirtmektedir.<sup>3</sup>

Ardından, III. Selim döneminde, Nizam-ı Cedid askerlerinin eğitimi için 1795-1796'da eğitime başlayan *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* hizmete girmiştir. Okulun ilk programında, birinci sınıf dersleri arasında resim de yer

<sup>1</sup> Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, C. 1, Erol Kerim Aksoy Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 374.

<sup>2</sup> Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, (Tarihisiz), s. 66, 79.

<sup>3</sup> Cezar, a.g.e., s. 375; Tulin Çoruhlu, "Osmanlı Asker Ressamları", *Osmanlı*, C. 11, Editor: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 468-472.



almaktadır<sup>4</sup>. Bu durumda programına resim dersi konulduğu kesin olarak bilinen ilk okuldur. Ancak, mimarlık ve mühendislik bilgilerini destekleyici nitelikte olması amaçlanan bu resim dersinin resim alanında yeterli bilgi ve beceri verdiği de düşünülmemektedir<sup>5</sup>. Özellikle 1847 yılında yapılan düzenlemelerle resim dersinin bu okul programındaki önemi artmıştır. Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun adlı kaynakta, okulun 1852-1865 mezunları arasındaki bazı isimlerin 'ressam sınıfı' olarak gösterilmesi, ressamlığa verilen önemi ortaya koymaktadır<sup>6</sup>.

Programında resim dersine yer vermiş ikinci askeri eğitim kurumu, 1827 yılında kurulmuş olan *Mekteb-i Tibbiye*'dir. Ancak, bu anlamda özellikle 1834 yılında kurulan *Mekteb-i Harbiye* önem taşımaktadır. Bu okulda, perspektif ve resim dersleri özellikle 1847 yılında okul programında yapılan yeniliklerden sonra okutulabilmiştir. Okulda görev yapan Schranz sulu boya dersleri vermiştir ve 1837-41 yılları arasında bir tarihte görev başlamıştır. Mösyö Gués ise desen ve yağlıboya dersleri vermiştir ve 1846 yılında göreve başlamıştır. Her ikisi de uzun yıllar bu kurumda hizmet vermişlerdir<sup>7</sup>. Okulun 1857-1858 mezunlarından bazıları 'piyade ressam sınıfı' olarak ayrılmışlardır<sup>8</sup>.

İdadilerin öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Mekteb-i Harbiye bünyesinde 1877'de uygulanmaya başlanan 'Menşe-i Muallimin Sınıfı'nda iki yıllık 'Sınıf-ı Sani Sınıfı Ressamlığı' ve dört yıllık 'Sınıf-ı Evvel Sınıfı Ressamlığı'nda ciddi bir resim programıyla karşılaşılmaktadır<sup>9</sup>.

<sup>4</sup> Cezar, a.g.e., s. 377'de Cezar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci tasnifi 2380 numaradaki defterin 35. sayfasında yer alan kanunname metnine gönderme yaparak resim dersinin var olduğunu altını çiziyor. İhsan Terzi, *Mehmet Esad'ın Mir'at-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye Adlı Eserlerine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 1988, s. 19, 20'de okulun ilk eğitim programında sınıflara göre ders dağılımını veren listede böyle bir ders gösterilmemiştir.

<sup>5</sup> a.g.e., s. 377

<sup>6</sup> a.g.e., s. 384, 385

<sup>7</sup> Schranz ve Mösyö Gués hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: a.g.e., s. 390.; Mustafa Cezar, "Türkiye'de İlk Resim Sergisi", *1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler (2-5 Ekim 1990)*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 43-52; Banu Mahir, "Topkapı Sarayı Müzesi Resim Galerisindeki Eserleriyle Joseph Schranz", *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 3, İstanbul, 1988*, ss. 105-125 ve Banu Mahir, "Harbiye Mektebi'nin İlk Resim Hocası Joseph Schranz Hakkında Yeni Bilgiler", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1991, S. 10, s. 25, 26

<sup>8</sup> Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, C. 1, s. 396

<sup>9</sup> a.g.e., s.397-398; Aysel Çötelioğlu, "Geleneksel Osmanlı Resim Sanatından Batılı Anlamda Tuval Resmine Geçiş Evresinde Askeri Okullar ve Asker Ressamlar", *Osmanlı*, C. 11, Ed.: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 473-480.

Böylece, batı tarzı resmi uygulayan kişilerin yetişmesi anlamında yüksek düzeydeki askeri okulların çok önemli ve belirleyici katkıları söz konusu olmuştur<sup>10</sup>.

"Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi 1883'de eğitime başlayınca kadar, resim sanatımıza katkıda bulunan kimseler Mühendishane ve Harbiye'den, bunların ressam sınıflarından, daha sonra da Harbiye bünyesinde faaliyete geçen Menşe-i Muallimin'in ressamlık sınıfından yetişmiştir. Türk resim sanatında asker ressamlar dönemi bunlarla başlayıp bunlarla varolmuştur."<sup>11</sup>

İlk olarak Mekteb-i Harbiye'deki bir düzenlemenin sonucunda 1845 yılında eğitim idadi ve harbiye olarak iki aşamaya ayrılmıştır. Böylece, idadiler orta öğrenim aşamasına denk gelmişlerdir. İlk idadi olan *İstanbul Askeri İdadisi*'ni daha sonra diğerleri izlemiştir. Beş yıl süren idadi eğitiminin birinci sınıfı haric son dört sınıfta resim dersleri vardır.<sup>12</sup>

Batı Tarzı Resim Eğitimi Veren Sivil Eğitim Kurumları:

Askeri okullar dışında bazı sivil okullarda da resim derslerine yer verilmiş olması önemlidir. 1884 yılında sivil okullarda da resim derslerine yer verilmiş üzere kurulan bir yüksek öğretim kurumu niteliğindeki *Hendese-i Mülkiye Mektebi*'nin programında resim derslerine özel bir önem verilmiştir.<sup>13</sup>

Ancak bu anlamdaki en önemli kurum, tamamıyla akademik bir sanat eğitimine odaklanmış olan ve 1883 yılında eğitime başlayan *Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi*'dir. 19.yüzyılın son on yılı içinde ilk mezunlarını veren okul, bundan sonra çağdaş Türk resminin en önemli kaynağı olacaktır.<sup>14</sup>

Orta öğrenim düzeyinde ise; *Galatasaray Sultanisi* (1862)'nin ilk programında resim dersi de yer almaktadır. Türk resim sanatının ileride önemli

<sup>10</sup> Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mekteb-i Harbiye'de resim derslerinin çok ciddi bir şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu derslerin niteliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Terzi, a.g.e., ss. 19-55 ve 167-177 ile Cezar, a.g.e., s. 384 ve 398

<sup>11</sup> Cezar, "Türkiye'de İlk Resim Sergisi", s. 44

<sup>12</sup> Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, C. 1, s. 391

<sup>13</sup> a.g.e., s. 388

<sup>14</sup> Bu konuyla ilgili olarak bkz: M. Cezar, "Yüzyıllık Bir Sanat Eğitim Kurumu", *Sanat Çevresi*, Mart 1983, S. 53, ss.12-15 ve Adnan Çoker, *Osman Hamdi Bey ve Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983.

isimlerinin eğitim gördüğü ve bir atölyeye sahip olan bir okuldur. Benzer özellikler *Darülsıfaka* (1873) için de söylenebilir. 1868 yılında zanatkar yetiştirmek üzere kurulan *Mekteb-i Sanayi*'de ise, beş yıllık okunan ilk üç yılında resim dersi yer almıştır. 1874 yılında kurulan sivil idadeler de resim eğitiminin yaygınlaşması anlamında önem taşımışlardır<sup>15</sup>.

#### Yurt Dışı Eğitim Olanakları:

Askeri ya da sivil mülkiyet olsun Türk ressamlarının yetişmesi açısından yurtdışı eğitimi önemli bir yere sahip olmuştur. Türk resminin ilk temsilcileri arasında kabul edilen Ferik İbrahim Paşa ve Ferik Tevfik Paşa, II. Mahmut döneminde yurt dışında eğitim almış asker ressamlardır. 1860-1861'de Paris'te kurulan ve yurt dışına gönderilen öğrencilerin dil ve uyum sorununu aşmayı hedefleyen *Mekteb-i Osmani*'nin programında da resim dersleri önemli bir yere sahiptir ve dersler Fransız hocalar tarafından yürütülmektedir<sup>16</sup>.

### Türk Resim Sanatında İkinci Meşrutiyet Öncesi Dönemde Yetişmiş Çanakale ve Civarı Doğumlu Ressamlar

Yukarıda değinilen ortamlarda yetişen Türk ressamlar kuşaklara göre incelendiğinde, aşağıdaki gibi bir gruplama yapılabilmektedir.

1. Doğum tarihleri 1820 öncesine denk gelen Türk resminin ilk kuşak ressamları Ferik İbrahim Paşa, Ferik Tevfik Paşa, Hüsnü Yusuf
2. Doğum tarihleri 1840'lı yıllara gelen ikinci kuşak Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyyit. Klasik/ akademik çizgide eserler üretmişlerdir.
3. Doğum tarihleri 1860'lı yıllara gelen üçüncü kuşak Halil Paşa ve Hoca Ali Rıza. Klasik/ Akademik çizgi, belirgin bir ışık duyarlılığı ile birleştirilmiştir.
4. Doğum tarihleri 1880'li yıllara gelen 14 Kuşak sanatçıları İbrahim Çallı, Avni Lifiç, Hikmet Onat, Nazım Ziya, Mehmet Ali Laga, Sami Yetik, Namık İsmaili v.d.. İzlenimci anlayışta eserler ağırlik kazanmıştır.

Bu kuşak dağılımı çerçevesinde İkinci Meşrutiyet öncesinde yetişmiş Çanakale ve civarı doğumlu sanatçılar: Gelibolulu Tahsin, Bigalı Bahatın, Gelibolulu Süleyman, Mütlazım İhsan, Fuat Soyhan ve İhsan Çanakaleli'dir.

<sup>15</sup> Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, C. 1, s. 393, 394

<sup>16</sup> a.g.e., s. 395, 396

#### Gelibolulu Tahsin:

Hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi bulunamamıştır. Türk resmiyle ilgili olarak Mîrat-ı Mühendishane-i Berri-i Hünyan ve Mîrat-ı Mekteb-i Harbiye kaynaklarını tarayan yayınlarda<sup>17</sup> ismi yer almamıştır. Müze<sup>18</sup> ve banka koleksiyonlarında ismine rastlanmamıştır. Sadece, Sultan Abdülmecid'in Mekteb-i Harbiye ziyareti sırasında, okulu salonlarında düzenlenen sergiyi gezmesi münasebetiyle 12 Temmuz 1849'da Journal de Constantinople'da yayımlanan yazıda kendisi ve iki eserinden bahsedilmiştir<sup>20</sup>. Buradan elde edilen bilgiler ışığında Mekteb-i Harbiye'de öğrenci bulunduğu ve resim bilgisinin bu okulun o dönemde Mösyö Gués ve Schranz adlı iki yabancı hocasının yürüttüğü derslere bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 1849'da öğrenci olduğuna göre 1820'li yılların ikinci yarısında doğmuş olmalıdır ki, Türk resminin ilk kuşak sanatçılarına yakın bir dönemde yetiştiği ortaya çıkmaktadır.

Mösyö Gués ve Schranz'ın çabalarıyla düzenlendiği anlaşlan ve almış ıla seksen eserin yer aldığı belirtilen sergiye; iki öğrenci dört, bir öğrenci üç ve atalarında Gelibolulu Tahsin'in de bulunduğu dört öğrenci iki eserle katılmışlardır. Diğer öğrencilerin birer eseri vardır. Sergiyle ilgili yazıda, öncelik verilen bazı resimler tanıttıktan sonra; "Şimdi sayacağımız diğer kompozisyonlar yapım açısından bu ilk sayılanlardan biraz daha düşük düzeydedir." diye devam edilmektedir<sup>21</sup> ve ardından aralarında Gelibolulu Tahsin'in resimlerinin de bulunduğu bir grup çalışmaya değinilmektedir. Burada Gelibolulu Tahsin'in çalışmalarda yer veren ifadeler şu şekildedir:

"4. Sene öğrencisi Gelibolu'lu Tahsin Efendi'den Paris'teki Pont-Neuf'ün Henri IV'ün heykelinin bulunduğu platformdan alınmış bir görüntüsü ki Louvre'dan Tulheres'ye kadar tüm ritimlerin perspektiflerinin

<sup>17</sup> Bu yayınlara: Sami Yetik, *Ressamlarımız, Güzel Sanatlar Birliği Neşriyatından*, İstanbul, 1940; S. Pertev Boyar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devletlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri*, Jandarma Basımevi, Ankara, 1948; Nizhet İslimiyeli, *Asker Ressamlar ve Etkileri*, Asker Ressamlar Sanat Derneği

Yayımları: 1, Ankara, 1965; Terzi, a.g.e

<sup>18</sup> İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi, İzmir Resim ve Heykel Müzesi, Milli Saraylar Resim Koleksiyonu, Askeri Müze Resim Koleksiyonu

<sup>19</sup> Akbank Resim Koleksiyonu ve Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu

<sup>20</sup> Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, C. 2, s. 506'da verilen kaynak: Journal de Constantinople, 14 Temmuz 1849, S.174 şeklindedir.

<sup>21</sup> Cezar, a.g.e., s. 507

**görülmesini mümkün kılıyor. Keza, aynı öğrenciden Pont du Carrousel.”<sup>22</sup>**

Suluhoşa olduğu anlaşılan resimler konuları itibarıyla, Gelibolu Tahsin'in fotoğraflan yararlanmış olma ya da başka bir resimden çalışmış olma seçeneklerini akla getirmektedir. “Sergilenen eserlerin konularında açıkça anlaşılmasına göre, fotoğraflan çalışmalarda da bulunulmuştur.”<sup>23</sup>

Bigalı Bahattin:

Hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Türk resmiyle ilgili olarak Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mirat-ı Mekteb-i Harbiye kaynaklarını tarayan yayınlarda<sup>24</sup> ismi yer almamıştır.

Bigalı Bahattin'in ismine Milli Saraylar Resim Koleksiyonu'nda Env. No. 11/ 164 ile kayıtlı 74 x 99 cm. boyutlarındaki bir manzara resmi nedeniyle ulaşılabilmektedir (Resim 1). Resmin sol alt köşesinde Arap harfleri ile yazılmış *Kulları Bigalı Bahaddin* imzası yer almaktadır. ‘Kulları’ bu dönemde yapılmış pek çok resimde karşılaşılan ve sadece öğrenci konumundaki değil, Osman Hamdi Bey, Süleyman Seyyid gibi tanınmış ressamların da zaman zaman kullandığı bir ifadedir. Celal Esad Arseven, Harbiye’de resme ilgisiz olan öğrencilerin okuldaki resme ayrılmış salonda Şeker Ahmet Paşa ve Hoca Ali Rıza gibi tanınmış hocaların nezaretinde yağlıboya çalıştıklarını ve daha çok fotoğraf ya da baskı resimlerden kopya edilmiş figürsüz manzaralar ürettiklerini hatırlamaktadır:

“Talebenin başladığı resimleri tahsis için sehpa önüne oturan Hoca Ali Rıza bey ekseriya saatlerce bu tabloda çalışarak onu bitirirdi. Bu sebeple resimlerin çoğu aynı ressamın eseri denilecek kadar birbirine benzerdi. Yapılan bu resimlerden intihap olunanları her sene yaldızlı ve tepesi armalı çerçevelere geçirilerek padişaha takdim edilir ve altlarına kulları diye imza edilmiş olan bu eserlerin sahiplerine İhsan-ı Şahane olarak paralar gönderilirdi.”<sup>25</sup>

Eserlerini kulları ifadesiyle ekleyerek imzalayan bir diğer grup ressam ise ‘Türk Primitifleri’ veya ‘Darüşşafakalı Ressamlar’ olarak nitelendirilmektedir.

<sup>22</sup> Aynı yerde

<sup>23</sup> Cezar, “Türkiye’de İlk Resim Sergisi”, s. 48

<sup>24</sup> Bkz: 17 numaralı dipnot

<sup>25</sup> Celal Esad Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 36, 46

Hayatları hakkında fazla bir bilgi bulunmayan ancak, resimlerini İstanbul’un tanınmış fotoğrafçıları Abdullah Biraderlerin çektikleri fotoğraflardan yararlanarak yaptıkları saptanan bu isimlerin ortak bir atölye ruhu içinde, askeri çıkışı bir hoca nezaretinde<sup>26</sup> çalıştıkları düşünülmektedir. 1868- 1873 arası doğumlu oldukları belirtilen bu amatör ressamların bazılarının isimlerine Darüşşafaka Okulu’nun kayıtlarında rastlanmıştır. Daha çok Yıldız Sarayı ve bahçesi ile çeşitli figürsüz İstanbul görünümüne yoğunlaşmışlardır. Bu resimler de kulları ifadesi eklenerek imzalanmışlardır.<sup>27</sup>

Bu durumda bir tarafa Mekteb-i Harbiye’deki atölyede çalışan askeri okul öğrencilerinin, diğer tarafa anonim bir atölyede<sup>28</sup> çalışan sivil okul öğrencilerinin fotoğraflan yararlanarak ürettiği resimlerin varlığından söz edilebilir. Çöker, fotoğraflan yararlanarak resim üreten bu sanatçılar arasındaki en önemli ayırımı, askeri okul çıkışlı ressamların perspektif konusunda daha yetkin eserler ortaya koymalarında yatığının altını çizmektedir. Darüşşafakalılar ise fotoğrafik gerçeğe bağlı bir anlatımın çok fazla ötesine geçememişlerdir.

Bu resimlerin kulları ifadesi eklenerek imzalanması ise bir ihсан karşılığında saraya sunulmasına bağlanmaktadır. Ancak Tansuğ, bunu daha genel bir yaklaşımla ilişkilendirmektedir: “Gelenegimizde yaptıkları imzalarını koymakta çekingenlik gösteren bir sanatçı mahiyetkarlığı vardır. Bu gelenek yapının imzalı olması gerektiği bir aşamada ‘Kulları’ deyiimi ile birleşmiş olabilir.”<sup>29</sup>

Kulları ifadesiyle imzalanmış olan Bigalı Bahattin’in eseri Milli Saraylar Koleksiyonu’nda bulunduğuna göre, resim saraya sunulmuştur. Böyle bir girişimin bireysel nitelikte olamayacağı söylenebilir. Ancak yukarıda değinilen bir atölye disiplini içerisinde saraya sunulan eserler arasında yer almış olmalıdır. Resmin tarz olarak fotoğrafik gerçeğe birebir bağlı olmadığı, aksine Hoca Ali Rıza’nın tarzını andıran bir ışık ve doğa duyarlılığı ile ele alındığı görülmektedir. Bu durumda, Bigalı Bahattin’in Darüşşafakalı değil de askeri okul öğrencisi olma ihtimali daha yüksek görülmektedir<sup>30</sup>. Arseven’in sözünü ettiği atölyede çalışmış olması ihtimali dikkate alınmaya değerdir.

<sup>26</sup> Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, s. 86

<sup>27</sup> Darüşşafakalı Ressamlar ile ilgili olarak bkz.: A. Çöker, “Fotoğraflan Resim ve Darüşşafakalı Ressamlar”, *Yeni Boyut*, Ocak 1983, s. 4-12; Sezer Tansuğ, “Resim Sanatımızda Ortaya Çıkan Yeni Bir Gerçek 19. Yüzyıl Sonu Türk Foto Yorumcuları”, *Sanat Çevresi*, Eylül 1980, S. 23, ss. 4-7; Tansuğ, *a.g.e.*, ss. 84-91

<sup>28</sup> Tansuğ, *a.g.e.*, s. 86, 87

<sup>29</sup> *a.g.e.*, s. 86

<sup>30</sup> Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mirat-ı Mekteb-i Harbiye’deki resimle ilgili olan isimleri tarayan kaynaklarda adı geçmediğine göre, ya bu kitaplarda Bigalı Bahattin’in resimle ilgili yönü vurgulanmamıştır ya da Tıbbiye, Bahriye gibi resim

Gelbolulu<sup>31</sup> Süleyman:

Hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamıştır. Türk resmîyle ilgili olarak Mîrâ-i Mihendîshâne-i Berîni Hümayun ve Mîrâ-i Mekteb-i Harbiye kaynaklarını tarayan yayınlarda<sup>32</sup> ismi yer almamıştır.

Gelbolulu Süleyman'ın ismine Millî Saraylar Resim Koleksiyonu'nda Env. No. 11/ 165 ile kayıtlı 75 x 100 cm. boyutlarındaki bir manzara resmi nedeniyle ulaşılabılmıştır (Resim 2). Resmin sol alt köşesinde Arap hatfleri ile yazılmış *Kulları Gelbolulu Süleyman* imzası yer almaktadır.

Bigalı Bahattin örneğinde olduğu gibi, belki de Hoca Ali Rıza denetimindeki Mekteb-i Harbiye atölyesinde üretilmiş bir eserdir. Hoca Ali Rıza üslubuna yakın ve bir öncesine göre ışık ve doğa duyarlılığı daha da belirgin bir resimdir. Ayrıca her iki resmin de yaklaşık aynı boyutlarda olması ve çerçevesinin benzerliği Bigalı Bahattin ve Gelbolulu Süleyman'ın benzer bir atölye disipliniinde eser üretetek bunları saraya sunmuş askeri okul öğrencileri oldukları fikrini güçlendirmektedir.

Mülazım İhsan:

1881 - 1882 yılında Gelbolulu'da doğmuştur<sup>33</sup> (Resim 3). Babası piyade birbaşısı Raşit beydir. Babasının vefatının ardından dayısı tarafından Edirne Askeri İadisi'ne verilmiştir. İhsan, okuldaki ilk yılından itibaren mezun oluncaya kadar sınıf birincisi olmuştur. Mekteb-i Harbiye'de de son sınıfta kendini bütünüyle

dersine yer veren yüksek okul düzeyindeki diğer askeri kurumlardan birinde yetişmiş olabilir.

<sup>31</sup> Cumhuriyetin ardından 1934 yılında geçerlik kazanacak soyadı kanunu öncesinde kişi isimlerinin doğum yerleri ile birlikte anılması yaygın bir durumdur. Bu nedenle; hayatları hakkında bilgiye ulaşılamayan Gelbolulu Tahsin, Bigalı Bahattin ve Gelbolulu Süleyman'ın isimlerinin ötündeki Çanakkale ve civarına dair yer adlarının onların doğum yerlerini nitelediği sonucuna varmak mümkündür. Bununla birlikte bu yer adlarını, sonradan yerleşmiş bir bölgeyi ifade etme olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

<sup>32</sup> Bkz: 17 numaralı dipnot

<sup>33</sup> Mülazım İhsan'ın hayatı ve sanat anlayışıyla ilgili en doğrudan kaynak Sami Yetik tarafından kaleme alınmış olan *Ressamlarımız'dır*. S. Perrev Boyar, ve N. İslimiyeli'nin kitapları ile N. İslimiyeli, "Deniz Ressamımız Gelbolulu Sivari İhsan ve Onun Ünlü Bir Eseri", *Ankara Sanat*, 1 Temmuz 1966, S. 3, s. 16'da Yetik'in aktardıkları tekrar edilmektedir. Ancak Yetik, a.g.e., s. 131'de yanlış olarak doğum tarihini 1889 olarak vermektedir. Boyar, a.g.e., s.130'de 1882; İslimiyeli, *Asker Ressamlar ve Etkileri*, s. 84'de 1881 yılına vermektedirler. Bu iki tarihten biri olmalıdır. 1889 doğumla olayıydı yaşında ölmüş olması gerekirdi ki, Mekteb-i Harbiye'den mezun olup teğmen olarak görev almış bir kişi için çok erken bir yaşır.

resme adanmış ve hocaları onu "kurmay sınıfı'na aday gördükleri için resme daha az zaman ayrılarak diğer derslere yoğunlaşmasını tavsiye etmişlerdir. Buna rağmen resim tutkusundan vazgeçmeyen İhsan, yine de 1901 yılında sivari sınıfı birinciliği ile mezun olmuş ve kurmay sınıfına ayrılmıştır. Ancak kendi isteğiyle bundan feragat etmiş ve teğmen rütbesiyle Edirne'ye gönderilmiştir.<sup>34</sup>

Daha İstanbul'da hasta olan İhsan, Edirne'de başhekim Ahmet Avni Paşa tarafından himaye edilmiş ve yine onun tarafından Müşir Arif Paşa'ya tavsiye edilerek Erkan Harbiye resimhanesinde görevlendirilmiştir. Bu genç asker ressam, Edirne'de bir ev kiralarak odasını bir atölyeye dönüştürmüştür. Bu sırada Müşir Arif Paşa'nın takdiri ve sevgisini kazanmıştır. Paşanın Roma'da askeri atese olarak görev yapan oğulları için elçilikte verilen davetlerde, hatıra olarak davetlilere vermek üzere kullanılan suluboya kartlar yapmış, bunlar Roma'da beğeni kazanmıştır. Yine Müşir Arif Paşa'nın emirleriyle Edirne'de düzenlenen bir sergiye de katılmıştır. Bu sergide yer alan resimlerini görüp beğenen Rus konsolosu eşyile birlikte atölyesini ziyaret ederek bütün çalışmalarını satın almıştır. Bunun üzerine beşinci dereceden bir mediyeye nişanı almıştır.<sup>35</sup>

Yetik, bizzat tanıdığı Mülazım İhsan'ın ne denli güçlü bir ressam olduğunun altını çizdikten sonra deniz temasına yoğunlaşan resimlerini şu şekilde ifadedirmektedir:

"Onun geniş tuşlarla hava tabakalarının ufkunu binihayesini gösteren fırçası, dalgaların gazabınak, mütehevvir hücumlarını keşfedilmez bir kütüle elvan ile ifade edisi san'atın taklit edilmeyen bir hisanı sehülbeyamandır. Marmaranın her dem mütebeddül behiştir renkleri. Boğazın füsunkar cereyanları, Karadenizin nagehzuhur isyanları onun fırçasının yegane ve tükenmez hikayeleridir."<sup>36</sup>

Sanatçının eserlerinden bir tanesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır<sup>37</sup>. 50 x 70 cm. boyutlarındaki ve 1906 tarihli *Fırına* adlı resim, dalgalı bir denizde ilerleyen bir buharlı gemiyi konu almıştır. Konu ve yaklaşım olarak romantik deniz manzarası geleneğine bağlı bir resimdir ve Yetik'in sanatının genel sanat anlayışı ile ilgili ifadelerini destekleyen nitelikte bir örnektir.

<sup>34</sup> Yetik, a.g.e., s. 132

<sup>35</sup> Yetik, a.g.e., s. 132

<sup>36</sup> a.g.e., s. 135

<sup>37</sup> H. Kaipoğlu,(ed.), *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu*, Yapı Kredi Yay., İst., 1996, s. 397

Mülazım İhsan'ın ölümünden sonra, Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali sırasında, komutanlık odasında asılı olan bir resmi, ressam Mehmet Ali Laga tarafından kaputunun içine sarılarak kurtarılmış ve Laga bu resmi Sofya'da esir bulunduğu süre boyunca saklamıştır. Daha sonra yıllarca Laga'nın Beşiktaş'taki atölyesinde bulunan resmin bugün nerede olduğu bilinmemektedir.<sup>38</sup>

Mülazım İhsan, 1906 yılında, yaklaşık 25 yaşında verem hastalığından hayata veda etmiştir. 14 Kuşağı sanatçıları ile aynı kuşaktan olan Mülazım İhsan, kısa sanat yaşamında pek çok iz bırakmış bir isimdir.

Fuad Soyhan:

1885 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Mervean İdadisi ve ardından İstanbul Üniversitesi edebiyat şubesinden mezun olmuş, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi'nde üç yıl Valerî'den resim dersi almıştır. İşgal yıllarında Kuleli'de ve daha sonra çeşitli orta dereceli okullarda resim öğretmenliği yapan Soyhan'ın 1913 yılında Münih Uluslararası, sergisine iki resmiyle katıldığı, birçok yarışmada ödül kazandığı belirtilmektedir.<sup>39</sup>

Boyar, sanatçının; *Edirne Üç Şerefeli Camii, Edirne'de Ali Paşa Çarşısı, Edirne Sultan Selim Camii Kapısı* ve *Ayasofya Galerisi* adlı dört resmini isim olarak vermiştir.<sup>40</sup> Bunun dışında İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde *Ayasofya Camii Kapısı* ve *Peşkeş* adlı iki adet resmi bulunmaktadır. Ayasofya Camii Kapısı, Şevket Dağ'ın iç mekan resimlerini anımsatan bir ışık duyarlılığıyla ele alınmış bir resimdir. Yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu'nda *Testi ve Keseler, Şamdan ve Güğüm, Hamam Takımı* gibi Türk su kültürü ile ilgili nesnelere oluşmuş ölü doğa türünde üç adet resmi vardır. Resimlerinde tarihi yapıları ait mimari görünümlere, manzara ve ölüdoğalara ağırlık verdiği, figür resmine yönelmediği anlaşılmaktadır.

İhsan Çanakaleli:

1888 yılında Kilitbahir'de dünyaya gelmiştir<sup>41</sup>. Kuleli Askeri Lisesi'nin ardından 1907'de piyade teğmeni olarak mezun olduğu Mekteb-i Harbiye'de Hoca Ali Rıza ve Halil Paşa'dan resim dersleri almıştır. Ayrıca misafir öğrenci olarak Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi'nde resim derslerine katılmıştır. Balkan Savaşları ve

<sup>38</sup> Resmin deseni Hasan Rıza'ya, boyası Mülazım İhsan'a aittir. Yetik, a.g.e., s. 131 ve İslimiyeli, "Deniz Ressamımız Gelibollu Süvari İhsan ve Onun Ünlü Bir Eseri", s. 16

<sup>39</sup> Boyar, a.g.e., s. 211

<sup>40</sup> Aynı yerde

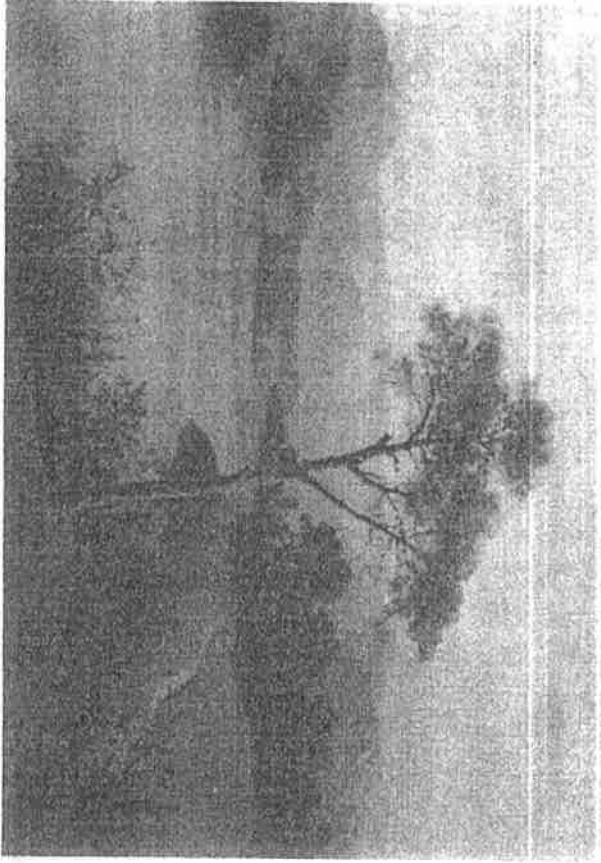
<sup>41</sup> Boyar, a.g.e., s. 164'de doğum yerini bu şekilde vermiştir. Ancak, İslimiyeli, *Asker Ressamları ve Ekoller*, s. 118'de doğum yerini Priştine olarak vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşmıştır. Asker Ressamlar Derneği'nin kurucularındadır ve derneğin sergilerine katılmıştır. 1966 yılında Ankara'da ölmüştür. Kiasik/akademik çizgisiyle Hoca Ali Rıza'nın anlayışına yaklaşan resimler üretmiştir. Türkiye İş Bankası koleksiyonunda bir ölüdoğa ve bir manzara yer almaktadır.

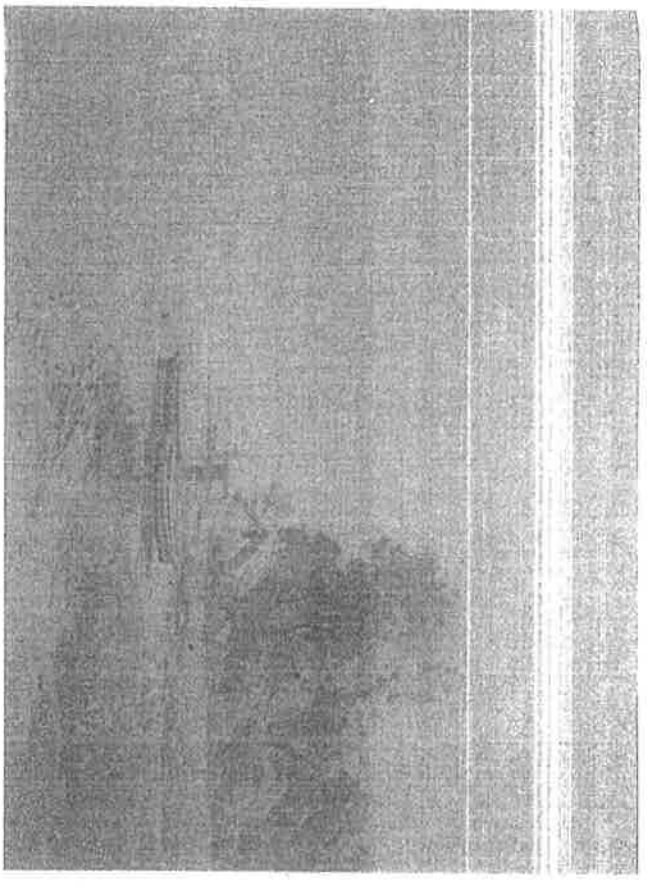
## Sonuç

İkinci Meşrutiyet öncesinde yetişen ve batı tarzı resim uygulamaları yapan Türk ressamları arasında Çanakale ve civarı doğumlu olan altı isme rastlanmıştır. Bunlardan dördü daha önce farklı yayınlarda<sup>42</sup> incelenmiş isimlerdir. Ancak, Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki resimleri nedeniyle incelenen Bigalı Bahattin ve Gelibollu Süleyman ilk kez değerlendirilmeye alınmıştır. İncelenen sanatçıların her biri 1850'lerden 1900'lerin başına uzanan süreçte Türk resim sanatının olay ve etkinlikleri, konu ve üslup kapsamıyla ilişkilirdiler. Gelibollu Tahsin, Türkiye'deki ilk resim sergisinde ismine rastlanan bir öğrenci asker-ressamdır. Bigalı Bahattin ve Gelibollu Süleyman, resimlerini kulları ifadesiyle imzalayan 19.yüzyıl sanatçıları arasında yer almışlardır ve resimleri Dolmabahçe Sarayı'na kabul görmüştür. Mülazım İhsan, trajik yaşam öyküsünün yanı sıra deniz ressamı olarak ün yapmış ve gelecek vadederken yaşama veda etmiş bir sanatçıdır. Fuad Soyhan, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi'nde eğitim görmüş ve orta dereceli okullarda resim öğretmenliği yapmıştır. İhsan Çanakaleli ise, asker ressamlar kuşağının önemli bir ismi olmuştur. Adı geçen son üç sanatçı doğum tarihleri itibarıyla 14 kuşağı sanatçılarına yakındırlar fakat resimleri üslup olarak bu kuşağın izlenimci çizgisine yaklaşılmamıştır.

<sup>42</sup> Ahmet Mantas, *Çanakaleli Ressamlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Üstünpelik, Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakale, 2003



**Resim 1 - Bigalı Bahattin, Manzara, tuval üzerine yağlıboya,  
74x99cm, Milli Saraylar Resim Koleksiyonu, Env. No. 11/164**



**Resim 2 - Gelibolulu Süleyman, Manzara, tuval üzerine yağlıboya,  
75x100cm, Milli Saraylar Resim Koleksiyonu, Env. No. 11/165**



**Resim 3 - Mülazım İhsan'ın Sarni Yetik'in kitabında  
yayınlanan fotoğrafı**

**Resim 3 - Mülazım İhsan'ın Sarni Yetik'in kitabında**

## LOCAL PAINTERS OF THE ÇANAKKALE REGION EDUCATED PRIOR TO THE SECOND CONSTITUTION

During the 'Westernization Period', the Ottoman Court appraised the Western style of painting both as an intellectual concept and as a necessity for military and educational reforms. In consequence of this appraisal, painting that utilised the representation of three dimensional objects and perspective space was incorporated into educational programs.

As the main object was to modernize the Ottoman army through the Western models, developments in military education were bolder, and in these painting lessons were given great importance. The most outstanding military schools were the *Mühendishane-i Berri-i Hümayun*, which was established in 1795-1796 during the reign of Selim III, and the *Mektebi Harbiye*, founded in 1834 during the reign of Mahmut II. The Ottoman painters who worked in the Western style of painting emerged mainly from these higher educational institutions, though there were also painting lessons in military high schools.

Besides the military schools, painting lessons also took place at civil ones. Established in 1884 as a college of architecture and engineering, the *Hendese-i Mülkiye Mektebi* had a painting lesson in its curriculum. The *Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi* (1883) was the main school for painting education as a college of arts. Civil high schools like *Galatasaray Sultanisi* (1862), *Mektebi Sanayi* (1868), *Darıüşşafaka* (1873), and others also had painting lessons in their programs.

Another aspect of Turkish 19<sup>th</sup> century art education took place in Western countries. The *Mektebi Osmani* was established in Paris in 1860-1861 and its main aim was to help Ottoman students overcome their language problems and to facilitate their adaptation to new conditions. In this school there were painting lessons given by French lecturers.

Under these educational circumstances, the native painters of Çanakkale and its region that were educated during the period before the Second Constitution were: **Gelibolulu Tahsin**, **Bigalı Bahattin**, **Gelibolulu Süleyman**, **Mülazım İhsan**, **Fuat Soyhan**, and **İhsan Çanakkaleli**.

**Gelibolulu Tahsin:** There is no information about his life and works. His name and two of his works are mentioned only in an article in *Journal de Constantinople* of 12<sup>th</sup> July 1849 about a student exhibition at the *Mektebi Harbiye* and Sultan Abdülmecit's visit to this event. From this article it is understood that he was a student at the *Mektebi Harbiye* and his painting teachers were Monsieur Gués and Schranz, both Western in origin.

**Bigalı Bahattin:** There is no information about his life and works, only a landscape painting (Plate I) signed '*Kulları Bigalı Bahattin*' in the National Palaces Painting Collection (Inventory No.11/164, 74 x 99 çm.) confirms his identity.

To sign a painting with the expression *Kulları* and present it to the Ottoman Court was a common practice for the painters of this period. Nevertheless, there were two main sources for this type of painting. One of them was an atelier at the *Mektebi Harbiye* where the students of this military school were working. The other was an anonymous atelier where the students of a civil school were working, mostly from photographs.

As the painting of Bigalı Bahattin signed '*Kulları*' is in National Palaces Collection, the painting must have been presented to the court. While Bigalı Bahattin was not a renowned painter, the painting would not have been presented individually but within the discipline of an atelier as mentioned above.

**Gelibolulu Süleyman:** There is no information about his life and works. Only a landscape painting (Plate 2) signed '*Kulları Gelibolulu Süleyman*' in the National Palaces Painting Collection (Inventory No.11/165, 75 x 100 cm.) proves his identity.

Like the painting of Bigalı Bahattin, it is signed with the expression of '*Kulları*'. Both paintings have the same size and frames. These similarities prove that Bigalı Bahattin and Gelibolulu Süleyman were military school students who worked in the same discipline of an atelier through which they could present their paintings to the Court.

**Milâzım İhsan:** He was born in Gelibolu in 1881-1882. Following his graduation from the *Mektebi Harbiye*, he began to work in a military painting atelier in Edirne. He attracted attention with his talent, especially his seascapes. Being in the same generation as the '14' (or 'Çallı') School of painters, Milâzım İhsan would have become an important name in Turkish painting had he not died of tuberculosis in 1906 at the age of 25.

**Fuat Soyhan:** He was born in 1885 in Gelibolu. He studied 3 years under Valery at the *Sanayi-i Nefise Mektebi Ahsî*. During the years when Istanbul was under occupation, he taught painting at Kuleli Military High School and other schools. He preferred painting views of historical buildings, landscapes, and still-lives.

**İhsan Çanakkaleli:** He was born in 1888 in Kilitbahir and studied painting at the *Mektebi Harbiye* under Hoca Ali Rıza and Halil Paşa. He also followed the lectures at *Sanayi-i Nefise Mektebi Ahsî*. He participated in the First World War and Turkish War of Independence. He was amongst the founders of the Society of Military Painters and exhibited in the exhibitions of the society. His style is closer to that of Hoca Ali Rıza.

All the painters mentioned above are associated with the activities, themes, and styles of Turkish painting in the period from the 1850s up to the first decade of the 1900s.

## ÇANAKKALELİ BİR ŞAİR: ECE AYHAN ve ŞİİRİ

Melusi GECCEL\*

### Giriş

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, kültür ve sanat hayatımıza büyük bir canlılık gelmiştir. Bunun yansımaları edebiyatımızda da görülmüş, hemen her türde çok kısa aralıklara yayınlanmaya başlanmıştır. Beş Hececi, Yedi Meşaleci, Toplumcu Gençler, Garipçiler, Hisarçılar gibi topluluk ve hareketler, bu arayışların sonucunda ortaya çıkmışlardır.

İkinci Yeni de, bu dönemde ortaya çıkmış ve kendisine yer açabilmiş bir şiir hareketidir. Daha önceki şiir anlayışlarına uygun kitaplar da yayımlanmış olan İhan Berk, Oktay Rifat, Turgut Uyar, Edip Cansever gibi şairleri yanına çektiği gibi, adları ilk kez duyulan Cemal Süreya, Sezai Karakoç, Ece Ayhan gibi yeni isimleri de şiirimize kazandırmıştır.

Ece Ayhan, edebiyatımızda İkinci Yeni olarak adlandırılan şiir hareketinin önde gelen temsilcilerindedir. Gerek şiirleriyle gerekse deneme, anı, günlük türündeki yazılarıyla yeni bir şiir anlayışının doğmasında ve giderek bir akıma dönüşmesinde öncü bir rol oynamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin gelişmesinde önemli açılımlar sağlayan İkinci Yeni şiirinin öncü şairlerinden Ece Ayhan'ın henüz kaynaklara geçmemiş biyografisini aydınlatmak, şiirinin özelliklerini inceleyerek Türk şiirindeki yerini ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada "Ece Ayhan'ın hayat hikâyesi nedir?", "Ece Ayhan'ın şiiri içerik bakımından ele alınan temalar yönüyle nasıldır?" ve "Ece Ayhan'ın şiiri biçim bakımından (dizelerin kimesleniş, dil ve üslup, imge) nasıldır?" sorularına yanıt aranmıştır.

Tarama modelinde ele alınan çalışmada; literatür taraması, canlı kaynaklardan veri toplanması ve metin çözümlemesi yoluna gidilmiştir.

### Ece Ayhan'ın Yaşam Öyküsü

Ece Ayhan, 10 Eylül 1931'de babasının mal müdürlüğü göreviyle bulunduğu Darca'da, ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelir. Babası Behzat Çağlar, Geliboluludur. Annesi Ayşe Hanım'ın baba tarafı Gelibolu'nun Kavak köyünden geçerek Ecebar'ın Yalova köyüne yerleşmiştir. Behzat Bey'in babası ağır ceza mahkemesi başkâtibiği, dedesi de Gelibolu müftülüğü görevlerinde

\*Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi



bulunmuşlardır. Ayşe Hanım'ın babası Hafız İbrahim Deniz, yarı çiftçilik, yarı tüccarlık yapmıştır. Eceabat'a bağlı Sivli Köyü halkının imam istemesi üzerine, atandığı bu köyde imamlık yapmıştır.

1932'de Küre'ye mal müdürü olarak atanan Behzat Bey, 1933'e kadar sürdürdüğü bu görevinden istifa edip Çanakkale'ye yerleşmiş ve bir avukatın yanında arzuhalçilik yaparak ailesini geçindirmeye çalışmıştır.

Ece Ayhan, ilkokula 1938'de Eceabat'ta başlar, ikinci sınıfı Çanakkale'nin İstiklal İlkokulu'nda okur. Ailesinin 1940 Kasım'ında Çanakkale'den ayrılarak İstanbul'a yerleşmesi üzerine, üçüncü sınıfa Karagümrük / Atikkale'de bulunan "19. İlkokul"da [daha sonraki adı Hırka-i Şerif İlkokulu] devam eder ve ilk öğrenimini bu okulda tamamlar.

Orta okulu, Vefa Lisesi'nin karşısında bulunan Zeyrek Ortaokulu'nda; lise öğrenimini de Taksim Lisesi'nde [daha sonraki adlarıyla Beyoğlu Lisesi, İstanbul Atatürk Erkek Lisesi] tamamlar. Yüksek öğrenimine 1953'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başlar ve 1959'da mezun olur. Aynı yıl, İstanbul maiyet memurluğunda başladığı stajını ve kaymakamlık kursunu tamamlar. 1962'de Deniz Hafize Hanım'la evlenir ve kaymakam olarak atandığı Gürün'de (Sivas) görevine başlar. 1963'te Alaca (Çorum) kaymakamlığına ve belediye başkanlığına atanan Ece Ayhan'ın aynı yıl tek çocuğu olan Ege dünyaya gelir. 1964'te Tuzla Piyade Okulu'nda yedek subay öğrencisi olarak başladığı askerlik hizmetini tamamlar ve 1965'te Çardak (Denizli) kaymakamlığına atanır.

Disipline bir yaşam tarzı ve memurluk hayatı, edebiyat çevrelerinde bugün de "hurçın şair", "huysuz şair" olarak anılan Ece Ayhan'ın yaradılış özelliğiyle bağdaşmayacak olgulardır. Ece Ayhan, 1966'da devlet memurluğu görevinden ayrılarak "soluk alıp verdiğini gerçekten duyduğum tek kent" dediği İstanbul'a yerleşir.

Kısa aralıklarla birçok işe giren Ece Ayhan'ın İstanbul'da yaptığı başlıca işler arasında; Meydan Larousse ansiklopedisinde yazarlık, Sinematek'te ve Yeni Sinema Dergisi'nde müdürlük, Genç Sinema Grubu'nda yöneticilik, Ağaoglu Yayinevi'nde çok kısa bir süre redaktörlük sayılabilir.

Kansere yakalanan eşi Deniz Hafize Hanım'ı 1968'de kaybeden Ece Ayhan, çocuğunun yaşının küçük olması ve ekonomik durumunun hiçbir zaman düzelmemesi gibi nedenlerle oğlunun bakımını eşinin ebeveynine bırakır.

Ece Ayhan, 1974'ten ölümüne kadar, beyinindeki tümörün yol açtığı birtakım hastalıkların sıkıntılarıyla yaşamıştır. Sağ kulağının ileri derecece işitme engeline ve sağ gözünde de hasara sebebiyet veren tümör, dünyaca ünlü beyin cerrahı Prof. Dr. Gazi Yaşargil'in ameliyatlarıyla ölümcül olmaktan çıkarılmıştır.

Ancak, tümörün diğer organlarda meydana getirdiği hasarlar, sanatçıya yaşamı boyunca sıkıntı vermiştir.

Büyük bir ekonomik sıkıntı içinde yaşayan Ece Ayhan, Çanakkale Belediye Başkanlığının yardımlarını görmüştür. Çanakkale Belediyesi'nin geçici işçi kadrosuna alınan Ece Ayhan, böylece sosyal güvenliğe kavuşmuş ve SSK hastanesinden ücretsiz olarak yararlanabilmiştir. Ancak, sağlığı günden güne bozulan ve bacakları felç olan Ayhan, yakın dostu şair Metin Üstündağ'ın yardımıyla Ağustos 1999'da Çapa Tıp Fakültesi'ne yatırılmıştır. Buradaki tedavi masrafları SSK tarafından karşılanan Ayhan, sigorta kapsamı dışında kalan kurumlarda da tedavi görmek zorunda kaldığından, arkadaşlarının ve eserlerinin yayın hakkını alan Yapı Kredi Yayıncılık'ın bu dönemde yakın ilgilerini ve yardımlarını görmüştür.

İstanbul'da önce Maltepe Huzurevi'ne yerleştirilen Ece Ayhan, daha sonra dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in isteğiyle bakım şartları ve fiziki kapasitesi daha iyi olan Özel Acıbadem Huzurevi'ne yerleştirilmiştir. Bu süre içinde, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Haseki Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, Şişli Osman Ağa Kliniği (2 defa), Central Hospital ve en son da Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yatılı tedavi görmüştür.

Bütün bu tedavilerin sonucunda felçten kurtulup ayağa kalkabilen sanatçı, Nisan 2001'de tekrar Çanakkale'ye yerleşir ve geçimini, telif hakkını Yapı Kredi Yayınları'na verdiği eserlerinin gelirinden sağlar. Yaradılış gereği düzenli ve yerleşik bir yaşam tarzını bir türlü sevmeyen Ece Ayhan, âdeta tüm sevenlerini ve dostlarını terk ederek tedavi görmekte olduğu Çanakkale'den Temmuz 2002'de ayrılır ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Gürçeşme Huzurevi'ne yerleşir. 13 Temmuz 2002'de kalmakta olduğu huzurevinde hayata veda eder. 16 Temmuz 2002'de, Çanakkale'nin Eceabat ilçesi Yalova köyüne defnedilmiştir.

## Eserleri

### Şiir Kitapları

1. *Kınar Hanımın Denizleri*, Ankara: Açık Oturum Yayınları, 1959.
2. *Bakışsız Bir Kedi Kara*, İstanbul: De Yayinevi, 1965.
3. *Ortodoksluklar*, İstanbul: De Yayinevi, 1968.
4. *Devlet ve Tabiat ya da Orta İki den Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler*, İstanbul: E Yayınları, 1973.

5. *Yort Savul*, İstanbul: Ağaoglu Yayınları, 1977 (İlk dört kitabını içeren şiir kitabı).

6. *Zambaklı Padişah*, Ankara: Tan Yayınları, 1981.
7. *Çok Eski Adıyladır*. İstanbul: Adam Yayınları. 1982.
8. *Çanakkaleli Melâhat'a İki El Mekup ya da Özel Bir Fuhuş Tarihi*, İstanbul: Korsan Yayınları, 1991.
9. *Son Şiirler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
10. *Bütün Yort Savul'ları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
11. *Bütün Yort Savul'ları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, Gen. 2. Baskı.
1. *Anı, Günlük, Deneme, Söyleşi Kitapları*
1. *Defterler*, Ankara: Tan Yayınları, 1981.
- Günlüklerinin bir bölümünü 1981'de ilk kez bu eseriyle yayımlamıştır.
2. *Yeni Defterler*, Ankara: Tan Yayınları, 1984.
- Daha önce yayımladığı Defterler'e yeni eklemeler yaparak genişlettiği günlüğüdür.
3. *Yalnız Kardeşçe*, İstanbul: Evrim Sanat Galerisi, 1985.
- Kültür, sanat ve edebiyat konularındaki yazılarını ve söyleşilerini topladığı kitabıdır.
4. *Kolsuz Bir Hattat*, İstanbul: Beyaz Yayınları, 1987.
- Sosyal ve kültürel konulardaki yazılarını ve söyleşilerini topladığı eserdir.
5. *Şiirin Bir Altın Çağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Ayhan'ın, daha önce *Yalnız Kardeşçe* ve *Kolsuz Bir Hattat* isimli kitaplarında daha küçük hacimde topladığı gerek kültürel ve siyasal, gerekse yazınsal konularda varolanı sorgulayan yazıları ve söyleşileri, bu sefer daha geniş bir hacimde toplanmıştır.
6. *Başlıbozuk Günceler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Günlüklerinin bir bölümünü daha önce *Defterler* ve *Yeni Defterler* adıyla yayımlayan Ayhan, bu dönemleri de gözden geçirerek "yeni günlükleri"yle

- birleştirmiştir. Günlük, sanatçının 1974 Ekim'inde Zürih'te hastaneye yatırılmasıyla başlamakta ve 1990 Ağustos'una kadar gelmektedir.
7. *Sivil Şiirler*, İstanbul: Cem Yayınları, 1993.
  - Söyleşi ve deneme türündeki yazılarıyla şiirlerinden oluşan kitabıdır.
  8. *Aynalı Denemeler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
  - Ayhan'ın, tarih de dahil olmak üzere toplum ve devlet hayatında ters durduğunu düşündüğü konuları, bir ayna tutarak "düzünden okuma"ya çalıştığı denemeleridir.
  9. *Dip yazılar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
  - Turgut Uyar, Rabia Bayraktar, Nigâr Binti-Osman, Türk şiiri, İkinci Yeni, sinema vb. konularda kaleme aldığı denemeleri ve söyleşileri içermektedir.
  10. *Morötesi Requiem*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
  - Kendi deyimleriyle, bir "kıvrık dökük anlatı taslağı"dır. "Ağza bozuk bir minyatür" olarak nitelendirildiği bu eser, güncelerini ve denemelerini çağrıştırmakta, poetikası hakkında ipuçları vermektedir.
  11. *Sivil Denemeler Kara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
  - "İkinci Yeni" yerine, "sivil şiir" ya da "kara şiir" isimlerinin daha uygun olacağını her fırsatta dile getiren Ayhan, hayatın her alanına değindiği denemelerinin niteliklerini bu sıfatlarla belirtmeyi tercih etmiştir.
  12. *Hay' Haki Söyleşiler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
  - Ayhan'ın, "sanat dünyamızın marja yakın duran" sanatçılarıyla (ressam, müzisyen, karikatürist, sinemacı) yaptığı ve dergilerde yayımladığı söyleşilerin tek başına toplandığı bir kitaptır.

### Şiirindeki Temalar

Ece Ayhan'ın şiirini tema bakımından tasnif etmek oldukça güçtür. Çoğu bir mehin parçaları olarak yazılan bu şiirler, ancak kitapların bütünlüğü içinde bir anlam kazanmaktadır. O, kent insanının girişik iç dünyasını böyle bir şiir kurgusu içinde vermeye çalışmıştır. Şiirlerinde tek başına anlamlandıramayan motifler, kitap bütünlüğü içinde bir araya getirildiğinde, gizlenmiş bir mehin varlığı ortaya çıkmaktadır. O, okurun önüne net fotoğraflar koymaktan hoşlanmayan bir sanatçıdır. Okurun bu gizli mehin varlığını sezmesini ve bulanık görüntülere ulaşmasını yeterli görmektedir.

Ece Ayhan'ın şiirleri, kitaplarından yola çıkılarak çözümlendiğinde; tarih, toplumsal değişme, çocuk-egitim, karamsarlık-mutsuzluk, yalnızlık-korku, hayat kadimlari-cinsellik ve ironi temaları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

### Tarih

Ece Ayhan'ın şiirinde en geniş yer tutan tema, tarihtir. İnsan ilişkilerinin ancak tarih araştırmalarıyla açıklanabileceğini düşünen sanatçı, "gerçek" bir şiirin yarısının tarihçi olması gerektiği düşüncesinden hareketle, şiirinin odak noktasına tarihi yerleştirmiştir. Ancak, onun şiirinde işlenen tarih sahneleri, millet hayatında derin izler bırakan olaylardan değil de; ders kitaplarına girecek kadar sonuçlar doğurmamış anekdotlardan seçilmektedir. Sanatçı bu tutumunun nedenini, "tarihte önemli-önemsiz diye bir şey olamayacağı" gerekçesine dayandırmaktadır. Biz ise, "ikincil" durumdaki olayların tercih edilme nedenini, estetik ilkelere arasında kapalı söyleyiş özelliği bulunan bir şiir anlayışının anlamı zorlaştırma çabalarına bağlamaktayız. Çünkü, sözdizimi düzenlemeleriyle ve atışılmamış bağdaştırmalarla iyice zorlaştırılan anlam tabakası, bir de çok özel bir tarih bilgisi isteyen temayla daha da örtülebilmektedir.

Şiir kitapları içinde okurla en fazla kucaklaşan *Devlet ve Tabiat* ya da *Orta İkidan Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler* kitabında Ayhan, okuyucularını "tersinden" yazıldığını düşündüğü tarihi yeniden yazmaya davet etmektedir:

"Atlasları getirin! Tarih atlaslarını!

En geniş zamanlı bir şiir yazacağız" (1999: 121)

Devlet-toplum hayatına göndermelerin yapıldığı, devlet-birey ilişkilerinin, insanlarla toplumsal düzen arasındaki çatışmaların öne çıkarıldığı bu şiirlerde, tarihin politik bir şiir anlayışıyla ele alınmaktadır. Aslında "kitiler" adına yazılan bu şiirler, sözdizimi deformatyonu ve çok az kişi tarafından çözülebilecek sözcüklerden oluşan söz varlığı gibi yapısal özellikleriyle, yığımlara ulaşmayı hedefleyen toplumsal gerçekçilerden ayrılmakta ve elit bir okur kesimine seslenmektedir. Sanatçı, uzak çağrışımlı kelimelerle ördüğü masalsi bir atmosferde çok uzak bir tarihi ya da Tanzimat sonrası yakın bir tarihi şiirleştirirken, hep gerçek hayat sahnelerinden yola çıktığını vurgulamaktadır:

*Şiirlerindeki o adlar, yerler, olgular tarihteki ve yaşanan hayattaki yerlerinde yaşamışlar yaşıyorlar. Hem de derin izler bırakarak; oturarak iktidarevanları içinde; tahılar, hezaranlar, sandalyeler, iskemleler, tabureler, sıralar üstünde... (1996: 64).*

Batur (2000: 77-90)'un *Ortodoksluklar* üzerinde yaptığı metin çözümlemesi, bu şiirlerin bugün elde dolaşmayan üç kitaptaki (*Bizans Tarihi,*

Metin And; *Hayatım*, Prototip Avvakum; *Hoş Sadâ*, İbnülemin Mahmut Kemal) metinlere dayandırıldığını ortaya koymaktadır. Profesyonel eleştirmenler dışındaki okurların bu metinlerarası ilişkileri çözebilmesi neredeyse imkânsızdır.

### Toplumsal Değişme

Onun şiirinin en belirgin temalarından biri de, toplumsal değişim arzusudur. Sanatçı, her fırsatta başlatıkları yeni şiir hareketinin "İkinci Yeni" yerine "sivil şiir" olarak adlandırılmasını daha uygun olacağını belirtmektedir. Bu isimlendirme, onun sivil toplum isteğinin de bir yansımasıdır. Sanatçı, toplum ve devlet hayatında yaşanan birtakım aksamaların ya da eksikliklerin Meşrutiyet'lerden bugüne aktarıldığını savunmaktadır. Bu olumsuzluklardan kurtulabilmenin yolunun ise, toplumsal bir değişimden geçtiğine inanmaktadır. Ancak, o, değişimin nasıl gerçekleştirileceğinin yolunu göstermez. Onun şiirlerinde ya da yazılarında, politik bir doktrine rastlanmamaktadır. O, olumlu ya da olumsuz her türlü yasağa, sınırlamalara karşıdır.

İkinci Yeni, sanayileşmenin bir ürünü olan kent insanının şiiridir. "*Ben kentlerden yanayım* o başka; *düşünce ancak kentlerde oluşuyor*" (1996: 14) diyen Ece Ayhan, şiirinin de beslenme kaynağını oluşturan kenti, toplumsal değişimin merkezine koymaktadır:

"Şiirimiz kentten içeridir abiler

Takvimler değiştirilirken bir gün yitirilir

Bir kent ölümün denizine kayar dragomanlarıyla\*

Düzayak çivit badanalı bir kent nasıl kurulur abiler?" (1999: 127)

### Çocuk-Eğitim

Onun temaları içinde çocuk ve eğitim özel bir yer tutmaktadır. Daha önceki kitaplarında göndermelerini masalsi bir atmosfer içinde yakın ya da uzak geçmişe yapan şair, 1973'te yayımladığı *Devlet ve Tabiat* ya da *Orta İkidan Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler* kitabında, göndermelerini doğrudan o günün Türkiye'sine yapmıştır. Karne zamanı çok sık karşılaştığımız evden kaçan ya da intihar eden çocuk haberleri, gazete sütunlarından çıkarak onun şiirinin içeriğini oluşturmuşlardır. Bu şiirlerde, çocuklara yapılan kötü muamele ve ezberci eğitim

\* Tercüman. Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketlerle yaptığı ticaret antlaşmalarına aracılık edenler (mec. işbirlikçiler).

sistemi sosyal bir yara olarak işlemektedir. Eğitim sistemi bir bütün olarak ele alınmış ve eleştiriler, program ve öğretmen bütünlüğü içinde yapılmıştır.

Ö. değer yargılarına ve görüşlerine toptan karşı olduğunu belirttiği toplumun kalkınmasını çocukların eğitiminde görmektedir. *Devlet ve Tabiat* kitabının birinci bölümü, "Orta İkiiden Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler" başlığını taşımakta ve on üç şiirden oluşmaktadır. Bunlardan *Meçhul Öğrenci Anıtı*, *Orta İkiiden Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler*, *Kendi Kendinin Terzisi Bir Kambur*, *Vişne Çiirüğü Şiirler* ve *Acık Atlas* başlıklı şiirler doğrudan okullardaki eğitim-öğretim sorunlarına eğilmektedir.

### Karamsarlık-Mutsuzluk

Onun şiirine hâkim olan duygu, karamsarlık ve mutsuzluktur. O, çocukluğundan bugüne çok büyük ekonomik sıkıntılar içinde yaşamıştır. Oturduğu evlerin çoğu, elektriksiz ve susuzdur. Eşini 1968'de kaybeden sanatçı, yalnız bir hayat sürmekte ve son on yıldır huzurevlerinde yaşamaktadır. Bunlara bir de, 1974'ten beri yaşadığı ciddi sağlık problemleri eklendiği zaman şiirindeki mutsuzluk duygusunun kaynağı daha iyi anlaşılacaktır. Metinler gözümlemediğinde, karamsarlık duygusunun dıştan kaynaklandığı görülmektedir. O, sürekli olarak içinde yaşadığı toplumun bir "insan topluluğu" olup olmadığı hususundaki şüphelerini dile getirmektedir. Onun mutsuzluğu ve karamsarlığı, kendi deyişiyile "uçsuz bucaksız kötülük dayanışması"nın olduğuna inandığı bir ortamdan kaynaklanmaktadır.

### Yalnızlık-Korku

*Kınar Hanımın Denizleri*'nde geçmişin hatırlanmasından doğan hüznün ve karamsarlık; ikinci kitabı *Bakışsız Bir Kedi Kara*'dan itibaren çağımız insanının korkusuna dönüşmüştür. Bunda, bir kent şiiri olan İkinci Yeni'nin "yabancılaşma" olgusunu ele alma isteğinin payı da bulunmaktadır.

İkinci Yeni, bilimsel gelişmeler ve teknolojik buluşlar sonucunda şaşırıp kalan ve sosyo-ekonomik ilişkiler içinde alt üst olan kent insanının şiirini getirmiştir. Yeni şiir, kalabalık kentler içinde yaşayan; ama, hem diğer insanlarla hem de kendisiyle "yabancılaşan" bireyin şiiridir. Yalnızlığın verdiği sebepsiz bir koku, bu şiirlerin hâkim temaları arasındadır:

"Yalnızlık dünüştür bir zenci arkadaşsa" (1999: 83)

Her geçen gün çoğalan ve koyuluğu giderek artan yalnızlık, sonunda varlığına alışılan bir arkadaşta dönüşmektedir:

### Hayat Kadınların-Cinsellik

Şiirinin ilhamını genel olarak "döktürtiler, dışta bırakılanlar, düşürülenler, hal ve gidişi sıfır olanlar, yasaklanılanlar"dan alan Ece Ayhan, şiirlerinde hayat kadınlarına ve cinselliğe de çok sık yer vermiştir. Toplumun "düşmüş" bir kesimi olarak gördüğü hayat kadınlarının çaresizliklerini ve onlara yapılan kötü muameleleri sosyal bir yara olarak şiirine taşımıştır.

Bir genelev patronesi olan Çanakkaleli Melâhat, Ece Ayhan'a göre, devletin dışında ve uzığında bulunmayı seçmiş bir sivil kahramandır. Türkiye'de sivil tarihin anlatılmasına daha çok siyasal partilerden ya da demeklerden başlandığını belirten sanatçı, oysaki, devletin karşısında olmadığı gibi tamamen dışında da olan Çanakkaleli Melâhat'tan bakılırsa, sivil tarihin daha iyi anlatılabileceğini iddia etmektedir.

Sivil bir toplumda her türlü insanın bulunabileceğini belirten Ece Ayhan, Cumhuriyet'e bir de Çanakkaleli Melâhat'ın gözüyle bakılması gerektiğini savunmaktadır:

*Çanakkaleli Melâhat, bir bakıma, Hatide Edip'ten daha değerli bana göre. Fakir anasıymış, ismi öyle geçiyor halk arasında. O da bir kahraman. Ben kamerayı Çanakkaleli Melâhat'ın omuzuna koyuyorum. Oradan bakıyorum. Hakiki ve doğru. En güzel şiirler kötülükten çıkar (1995: 33).*

"Melâhat Geçilmez" şiirinin başlığı, aynı zamanda "Çanakkale geçilmez" sloganına da bir göndermedir:

### MELÂHAT GEÇİLMEZ

1. Gazetelerde ak kara bir resmi otuz yıllık. Arkasında mülki taksimatlı bir harita. Komiserin odasında ağırlandırmış.
2. Ve imparatoriçeliğinde bir vesikalık. Tombalacı Ceylan renkli çekmiş. Delikleri balmumuyla örtterler.
3. Gönderilen çelenklerde 'Geçilmez' yazılmıştı soyacağı. Küçük harflerle de 'fuhşun anısına'.
4. Çanakkaleli Melâhat'ın törenine polis bandosu da katılmıştır. (1999: 183)

Ece Ayhan (1995: 32)'dan öğrendiğimize göre, Melâhat, randevuevini kısım Avclar'da, yazın Menekşe'de işletmiş. Bir sokaktaki ev mühürlenirse, yarım saatlik bir gecikmeyle diğer kapıdan çalışabilmek için, hep iki ayrı sokağa açılan

çift kapılı evler tutarmış. “Tombalacı Ceylan” adında bir şahıs tarafından bıçaklanarak öldürülmüş.

Hayatını genelevlerde çalışarak kazanan ve daha sonra kendisi de genelev patroniçeliğine kadar yükselen Melâhat, Çanakkale muharebelerinin en çetin çarpışmalarının yaşandığı Anafarta köyündendir.

Kendisi de Çanakkaleli olan şairin bu “sivil kahraman” için bir isteği vardır:

“Ben de şunu istiyorum:

Çanakkaleli Melâhat da bir Anafartalıdır. Çanakkale Cumhuriyet meydanında bir heykelinin dikilmesi!” (1999: 249)

### İroni

İçinde yaşadığı toplum düzenine, devlet-birey ilişkilerine, eğitim sistemine, tarihe vb. sürekli olarak eleştirel bir tutumla yaklaşan sanatçı, bu içeriğin sunumunda ironiye de genişçe yer vermektedir. “*Son Şiirler*” kitabında, ironi bir anlatım yolu olmaktan çıkararak şiirlerin başlıca teması durumuna gelmiştir. Bu şiirlerde, toplum hayatımızda öne çıkan birçok kişi, birtakım özelliklerine göndermeler yapılarak ironik bir şekilde ele alınmışlardır.

Ece Ayhan’ın kusurlu bulduğu davranışları nedeniyle alaya aldığı kişiler arasında, aslında kendisinin de büyük şairler olarak değerlendirdiği Fazıl Hüsni Dağlarca, Tevfik Fikret, Yahya Kemal Beyatlı gibi isimler bulunmaktadır. Bu sanatçılar, her fırsatta “şiirin şiirde kalmaması gerektiği”ni savunan Ayhan tarafından, genelde şiir dışı nedenlerle hicvedilmektedirler.

### Şiirin Biçim Özellikleri

Biçim (form, şekil); sanat eserinin dış görünüşüne verilen isimdir. Geniş anlamıyla, bir eserin uzunluğu-kısalığı, kuruluş özelliği (bölümleme), bölümlerin düzenlenişi vb.), dili, üslubu; kullanılıp kullanılmama durumuna göre ölçüsü, uyağı, dizelerinin kümelenişi, uyaqlarının örtülüğü gibi özellikler edebiyatta biçimi oluşturmaktadır (Cevdet Kudret, 1980: 232).

Modernizm, diğer bütün sanat dallarında olduğu gibi edebiyatta da, özellikle biçim bakımından gelenekten kopmayı getirmiştir. Sanatçılar, dikkatlerini içerikten biçime, somuttan soyuta çevirmişler ve sanatı bir düşünüş tarzı olmaktan çıkarak bir sunuş / yapış tarzı olarak algılamaya başlamışlardır.

İkinci Yeniciler de, bilimsel gelişmelerin ve teknolojik ilerlemelerin etkisi altında kabuk değiştiren “gerçeklik”in yeni durumunu, “neo-realizm (yeni-gerçekçi)” olarak isimlendirmişler ve bu gerçekliği şiirle işlemeye çalışmışlardır. Ancak, algılanması kadar temalaştırılması da çok zor olan bu yeni-gerçekliği yansıtabilmek için, yeni biçimlere ve anlatım tekniklerine ihtiyaç duymuşlardır. Yabancılaşan kentli insanın gerçekliğini, kendilerinden önceki şiirin konu öyküleme ve şiir dili teknikleriyle anlatmanın neredeyse imkânsız olduğunu görmüşler ve Batı’nın Gerçeküstücülük, Dadacılık, Varoluşçuluk gibi modern şiir akımlarının tekniklerinden yararlanmaya çalışmışlardır.

Rimbaud’nun şiirlerini hiç elinden düşürmeyen Ece Ayhan, ayrıca modern şiirin Apollinaire, Lautréamont ve Cummings gibi avangard (öncü) temsilcilerini de yakından takip etmiştir. Şiirinin içerik / biçim yapısını ve dilini oluşturmaya çalışırken, onların gerçeği birebir yansıtma yerine bölerek, grotesk düzleme taşıyarak anlatan estetik ilkelerinden büyük ölçüde yararlanmışlardır.

Ece Ayhan’ın şiirini biçim bakımından incelemenin bazı zorlukları bulunmaktadır. Esasen bu zorluk, iç ve dış yapı ayırımına gidilmeden kurulan modern şiirin doğasından kaynaklanmaktadır. Ancak, onun şiirini bütün yönleriyle ele almayı hedeflediğimiz bu çalışmada, sanatının malzemeleri ne şekilde kullanarak şahsı bir söyleyişe / üslûba ulaştırdığını, şiirselliği nasıl yakalayabildiğini ortaya koyabilmek için, yapıyı öğelerine ayırarak inceleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu zorlukları ve sakıncaları da göz önünde bulundurarak, onun şiirini biçim bakımından ahenk unsurları (armoni, ritim), dizelerin kümelenişi, düzyazı şiirler, dili ve üslubu başlıklar altında inceleyeceğiz.

İkinci Yeni şiirinin biçim karşısındaki bu tutumunu, onun ilkelerinin oluşmasında önemli katkıları bulunan Ece Ayhan’ın şiirinde de görmek mümkündür. O, yayımladığı her kitabında öz bakımından olduğu kadar, biçim yönünden de sürekli bir yenilik arayışının içinde olmuştur.

### Dizelerin Kümelenişi

Mısra; Arapçada “çift kanatlı kapının bir tek kanadı” anlamına gelen bir kelimedir. Şiirde, ölçülü ve anlamlı bir satırlık nazım parçasına da bu ad verilmiştir. Bağsız olduğunda, en küçük bir nazım biçimidir. Böyle bir şiire bağlı olmayan ve başlı başına bir anlamı olan mısralara “mısra-î âzâde” denmektedir (Diğilçin, 1983: 99).

Geleneksel şiirde, “nazımın en küçük anlam birimi” görevini üstlenen mısra, Garip’le birlikte bu işlevini yitirmeye başlamıştır. Kalıbı yıkarak her şiirde yeni bir biçim kurma arayışında olan İkinci Yeniciler de, “mısraî” anlayışa karşı çıkmışlardır. Edip Cansever’in Şubat 1964 tarihli Dönem dergisinde yayımlanan “*Tek Sesli Şiirden Çok Sesli Şiire*” başlıklı yazısında, “*Mısra işlevini yitirdi; şiiri*

*şiiir yapan birim olarak yürürlükten kalktı. Eski rahatlığına o sessiz, kıpırtısız düzenindeki rahatlığını başına aramıyor şimdi*" sözleri onların mısra karşısındaki tetanlarını ortaya koymaktadır:

Biz de çalışmamızda, geleneksel şiirdeki mısradan ayırmak amacıyla, Ece Ayhan'ın şiirindeki biçim kuruluşunu "mısra" değil de; "dize" olarak isimlendirmeyi daha uygun bulduk. Zira, onun dizeyle kurulmuş şiirleri kadar, düzyazı biçiminde oluşturulmuş şiirleri de vardır.

Ece Ayhan, geleneksel şiirin "mısracı" zihniyetinden uzaklaşarak mısrayı bir "anlam birimi" olarak görmemiş, şiirlerini doğrudan doğruya kelimelerle kurulan bir yapıya kavuşturmuştur. O, bütün kitaplarında biçim arayışı içinde olmuştur. Hiçbir kitabında aynı biçimi kullanmamış, şiirlerini dizeden düzyazı formuna kadar değişik şekillerde kurmuştur. Dize kuruluşlu şiirin sınırlarını zorladığı anda, düzyazı şiire geçmekten kaçınmamıştır.

İkinci Yeniciler, 1950'li yıllarda tıkanıldığını ve tekrara düştüğünü düşündükleri şiirin önünü açabilmeyi yolunu, onu doğrudan doğruya kelimelerle kurulan bir yapıya kavuşturmakta görmüşlerdir. Cemal Süreya'nın "*Şiir geldi kelimeye dayandı*" sözü, bu yaklaşımın veciz bir karşılığıdır ve Valery'nin "*Şiir kelimelerle yapılır*" sözünü hatırlamaktadır.

Yeni söyleyişlere ulaşabilmek için, şiir dilinin yeniden kurulması gerektiğini ileri süren bu düşünce, yeni şiirin en belirgin özelliğini oluşturmaktadır. Buna göre şair, bir duyguyu, bir düşüncüyü ya da bir olayı anlatmak için değil de, mısrayı kurmak için kelimeleri seçmektedir. Kelimelerin anlam yanları da olduğuna göre, bu şiir yine de bir seyir söyleyecektir. İkinci Yeni şiirinin anlamı rastlantıya bırakılan bu tutumu, hakkında yapılan tartışmaların odak noktasını oluşturmıştır.

İkinci Yeni şiirinin biçim karşısındaki bu tutumunu, onun ilkelerinin oluşmasında önemli katkıları bulunan Ece Ayhan'ın şiirinde de görmek mümkündür. O, yayımladığı her kitabında öz bakımından olduğu kadar, biçim yönünden de sürekli bir yenilik arayışının içinde olmuştur.

*Bakızsız Bir Kedi Kararı* (1965) ve *Ortodoksluklar*'da (1968) dizelerin "Kısıtlayıcı" işleyişinden yakınlarak düzyazı şiire yönelen sanatçı, dize kuruluşlu şiirden de vazgeçmemiş, *Devlet ve Tabiat* (1973) ile *Zambaktı Padışah* (1981) kitaplarında her iki biçimi de kullanmıştır. Çok *Eski Adıyladır* (1982) ve *Son Şiirler* (1993) kitaplarında yer alan şiirler ise, düzyazı formundan oluşmaktadır.

Onun son yayımlanan kitabı *Son Şiirler*'de, ilk kitabından beri toparlayarak getirdiği biçim özelliklerini bir arada kullandığı görülmektedir. Düzyazı şiir formunda yazılan bu şiirler, az sayıda satırdan (dizeden) oluşan paragraflara

(bentlere) bölünmüşlerdir. Şiirde "dize"nin çok önemli olduğunu belirten sanatçının tamamen "dizeleri kırılmış" şiirler yazmaktan kaçındığı ve şiirini nesir çürümesi ile dize arasında bir biçimle kurduğu söylenebilir. Son şiirlerinde de, her şiirin müstakili başlığı bulunmakta ve şiirlerin bentleri Arap rakamlarıyla numaralandırılmaktadır.

### Dil ve Üslûp

Ece Ayhan'ın üslûbunu, önde gelen temsilcilerinden biri olduğu İkinci Yeni şiirinin anlatım özelliklerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Ancak, bu hareketin genel havası içinde, şahsiyet sahibi her sanatçı gibi, Ece Ayhan da kendine özgü bir üslûp oluşturmasını bilmiştir. Onun üslûbu üzerinde yapılacak bir çalışma, İkinci Yeni şiirinin dil ve üslûp özelliklerinin aydınlatılmasına da bir katkı sağlayacaktır.

Onun şiir dilinin özgünlüğüyle ilgili olarak Hızlan şunları söylemektedir:

*Çoğu eleştirmenler onun şiir dili için Ece Ayhan'ca deyimini kullanmışlardır. Gerçekten bu deyim, dilin şiirdeki vazgeçilmez işlevini vurgulaması açısından doğrudur* (Hızlan, 1983: 239).

Onun şiiri, *Devlet ve Tabiat*'tan itibaren göndermelerin günümüz Türkiye'sine yönelmesinden kaynaklanan bir algılama kolaylığı görüldü de, her dönemde kapalı bir üslûba sahiptir. Adeta özel bir sözlüğü andıran kelimeler dünyası ve sözdizimini aşabildiği takdirde, okurun karşısına zengin anlam katmanları çıkmaktadır. Genel olarak İkinci Yeni şiirine yöneltlen anlamsızlık suçlamalarının çoğu, okurun bu dil engelini aşarak anlam katmanlarına ulaşamayacağı itirazlarından doğmuştur. Bu itirazlarda, anlamı "anlamsızlığa" kadar serbest bırakan teorik açıklamaların ve bu yolda yazılan çok sayıdaki şiir örneklerinin rol oynadığı da unutulmamalıdır.

İkinci Yenicilerin, Garip şiirinin en belirgin dil özelliği olan "basitlik, alelâdelik ve sadelik"ten ayrılarak, konuşma dilinin dışında, yeni bir ses ve dilbilgisi oluşturma gayretlerinin en uç örneklerini Ece Ayhan vermiştir. Onun şiir dili, kurduğu sözdizimleri ve alışılmamış bağdaştırmalarla doğal dilin sınırlarını zorlamış, kimi zaman kelime deformasyonlarıyla dışına da taşmıştır. Bu sınırdan dil kullanımını, doğal dile verebileceği zararlardan ötürü o gün için çok eleştirilmiştir. Ancak, bu akın etkisini kaybedip ortadan çekildikten sonra, şiir dilinin yalnızca bir öyküleme aracı olmadığı, kendi başına da estetik bir değer taşıdığı fikrinin yerleşmesini sağlamıştır.

Garipçilerin gündelik hayatı içinde anlattığı sokakrakî insan, İkinci Yeni şiirine karmaşık bir iç dünyası uygulandı olan kenti birey olarak grimsiştir. Bu yeni gerçekliğin anlatılması biçim ve öz yeniliği gibi, dilin yenileşmesini de

gerekmiştir. Çünkü İkinci Yeniciler, yayımladıkları çeşitli yazılarıyla, yeni gerçekliğin yerleşik dilbilgisi kurallarıyla anlatılmayacağını savunmuşlardır.

Bu düşünceden hareketle, yeni bir şiir dilinin oluşturulmasında en çok emeği geçenler arasında Ece Ayhan da bulunmaktadır. Adına bir sözlük\* hazırlanacak kadar özgün bir şiir dili oluşturmuş; yeni bir sözdiziminin kurulmasına ve şiirimizin kelime dünyasının genişletilmesine katkıda bulunmuştur.

Ece Ayhan'ın şiirindeki sözdizimi deformatyonlarını, anlamı kapalı ya da anlaşılmasız kılma düşüncesinin bir parçası olarak görmek; kelime oyunculuğu olarak değerlendirmek ya da kendine amaç bir dilbilgisi sapması durumuna indirgemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Şiirimizin İkinci Yeni'den sonraki gelişimi düşünüldüğünde, bu arayışlar, yeni bir şiir diline / söyleyişe bir adım olarak değerlendirilmelidir. Zira, Garipçilerin gündelik hayatı içinde anlattığı sokaktaki adam ya da Toplumcu Gerçekçilerin sınıf mücadelesi içinde ideolojik bir varlık olarak gördüğü insan, artık kentli birey olarak bütün iç dünyasıyla şiirin konusu haline gelmiştir. Böylesine kompleks bir konu, yeni bir biçimi ve şiir dilini de beraberinde getirmiştir.

Türk şiirinde Tanzimat döneminde başlayan yeni biçim arayışlarının Cumhuriyet Dönemi'nde, diğer ülkelerdeki modern akımların ve sanatçıların da etkisiyle, daha kökten atılımlara dönüştüğü görülmektedir. Bu dönemdeki ürünlerde şairlerin gelenegin önlerine koydukları kalıplardan kurtularak şiirin içeriğiyle biçimi arasında sıkı bir bağlantı kurma çabası içinde oldukları ve "her yeni özüün biçimini de beraberinde getireceği" ilkesinden hareket ettikleri görülmektedir.

Şiirde alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla, "geniş bir düşünce-tasarım-duygu-görüntü yumağı" oluşturulması ve "göstergelerin ustaca, özgün bir biçimde" bağdaştırılması amaçlanmaktadır. Böylece şiir, yaratılan değişik tasarımlarla birlikte okuyana / dinleyene bir duygu ve düşünce zenginliği yaşatmakta ve güçlü bir anlatıma erişmektedir.

Ece Ayhan'ın şiirini güçlü kılan etkenlerin başında, oluşturduğu özgün imgeler gelmektedir. Bu imgelerin en belirgin özelliği ise, İkinci Yeni'nin diğer şairlerinde de görüldüğü gibi, "alışılmamış bağdaştırmalar"la aktarılmasıdır. Onun *Fayton* şiirindeki "intihar kararı" bu türden bağdaştırmalardandır. Uzak çağrışımlar sağlayan göstergeler seçilip bir arada kullanılarak şiirleştirilmeye gidilmiştir.

"O sahibinin sesi gramofonlarda çalman şey  
incecik melankolisymiş yalnızlığını

*intihar kararı bir faytona* binmiş geçerken ablam  
caddelerinden ölümler aşkı peranın" (1999: 39)

İkinci Yeni'nin diğer öncülleri gibi Ece Ayhan da, yeni bir şiir dili yaratma gayesiyle, Türkçenin yapısını zorlayarak dil deformatyonlarına gitmekten çekinmemiştir. Geleneksel şiirimizin imge yapısının bozulmasında ve dilin alt üst edilmesinde, Gerçeküstücülerde olduğu gibi, "özgür çağrışımlar" a ya da "mantık dışı" söyleyişlere ulaşma isteklerinin de sıkı bir ilişkisi vardır.

Hilav, Gerçeküstücülerin alışlagelmiş çağrışım gruplarını parçalamayı ve birbirinden en uzak iki gerçeği bir araya getirmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Gerçeküstücüler, daha sonra bunu, şiirsel imgenin ve "güzellik" in temeli olarak görecektir:

Bir teşrih masası üzerinde, bir dikiş makinesi ile bir şemsiyenin  
rastlantısal olarak bir araya gelmesi gibi güzel, diyor Lautréamont  
(Hilav, 1993: 15).

Bu tür söyleyiş özelliklerini, Ece Ayhan'ın şiirlerinde görmek de mümkündür:

"bir ay girerken yüreğine geceleri rastıkları kaşlı hiç" (1999: 53)

"yüzüklerinde altın parmaklar takılıymış" (1999: 58)

"yorgunluğu huzursuz bir at mor" (1999: 79)

"Elinde potin ayagında şemsiye" (1999: 114)

### İmge

Yeni ve şartıcı imgeler kurmak, onun şiirinin, en mühim üstüp özelliklerinden biridir. O, şiiri daha çok bir görüntü sanatı olarak görmüş ve anlamı imgenin zihinde canlandıracağı görüntülere dayandırmıştır. İmgelerinin en belirgin özelliği, nesnel bir karşılıklarının bulunması ve bir şiir içine birbirlerinden bağımsız motifler olarak yerleştirilmesidir.

Öneş, imgenin onun şiir dili ve üslubundaki yerini şu sözlerle değerlendirmektedir:

Ece Ayhan'ın şiirinde uyum, ses benzeşmesinden doğan bir müzikalitenin imgeleri saran ses uzantıları ile değil de, imgeler

\* "Ece Ayhan Sözlüğü", haz: Ender Erenel, Yeni Dergi, Mart 1969.

arasında boşluklarda, çağrışımlarla oluşan durumların bu boşluklara yerleşmesi sonunda ortaya çıkıyor. Ashında şairin bize vermek istediği de “ara görüntüler” yani ayrıntılardır. Bu uyuma “görüntü uyumu” denilebilir (1967: 53).

*Kınar Hanımın Denizleri, Bakıssız Bir Kedi Kara ve Ortodoksluklar*’da göndermelerin hangi topluma ve döneme yapıldığını çözmeyle zorlaşır, kimi zaman da olanaksızlaşır bir kurgu bulunmaktadır. Bir kılımdaki nakışlar ya da bir gindeki desenler nasıl doğrudan doğruya bir şey anlatıyorsa, kelimeler arasındaki olanakların denemesi yoluyla yeni bileşkelere varmayı hedefleyen bu şiirler de, tek başlarına bir şey anlatma amacını taşımamaktadırlar. İmgeler, daha çok soyut bir resim ya da bir masal atmosferi oluşturan bağimsiz görüntü motifleri pozisyonundadırlar. Ancak, şiirler kitap bütünlüğü içinde okudukları zaman, motifler birleşerek gizlenmiş bir metni ortaya çıkarmaktadırlar.

İmgenin soyutlamaya müsait kuruluş yapısı, okurun muhayyilesini harekete geçirerek şiire geniş bir anlam çerçevesi kazandırmaya imkânına sahiptir. Ancak, onun şiirinde imgeler, çoğunlukla hayatın ya da tarihin ayrıntılarından seçilmiş somut bir olgunun ya da kişinin nesnel bir karşılığı olarak kurulduğundan, bir anlam genişliği sağlamadığı gibi, çözülemediğinde büyük bir anlam boşluğunun doğmasına da yol açmaktadır. Ayrıca, şiire birbirinden bağimsiz motifler şeklinde yerleştirildiklerinden, çoğu zaman birleştirilememekte ve yine anlam boşlukları yaratılmaktadır.

Şiirin serüvenini tam olarak takip edemeyenlerin bu “yeşil camlı şiir”e bir acele “kapalı şiir” demisi olabileceklere savunan Ece Ayhan (1996: 49), yeni şiirde uzak çağrışımların yakınlara getirilmeye çalışıldığını vurgulamaktadır. “Yeşil camlı şiir” nitelenmesi, onun sinema ile şiir arasında “dil” yönüyle yakın bir ilgi kurduğunu göstermektedir. Sinemada kavramlar görüntü, şiirde ise, imge yoluyla anlatılmaktadır. İmgeye daha başat bir göreve verilmesi, imgenin görüntü sağladığı teknik desteğinden kaynaklanmaktadır. Onun şiirinde imgeler, sinemada, film tekniğiyle yanısırla fotoğraflardaki görüntülerin yerini tutmaktadır:

#### Karınmış Bir İlk Yaz

*Ay: geçkinmiş aği, yosun yeşili bir canavar. Herlemiş gece: kanatsız yarasalar, islamsız silahlar. Devrilmiş bir tramvay caddede. Bunlar, karınmış bir ilkyazın singelleri. Büyük uçurtmamı çalmışlar deliliğinden, mor gözli çocuk ölüsü bir pazar, onu bulamıyorum. (1999: 73)*

Şiirde lanetlenmiş bir ilkbaharın gece tasviri yapılmaktadır. Geceğin herlemiş bir vakitinde ay, “yosun yeşili bir canavar”dır. Filmin esasının sessiz çekildiğini ve sesin sonradan eklendiğini belirtten Ayhan, okurdan bu görüntüleri algılamasını ve zihninde sese çevirmesini beklemektedir. Şiirde de, geceğin sessizliği hâkimdir: Yarasalar kanatsız, silahlar ıslak; tramvay devrilmiştir. Bütün bunlar, dînmiş bir fırtına sonrası sessizliğin görüntüleridir. Şair arka planda çizdiği böyle bir fonun önüne, çocukluğundan kalma bir hatırasını yerleştirmektedir. Yalnız geçirilen bir pazar gününün verdiği hüznün, çocukluğunda “uçurtma”nın çalınmasından yaşanan başka bir üzüntüyü çağırılmaktadır.

Politik içeriğin öne çıktığı *Devlet ve Tabiat* (1973)’tan sonraki dönemde ise, göndermelerin o günün Türkiye’ sine yapıldığı görülmektedir. Şiirin bu içerik değişimine paralel olarak imgelerin niteliği de değişikliğe uğramıştır. Bu kitapta yer alan imge örgüsü, öncekilerin aksine, belli bir tema bütünlüğüne yönelmektedir.

#### Sonuç

İkinci Yeniciler, şiire getirdiği yeni bir sözdizimi ve kapalı söyleyiş özelliğiyle, günümüz şiirine de bir temel oluşturmuşlardır. Garipçilerin bildirişimi amaçlayan basit dil kullanımına ve Toplumcu Gerçekçilerin politik mesajlı içeriğine tepki göstererek, şiirin bir de “sunuş” tarafının olduğuna dikkat çekmek istemişlerdir. Ancak, bunu yaparken, tepki hareketlerinin birçoğunda olduğu gibi, aşırıhikâre kaçmaktan kurtulamamışlar ve biçimcilikle suçlanmışlardır.

Ece Ayhan, başından beri yaslandığı ilkelere taviz vermeyen tutumuyla, İkinci Yeni’nin en özgün şairidir. Bu hareket bızını kesip ortadan kalktıktan sonra da, şiirin çizgi dışı olan özgün yapısıyla, belli bir okuyucu kitlesi ve bazı genç şairler üzerindeki etkisini sürdürmüştür.

Ece Ayhan, kendisinden önceki şiirin birtakım verileri üzerine yeni bir şiir kurmaya çalışmış İkinci Yeni şiirinin en özgün sanatçılarındandır. Onun şiiri, biçim, içerik ve dil bakımından birtakım aşırılıklar taşısa da, 1960 sonrası şiirimize geniş biçim açılımları sağlamıştır. Bugünkü şairlerimizin önünde, şiirimizin diğer bütün sanatçılarıyla birlikte, yaratılacakları bir deneyim olarak durmakta ve şiirimize bir zenginlik sağlamaktadır.



### Kaynakça

- Batur, E. 2000. Başkalaşımınlar, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı. İstanbul
- Cevdet Kudret 1980. Örneklerle Edebiyat Bilgileri, Cilt: 1, İnkılâp ve Aka Yayınları, 1. Baskı. İstanbul
- Dilçin, C. 1983. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, 1. Baskı. Ankara
- Ece Ayhan 1995. Aynalı Denemeler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı. İstanbul
- 1996. Dipyazular, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı. İstanbul
- 1999. Bütün Yort Savul'lar, Yapı Kredi Yayınları, Gen. 2. Baskı. İstanbul
- Hızlan, D. 1983. Yazılı İlişkiler, Altın Kitaplar, 1. Baskı. İstanbul
- Hilav, S. 1993. Edebiyat Yazıları, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı. İstanbul
- Öneş, Mustafa 1967. "Ece Ayhan'a Doğru", Yeni Dergi, Temmuz: 49-55.

### ECE AYHAN: A POET FROM ÇANAKKALE

The 'Second New' is a poetic movement which emerged in the Republican period. Its first works were published in various periodicals in 1954. It was reviewed in the weekly *Sunday Post* newspaper in 1958 and its principles began to be clarified and transformed into a trend. It began as a reaction to *Strange (Garip)* and *Communal Realist* poetry and had a deep impact on Turkish poetry both at the time and following.

The *Second New* did not arise as a collective literature, the principles of which had been determined beforehand. Its language and stylistic characteristics began to synthesise with the poems that its forerunners published over the course of time.

One of the most distinguished poets of the *New Poetry* was Ece Ayhan, a forerunner of the movement. He played an important role in bringing forth the new form of poetry and turning it into a movement through the poems, daily discourses, and essays he published. He was part of the movement from his very first poem, published in 1954. His poems have always been selective and distinguished even though his signature was not always on them.

Ece Ayhan was born in Datça in 1931. His father, Behzat Çağlar, was from Gelibolu, and his mother Ayşe Çağlar was from Eceabat. The family settled in Çanakkale after his father's resignation.

Ece Ayhan spent part of his childhood in Çanakkale and completed his primary and secondary school education in Istanbul, due to his parent's appointment there. Ece Ayhan completed his BA Degree at the Faculty of Politics in Ankara University (1953-1959). He spent his last years in Çanakkale and passed away in July 2002 in a nursing house in İzmir. He was buried in the village of Yalova near Eceabat, a town in the province of Çanakkale.

### Themes in Ayhan's Poetry

It is difficult to categorise Ece Ayhan's poetry in terms of its themes. Most of the poems, originally written as part of a text, become meaningful only when collected together as poetry. He tried to illustrate the complicated inner world of humanity, living in cities, within the fictive world of poetry. Motifs which cannot be understood individually embody a hidden text when they are brought together within a collection of poetry. He is a writer who does not prefer to depict photographic images, instead, vague images, so that the reader can feel the hidden text.

Ayhan's poetry, when analysed in the form of a collection of his poetry, concentrates on history, social change, children-education, pessimism-unhappiness, loneliness-fear, prostitution-sexuality, and irony.

### Structural Features in Ayhan's Poetry

'Structure' is the format of a piece of art. In a wider context - the length of the work, its parts and layout, language, style, meter, rhyme, grouping of stanzas - constitute 'structure' in literature. Modernism brought about a departure from the conventional in literature, as in other forms of art. Writers focus on structure and the abstract rather than context and the concrete, and they perceive art as a means of presentation/construction through departing from the understanding of art as a way to represent thought.

### Conclusion

The poets of the *Second New* movement constituted the principles of contemporary poetry with their new syntax and indirect discourse. They reacted against the use of simple language for communication by the *Garip* movement and the context involving political messages in the *Social Realist* movement and wanted to draw attention to the "presentation" of poetry. However, while doing that, the *Second New* poets could not spare themselves from exaggeration, as in other reactionary movements, and were criticised for being Structuralist.

Ece Ayhan, with his uncompromising principles, was one of the pioneers of the *Second New* movement from the very beginning. Even after the decline of the movement, his poetry was influential on a particular readership and some young poets with its unconventional unique style.

Ece Ayhan was one of the most unique poets of *Second New* poetry who was trying to construct a new poetry based on the data gathered from previous poetry movements. His poetry, despite involving exaggeration of structure, context, and language, has contributed enormously to post-1960 poetry. Ayhan's poetry stands as a useful experience and adds richness to Turkish poetry.

## BOZCAADA'NIN TURİZM COĞRAFYASI

Okan YAŞAR\*

Giriş

Bozcaada, Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda, Çanakkale Boğazi'nin güneybatısında yer almaktadır (Şekil 1). Bozcaada, Gökçeada ve Marmara adasından sonra üçüncü, Çanakkale İli sınırları içinde ikinci büyük adadır. Bozcaada, 39 km<sup>2</sup>'lik bir yüzölçümü<sup>1</sup> ve 34.5 km. kıyı uzunluğuna sahiptir. Biga Yarımadası'nın 6 km. açıklarında yer alan Bozcaada, üçgen şeklindedir. Eski adı Tenedos olan adanın en yüksek noktaları Göztepe (191 m.) ve Yenikale Tepe (115 m.) teşkil eder. Ada'daki tek yerleşme merkezi, adanın doğu kıyılarının kuzey ucunda küçük bir koyun gerisinde yer almaktadır (Foto 1). Ada üzerinde daimi akışı bir akarsu yer almamaktadır ve ada su kaynakları bakımından fakirdir. Bozcaada halen kalkınmada öncelikli yörelerden biridir. Bozcaada ile Çanakkale Boğazi arasında dört küçük adacıktan oluşan ve toplam bir km<sup>2</sup>'lik yüzölçümü bulunan Tavşan adaları yer almaktadır.

Türkiye, 8.333 km<sup>2</sup>'lik kıyı uzunluğuna sahip ve kıyıların büyük bir bölümü Akdeniz iklimi etkisi altında bulunan bir ülkedir. Bu nedenle ülkemizin büyük ölçüde kıyı turizmine açılması gerekir. Ancak Türkiye kıyılarının bazı kesimlerinde turizmde yoğunlaşmalar görülürken, bazı kesimleri turizmde yeni açılmakta veya potansiyel alanlar olarak yer almaktadır. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerle birlikte yerli turistlerin yoğun bir şekilde kıyılara yönelmesiyle deniz turizmi popüler hale gelmiştir. Türkiye kıyılarında turizm, Akdeniz kıyılarında küçük yerleşim birimlerinde (Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Alanya) aile işletmeciliği (pansiyon evler) ve kamu dimlenme tesisleriyle başlamıştır. İklim ve jeomorfolojik koşulları uygun, sanayi ve yoğun nüfustan uzak, zengin arkeolojik kalıntılara sahip olan kıyılarda turizm, yasal düzenlemelerin etkisi altında kalmıştır. Türkiye kıyılarında yapılaşmanın kıyı çizgisine yaklaşması, bazı kıyı kesimlerinde yoğunlaşması, orman ve tarım alanlarına ilerlemesi vb. sonuçlar yasal düzenleme ve değişikliklerin sonucudur? Yukarıda ifade edilen hususlar yanında aşağıda sıralanacak nedenler, Bozcaada'nın makaleye neden konu olarak seçildiğinin açıklaması olacaktır.

Bozcaada turizm potansiyeli yüksek bir adadır. Bu potansiyelin tam manasıyla kullanıma açıldığını söylemek mümkün değildir. Bozcaada'nın doğal çevreden

\* Yard. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale

<sup>1</sup> Bozcaada, çevresindeki irili ufaklı adalarla yüzölçümü 42 km<sup>2</sup>'ye ulaşmaktadır. Bu adalar ise Tavşan, Pirena, Orak, Fener, Yılan, Taş, Kaşık, Gökçe ve Sinacık adasıdır.

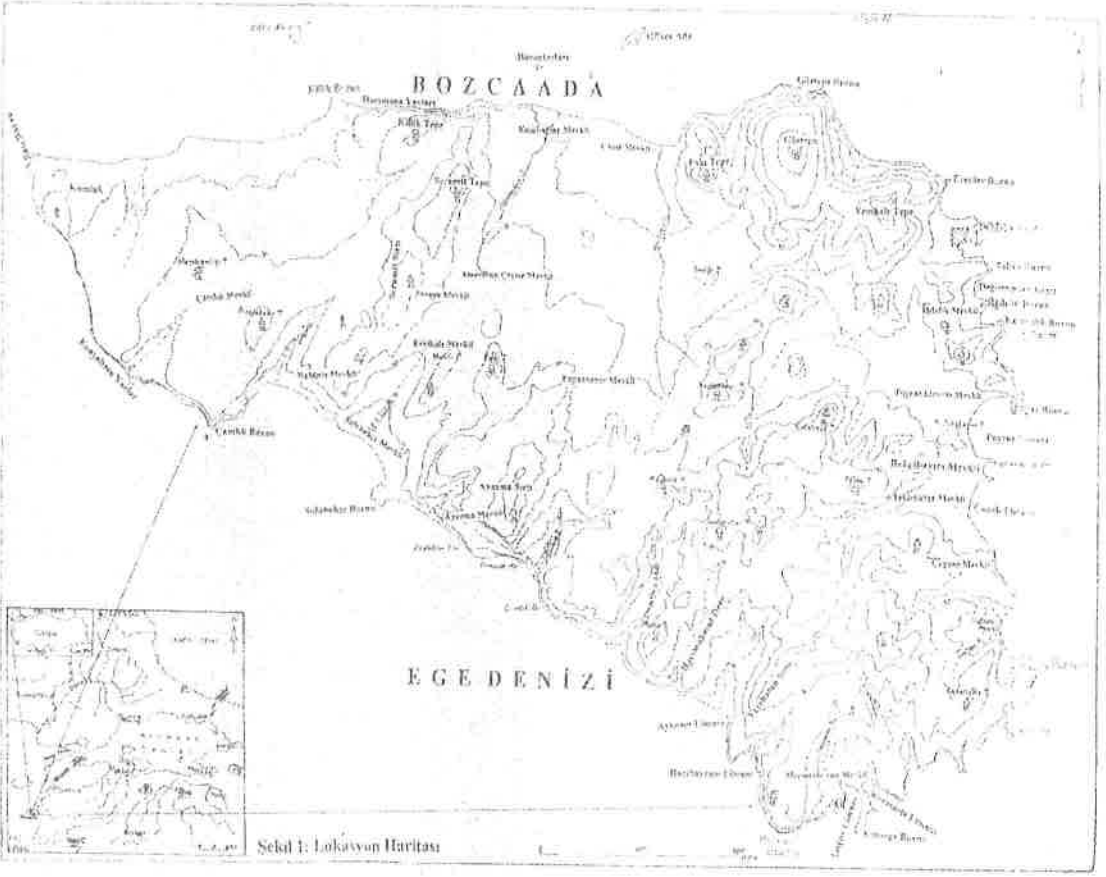
<sup>2</sup> Suna Doğaner, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 2, 15

kaynaklanan turizm potansiyelini deniz turizmi kapsamında kıyı turizmi, dalma, su sporları ve doğal çevreyle ilgili rekreasyonel faaliyetler (doğa yürüyüşleri, bisiklet etkinlikleri, foto safari, manzara izleme, amatör balıkçılık, v.b.) teşkil eder. Bozcaada'nın beşeri çevreden kaynaklanan turizm potansiyelini ise Bozcaada'ki sivil mimari örnekleriyle kültür turizmi ile festivaller turizmi ve tatil çiftliklerinde giderek gelişmeye başlayan kır turizmi oluşturmaktadır. Bozcaada'nın doğu ve güneydoğu kıyıları burunlarla birbirinden ayrılmış koylarla şekillenmiştir. Dolayısıyla söz konusu koylar plaj görünümündedir ve kıyı turizmine son derece elverişlidir. Ada'da plajların toplam uzunluğu 2.5 km'yi bulmaktadır. Plajlar, betonlaşmamış ve her türlü çevresel etkiden uzak kalmış kıyılar özelliği gösterir. Ada, Akdeniz ikliminin etkisi altında kalmakta, bu nedenle kıyı turizmi Haziran-Eylül dönemini kapsayan dört aylık bir sürede cereyan etmektedir. Ancak kuzey-kuzeydoğu yönlü rüzgarlar deniz turizmini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Ada'da Bozcaada şehri<sup>3</sup>, en eski yerleşme olarak, sivil mimari örnekleri (konutlar), camiler, kiliseler, kaleler ve diğer tarihi yapılarıyla ilgi çekici kültür turizmi merkezidir. Ada, bağ evleri ve tatil çiftlikleriyle kır turizmi kapsamında giderek ilgi gören gelişim süreci yaşamaktadır. Bu bağlamda adanın yerleşme tarihinin günümüze kadar ulaştığı eserleri, sakinlerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşantıları; hem göç etmiş sakinlerinin hem yerli ve yabancı turistlerin ziyaretine konu olmaktadır. Ada sakinlerinin hem üretimleri ve hem de ev pansiyonculuğu hizmetleriyle turizm içerisinde bulunması ada turizmine ivme kazandırmaktadır. Ayrıca her yıl Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında düzenlenen kültür ve sanat şenlikleri; festival turizminin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Bozcaada, turizm potansiyeli yüksek bir ada olmasına rağmen, bu potansiyelin yeterince değerlendirildiği söylenemez. Bozcaada 1990 yılı başlarına kadar -stratejik önemine binaen- askeri açıdan yasak bir yöre olması nedeniyle uzun yıllar yatırım alamamıştır. Ancak adanın kalkınması ve ekonomisinin çeşitlenmesi için turizmin alternatif bir sektör olarak belirlenmesi ve teşvik görmesi sonrasında, adanın turizm altyapısı ve üst yapıya gözle görülür bir gelişim imkanı bulunmuştur. Bu arada İstanbul'da yüksek gelirli, kültür ve sanat çevrelerinde "Bozcaada modasının" başlaması, ada turizmine önemli bir katkı sağlamaktadır. Adanın son dönemde turizmde sağladığı gelişmelere rağmen, turizmde büyük bir gelişme göstermiş olan Yunan adalarıyla rekabet etme şansı şimdilik bulunmamaktadır. Bununla birlikte ulaşımda yaşanan güçlükler nedeniyle adanın mevcut turizm talebinde ve potansiyel turizm talebinde büyük artışlar görülmemektedir. Fakat gözlemlerimiz ada turizminin son on yılda sıçrama yaptığı doğrultusundadır.

<sup>3</sup> Bilindiği gibi idari şehir kriterine göre, tım ilçe merkezleri şehir olarak kabul edilmektedir.



Şekil 1: Lokasyon Haritası

## 1. Deniz Turizmi

### 1.1. Kıyı Turizmi

#### 1.1.1. Kıyı Turizmini Etkileyen Coğrafi Faktörler

##### 1.1.1.a. İklim

Kıyı turizmi, iklimle bağlı olarak yaz mevsiminde yoğunlaşmaktadır. Kıyı turizmi mevsiminin süresini de hava sıcaklıklarıyla beraber deniz suyu sıcaklıkları belirlemektedir. Sıcaklığın yıl içindeki dağılımında, aylık ortalama sıcaklığın 20 °C'nin üzerinde olduğu aylar sayısı Marmara Denizi kıyılarında 3 ay (Haziran, Temmuz ve Ağustos) ve Ege Denizi kıyılarında 5 ay (Mayıs-Eylül) olarak deniz turizmi sezonunu belirlemektedir<sup>4</sup>. Adanın iklimi Bozcaada istasyonunun 28 yıllık verilerine göre incelense, adada deniz turizmi sezonu 4 aydır (Haziran-Eylül). Bu dönem adada yer alan ikinci konutların kullanıldığı dönem olmakla beraber, yazlık konutların en fazla kullanıldığı Temmuz ve Ağustos aylarının ortalama sıcaklığı 23 °C'dir. Sözü edilen aylar aynı zamanda ortalama en yüksek sıcaklıkların gerçekleştiği aylardır. Bu iki ayın ortalama en yüksek sıcaklığı 26.2 °C'dir. Buna ilaveten Haziran-Eylül döneminde aylık ortalama düşük sıcaklıklar 17.8 °C'nin altına düşmez. Söz konusu dönemde aylık ortalama sıcaklıkların 25°C'yi aşmaması ve bağlı nemin % 72-74 seviyesinde kalması kıyı turizmi açısından elverişlilik sağlamaktadır. Bağlı nem, hava sıcaklığının 30 °C'yi aşacağı günlerde bunaltıcı olabilmektedir.

Bozcaada iklimiyle ilgili değerlendirmelerini Bozcaada (28 yıllık) Meteoroloji İstasyonu'nun uzun süreli verilerini zaman zaman Florya (28 yıl) ve Ayvalık (28 yıl) istasyonlarının verileriyle karşılaştırarak ortaya koymağa çalışacağım. Bozcaada istasyonunun 28 yıllık verileri incelense, adanın yıllık ortalama sıcaklığı 15.4 °C'dir (Tablo 1). Bozcaada'nın yıllık ortalama sıcaklıkları kuzeyde Florya istasyonuna (14.2°C) göre ileri, güneyde Ege Denizi kıyılarındaki Ayvalık istasyonu yıllık ortalama sıcaklıklarına göre (16.6 °C) geridir. Bozcaada'da en sıcak ay olan Temmuz ayında ortalama sıcaklık 23 °C iken, en soğuk ay olan Şubat ayında ise 8.3 °C'dir. Bozcaada'da en az dört ayın sıcaklığının 20 °C'nin üzerinde olması; sıcaklık rejimi bakımından makro Akdeniz karakteri taşımakla birlikte, adanın Kuzey Ege'de yer alması nedeniyle yaz mevsimi daha serin ve daha az kurak ve kış mevsiminde ise donlu günler ve kar yağışları olmaktadır<sup>5</sup>. Turizm aktivitesinin önem kazandığı Haziran-Eylül aylarında sıcaklıkların

<sup>4</sup> Doğaner, a.g.e., s. 2

<sup>5</sup> Erdoğan Akkan, "Geographical Observations on Bozcaada", II. National Aegean Islands Symposium (2-3 July 2004), Gökçeada-Çanakkale, 2004, s. 27

20°C'nin üzerinde olması, turizm sezonunun güney Ege kıyılarına göre kısalmasına neden olmaktadır.

Kıyı turizmde yağış, yaz mevsiminde, kısa süreli tatilleri bozan bir etmendir. Bu bakımdan yaz mevsiminde iklimin yağış şartları kıyı turizmde önemlidir. Bozcaada'nın aldığı yıllık yağış miktarı 462.5 mm. iken, Marmara yağış rejimi etkisinde bulunan Florya'da 643.9 mm. ve Akdeniz yağış rejimi etkisinde yer alan Ayvalıkta 639.5 mm'dir. Bozcaada'da yağışların yıl içine dağılımına göz attığımızda yağışların % 40'nun sonbahar, % 36.9'nun kış, % 16.5'nin ilkbahar ve % 6.6'sının yaz mevsiminde düşmesi nedeniyle Akdeniz iklimi yağış rejimi etkisinde bulunduğu kanısını kuvvetlendirmektedir. Ada'da turizm sezonunda yağışlı günler sayısı Temmuz ve Ağustosta 1 gün iken, Haziran ve Eylül aylarında 2-3 gün seviyesindedir.

Tablo 1: Bozcaada İstasyonu İklim Verileri(1975-2003)

BOZCAADA	0	S	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık(°C)	8.4	8.3	9.8	13.5	17.3	21.4	23.0	22.9	20.7	16.9	12.7	9.7	15.4
Ortalama Yüksek Sıcaklık (°C)	10.7	10.8	12.5	16.5	20.5	25.0	26.4	26.0	23.9	19.6	15.2	11.9	18.3
Ortalama Düşük Sıcaklık(°C)	6.1	5.9	7.2	10.7	14.2	18.0	19.9	20.0	17.8	14.4	10.4	7.5	12.7
Mutlak Maksimum Sıcaklık(°C)	19.6	20.9	25.9	26.3	31.4	35.3	35.4	36.3	32.4	31.2	26.0	20.4	36.3
Mutlak Minimum Sıcaklık(°C)	-4.9	-7.0	-4.7	2.0	6.2	9.2	14.3	15.0	12.0	4.6	-1.4	-4.0	-7.0
Sıcaklıklar(°C)	9.1	8.1	7.4	7.6	4.7	2.7	1.2	1.0	2.6	4.6	8.2	10.3	67.5
Yağışlı Gün Sayısı	77	75	76	75	75	72	73	74	74	77	78	80	76
Ortalama Bağıl Nem(%)	4.2	4.6	6.9	7.8	11.0	17.9	24.3	24.4	18.1	11.2	5.3	3.2	18.9
Açık Gün Sayısı	7.1	7.2	6.2	4.9	4.2	4.0	4.9	5.5	4.8	5.7	6.1	7.1	5.6
Saat 07'deki Ortalama Rüzgar Hızı(m/s)	7.7	8.0	8.0	8.9	6.7	6.9	8.0	8.6	7.8	7.8	7.1	7.7	7.6
Saat 14'deki Ortalama Rüzgar Hızı(m/s)	8.9	6.8	6.0	4.6	4.0	3.7	4.5	4.7	4.2	5.4	5.9	7.1	5.3
Saat 21'deki Ortalama Rüzgar Hızı(m/s)	7.2	7.3	6.8	5.5	5.0	4.8	5.8	6.3	5.6	6.3	6.4	7.3	8.2
Ortalama Rüzgar Hızı(m/sn)	NNE	N	NNW	SSW	N	WN	NW	SSW	NNW	NW	SSE	NNE	NNE
En Hızlı Esen Rüzgar Yönü	45.3	39.9	39.9	34.6	31.7	29.0	35.9	28.0	35.2	38.5	38.6	40.0	45.3
En Hızlı Esen Rüzgar Hızı(m/sn)	Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü												

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Bilindiği gibi iklimin turizmi etkileyen niteliklerinden biri de açık günler sayısıdır. Çünkü açık günler sayısı güneşlenme ve rekreasyonel faaliyetler açısından büyük önem taşımaktadır. Bozcaada'da açık günler sayısı yıllık 133.9 gündür. Turizmin canlandığı Haziran-Eylül dönemi boyunca 77.6 gündür. Bozcaada Meteoroloji İstasyonu'nun ortalama güneşlenme süresine ilişkin rasatı bulunmadığından, Gökçeada Meteoroloji İstasyonu'nun (28 yıllık verilerine göre) söz konusu rasatlarından hareketle bir fikir sahibi olmaya çalışıldı. Gökçeada'da ortalama güneşlenme süresi 7 saat 21 dakika/gün seviyesindedir. Buna karşılık turizm aktivitesinin önem kazandığı Haziran-Eylül devresinde 12 saat 19 dakika/gün'e kadar ulaşmakta ve söz konusu dönemde ortalama 11 saat 21 dakika/gün'lük bir değer göstermektedir. Dolayısıyla Gökçeada'ya çok yakın bir konumda bulunan Bozcaada'nın da benzet ortalama güneşlenme süresine sahip olduğu düşünülebilir. Bozcaada'da deniz turizmi sezonunda güneşlenme süresinin (Eylül ayı hariç tutulursa) 11 saatin üzerinde bulunması, kıyı turizmi açısından son derece elverişlilik sağlamaktadır.

Deniz turizmi açısından deniz suyu sıcaklığının büyük önemi bulunmaktadır. Bozcaada'nın Çanakakale Bogazi'na yakınlığı nedeniyle söz konusu boğazdan gelen soğuksu akıntıları nedeniyle ada çevresinde turizm sezonunda deniz suyu ortalama sıcaklıkları 20-22 °C arasında değişmektedir. Ada çevresinde deniz suyu sıcaklıkları Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında sırasıyla 20.6, 22.3 ve 21.1 °C'dir<sup>7</sup>. Denize girmek için uygun sıcaklık 18 °C kabul edilirse, Gökçeada gibi Bozcaada'da 110-120 gün denize girmek mümkündür.

Bozcaada'da en fazla rüzgar kuzey sektörden esmektedir. Ayrıntılı olarak ifade ederse; NNE esme bakımından hakim yön olmaktadır. Daha genel bir deyimle Gökçeada gibi Bozcaada'da poyraz en çok esen rüzgar olup, bunu lodos izlemektedir. Rüzgarın bu şekilde esme nedeni, Gökçeada ve Bozcaada civarındaki atmosfer sirkülasyonu ile ilgilidir. Basınç alanlarının dağılımına bağlı olarak rüzgar, esas olarak Çanakakale Bogazi'ndan veya Vardar Vadisi'nden Ege Denizine iner. Adalar N ve NE'den gelen bu rüzgarların etkisi altındadır. Ancak bu dönemde bölgede siklonik faaliyetin fazla oluşu, güneybatıdan esen lodosun da oldukça fazla frekansta olmasına yol açmaktadır. Yaz döneminde ise hava oldukça kararlardır. Kuzey Ege'de kuzey sektörden esen rüzgarlar yine çoğunluktadır. Eteziyen adı verilen bu rüzgarlar, Mayıs-Eylül döneminde etkin olurlar. Ancak bu dönemde Eteziyenin adaya aynı yönden (N, NNE) kanalize olduğu, esme frekanslarından anlaşılmaktadır<sup>8</sup>.

<sup>7</sup> Akkan, a.g.t., s. 30

<sup>8</sup> Beyhan Öztürk, "Gökçeada'nın İklimi", Bülten, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst., Sayı: 6, No: 6, İstanbul, 1989, s. 191

**Tablo 2: Bozcaada'da Haziran-Eylül Dönemi Aylık Ortalama Rüzgar Frekansları**

(Esmeye Sayısı) Oranlarının Yılı İçindeki Dağılımı(1975-2003)

AYLAR	H		T		A		E		YILLIK <sup>9</sup>	
	Frekans	%'si	Frekans	%'si	Frekans	%'si	Frekans	%'si	Frekans	%'si
N	187	13,8	311	18,9	286	16,2	188	12,2	1.972	9,9
NNE	527	38,9	804	48,9	907	51,6	644	41,8	6.897	34,9
NE	200	14,9	210	12,9	260	14,8	245	15,9	3.468	17,6
ENE	125	9,2	138	8,4	173	9,8	178	11,5	2.440	12,3
E	58	4,3	46	2,8	41	2,3	70	4,5	874	4,4
ESE	84	6,2	37	2,3	35	1,9	100	6,5	1.317	6,6
SE	56	4,1	46	2,8	21	1,2	49	3,2	783	3,9
SSE	116	8,6	50	3,0	39	2,2	69	4,4	2.081	10,4
Toplam	1.353	100	1.642	100	1.762	100	1.543	100	19.832	100

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Bilindiği gibi rüzgar hızlarının 7 m/sn'den fazla olması durumunda su sporları yapılamamaktadır. Ada'da rüzgar aktivitesinin arttığı Haziran-Eylül devresinde saat 07:00-12:00 arasındaki ortalama rüzgar hızları aylık ortalama rüzgar hızlarına çok yakındır (Tablo 1 ve 2). Dolayısıyla Bozcaada çevresi öğle saatlerine kadar su sporları için son derece elverişlidir. Buna ilaveten arazi çalışmalarını sırasında adamın güney ve güneybatı kıyıların su sporları için elverişli olduğunu gözlemledik. Çünkü kuzey yönü rüzgarlar; Bozcaada güney kıyılarında fazla etkili olamayarak dalgalanmaya yol açmaz. Bu arada söz konusu rüzgarlar bağıl nemli de azaltarak kıyı turizmine elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

Yelken ve sörf gibi sporlar için rüzgar hızı kadar, rüzgarın frekansı da büyük önem taşır. Çünkü, çok sık hızı ve yönü değişen rüzgarlar, sörf ve yelken gibi sporlar için hiç de uygun değildir<sup>10</sup>. Bozcaada'da turizmin yoğunluk kazandığı Haziran-Eylül döneminde hakim rüzgar yönü NNE, N ve NE yönünden esen rüzgarlar oluşturmaktadır. Adı geçen ayların hepsinde NNE yönü rüzgarlar % 38,9-51,6'lık frekansla hakim rüzgar yönünü teşkil etmektedir. NNE yönü rüzgarları, % 13,8-18,9 arasında değişen frekanslarla N rüzgarı izlemektedir (Tablo 2). Yılın diğer aylarında da NNE rüzgarı en fazla frekansı göstermektedir. Dolayısıyla araştırma alanı güney kıyıların su sporları için uygun rüzgar şartlarına sahip olduğu görülmüştür. Her yıl Temmuz ayının son haftasında düzenlenen İstanbul-Gökçeada yelken yarışları Bozcaada üzerinden Gökçeada'da son bulmaktadır.

Sonuç itibarıyla Bozcaada, subtropikal Akdeniz iklim kuşağı içinde bulunur. Bu sebeple yazlar sıcak ve bir hayli kurak geçer, kışlar ise oldukça ılık ve yağışlıdır. Kış aylarında don olayı görülebilir. Yağışlar ekstremlere yağmur şeklinde olup, kar halinde yağış ve karla örtülü gün sayısı pek önemli değildir<sup>11</sup>. Bozcaada'da yılın büyük bir bölümünde kuzey sektörlü rüzgarlar esmektedir. Bununla birlikte Çanakkale Boğazı'nın yönlendirici rolü nedeniyle hakim rüzgar istikameti NNE yönünde olmaktadır. Ancak iklimatik veriler bakımından ada; kıyı turizmi açısından dört aylık bir dönem için elverişlidir.

#### 1.1.1.b. Kıyı Jeomorfolojisi

Bozcaada iklim ve jeomorfolojik özellikleriyle deniz turizmine elverişlilik göstermektedir. Adanın doğu, güney ve güneydoğu kıyıları jeomorfolojik açıdan kıyı turizmine imkan tanımaktadır. Bu bağlamda ada kıyılarını jeomorfolojik özellikleri açısından yakından tanıtmaya çalışacağım.

Bugün Biga Yarımadası'nın batı kenarında yer alan Bozcaada, onunla birlikte Hersinyen ve Alp orojenezini geçirmiştir. Adada en eski tektonik ünite mezozoyik seriyeye ait kayaların meydana getirdiği seridir. Bölge, Permian'de yeniden deniz istilasına uğramıştır. Ancak devrin sonlarına doğru yeniden su üstüne çıkmıştır. Mesozoyik'in olmadığı bu bölgede, Permian'in üzerine denizsel Eosen gelir. Eosen'den sonra Alpin Hareketleri sırasında deniz bölgesinde tamamen çekilmiş, Oligosen'de Alpin hareketlerin son şiddetli safhası meydana gelmiştir. Oligosen sonunda, Bozcaada'dan İsraköy'e kadar Batı Anadolu karasının önünde bulunan bitiren adalarda tatlı su suları yer almıştır. Miyosen-Pliyosen arasında bölgede alçalma ve yükselmelere yol açan hareketler meydana gelmiş, Pliyosen-Pleistosen esasındaki hareketler sonucu bölge biraz daha yükselerek bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Günümüzden 7000-6000 yıl önceki iklimatik optimum devresinde deniz seviyesinin +2 metreye yükselmesiyle Biga Yarımadası'ndan ayrılarak ada haline alır. Bu tarihten sonra adanın kuzey ve doğusundaki sığ koy ve körfezler Kuaterner çökelleriyle dolmaya başlamıştır. Bu arada deniz seviyesi de alçalarak 3.250 yıl önce bugünkü seviyesine inmiş, kıyı çizgisi aşağı yukarı bugünkü görünümünü almıştır<sup>12</sup>.

Bozcaada'nın yapısını stratigrafik ve litolojik bakımdan farklı özellikte kayalarla meydana getirmesi, yer yer farklı morfolojik görünümünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bozcaada'nın doğu tarafında relief arzalı ve tepelik bir görünümde iken, batı tarafı alçak bir platoluktur. Kabaca Fakı Tepe-Kaptan Tepesi-Hacımahmut Dere arasında çizilecek bir hat (Şekil 1), doğudaki daha arzalı tepelik

<sup>9</sup> 12 ayın toplam esme sayısıdır.

<sup>10</sup> İbrahim Güner ve Halil Koca, "Burnaz Kıyıların(Hatay) Turizm Potansiyeli", Türk Coğrafya Kurumu Türk Coğrafya Derg., Sayı: 34, İstanbul, 1999, s. 341

<sup>11</sup> Şahabetin Hocaoglu, "Bozcaada'nın Fiziki Coğrafyası", Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 3, İzmir, 1985, s. 181

<sup>12</sup> Hocaoglu, a.g.m., s. 181

saha ile batıdaki daha alçak ve arızasız sahayı birbirinden ayırmaktadır. Sözü edilen sınırın batısında alçak bir platoluk olarak niteleyebileceğimiz bu saha; tamamen Sarmasyen depolarından oluşmuştur. Seramit sırtı üzerinde genellikle 50 m. civarında olan yükseklik, Seramit Tepe'de 71 m'ye ulaşır. Kılık Burnu-Kılık Tepe (52 m.) ve Horoztaşları arasında kalan sahada plato yüzeyi nispeten kuvvetli bir şekilde yarılmıştır. Plato bu kısımda yer yer 15-20 m. yükseklikteki dik yarlarla (Hacımusa kıyıları) kıyıya ulaşır. Adanın batı tarafını da, Çamlık sırtında yükseklik hem kuzeye, hem de batıya doğru azalır. Sırt üzerinde Latif çamlığının batı tarafı geniş bir kumul örtüsü ile kaplıdır. Burada kumul topografyasına has şekiller görülür. Plato yüzeyi Hakkibile Dere, Sulubahçe Dere, Somana Dere, Sarıklılık Dere gibi dereler tarafından oldukça derin bir şekilde yarılmıştır. Seramit sırtının doğusunda plato yüzeyi kuzeye doğru tatlı bir meyille alçalır. Burada, Seramit Tepe ile Fakı Tepe arasında, adanın en büyük tarım alanı olan alüvyal bir düzlük yer alır. Kabaca Fakı Tepe-Kaptan Tepe-Hacımahmut Dere hattının doğusu tepelik bir saha görünümündedir. Burada relief daha arızalı ve çeşitlidir; plato sahasındaki gibi devamlı düzlükler görülmez. Yüzeyle görülen aşınım sathı, plato bölgesinde görülen Postpleistosen aşınım sathının devamıdır. Adanın en önemli yüksekliklerine burada rastlanılır. Andezitik kayaların oluşturduğu Göztepe (191 m.) ve Yenikale Tepe (115 m.) en yüksek noktaları meydana getirir (Foto 2). Bu sahanın güneyinde Palakar Tepe (45 m.) ile yeniden başlayan andezitik arazi Yerebatan sırtına kadar uzanır. Kütleli yapı arz eden bu bölgede de Hacımahmut Tepe (92 m.), Çardak Tepe ve Serenlik Tepe önemli kabartıları meydana getirir.<sup>13</sup> Bu sahada en önemli düzlük, Poyraz Limanı gerisinde dar ve uzunlamasına uzanım gösteren alüvyal düzlüktür. Etrafi kalker yapılı tepe ve sırtlarla çevrilidir.

Arazi çalışmalarının sırasında Bozcaada'yı çevreleyen kıyıların büyük ölçüde yüksek kıyı görünümünde olduğunu gördüm. Yüksek falezli kıyıların önleri kayalık ve falezler dik görünümündedir. Yükseklinin azaldığı alanlarda alçak kıyılar ve mevsimlik akış özelliği gösteren dere ağzlarında ise uzunluk ve genişlikleri değişen plajlar görülebilmek mümkündür. Şimdi ada kıyıların kıyı jeomorfolojisi açısından ele alarak, kıyı turizmi açısından ne denli elverişlilik gösterdiğini yakından tanıyalım.

Bozcaada'da Erenler Burnu ile Tuzburnu arasında uzanan doğu kıyılan stratigrafik ve litolojik farklılıklara bağlı olarak son derece farklı kıyı şekilleri gösterir. Sert kayaların (andezit, serpantin ve kalker) bulunduğu kesimler burunları (Tabya Burnu, İğdelik Burnu, Katranlık Burnu, Nar Burnu), dirençsiz kayaların bulunduğu kesimler ise koy ve körfezleri (Değürmenler Koyu, Poyraz Limanı ve Çanak (Çapraz) Limanı) oluşturmaktadır (Şekil 1). Ancak koy ve

körfezlerin gerisinde 50-500 m. arasında değişen, kumlu dar plajlar yer alır. Koy ve körfezleri çevreleyen burunlar ise yüksek falezli kıyılar görünümündedir. Bozcaada'nın Doğu kıyılarındaki 10-30 metre arasında değişen yüksekliğe sahip ve önü kayalık falezlere sıklıkla rastlamak mümkündür. Adanın doğu kıyılarındaki başlıca plajları ise Poyraz Limanı, Çanak (Çapraz) Limanı (Foto 3), Tuzburnu Plajı ve Kocatarla Limanı Plajı teşkil etmektedir. Bunlardan Poyraz Limanı Plajı ile Çanak (Çapraz) Limanı Plajı yaklaşık 500 m. boyunca ve azami 5 m. eni olan kumlu plajlardır. Tuzburnu Plajı ile Kocatarla Limanı plajı 25-75 m. arasında değişen plajlardır. Sonuç olarak Bozcaada'nın doğu kıyıları gerek kıyı turizmi ve gerekse yat turizmi açısından son derece elverişli kıyı jeomorfolojisine sahiptir.

Bozcaada'da Tuzburnu ile Batı Burnu arasındaki güney-güneybatı kıyıları güneydoğu-kuzeybatı istikametli bir uzanım göstermektedir. Çamlık Burnu ile Batı Burnu arasındaki kıyılar, falezli kıyılar özelliği göstermektedir. Çamlık Burnu'nda 30 m'yi bulan falezlerin yüksekliği Batı Burnu'na yaklaştığımızda 5 m'ye kadar alçalmaktadır. Bu kıyılarda falezlerin önleri kaya bloklarıyla çevrilidir. Ayrıca abrazyon platformunun da kayalık olduğu gözden kaçmaz. Hacıbayram Limanı'ndan Çamlık Burnu'na doğru uzanan araziler hafif dalgalı düzlükler halindedir. Ancak söz konusu araziler kıyıda falezlerle sonlanır. Seramit sırtı, Ayazma sırtı ve Somana Dere doğusunda görüldüğü gibi eski abrazyon platformu hatırlatan ancak göçmelerin eseri olan düzlükler göze çarpmaktadır. Bu düzlükler, gerisindeki kalker dikliklerle sınırlanır. Bu kıyılarda Çamlık Burnu ile Sulubahçe Burnu arasında Habbete Plajı ve Sulubahçe Plajı ile Ayazma sırtları önünde uzanan Ayazma Plajı adanın en ünlü, uzun ve geniş plajlarıdır. Bu plajlar içinde Ayazma plajının ayrı bir yeri bulunmaktadır (Foto 4). Bozcaada ile özdeşleşmiş olan Ayazma plajı aynı zamanda adanın genişliği ve uzunluğu en fazla olan kumlu bir plajdır.

Erenler Burnu ile Batı Burnu arasında uzanan kuzey kıyılarındaki litolojik ve stratigrafik farklılıklara bağlı olarak alçak ve yüksek kıyılar birbirini izlemektedir. Seramit Tepe ile Kılık Tepe önlerinde kıyı darlaşır. Kılık Burnu'na kadar kıyı kesimi yüksekliği yer yer 10 m'yi aşan falezler ve bunların gerisinde de yüksekliği 20 m'yi bulan ve Hacımusa yarları olarak bilinen diklikler göze çarpmaktadır. Ancak Seramit sırtı önlerindeki falezler Neojen formasyonlarından meydana geldiği için, falezlerin gerileme süreci devam etmektedir. Kılık Burnu'ndan itibaren Batı Burnu'na doğru falezler giderek yükselti kaybeder ve yerini plajlara bırakmaktadır. Ancak çok ince kumlu olan bu plajlar henüz kıyı turizmine açılmamıştır. Yenikale Tepe ile Göztepe önlerinde son derece yüksek falezler (10-20 m. arasında) değişik yer alırken, Fakı Tepe önlerinden Hacı Musa yarlarına kadar olan kıyı bölgesi oldukça genişler ve muntazam plajlar uzanır. Bu plajların gerisinde Fakı Dere ile Velidamlan Dere'nin oluşturduğu alüvyal düzlükler uzanır ve bu düzlükler adanın en önemli bağ alanları arasındadır.

<sup>13</sup> Hocaoğlu, a.g.m., s. 181-182

Turist, ilk ve her şeyden önce yüzmeye ve güneş banyosu yapmaya uygun ve temiz kumsalı olan bir plajı arar. Birdenbire derinleşen bir deniz de bogulma olaylarını artırdığı için tehlikeli sayılır. Buna karşılık, düz (90° den az bir eğim), en az 75 m. uzunluk ve 15 m. genişlikte bir plaj ideal sayılmakta ve çok sayıda tatilciyi birden konaklatabilmektedir<sup>14</sup>. Adanın güney kıyılarında deniz kuzeye göre sığır. Bozcaada'nın güney kıyılarında Ayazma plajı (Foto 4) yaklaşık 0.8 km. ve Sulubahçe Burnu ile Ayazma plajından ayrılan Sulubahçe ve Habbel plajları ise toplam 1.2 km'lik uzanım göstermektedir. Bu kıyılarda, kıyı çizgisi gerisinde kumsalın genişliği 4-12 m. arasında değişmektedir. Kıyı çizgisinin önünde ise eğim değerleri ani olarak artmakta, 10 m. açıklarda bile derinlik 2 m'yi bulmaktadır. Böylece adı geçen plajların sahip olduğu değerler, yukarıdaki verilerle karşılaştırıldığında kıyı turizmi için çok elverişlidir denilemez ancak mevcut nitelikleriyle adanın en çok tercih edilen ve adayla özdeşleşmiş tinit plajlarıdır. Bu arada yer yer kumlu ve taşlı plajlardan Poyraz Limanı, Çanak (Çapraz) Limanı ve Tuzburnu plajları adada ikinci derecede önem arz eden plajlardır.

Kıyı turizminde dinlenmek yanında, sağlıklı kalmak için yapılan kum kürtü, güneşlenmekle birlikte en çok ilgiyi çeken faaliyettir. Özellikle çok ince kumlu (çapı 0.16-0.8 mm) ve ince kumlu (çapı 0.8-0.4 mm) kumsallar çok tercih edilir<sup>15</sup>. Mevsimlik akışı bir akarsu olan Sulubahçe Dere ile Habbel Dere ağzılarında aynı adlarla anılan ve genişliği fazla olmayan ancak ince kumlu plajlar yer almaktadır. Adanın; ayazma sırtları önünde uzanan en tinit plajı olan Ayazma plajı da benzer özellikler göstermektedir.

### 1.1.2. Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler

Bilindiği gibi Bozcaada ilkenizde köyü bulunmayan tek ilçedir. Ada ile aynı adı taşıyan Bozcaada şehri (idari kritere göre) dışında hiçbir mevki de bir yerleşme ya da nüfus yoğunluğu göze çarpmaz. Dolayısıyla kıyı turizmini tehdit edecek nüfus ve yerleşmelerden kıyı kesimleri yoksundur. Osmanlı Devleti döneminde 1831 yılında nüfusu 1.232<sup>16</sup> olan Bozcaada<sup>17</sup>, Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) 1.631 kişidir. Ada nüfusu 1935 sayımında 1.691 kişi, 1940 sayımında 1.892 kişi, 1945 sayımında 1.765 kişi, 1950 sayımında 1.781 kişi, 1955 sayımında 1.686 kişi, 1960 sayımında 1.685 kişi, 1965 sayımında 2.141, 1970 sayımında 2.031 kişi, 1975 sayımında 1.861 kişi, 1980 sayımında

1.722 kişi, 1985 sayımında 2.030 kişi, 1990 sayımında 2.003 kişi, 1997 sayımında 2.543 kişi ve 2000 sayımında ise 2.427 kişidir. Ada nüfusu 1927 yılından 2000 yılına kadar 796 kişi kadar artmıştır. Ancak ada nüfusunda zaman zaman dalgalanmalar görülmektedir. 1945 sayımında ada nüfusunda görülen azalışın nedeni II. Dünya Savaşı iken, 1955 sayımında göçülen gerilemenin nedeni ise Rum kökenli vatandaşların adadan ayrılmasıdır. Bununla birlikte 1965 yılında Rum azınlığın okunulmuş kapatılması, Rum kökenli vatandaşların adadan ayrılmasını hızlandırmıştır. 1965 yılında adada yaşayan Rum kökenli vatandaş sayısı 600 iken, bugün bu sayı 20-25'e kadar gerilemiştir. 1990 sayımından itibaren, ada nüfusunun tekrardan bir artış trendine girdiğini görmekteyiz. Bunu sağlayan temel faktör turizmdir. Çünkü turizm, ada ekonomisine ve sektörel çeşitlenmeye katkı sağlamaktadır. Ancak turizme bağlı nüfus artışı her hangi bir kıyı kesiminde yoğunluğa sebebiyet vermemiştir.

Bozcaada'da 1991 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca doğal sit, kentsel sit ve arkeolojik sit alanları belirlenmiş ve bu alanlar 1993 yılında revize edilmiştir (Şekil 2). Yine Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca 1993, 1996 ve 1997 yılında ve Çanakkale Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca da 2003 yılında yeni belirlenmelere ve reviziyona gidilmiştir. Ada bütününde Koruma Yüksek Kurulu ve Koruma kurullarınca alınan kararlarla belirlenen I., II. ve III. derece arkeolojik sit, kentsel sit ve I. derece doğal sit alanları dışında kalan alanlar 3. derece doğa sit alanlarıdır. Şekil 2'de görüldüğü üzere adada turizm gelişim alanı ve ikinci konut alanı olarak belirlenen kıyılar (Ayazma Limanı çevresi, Tuzburnu mevki kıyıları, Poyraz, Çanak Limanı ve Değirmenler koyu) yoğun bir nüfus ve yerleşmeden yoksun olduğu gibi, söz konusu kıyılarda ikinci konut baskısı ve turistik tesisleşme dikkat çekici yoğunlukta değildir. Bununla birlikte, arazi çalışmaları sırasında turizm gelişim bölgelerinin çok isabetli seçildiğini fark ettim. Çok doğru bir kararla; adanın kuzey kıyıların turizm ve ikinci konut gelişim bölgesi olarak belirlenmesi, söz konusu kıyılar ve gelişimin tarım alanları olarak korunabilmesine imkan tanımıştır. Ayrıca adanın kuzey kıyıları I. derece doğal sit alanı olarak ilan edilerek koruma altına alınmıştır.

Bozcaada'da kıyı turizmini kapsamında tatil konutları-coğrafî çevre ilişkisini en iyi şekilde değerlendirebilmek için ilçenin konaklama tesisleri altyapısı ve dağılımı hakkında fikir sahibi olmak gerektiği kanısındayım. Bozcaada ilçesinde gerek Bozcaada Belediyesi'nin yatırımları ve teşvikleriyle ve gerekse ada sakinlerinin yatırımlarıyla turizmde konaklama alanında önemli adımlar atılmıştır. İlçede ikinci Eski-kale mevki ve biri de Bekçi Bayırı mevki(Şekil 1) olmak üzere üç turizm işletme belgeli konaklama tesisinin inşası devam etmektedir. Ancak adada faal durumda bulunan turizm işletme belgeli konaklama tesisleri bulunmamaktadır. İlçede turizme hizmet eden başlıca konaklama tesislerini (Bozcaada Belediyesi

<sup>14</sup> Nazmiye Özgüç, "Turizm Coğrafyası, Özellikler ve Bölgeler", Çantay Kitapevi, İstanbul, 2003, s. 61

<sup>15</sup> Doğaner, a.g.e., s. 6

<sup>16</sup> Söz konusu nüfusun 439'u Türk ve geri kalan 793 kişisi de gayri müslim nüfustur.

<sup>17</sup> E. Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, İstatistik Umum Müdürlüğü Yay., Ankara, 1943.



işletme belgeli) otel, pansiyon, tatil köyü ve tatil çiftlikleri oluşturmaktadır (Tablo 3). İlçe turizmini giderek gelişmesine rağmen, turizm işletme belgeli konaklama tesislerinin bulunmaması, kaliteli hizmet bekleyen turistler ve ada turizminin geleceği açısından önemli bir sorun teşkil edecektir. Bozcaada ilçesinde konaklama tesislerinden en fazla yatak kapasitesi yaratan konaklama birimi otellerdir.

Otellerin hemen hemen tamamı Bozcaada şehrinde (idari kritere göre) yer almaktadır. Bunun yanında bir otel de İğdelik mevkiinde faaliyet göstermektedir. İlçede otellerin toplam yatak kapasitesi 613'dür (Tablo 3). İlçede Bozcaada, Tekirbağçe mevki, Papazbağçe mevki ve Tuzburnu mevkiinde toplam 38 adet pansiyon faaliyet göstermektedir. Söz konusu pansiyonların 34'ü ilçe merkezinde faaliyet göstermektedir. İlçede pansiyonların yarattığı toplam yatak kapasitesi ise 573'dür. Bozcaada'da ev pansiyonculuğu yaygın olarak sürdürülmektedir. Halk Bankası ev pansiyonculuğunu kredilerle desteklemektedir. İlçede üçüncü sırada en fazla konaklama kapasitesi yaratan işletmeler ise tatil çiftlikleridir. Tatil çiftlikleri 20-30 dekar bağ, zeytinliği ve diğer meyve ve sebze bahçeleri bulunan konaklama birimleridir. Konaklama birimleri tamamen yığma taş meskenlerdir. Tatil çiftliklerinde konaklayanlar bir nevi kır turizminde olduğu gibi her türlü meyve sebzeyi çiftlikten temin edebilir, tamamen doğayla baş başa kır hayatı yaşayabilirler. Bozcaada'da tatil çiftlikleri yakın bir gelecekte oldukça yaygınlaşacaktır. Ayrıca Bozcaada Çapraz mevkiinde bir tatil köyü faaliyet göstermekte olup, 100 yatak kapasitesine sahiptir.

**Tablo 3: Bozcaada İlçesinde Turistik Amaçlı Konaklama Tesisleri (2004)**

Yerleşme Birimi/Mevki	Otel	Pansiyon	Tatil Köyü	Tatil Çiftliği	Toplam
Bozcaada	17	34			51
	TS				
	YS	505			1.008
Çapraz Mevki			100		100
	YS				
Çayır Mevki				60	60
	YS				
İğdelik Mevki					
	YS	110			110
	YS				
	YS	2			3
	YS	36		60	96
<b>Tekirbağçe Mevki</b>					
	YS				
	YS	1			1
Papazbağçe Mevkii					
	YS	20			20
	YS				
	YS	1			1
Tuzburnu Mevki					
	YS	12			12
	YS				
	YS	38			38
	YS				
	YS	18			18
	YS	613	100	150	1.436

Kaynak: Bozcaada Belediyesi, TS: Tesis Sayısı, YS: Yatak Sayısı

**Tablo 4: Bozcaada İlçesinde Turistik Amaçlı Yeme-İçme ve Eğlence Tesisleri (2004)**

Yerleşme Birimi/Mevki	Restaurant	Kahvaltı Salonu	Büfe	Café-Çay Bahçesi	Bar	Gazino	Lokanta-Pide Salonu	Toplam
Bozcaada	14	1	3	11	3		2	34
	TS							
	K	675	80	735	120		50	1.675
	TS						6	6
Ayazma Mevki							460	460
	K							
Habbele Mevki								
	TS							
	K							
	TS							
	K							
Canoğlu Mevki								
	TS							
	K							
Papazbağçe Mevkii								
	TS							
	K							
	TS	14	3	13	3		8	43
	K	675	80	790	120	100	510	2.290

Kaynak: Bozcaada Belediyesi, TS: Tesis Sayısı, K: Kapasite(Kişi)

Ada'da bugün turistik tesisleşmenin merkezi Bozcaada şehridir ve bundan sonra da aynı kalmalıdır. Çünkü adanın doğal çevresi ile kıyıların korunabilmesi buna bağlıdır. Ada kıyılarındaki turistik tesisleşmeye göz atığımızda herhangi bir mevkiye ait yoğunluktan söz etmek mümkün değildir (Şekil 2). Tablo 3'de görüldüğü üzere Çapraz, Çayır, İğdelik ve Tuzburnu mevkinde bir ve Tekirbahçe mevkinde üç işletme faaliyeti göstermektedir. Kıyı turizmine açılmış olan Degimenter Koyu, Çanak (Çapraz) Limanı, Çayır mevki, Ayazma Plajı, Habbelle Plajı, Sulubahçe Plajı ve Tuzburnu Plajı çevresinde kıyı tahribatı sağlayan bir tesisleşme göze çarpmamaktadır. Dolayısıyla ada kıyıları çok iyi korunmuş durumdadır. Bununla birlikte adada, turistik yeme-içme ve eğlence hizmetleri veren tesislerin de büyük ölçüde Bozcaada'da yer aldığını (Tablo 4) görmekteyiz. Ayazma Plajı ve Habbelle Plajı kıyılarında yer alan yeme-içme tesisleri ise mevsimlik olarak faaliyet göstermektedir.

*Bozcaada ilçesinde turizme hizmet veren konaklama tesisleri farklı yapı malzemeleriyle inşa edilmeyle birlikte genellikle yığma taş ve betonarme tarzda inşa edilmiş iki ya da üç katlı binalardan ibarettir. İlgede ahşap konaklama tesisleri sınırlı sayıdadır. Tuzburnu Koyu'nda yer alan konaklama tesisleri bungalow tarzda inşa edilmiş bir tatil çiftliğidir. Söz konusu bungalowların 10 adasında 30 yataklık kapasitesi bulunmaktadır.*

*Boylice Bozcaada ilçesinde yer alan toplam 60 konaklama biriminin sadece % 13,3'üne denk gelen sekiz adet kıyı bölgelerinde yer almaktadır. Bunların da dağınık bir şekilde çeşitli koylarda faaliyet göstermeleri ada kıyılarında çevresel etkiye yol açmamaktadır. Yine adıyla ilgili sit kararları ve Kıyı Yasası bu gelişimi sınırlayan temel faktördür. Arazi gözlemlerimiz sırasında ada kıyılarının önemli bir betonlaşma ile karşı karşıya bulunmadığını gördük.*

Bozcaada turizmde önemli bir yeri olan konaklama tesislerinden biri de ikincil konutlar, başka bir ifadeyle tatil evleridir. Bozcaada Belediyesi'nden elde ettiğimiz verilere(2004) göre, toplam 220'yi bulan yazlık konutların büyük ölçüde iki katlı villa tipinde inşa edilmiş dubleks daireler olduğu görülmüştür. Bunlar büyük ölçüde yığma taş ve betonarme konutlardır. Adada yazlık konutlar Bozcaada şehri (50 adet), Çayır mevki (28 adet), Amerikan Çeşme mevki (49 adet), Eski Kule mevki (19 adet), Sulubahçe mevki (26 adet), Ayazma mevki (12 adet), Papazbahçe mevki (15 adet), Habbelle mevki (10 adet) ve Saraya mevkinde (10 adet) yer almaktadır. Ancak ikincil konutların altyapısı bulunmamaktadır. Her konutun kendi fossepiği bulunmaktadır. Sözü edilen yazlık konutların sahipleri genelde İstanbul, Bursa ve Ankara'da oturan vatandaşlardır.

Bozcaada'da yazlık konutların dağılımına göz attığımızda bağ alanlarının dolayısıyla tarım alanlarının en yoğun olduğu alanlara tekabül ettiğini görmekteyiz. Özellikle İstanbul'dan yüksek gelir grubu vatandaşlardan gelen ikincil konut

baskısı bağ alanlarının elden çıkmasına ve bağ evlerinin yerini ikincil konutların alınmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla sektörlerarası rekabetin bir sonucu olarak bağ alanları yerini turizme bırakmaktadır. Boylice Bozcaada'nın bağlarına ve sarpplarına dayalı cazibesi, başka bir ifadeyle imajı ve çekim gücü erimektedir. Ayrıca yeterli önlem alınmadığı takdirde Çayır mevki, Sulubahçe mevki, Ayazma mevki, Habbelle mevki ve Eski Kule mevkinde yer alan yazlık konutların zamanla çevreye doğru yayılarak, bir yazlık konut bölgesi haline gelme riski bulunmaktadır(Foto 5). Bu da bağ alanları ve kıyı turizmi açısından büyük bir risk teşkil etmektedir.

Denizin rekreasyonel faaliyetlerinden faydalanmak için, kıyıyı seçen tatil konutlarının, kendilerine güneşlenme alanı sağlayacak plaj tesisleri, rekreasyonel alanı sağlayacak yeşil alanları yoktur. Gençlerin ilgisini çekecek eğlence ve spor tesislerinin olmayışı, bu konutların daha çok üçüncü yaş grubu tarafından kullanılmasına yol açmaktadır<sup>18</sup>. Adada ikincil konut baskısının artmasının temel sebebi: İstanbul ve diğer metropoliten merkezlerde oluşan taşınamaz talebi her iki kıtada Marmara Denizi kıyılarını tüketikten sonra, Gelibolu Yarımadası'na ve son on yıldır da Gökçeada ve Bozcaada'ya kaymıştır. Adada altyapının her geçen gün daha iyice gitmesi, taşınamazlara olan talebi arttırmaktadır. Özellikle İstanbullu yüksek gelir gruplarından gelen taşınamaz talebi, adanın doğal çevresine ters biçimde arazi spekülasyonunu körüklemekte ve hatta kaçak konut baskısını arttırmaktadır<sup>19</sup>. Habbelle Plajı ve Sulubahçe Plajı gerisindeki sirtlarda yer alan ikincil konutlar, gelecekte kentsel yerleşime giden oluşumlar yaratılabilir, çevredeki bağ alanlarını yutabilir ve deniz kırilliliğine sebebiyet verebilir. Bozcaada'nın artan turizm popülasyonuna bağlı olarak sınırlı tarım arazilerinin gelecekte elden çıkması büyük bir olasılıktır.

<sup>18</sup> Suna Doğaner, "Gemilik Körfezi Kuzey Kıyıların Turizm Coğrafyası", *Türk Coğrafya Kurumu Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, İstanbul, 1992, s. 79-80

<sup>19</sup> Okan Yaşar, "Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı(Batış Parkı), Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Türk Coğrafya Kurumu Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 36, İstanbul, 2001, s. 188

Bozcaada'da yazlık konutların sahipleri İstanbul, Bursa ve Ankara illerinden vatandaşlardır. Birkaç ay ikincil konutlarında oturan vatandaşlar, ada tarım ürünlerine önemli bir talep oluşturmakta birlikte, turizm gelişimi bölgelerindeki tarım alanları sektörlerarası rekabetin bir sonucu olarak yakın bir gelecekte ikincil konut inşası için arsaya dönüşecektir kaygısını taşımaktayız. Ada'da çiftçilikle uğraşan çiftçilerin ev pansiyonculuğu yapmak üzere Bozcaada'ya taşınması, adanın ihtiyacı olan bitkisel ve hayvansal ürünlerin önemli bir bölümünün Çanakakale'den teminini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla adanın tarım ekonomisi giderek daha az katma değer yaratan bir sektör haline gelmektedir.

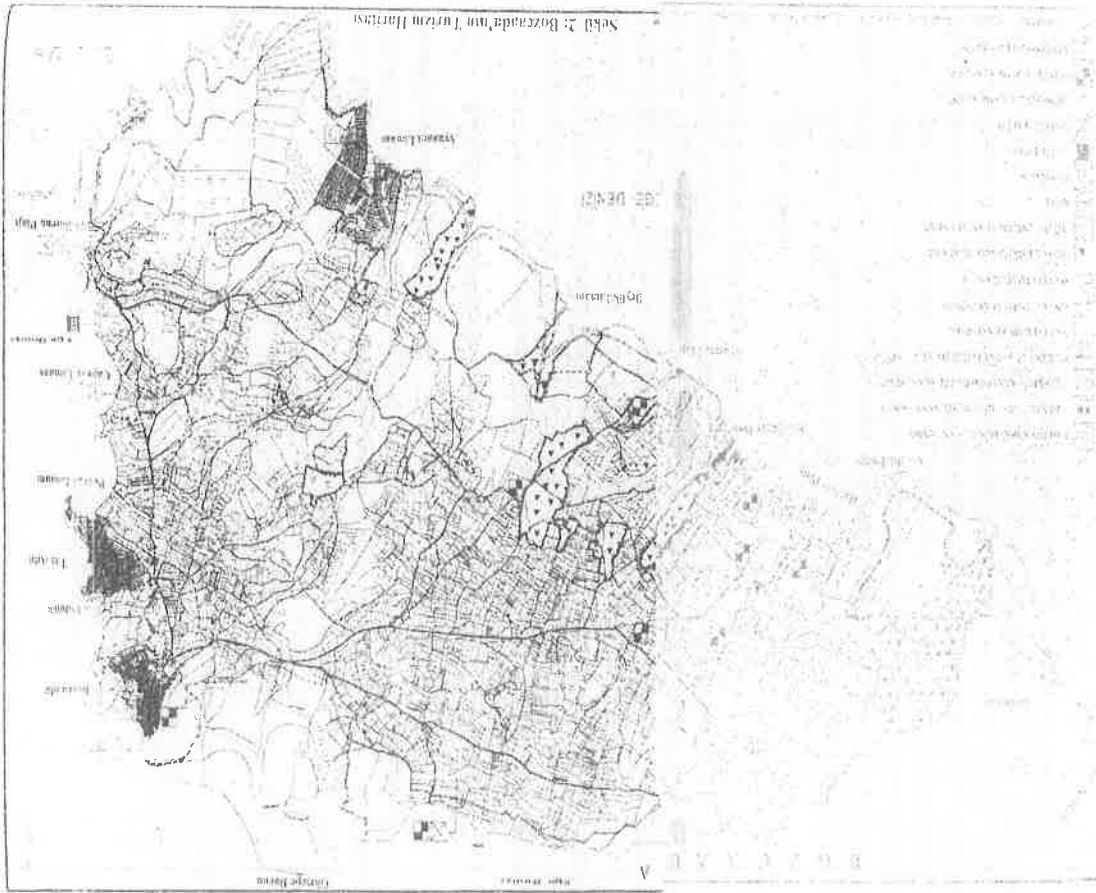
Turizm dışında Bozcaada ekonomisi tarım, hayvancılık (küçükbaş) ve balıkçılığa dayanmaktadır. Ada'da kıyı turizminin yoğun olduğu kesimlerde göze çarpan ekonomik faaliyetler üzerinde kısaca duracak olursak: Bozcaada'da 1.080 ha'lık alanda üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yıllık üretimin 5-6 bin ton arasında değişmektedir. 1998 yılında Milli Güvenlik Kurulu'nda Gökçeada ve Bozcaada'da yaşayan halkın bağcılık, şarapçılık ve balıkçılığa özendirilmesi için tavsiye kararları almıştır. Bu çerçevede şarap işletmelerine üretim teknolojilerini yenileyebilmeleri amacıyla yüz milyar TL tutarında hibe yardım yapılmış<sup>21</sup> ve makinelerin bir kısmı devlet tarafından hibe edilmiştir. Bugün Bozcaada bağlarının % 55'i Bozcaada Çavuşu olarak bilinen üzümlük yetiştiriciliğine ayrılmıştır<sup>22</sup>. Ada Çavuş üzümlü ile ünlenmiştir. Ada'da faaliyet gösteren üç şarap sanayi işletmesi<sup>23</sup> ürettiği şaraplarla ülkemiz genelinde adanın tanıtımını yapmaktadır. Ayrıca Bozcaada'da devletçe yürütülen bağcılığı geliştirme projesi devam etmektedir. Gökçeada-Bozcaada Kırsal Kalkınma ve İskan Projesi adıyla bilinen proje kapsamında yeni bağ alanı tesis edecek çiftçilere hibe olarak asma fidanı, demir direk ve galvanizli tel verilmektedir. Ayrıca bugün adada 44.6 hektarlık alanda meyve veren yaşta 2.305 zeytin ağacı bulunmaktadır. Yıllık zeytin üretimi 50-65 ton arasında değişmektedir. Bozcaada'da yağlık zeytin olarak Ayvalık, sofralık olarak da Gemlik çeşitleri yetiştirilmektedir.

*Bozcaada'nın gerek Çanakakale Boğazı'na ve gerekse sığ Saroz Körfezine yakınlığı balıkçılık potansiyelini artırmıştır. Bununla birlikte göçmen balıkların göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle zengin deniz balıkları kaynaklarına*

<sup>21</sup> Yaşar, a.g.t., s. 369

<sup>22</sup> Bozcaada'da yetiştiriciliği yapılan en önemli sofralık üzüm çeşitleri: Bozcaada Çavuşu, Cardinal, Atasansı Üslu, Yalova İncisi ve Amasya'dır. Şaraplık üzüm çeşitleri ise Karasakız (Kuntra), Vasılakı, Kara Lahana, Cabernet Sauvignon ve Shardoné'dir.

<sup>23</sup> 1-Talay Şarapçılık Anonim Şirketi, 2- Ataol Bağcılık ve Şarapçılık Kolektif Şirketi ve 3-Yunatçılar Şarapçılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi



Sekil 2: Bozcaada'nın Turizm Haritası

salıpları. Adada Bozcaada balıkçı barınacağı adıyla bir adet balıkçı barınacağı bulunmaktadır (Foto 6). Bozcaada çevresinde göç eden pelajik balıklar, demersal balıklar, semi-pelajik balıklar ve diğer türlerin avlığı yapılmaktadır. Adaya gelen her turistin balık yemeden ayrılmaması söz konusu değildir. Özellikle kalamar ve ahıçpatı salatası deniz ürünlerinin en önemli menüsüdür. Adada balık ürünlerinin fazlası Çanakkale ve İstanbul'a gönderilmektedir.

### 1.1.3. Adada Kıyı Turizminin Gelişimini

Bozcaada'da kıyı turizminin gelişimi 1990 sonrasında başlamaktadır. Çünkü 1990 öncesinde ilçe; çevre illerden gelen az sayıda vatandaşın rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılıyordu. Adanın 1990 sonrasında askeri yasak bölge kapsamından çıkarılması kıyı turizminin canlanma sürecine girmesine neden oldu. Bugün adanın turizmini % 95 oranında kıyı turizmi teşkil etmektedir. Bozcaada'da kıyı turizmi sezonu Haziran-Eylül dönemini kapsamına rağmen, turizmin aktifliğinin yoğunluk kazandığı ve gerçek bir turizm sezonundan bahsedebileceğimiz dönem ise Temmuz-Ağustos aylarıdır.

Bozcaada'nın aldığı turist sayısı hakkında gerek Çanakkale Turizm ve Kültür Müdürlüğü ve gerekse Gökçeada Belediyesi'nde her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle adayı ziyaret eden turist sayısı hakkında kesin veriler sunamayacağız. Ancak arabalı vapurla adaya gelen araç ve yolcu sayısından hareketle bir değerlendirme yapılabilmek mümkün olacaktır. Türkiye Denizcilik İşletmeleri Çanakkale Şubesi Müdürlüğü'nden temin edilen istatistiklere göre (Yükyeri-Bozcaada arası), adaya arabalı vapurla gelen otomobil ve yolcu sayısı 2001 yılında sırasıyla 35.926 ve 110.564 kişi iken, 2002 yılında 32.981 ve 91.458 kişi ve 2003 yılında 37.235 ve 106.784 kişidir. Gerek Bozcaada Belediyesi ve gerekse gözlemlerimiz adayı ziyaret edenlerin sadece % 5-7'si yabancı turistlerdir. Bozcaada'yı ziyaret eden yerli turistleri büyük çoğunlukla Marmara Bölgesi, Kuzey Ege ve İç Anadolu Bölgesi illerinden gelenler oluşturmaktadır. Adada yer alan yaklaşık 220 yazlık konutun sahipleri % 70 oranda İstanbul'da oturan vatandaşlardır. Geri kalan oranı ise Ankara, Bursa, Edirne ve Eskişehir'de oturan vatandaşlara aittir.

Bozcaada'nın turizm potansiyeli dikkate alındığında adayı ziyaret eden turistlerin son derece az olduğu anlaşılmaktadır. Adanın turizm potansiyelinin tam manasıyla turizme açılmaması olmasının bir çok nedeni bulunmaktadır. Bunlar arasında; adaya ulaşımın kısıtlı olması, iklimin uzun bir turizm sezonuna imkan tanınamaması, turizmde altyapının yeni yeni gelişiyor olması, yat turizmi güzergahlarının çok kuzeyinde kalması, adada turizme yönelik mal ve hizmet üreten birimlerin fiyatlarının çok yüksek olması ve adada bir süre konaklama yerine günübirlik ziyaretlerin ağırlık kazanmaya başlaması sayılabilir.

## 1.2. Yat Turizmi

### 1.2.1. Bozcaada Kıyıturizminin Yat Turizmi Olanakları

#### 1.2.1.a. Coğrafi Konum

Türkiye'nin Akdeniz kıyıları, Batı Akdeniz'den İspanya, Fransa, İtalya, Hırvatistan üzerinden Yunanistan'a gelen yat güzergahının devamı üzerindedir. Yunanistan'dan devam eden hat Bodrum veya Marmaris üzerinden Fethiye'ye doğru imkedir. Türkiye kıyıları, Doğu Akdeniz'den Batı Akdeniz'e doğru daha az yoğun olan ikinci bir hatın üzerindedir. Bu hat İsrail'den başlayıp, Kıbrıs üzerinden gelip Türkiye kıyılarına uğramaktadır<sup>24</sup>. Dolayısıyla Kuzey Ege'de yer alan Bozcaada, Akdeniz yat güzergahlarının kuzeyinde kalmasından kaynaklanan yat çekememe sorunu yaşamaktadır. Adaya çok az sayıda yerli yat uğrayarak yat limanına demirlemektedir.

#### 1.2.1.b. Kıyı Jeomorfolojisi

Yat turizminde yatların demirlemesi ve yatların denizin rekreasyonel olanaklarından faydalanması için, bir burun, yarımada veya adaya hakim rüzgar yönlerine karşı doğal korunmalı koyların varlığını ararız<sup>25</sup>. Bozcaada'da yatların seyrine en uygun kıyıları yüksek falezli kıyıları olarak kuzey-kuzeybatı ve kuzeydoğu kıyılarıdır. Söz konusu kıyıları büyük ölçüde nüfus ve yerleşmeden yoksun kıyılarıdır. Yatların demirlemesine en uygun kıyıları ise adanın doğu ve güneydoğu kıyılarıdır. Ancak adaya çok sayıda yat gelmediğinden yat turizmi potansiyeli harekete geçirilememiştir.

#### 1.2.1.c. İklim

Dünyada yat turizminin en fazla gelişmiş olduğu yöreler, iklimin yılın bütün aylarında yatçılığa uygun olduğu yerlerdir. Günlük sıcaklık değerleri 20-34 °C olan, günlük güneşlenme süresi uzun (11-12 saat/gün), rüzgar hızının yelkenle seyir uygun (7 m/sn altında) olduğu ve bağıl nem oranı düşük (% 70'in altında) olan kurak iklimler yat turizmi için uygundur<sup>26</sup>. Yat turizmi için uygun iklimatik verilerin önemli ölçüde Bozcaada ve çevresinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak adanın Akdeniz ve Ege Denizi yat güzergahlarının çok kuzeyinde yer alması ve kuzey yönlü sert rüzgarlara maruz kalması nedeniyle yat turizmi gelişmemiştir.

<sup>24</sup> Doğaner, a.g.e., s. 39

<sup>25</sup> Doğaner, a.g.e., s. 40-41

<sup>26</sup> Doğaner, a.g.e., s. 57

### 1.2.2. Bozcaada'da Yat Turizminin Gelişimi ve Yat Limanları

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Bozcaada'da yat turizminden ziyade yat turizmi potansiyelinden söz etmek gerekmektedir. Bozcaada'da 50 tekne kapasiteli yat limanı yat turizminin gelişimi açısından gerekli altyapıyı teşkil etmektedir. Ancak ada da yat turizmine ilişkin bir gelişimden bahsetmek mümkün değildir. Bozcaada çevresinde yatla seyir halinde sualtı florası ve faunası bakımından zengin dalış sahaları oldukça ilgi görmektedir. Bozcaada ve çevresinde başlıca dalış bölgeleri ise Tavşan Adaları, Mermer Burnu, Sulubahçe Plajı önleri, Baklataşlar, Ayazma Plajı açıkları, Kalın Burun, Mauna Adası'dır. Batıkların bulunduğu başlıca dalış bölgeleri ise Tavşan Adalarıdır. Ayrıca her yıl düzenlenen İstanbul-Gökçeada yelken yarışları kapsamında yatlar Bozcaada üzerinden Gökçeada'ya ulaşmaktadırlar.

### 2. Kültür Turizmi

#### 2.1. Bozcaada'nın Yerleşme Tarihi

Bozcaada'da kültür turizmi kapsamında adanın yerleşme tarihini ele alındıktan sonra, yerleşmelerin ve sivil mimari örneklerinin turizmle ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Heredot'a göre Bozcaada'nın ilk sakinleri Pelesgler idi. Pelesgler M.Ö. 2000 yıllarında adaya yerleşmişlerdir. Daha sonra adayı Yunanlılar ele geçirdi. M.Ö. 1250 yıllarında ada Truva savaşlarından çok zarar gördü. M.Ö. 500 yıllarında ada Perslerin egemenliğine girmiştir. M.Ö. 334 yılında Makedonya kralı Büyük İskender adayı topraklarına katmıştır. M.Ö. I. yüzyılda Roma hakimiyetine giren ada, M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Bizans İmparatorluğunun sınırları içinde kaldı. Bizans İmparatorlarından Justinianus, VI. yüzyılda adaya İstanbul'un buğday ihtiyacını karşılamak üzere buğday ambarları inşa ettirmiştir. Kuzey rüzgarları Mısır'dan gelen gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan içeriye girmesini engellediğinden taşıdıkları buğdayı Bozcaada'ya boşaltarak Mısır'a dönerlerdi<sup>27</sup>. Bu dönemde bölge "Bizans'ın Kapsı" olarak görülmüş ve ada askeri bir deniz üssü haline getirilmiştir. 1203 yılında İstanbul'a yerleşen Haçlılar'ın tahribatından Bozcaada'da nasibini almıştır. Ada, daha sonraki yüzyıllarda XV. yüzyıl ortalarına kadar geçen dönemde zaman zaman Bizans İmparatorluğu, zaman zaman da Venedikliler ve Cenevizlilerin eline geçmiştir. Çünkü jeopolitik konumu nedeniyle çeşitli anlaşmalarda pazarlık konusu edilmiştir.

Türklerin adaya ilk temasları XIV. yüzyıl başlarında olmuştur. Türk denizcisi Aydınoğlu Umur Bey, İzmir'i fethettikten sonra 1328 veya 1329 yılında sekiz gemiyle Bizans'a tabi olan Bozcaada'ya gelip karaya çıktı. Bu olaydan sonra Türklerin XV. yüzyıla kadar adayla bir ilişkisi olmamıştır. Bozcaada ile Türklerin ilgilenmeleri Fatih Sultan Mehmet devrinde olmuştur. Fatih döneminde ada Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. Osmanlı donanması Akdeniz'e sefere çıkarken Bozcaada'dan ikmal yapmakta idi. 1463-1479 yılları arasında Venediklerle Osmanlı Devleti donanmaları arasında süren deniz savaşları sırasında ada bir yıl kadar Venediklilerin eline geçti ise de, 1464 yılında tekrardan Türkler'in yönetimine geçmiştir. Osmanlı Devleti, Bozcaada'nın Çanakkale Boğazı'nın emniyeti açısından taşıdığı önem nedeniyle 1479 yılında adada bir kale inşa etmeye karar verdiği gibi burada oturmak isteyenleri vergiden muaf tutmuştur. Bozcaada, Sultan II. Mahmut devrinde tahkim edilmiştir. Hatta Bozcaada Mühafızlığı adıyla bir askeri garnizon kurulmuştur<sup>28</sup>. Bozcaada 1912'de Rumların eline geçmiş, Sevr Antlaşmasına göre de Yunanistan'a bırakılmıştır. Ancak Lozan Antlaşması gereğince de 20 Eylül 1923'de tekrardan Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katıldı.

Bozcaada Osmanlı Devleti idare sisteminde Kaptan-ı deryaya ait olan Kaptanpaşa eyaletine bağlı idi. XIX. yüzyıl sonlarında ise Cezayir-i Bahr-Sefid (Akdeniz adaları) eyaletinde Midilli sancığına bağlı bir kaymakamlık olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu arada Kanuni Sultan Süleyman devrine ait bir tahrir defterinde adada altmış üç hristiyan, on sekiz müsluman hanesi olduğu anlaşılmaktadır<sup>29</sup>. 1831 yılında nüfusu 1.232 olan Bozcaada, Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) nüfusu 1.631 kişidir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi ada nüfusu, 1950 sonrasında dalgalı bir seyir göstererek 1990 sayımında 2.003 kişiye ve 2000 sayımında ise 2.427 kişiye ulaşmıştır. Bozcaada'da nüfusun fazla olmaması ya da hızlı artmaması adanın doğal ve beşeri çevresinin korunmasını sağlayarak potansiyel bir cazibe merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Adanın doğal ve beşeri çevresinin korunması Çanakkale İli ve çevre illerden vatandaşların adada ikincil konut sahibi olma arzularını arttırmıştır. Ancak adada turizmin gelişimi nüfusun artışıyla bir kısırdanmaya yol açtığı gibi, doğal ve beşeri çevresinin turizmin çevresel etkisinden olumsuz yönde etkilenme riski taşımasına yol açmıştır.

### 2.2. Tarihi Mekanlar

#### 2.2.a. Tarihi Yapılar

Bilindiği gibi tarihsel kaynaklar önemli bir turizm çekiciliği yaratmaktadır. Yerleşme tarihi M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanan Bozcaada'nın zengin kültür

<sup>27</sup> Tuncay Ercan, Biga ve Gelibolu Yarımadaı İle Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adalarının Jeolojik Arkeolojik ve Tarihi Özellikleri, MTA Yerbilimleri ve Kültür Serisi No: 1, Ankara., 1996, s. 47-48

<sup>28</sup> Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 83, Ankara, 1969, s. 830-835  
<sup>29</sup> Orhonlu, a.g.m., s. 833-834

varlıklarına sahip olduğu söylenebilir. Ada'da ön plana çıkan kültür varlıkları arasında; Bozcaada Kalesi, Yeni Kale, Köprülü Mehmet Paşa Camii (Yalı Camii), Alaybey Camii, Köprülü Mehmet Paşa Hanı, Alaybey Hanı, Namazgah ve Namazgah Çeşmesi, Kemiss Teodoku ya da Meryem Ana Kilisesi ve Aya Paraskiri Ayazması sayılabilir.

Bozcaada ile özdeşleşmiş olan Bozcaada Kalesi kesme taş ve sıvalı moloz taş ile inşa edilmiştir. Ancak kalemin ilk inşa tarihini bilinememektedir. Daha sonraki yüzyıllarda kaleye Ceneviz ve Venedikliler tarafından onarım ve eklenmeler yapılmıştır. Bozcaada kalesi bugünkü görünümünü Fatih Sultan Mehmet zamanında almıştır. 1703, 1706 ve 1714 yıllarında tamir görmüştür. Kale en önemli tavrını İkinci Mahmut emriyle 1815 yılında görmüştür. Bugün iç kalede bir etnografya müzesi yer almaktadır. Antik çağdan günümüze kadar ulaşan nekropol sahası koruma altındadır<sup>30</sup>. Dolayısıyla adanın zengin sayılabilecek kültürel ve tarihsel kaynakları kültür ve tarih turizmi açısından adayı cazibe merkezi haline getirmekte ve görülecek yerler arasında almaktadır.

### 2.3.b. Tarihi Konutlar

Yukarıda ifade ettiğim gibi Bozcaada ilçesi ülkemizin köyü olmayan tek ilçesidir. Bu nedenle Gökçeada örneğinde olduğu gibi köylerde yer alan sivil mimari örneklerinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak adadaki tek yerleşme birimi olan Bozcaada, sözlü edilen anlamda ilgi çekici ve zengin bir yerleşmedir. Bozcaada, eski mimari dokusu ve sivil mimari örnekleriyle cazip ve görülmeye değer bir yerleşmedir. Değişik bitkilerle süslenmiş dar ancak kırma taş döşeli sokaklarıyla kendine has özellikleri bulunan bir yerleşmedir. Şehir merkezinde eski yerleşim sahalarındaki mahalle ve sokaklarda zengin sivil mimari örnekleri dikkati çekmektedir (Foto 7).

Turizm açısından büyük ilgi gören konutlar, konut, pansiyon(veya ev pansiyonu) ve otel olarak kullanılmaktadır. Adaya has sivil mimari örnekleri olarak nitelendirdiğimiz bu konutlar; genellikle kare ya da dikdörtgen şekilli büyük çoğunlukla betonarme tek veya iki katlı meskenlerdir. Bunlar arasında az da olsa yığma taş meskenler de göze çarpar. Konutların iç mekan düzenlemelerinde bir homojenlik göze çarpar. Banyolar ve tuvaletler çoğunlukla konutun içinde yer almaktadır. İki katlı meskenlerin bir de zemin katı bulunmakta ve depo olarak kullanılmaktadır. Penceresi bulunmamaktadır. Zemin katta ev yapımı şarap ve zeytinyağı saklanmaktadır. Aynı zamanda ambar olarak değerlendirilmektedir. Zemin katın üzeri, başka bir ifadeyle birinci katta konut sakinleri dinlenmekte, yemek yemek ve burada tuvalet ve banyo yer almaktadır. İkinci kat ise sakinlerin

dinlendiği ve uyuduğu kattır. Yeni konutların bazılarında ise zemin katı üst kata bağlayan merdivenlerin dışarıya alındığı da görülmektedir. Böylece balkon kullanımını da yaygınlaştırmıştır.

Bozcaada'da doğal çevreden temin edilen malzemelerin meskenlerin inşasında kullanıldığı görülmektedir. Ada'da yığma taş meskenler yaygındır. Özellikle Bozcaada şehri dışında yer alan eski bağ evleri yerine inşa edilen ikincil konutlar ile turizme yönelik inşa edilen konaklama tesisleri tamamen tek veya iki katlı taş meskenlerdir. Duvarları; taş bloklar arası çimento ve kum karışımı harçla örülmüştür. Daha yakın dönemlerde inşa edilmiş taş meskenlerde balkon ve balkon altı konsollarda beton kullanılmıştır. Meskenlerde ahşap malzeme duvar kaplama, çatılarda ve döşemelerde görülmektedir. Adadaki tüm meskenler kırma veya beşik çatı konstrüksiyonu ile örtülmüştür.

Bozcaada'dan 1950'li yıllardan itibaren Rum kökenli vatandaşlar çeşitli nedenlerle ayrılmaya başlamıştır.1965 sayımında ada nüfusu 2.144 olup, bunun 600'ü Rum vatandaşlardan oluşmaktaydı<sup>31</sup>. Bunlarda aradan geçen sürede adadan ayrılmış olup, bugün adada 20-25 civarında Rum vatandaş oturmaktadır. Bununla birlikte adaya Bayramiç ve Ezine ilçelerinden gelerek yerleşen vatandaşlar bulunmaktadır. Bozcaada'ya gerek adı geçen ilçelerden ve gerekse özellikle İstanbul'dan gelerek yerleşenler geleneksel mimariye aykırı bir şekilde konutlara betonarme ilavelerle ve iç mekanlardaki değişikliklerle konutların özgün dokusunda önemli değişikliklere gitmişlerdir. Ayrıca gerek bağ evleri yerine inşa edilen villa tipi dubleks konutlar ve gerekse Bozcaada'da inşa edilen geleneksel sivil mimariye aykırı yeni konutlar, adanın sivil mimarisine, mekansal organizasyonuna ters düşen görünümsergilemektedir.

### 3. 3. Festival ve Kongre Turizmi

Bozcaada'da her yıl düzenlenen kültür ve sanat etkinlikleri adanın festival ve kongre turizmi kapsamında yerli ve yabancı turisti çekebilmesine imkan tanımaktadır. Her yıl adalı ya da dışardan gelen ressamlar tarafından Temmuz ve Ağustos aylarında Rengigüllu Sanat Galerisi'nde resim sergileri açılmaktadır. Adada yaşayan veya adadan ayrılmış olan Rumlarca her yıl 25-26 Temmuz tarihlerinde kutlanan Ayazma Festivali, diğer adıyla Ayazparaskiri Panayırı adaya önemli bir hareketlilik getirmektedir. Yine sanat etkinlikleri çerçevesinde her yıl Ağustos ayının ilk Cumartesi günü Homeros'un "Ozann Günü ve İlyada Okunması" etkinliği düzenlenmektedir. Bununla birlikte Eylül'ün ilk haftasında gerçekleştirilen Bağ Bozumu şenlikleri Eylül ayında adaya önemli bir canlılık kazandırmaktadır. Dolayısıyla adanın festival turizmi kapsamında önemli bir mesale aldığını söylenebilir. Sonbahar, Kış ve İlkbahar aylarında gerek Bozcaada

<sup>30</sup> Adem Gülmeç, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matb., İstanbul, 2002, ss. 119-125

<sup>31</sup> Gülmeç, a.g.e., s. 38

Belediyesi ve gerekse Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nce düzenlenecek ulusal ve uluslararası kongre ve sempozyumlar, turizm sezonu dışında da adanın önemli bir hareketlilik yaşamasına neden olabirir.

#### 4. Diğer Turizm Etkinlikleri

Bozcaada'da doğaya bağlı rekreasyonel faaliyetlerden su sporları (yelken ve dalma), kampçılık, avcılık, piknik, manzara seyri, bisiklet etkinlikleri ve doğa yürüyüşleri gerçekleştirilebilmektedir.

Bu bağlamda adanın doğal bitki örtüsünü kısaca tanıyalım: Bozcaada ve Gökçeada tipik bir Akdeniz vejetasyonu gösterir. Her iki ada da yoğun bir orman tahribatına uğradığından frıgana ve maki vejetasyonu yayılma ve genişleme imkanı bulmuştur<sup>32</sup>. Bozcaada bağcılığa elverişli olduğu için maki tahrip edilmiştir. Adada *Cistus creticus*(pembe çiçekli laden) ve *Pistacia lentiscus* (menengiç) en çok rastlanan türlerdir. *Juniperus oxcedrus* (katran ardıcı) birliği Bozcaada'da görülmektedir. Bu birlikte adada *Anthyllis hermanniae* ve *Pistacia lentiscus* göze çarpmaktadır. *Pistacia lentiscus* birliği Bozcaada'da dar bir alanda görülmektedir. Bu birlikte ayrıca *Q. Coccifera* (kermez meşesi) da yer almaktadır<sup>33</sup>. Bozcaada'da kumul bitkileri adanın batı kesiminde yer alan kumul sahasında ve Sulubahçe önlerinde görülür. Burada *Ammophila littoralis*, *Centaurea spinosa* var. *Spinosa*, *Anthyllis hermanniae-Cistus creticus* birliği yer alır<sup>34</sup>. Bozcaada'da Hacıhasan Tepe, Hacımahmut Tepe ve civarı ile Göztepe'nin kuzeybatı yamaçlarında frıgana birlikleri görülür. Başlıca neveleri *Sarcopoterium spinosum* (abdest bozan olarak bilinir), *Coridothymus capitatus* ve *Satureja thymbra* (nane)'dir. Bozcaada'da maki toplulukları bağ alanları açmak gayesiyle fazlaca tahrip edilmiştir. Ada'da maki nevelerini *Q. Coccifera*, *Juniperus oxcedrus* ve *Pistacia lentiscus*'dur.

Bozcaada'da gerçek anlamda orman yoktur. Bu korulukların en önemlisi adanın batı tarafındaki *Latif çamlığıdır*. Burada kızılçamlar oldukça sık bir orman örtüsü teşkil eder. Ayazma sirtında da kızılçam (*Pinus brutia*) toplulukları yer alır. Bozcaada'nın 115 hektarı ormanlarla kaplıdır. Ada'da ormanlık alanlar çok geniş alan kaplamasa da bu alanlar rekreasyonel faaliyetler açısından büyük önem taşımaktadır. Ormanlık, makilik, frıganalarla ve kumul bitkileriyle kaplı alanlarda karavan-kampçılık, avcılık, piknik, manzara seyri, fotoğrafçılık, bisiklet etkinlikleri ve doğa yürüyüşleri yapılabilir. Ada'da başlıca piknik alanlarını ayazma sirtları, çamlık mevki, Seramit Tepe ile adanın güney ve doğu kıyıları teşkil etmektedir

<sup>32</sup> İbrahim Atalay, *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1994, s. 193-194

<sup>33</sup> Atalay, a.g.e., s. 193-194

<sup>34</sup> Ö. Seçmen ve E. Leblebici, "Gökçeada ve Bozcaada Adalarının Vejetasyon ve Florası", *Bitki Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2 ve 3, İzmir, 1978, ss. 196-269 ve 271-368

(Şekil 2). Ada'da Kumluk bölge ile Yerebatan ve Zeybekdamları sirtları avcılığa uygun alanlardır. Her yıl Eylül ayı ile Şubat ayı başlarına kadar bu bölgede değişik kara hayvanı ve kuşların avcılığı yapılmakta ve bu sebeple adaya yüzlerce avcı gelmektedir. Dolayısıyla adanın avcılık turizmüne yönelik önemli bir potansiyeli bulunmaktadır<sup>35</sup>. Ayrıca adanın küçük olması nedeniyle her mevkiine ulaşan karayolları boyunca yürüyüş veya arazi bisikletiyle turlar düzenlenebilir. Bu anlamda adaya gençlik turizmini yönlendirecek önemli bir potansiyel bulunmaktadır.

#### 5. Başlıca Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Bozcaada'da turizmin gelişimi önünde en önemli sorunlardan biri de ulaşımıdır. Adanın ulaşımı deniz yoluyla sağlanmaktadır. Türkiye Denizcilik İşletmelerine ait bir adet arabalı vapur yaz aylarında her gün Ezine-Geyikli Yüküyeri Feribot İskelesi ile Bozcaada arasında 07.30 ile 24:00 arasında bir iskeleden diğerine seferler düzenlemektedir. Kışın ise söz konusu seferler 07:30 ile 17:00 arasında yapılmaktadır. Ayrıca yaz aylarında artan talebe bağlı olarak ek seferler düzenlenmektedir. Ancak kış aylarında hava muhalefeti nedeniyle seferler zaman zaman iptal edilirken, yaz aylarında da iskele önlerinde uzayıp giden araç kuyrukları oluşmaktadır. Bozcaada'nın, Yüküyeri İskelesine 6 km. mesafede bulunması ve her yıl artan ölçüde (her mevsimde) turist ve ziyaretçi çekmesi nedeniyle her türlü hava koşulunda adaya ulaşımı sağlayacak katamaran tipi bir geminin ve hızlı ulaşım sağlayan deniz otobüsünün işletmeye konulması gerekmektedir. Ulaşım imkanları iyileştirilmiş bir Bozcaada'nın; yurtiçi ve yurt dışı turist pazarına bağlantıları güçlenecek ve daha fazla turist alması sağlanacaktır.

Bozcaada'da yaşayan Rum vatandaşlar 1954-1974 devresinde büyük ölçüde adadan ayrılmıştır. Ada'dan ayrılan nüfus yanında adaya yerleşen nüfus, sivil mimaride önemli değişimlere yol açmıştır. Çünkü yerleştiklere evlere kendi yaşam şekillerine göre ilaveler yapmaları, sivil mimarinin değişimine neden olmuştur. Bozcaada'da 1991 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca doğal sit, kentsel sit ve arkeolojik sit alanları belirlenmiş ve bu alanlar 1993 yılında revize edilmiştir (Şekil 2). Yine Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca 1993, 1996 ve 1997 yılında ve Çanakkale Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca 2003 yılında yeni belirlenmelere ve revizyona gidilmiştir. Bu arada Bozcaada şehri kentsel sit alanı olarak ilan edilmiştir. Ancak koruma kararlarının alınmasında geç kalmakla birlikte, ulaşım yeterliliği adı geçen koruma kararlarının sıkı denetimini smırlandırmaktadır.

<sup>35</sup> Bozcaada'da avlanan av hayvanları ise bildircin, kaya güvercini, üveyik, kınal, keklik, kum kekliği, ada taşşanı, çtkrakçı, karatavuk, gulluk, yaban ördeği, yaban kazı ve tilkidir.

Bozcaada ilçesi ekonomisi tarım, küçükbaş hayvancılık, balıkçılık, turizm ve hizmetler sektörüne dayanmaktadır. Mevcut ekonomik sektörlerin istenilen refah artışını sağlamaması nedeniyle kontrolsüz turizme yönelim beraberinde bazı sorunlara yol açmaktadır. Son yıllarda İstanbul'da yüksek gelirli turistlerin Bozcaada modasının bulunması, adada ikinci konut baskısına yol açmıştır. Buna bağlı olarak sınırlı tarım alanları hızlı bir şekilde elden çıkmaktadır. Ada ekonomisine fazla yararı olmayan bu konutlar sadece yaz aylarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla ada halkı sebze-meyve ihtiyacını Anadolu kırsalından temin etme yoluna gitmektedir. Bu durumda özellikle turizm sezonunda fiyatlar yükselmekte ve dar geliri ada halkı bundan olumsuz yönde etkilemektedir.

Bozcaada'da yazlık edime modası arazi fiyatlarını astronomik bir şekilde körüklemekte, bu nedenle bağ sahipleri arsa olarak daha fazla rant sağlayan bağ alanlarını satma eğilimi göstermektedir. Bu arada bağ evlerinin bağlarıyla birlikte satılması, ada tarım ekonomisine ve adayla özdeşleşmiş bağcılığa büyük darbe vurmaktadır. Bağcılığa göre daha fazla kazanç getiren turizme yönelim bağların satılmasına ve bağ alanlarının sınırlı sayıda kişilerin elinde toplanmasına yol açmaktadır. Bozcaada'da kir turizmi açısından büyük önem taşıyan bağ alanlarının korunması ve geliştirilmesi için dikkatli olunmalı ve yeni projelerle bağcılık sektörü desteklenmelidir.

Bozcaada'nın turizm altyapısı ve üst yapısı, giderek artması beklenen turist akımını yakın bir gelecekte karşılayacak imkanlardan uzaktır. Örneğin adada henüz "Turizm İşletme Belgesi" bir tesis bulunmamaktadır. Bu durumu, adanın özellikle yabancı turist ya da yüksek kaliteli hizmet isteyen turist akımına uğraması halinde ya da dünya turizm pazarlarında tanıtımı yapıldığında önemli bir sorun teşkil edeceği açıktır. Bu bağlamda turizm işletme belgesi yatırımların adaya yönelmesini sağlayacak ekstra teşviklere ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi takdirde ada turizmini küçük kapasiteli ve yeterli nitelikten yoksun işletmelerle dünya turizm pazarına entegre etmek mümkün değildir.

Bozcaada'nın 1990'lı yılların başlarına kadar askeri yasak bölge kapsamında kalması adanın sosyo-ekonomik gelişimini duraganlaştırdığı gibi, turizm sektöründe de bir atılım yapamamasına neden olmuştur. Bu arada Bozcaada, Ege Havzası'nda uluslararası turizmin uğrak noktaları olan Rodos Adası, Karpahos Adası, Kasos ve Midilli adalarıyla rekabet edebileceği şansı da yitirmiştir. Bu bağlamda Bozcaada'nın turizm altyapısı ve üst yapısının geliştirilebilmesi ancak turizm yatırımları yanında etkili tanıtımla mümkün olabilir. İstanbul'da düzenlenen ITTE Uluslararası Turizm Fuarında Bozcaada Belediyesi'nce açılan standlara binlerce ziyaretçi gelmiş ve adanın önemli bir tanıtımı yapılmıştır. Bununla birlikte, her yıl 25-26 Temmuz'da adada yaşayan veya ayrılan Rum vatandaşlarca kutlanan Ayazma Festivali ve Eylül'ün ilk haftasında kutlanan Bağ Bozum Şenlikleri adaya hareketlilik getirmekte ve adanın

tanıtımına büyük katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla benzer ulusal ve uluslararası etkinlikler ve uluslararası turizm fuarlarına katılım suretiyle adanın tanıtımı yapılarak adanın potansiyel turizm talebi harekete geçirilebilir. Bozcaada için uygulanacak turizm politikası içinde adayı bir iç turizm çekim merkezi haline getirmeye de olmalıdır. Zaten adanın turizm gelişim yönü de iç turizme dönüktür. Bu bağlamda adaya iç turizme yönelik bir cazibe merkezi haline getirecek bir imaj kazandırılmalıdır. Bu imaj içinde bağcılık-şarapçılık, eşsiz plajlar, temiz koylar, dalma, su sporları ve rüzgar santrali (Foto 8) kesinlikle yer almalıdır. Ancak tam manasıyla iç ve dış turizme açılmış adanın taşıma kapasitesi de iyi hesaplanmalıdır.

Bozcaada kamp turizmine son derece elverişlidir. Bozcaada çevresindeki küçük adalar ile Bozcaada'nın güneş-güneydoğu ve doğu kıyıları ve çevresi, kamp turizmi için en uygun alanlardır. İlbahar ve Sonbahar aylarında gençlik turizmi kapsamında adı geçen mevkilere gruplar çekilebilir. Bozcaada'nın her mevkisine doğa yürüyüşleri ve bisiklet etkinlikleri düzenlenebilir. Yine sualtı fotoğraf çekimi ve konserler gibi sanatsal etkinlikler gençlik turizmini adaya yönlendirecektir. Buna ilaveten zıpkınla balık avcılığı şampiyonası gibi etkinlikler adaya ilgiyi arttıracaktır. Ayrıca İstanbul-Bozcaada-Gökçeada güzergahında düzenlenen yelken sporları ada tanıtımına büyük katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda adanın cazibe merkezi haline gelebilmesi için, kamu kuruluşlarının, yerel idarelerin ve seyahat acentelerinin koordineli çalışması gerekmektedir. Ayrıca adada gençlik turizminin geliştirilmesi ölü sezonda ev pansiyonculuğunun gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ada, talih oyunları merkezi haline getirilerek, yerli turizmin, turizm sezonu dışında da adaya yönelmesini sağlayacaktır. Son olarak, Bozcaada'da tam teşekküllü devlet hastanesinin bulunmaması üçüncü yaş turizminin adaya yönelimi açısından büyük bir handikap oluşturmaktadır.

Paket turlarla Truva Milli Parkını ziyaret etmek üzere Çanakkale'ye gelen turistlerin adayı da ziyaret etmeleri sağlanmalıdır. Çeşitli turlarla Limni ve Semadirek adalarını ziyaret eden turistlerin Bozcaada'ya da uğramaları özendirilmelidir. Çanakkale Ji'nde faaliyet gösteren on seyahat acentesinin Bozcaada'ya yönelik turlar düzenlemeleri önemli bir sorundur. Söz konusu acentelerin bir an önce adaya yönelik turlara başlamaları söz konusu sorunun çözülmesine katkı sağlayacaktır. Bozcaada'da turizme yönelik hizmet veren işletmelerin kaliteli ve temiz hizmet verebilmeleri için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin ilgili fakülte ve bölümlerinden destek ve kalifiye eleman temini yoluna gidilmelidir.

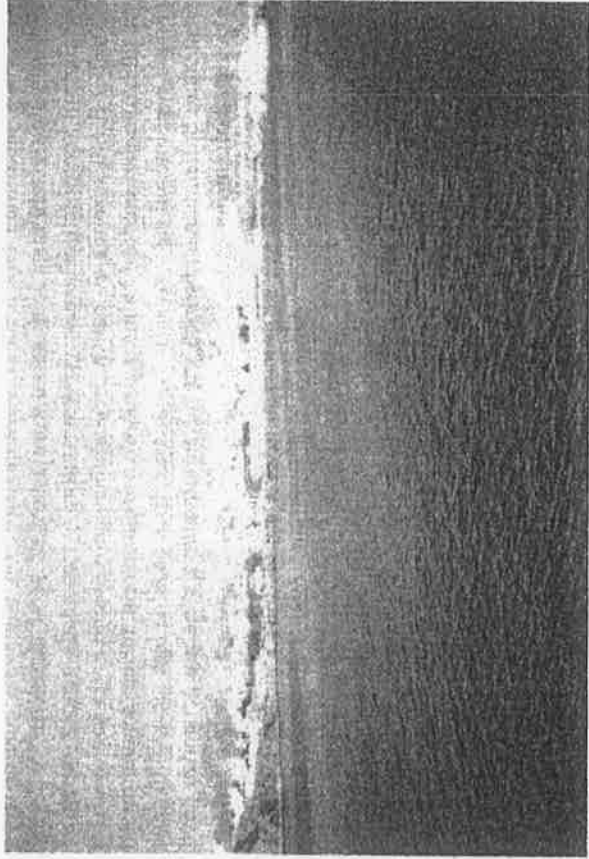
Ayrıca yakın bir zamana kadar Bozcaada şehrinin ve koylarda yer alan turistik tesislerin sıvı atıklarını fosseptiklere vermeleri yeraltı sularının kirlenmesi üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bozcaada'nın derin deniz deşarjı sıvı atık projesinin bir an önce bitirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Habbete, Sulubahçe ve Ayazma plajları önünde demirleyen gemilerin denize bıraktıkları



sintine ve balast tankı atıkları denizi kirletmektedir. Ada'da Batı Burnu kumulları; Doğal Hayatı Koruma Demeđi'nin "mutlak korunma" altına alınmasını istediği kumullar listesinin başında gelmektedir. Ancak bölgeden kum alımı önemli bir sorun olarak varlığını korumaktadır.

#### Sonuç

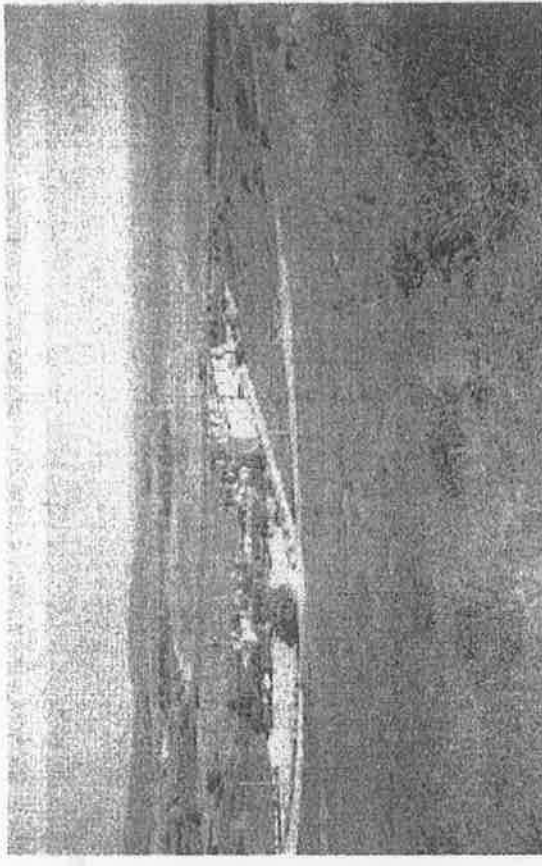
Yukarıdaki açıklamalardan hareketle küçük bir ada olmasına rağmen Bozcaada'nın turizm potansiyeli çok yüksektir. Ancak diğer Ege adaları gibi sözü edilebilir bir turizm gelişimi sağlayamamıştır. Ada'ya turizmin ekonomik getirisi, istihdam yaratıcı ve yöresel kalkınmaya katkısı anlaşılığından turizm yatırımları ada ölçeğinde bir kıpırdanma sürecine girmiştir. Doğal ve beşeri çevresiyle önemli derecede dış etkilere uzak kalmış olan adanın, sürdürülebilir ve çevre ile uyumlu bir turizm politikası içinde turizme açılması gerekmektedir. Ada turizmine yönelik kısa ve uzun vadeli planlamalara ihtiyaç bulunmaktadır.



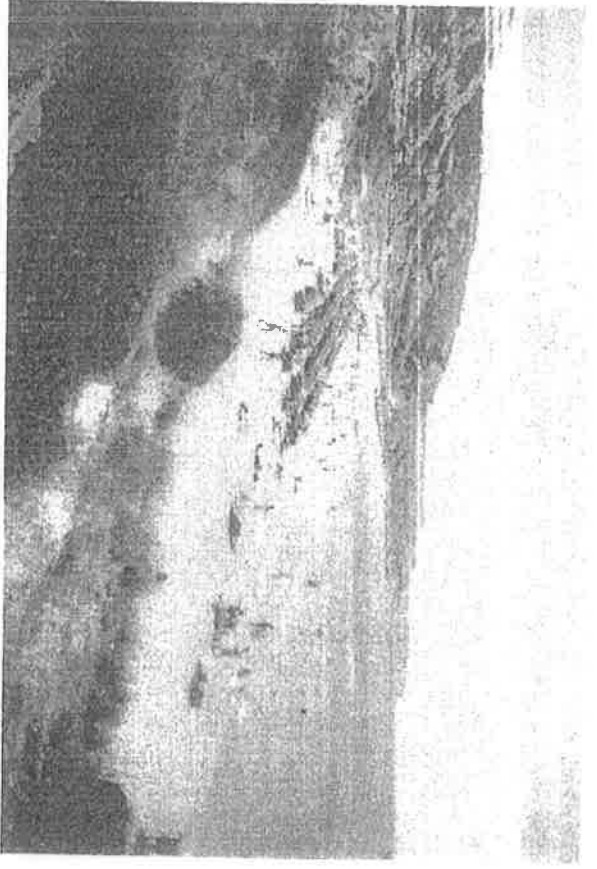
**Foto 1:** Bozcaada Şehri ve Kalesinden Bir Görünüm



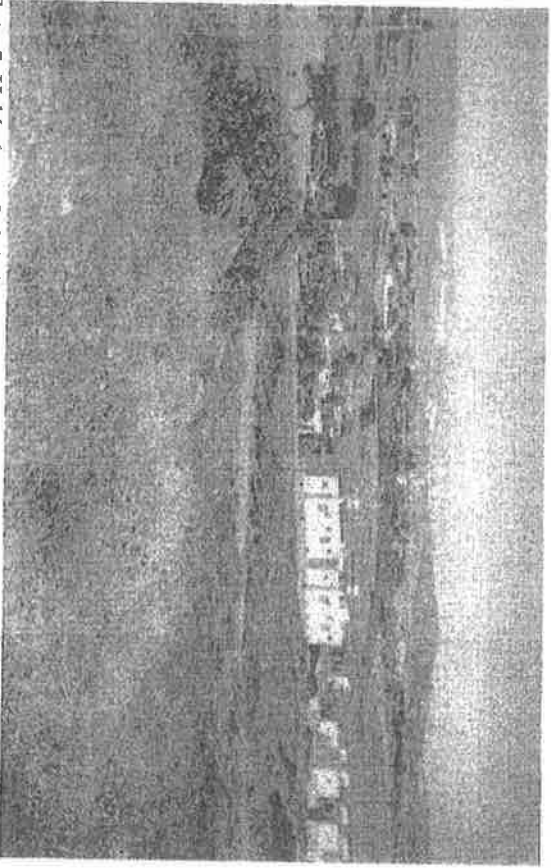
**Foto 2:** Bozcaada'nın Bağlarla Örtüli Kuzey Kıyılarından ve En Yüksek Tepesi Olan Göztepe'den(191 m.) Bir Görünüm



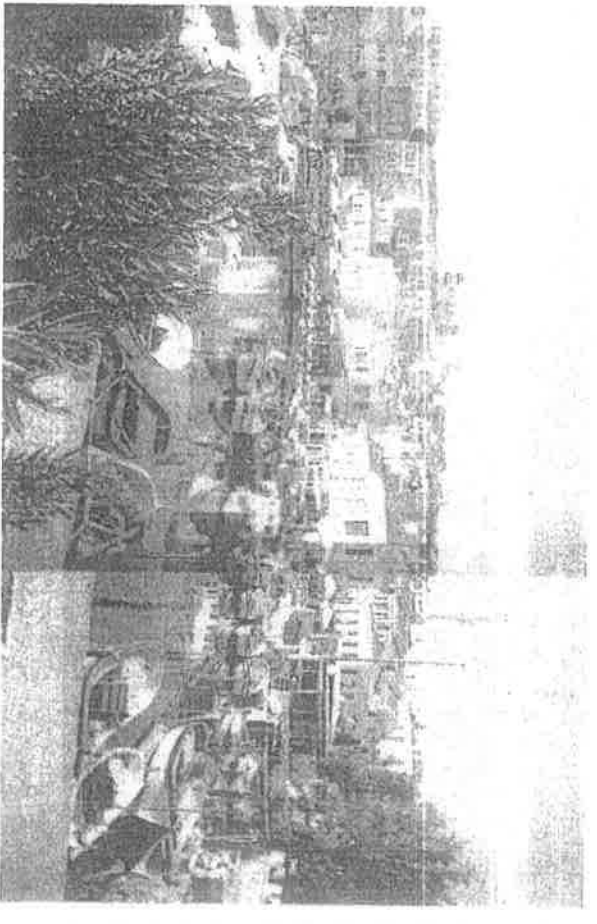
**Foto 3:** Poyraz Limanı ve Çapraz Limanı'ndan Bir Görünüm ve Hemen Geride Bir Tatil Köyü



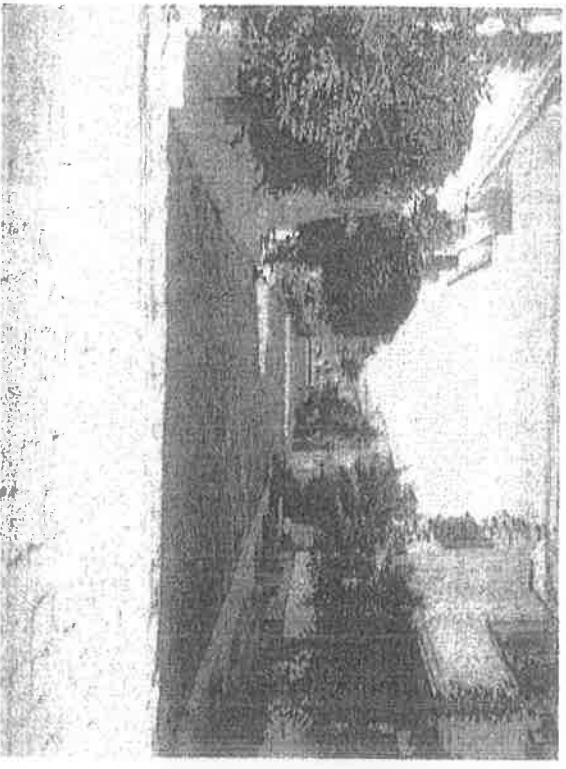
**Foto 4: Ayazma Plajı'ndan Bir Görünüm**



**Foto 5: Habbele ve Sulubalçe Plajı Gerisinde Hızla Çoğalan İkincil Konutlar**



**Foto 6: Bozcaada Şehrinden ve Balıkçı Barınağından Bir Görünüm**



**Foto 7: Bozcaada'nın Kendine Özgü Sivil Mimarısından Bir Görünüm**

## THE TOURISM GEOGRAPHY OF BOZCAADA

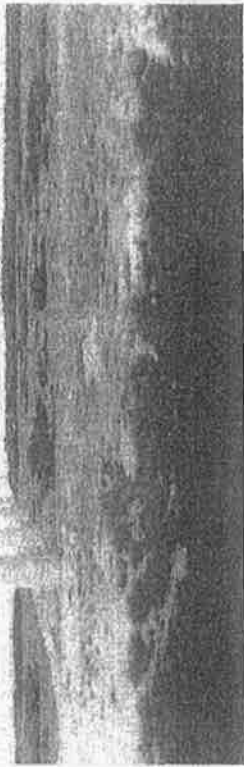
Bozcaada is located in the north-east of the Aegean Sea and to the south-west of the Dardanelles (Figure 1). Bozcaada is the third largest island in Turkey and the second largest island within the borders of the province of Çanakkale. Bozcaada has a surface area of 39 sq. km with a coastline 34.5 km in length. Bozcaada, which is located on 6 km offshore from the Biga Peninsula, is shaped like a triangle. Göztepe (191 m.) and Yenikale Hill (115 m.) constitute the highest points on the island, which used to be called Tenedos. The only settlement centre on the island is located beyond a small cove on the northern tip of the eastern coast of the island. No continuous-running stream exits the island and it is poor in respect of water resources. Bozcaada is still one of the regions with a priority for development. The Tavşan islands, consisting of four small islands with a total surface area of 1 sq. km, are located between Bozcaada and the Dardanelles.

Bozcaada is an island which has a high tourism potential. It is impossible to say that this tourism potential has yet been fully exploited. The tourism potential of Bozcaada, arising from its natural surroundings, includes both sea tourism, such as coastal tourism, diving and water sports, and re-creational activities involving the natural environment such as nature walks, cycling activities, photo safaris, panoramic views, amateur fishing, and so on. The tourism potential of Bozcaada arising from human nature constitutes the culture tourism aspect, with examples of civilian architecture on Bozcaada, festival tourism, and rustic tourism developing step by step on holiday farms. The eastern and south-eastern coasts of Bozcaada are separated from each other by capes forming coves in between. These coves have beaches which are quite suitable for coastal tourism.

The total length of the beaches on the island is 2.5 km. The beaches are not covered with concrete and the coasts can be regarded as unspoilt. The island is under the influence of the Mediterranean climate; coastal tourism therefore lasts just four months from June to September. The northern and north-eastern winds, however, affect coastal tourism negatively. Although it has the typical Mediterranean climate of the region, the island nevertheless gets a great deal of north wind due to its location at the opening of the Dardanelles. Therefore, the dry

<sup>1</sup> Bozcaada has a surface area of about 42 sq. km, including the tiny islands around it. These islands are called: *Tavşan, Piresa, Orak, Fener, Yılan, Taş, Kaşık, Gökçe* and *Simacık*.

**Foto 8:** Bozcaada Rüzgar Santrali'nden Bir Görünüm(17 Adet Türbinin Toplam Kurulu Gücü 10.2 MW'dir.)



and hot summers with temperate wet winters characteristic of the Mediterranean climate are here modified with dry and cool summers followed by temperate and less precipitous winters.

As the most ancient settlement on the island, the town of Bozcaada is an attractive culture tourism centre in respect of its examples of civilian architecture, churches, mosques, and other historical buildings. The island has been experiencing the development process step-by-step with its vineyard houses and holiday farms under rustic tourism. The islanders are kind, open-hearted, hospitable people with ever-smiling faces living in peaceful harmony with the air they breathe and the sea and soil.

Besides hotels and motels, the number of pensions and family-run accommodation has increased considerably recently. Warm, friendly relations are immediately established between the islanders and their guests. Moreover, cultural and artistic festivities held in July, August, and September every year contribute considerably to the development of festival tourism.

As mentioned earlier, although Bozcaada has high tourism potential, it is impossible to say that this potential has yet adequately benefited the island. Bozcaada, until the beginning of 1990, had not received any investment for a long time because of its strategic importance as it was a forbidden military zone. Since then, after tourism was determined and encouraged as a sector, variation of its economy and the infra-structure and superstructure of the island has developed considerably.

Holiday visits to Bozcaada by the wealthy and sophisticated people of Istanbul make a considerable contribution to the economy of the island. Even though the island has achieved important developments in tourism recently, it has no chance of competing with Greek islands that now have well-developed tourism facilities. In addition to this, because of difficulties with transportation, a large increase has not been observed in the present level of touristic demand and potential of the island. Our observations, however, run parallel with the rapid development of tourism on the island in the last decade.

Although Bozcaada has a high tourism potential, the number of tourists who visit the island is rather low. There are several reasons why the island's tourism potential cannot be fully exploited. The main reasons are: the fact that there is limited transportation to the island, the climate does not allow a long tourism season, the tourism infra-structure has only developed recently, the main line of yacht tourism remains to the north, the prices of the agents producing goods and services for the island's tourism are expensive, and daily visits are preferable to long-time accommodation.

As a result of the explanations above, although Bozcaada is a small island, its tourism potential is high. Yet, it has not made considerable progress in tourism compared to other Aegean islands. As the economic advantages of tourism and their contribution to creating employment and the local development of the island are understood, investment in tourism has begun to come to life on Bozcaada. The island, which has kept itself considerably distant from outer effects by means of its own natural and human environment, needs to be involved in tourism with a sustainable tourism policy in accordance with the environment. For this, short-term and long-term planning of the island's tourism is necessary.

**ÇANAKKALE İLİ BAĞCILIĞININ MEVCUT DURUMU,  
GEN KAYNAKLARI POTANSİYELİ,  
BAĞCILIĞIN EKONOMİYE KATKILARI VE SON GELİŞMELER**

Alper DARDENİZ\*, Murat ŞEKER\*\*, Abdulllah USLU\*\*\* ve Zuhâl YÜCEL\*\*\*\*

**Çanakkale İli Bağcılığının Mevcut Durumu**

Asmanın (*Vitis vinifera L.*) önemli gen merkezlerinden biri ve bağcılık kültürünün anavatanı olan ülkemizde, 2003 yılı istatistikî verilerine göre toplam 565.000 hektarlık bağ alanından yılda 3.850.000 ton yaş üzüm üretimi gerçekleştirilmektedir (Anonymous, 2003). Ülkemiz halen dünya bağ varlığı bakımından 4., üretilen yaş üzüm miktarı bakımından ise 5. sırada yer almaktadır.

İlimizdeki bağcılık uğraşı M.Ö. 3500 – 4000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Lapseki (Lampsakos) ve Bozcaada (Tenedos)'da bulunan sikkeler üzerinde üzüm salkımlı motifleri ile Dionysos'un figürlerine rastlanılması, Truva'da yapılan kazılarda ise içki kadehleri ve anforaların bulunması bunu kanıtlamaktadır (Dardeniz ve ark., 2001). Ancak, Çanakkale ili bağcılığı Cumhuriyet döneminde filoksera zararlısı (*Daktulosphaira vitifoliae* Fitch.), sebebiyle büyük bir tahribat yaşamış, 1930 ve 1940'lı yıllardan itibaren özellikle ova ve düz alanlardaki bağlar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Filoksera zararlısının tahrip ettiği alanlar, Tekirdağ ve Çanakkale bağcılık kuruluşlarının katkılarıyla yeni bağcılığa geçilmek suretiyle hızla yenilenmiş, ancak bazı yöresel çeşitlerimiz bu aşamada kaybolma noktasına gelmiştir (Anameriç, 1964; Dardeniz ve ark., 2001). İlimiz bağcılığının bu kadar gelişmesinde bağcılık için son derece uygun olan iklim ve toprak özelliklerinin payı oldukça büyüktür. İklimsel özellikler yönünden merkez ilçedeki ortalama sıcaklık 14.8 °C, ortalama rüzgar hızı 4.6 m/sn, ortalama nispi nem % 72.2 ve ortalama yağış miktarı 615.5 mm'dir (Anonim, 1997/b). Çanakkale ilinde yetiştirilmekte olan Cardinal üzüm çeşidinin beslenme problemlerinin araştırıldığı bir çalışmada, incelenen toprak örneklerinin tamamında pH'nın uygun seviyede olduğu ancak organik maddenin düşük değerlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Kireç miktarı, 0-30 cm derinlikten alınan örneklerin % 72'sinde ve 30-60 cm

\* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü

\*\* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü

\*\*\* Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü

\*\*\*\* Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü

derinlikten alınan örneklerin % 61'inde yetersiz bulunmuştur. Fosfor miktarı, incelenen alanların % 94'ünde düşük ve orta seviyede belirlenirken, potasyum miktarı % 50'sinde yeterli olarak tespit edilmiştir (Müftüoğlu ve ark., 2004).

Günümüzde, ilimizdeki toplam 6.489 hektarlık bağ alanından dekara ortalama 790 kg yaş üzüm elde edilmekte, yıllık üzüm rekoltesi seneler bazında değişebilmekle birlikte ortalama 53.500 ton civarında seyretmektedir (Dardeniz ve ark., 2001; Dardeniz ve Güven, 2003). İlimizde yoğun şekilde yetiştiriciliğin yapıldığı bağ alanları Bozcaada, Lapseki – Umurbey, İntepe ve Bayramiç olarak 4 farklı yöreye ayrılabilir.

Dikim mesafeleri olarak Bozcaada'da kare dikim ile 1.40 x 1.40 metre, yeni bağlarda ise 1.40 x 2.80 metre aralık ve mesafe uygulamaları tercih edilmektedir. Lapseki-Umurbey yöresi bağlarında çoğunlukla 2.80 x 2.80 metre aralık ve mesafeler uygulanmakta, böylelikle % 60'lara varan oranlarda traktör gücünden yararlanılarak toprak işleme yapılabilmektedir. İntepé yöresinde 1.50 x 1.50 metre, 2.0 x 2.0 metre ve son yıllarda 1.5 x 3.0 metre aralık ve mesafe ile kurulmuş olan bağlarda, topraklar genellikle traktör ve hayvan gücüne dayalı olarak işlenmektedir. Bayramiç yöresinde ise en fazla 1.5 x 1.5 metre aralık ve mesafeler kullanılmakta, toprak işlemenin neredeyse tamamı hayvan gücüne dayalı şekilde gerçekleştirilmektedir (Dardeniz ve ark., 2001).

İlimiz genelinde filoksera zararlısına karşı kullanılmakta olan anaçlar Bozcaada'nın çok büyük kısmında 5 BB, ancak eski bağlarda kısmen Ruspestris du Lot, İntepe yöresinde % 90 oranında 99 R, az miktarda Ruspestris du Lot ve 5 BB, Lapseki-Umurbey ile Bayramiç yörelerinde ise 99 R ve 5 BB Amerikan asma anaçlarıdır (Dardeniz ve ark., 2001).

İlimiz bağlarının tamamına yakınında hiç sulama olmadan kurak şartlar altında bağcılık yapılmaktadır. Çok az bir kısmında (% 2-3) ise ben düşme tarihinden hemen sonra bir defa sulama yapılması yeterli görülmektedir. Bayramiç ve İntepe yöreleri aynı zamanda zeytin üretim merkezleri de olduğundan, bu yörelerde % 6-8 oranlarında zeytin-bağ kombinasyonlarına da yer verilmiş durumdadır. Telli terbiye sistemlerine en yaygın şekilde Lapseki-Umurbey yöresinde rastlanılmakta olup bu oran İntepe yöresinde % 5 düzeyinde bulunmaktadır. Diğer bağ bölgelerimizin tamamına yakınında ise 3-5 kollu, alçak ve orta yüksek göble yöresel terbiye sistemleri kullanılmaktadır. İl genelinde Bayramiç yöresi ve Bozcaada'nın dışında ahr gübresi kullanımı yaygın değildir. Genellikle Nitrat ağırlıklı kompoze gübre kullanımının yaygınlaşmış olduğu dikkati çekmektedir (Dardeniz ve ark., 2001). Bağlarımızda aralama budama (çarpma), kış budaması ve yaz budaması vb. gibi yetiştiricilikle ilgili olarak çok büyük hatalar göze çarpmamaktadır. Genel olarak yetiştiricilerin büyük çoğunluğu bağlarına büyük bir özenle bakmaktadır.

Çanakkale ilinde çok az sayıda bulunan telli bağlarda ise genellikle tek veya çift kollu sabit kordon sistemleri mevcuttur. Çeşitler itibarıyla, omcalar üzerinde genellikle 2-3 göz üzerinden kısa budama gerçekleştirilmektedir. İldeki göbde bağlarında ise aralama budama (çırpma) uygulanması yaygındır. Bu budama Kasım ayı içerisinde yapılmakta, bu uygulama ile sürgün uçları dipte 5-6 göz kalacak şekilde kısaltılarak sonbahar toprak işlenmesinin kolaylaştırılması, yaşlı veya kurumuş olan baş ve kolların temizlenmesi, Şubat-Mart aylarında yapılacak olan kış budamasındaki işçiliğin en az yarı yarıya azaltılması ve en önemlisi de ilkbahar geç donlarına karşı dıp gözlerin sigortalaması amaçlanmaktadır (Dardeniz ve ark., 2001).

#### Çanakkale İlinin Asma Gen Kaynakları Potansiyeli

Genel olarak Çanakkale ilinin Lapseki-Umurbey yöresinde sofralık, İtepe yöresinde kanyaklık, Bayramiç yöresi ve Bozcaada'da ise hem sofralık hem de şarap ve kanyaklık üretim yetiştiriciliği önem kazanmış bulunmaktadır (Dardeniz ve ark., 2001).

Bu bağ bölgelerimizde yetiştirilmekte olan başlıca üzüm çeşitleri Karasakız, Çavuş, Hafızali, Amsya, Cardinal, Erenköy beyazı, Beyaz Kozak, Yalova İncisi, Mandagözü, Ata sarısı, Alphonse Lavelleé, Sıdalan, Vasiliaki ve Karalahna gibi sofralık ve şaraplık-sıralık çeşitlerdir. İlimiz genelinde yaş üzüm üretiminin yaklaşık % 50'sini şaraplık çeşitler, şaraplık çeşitlerine yaklaşık % 80-85'ini ise sofra şarabı yapımı yanında kaliteli kanyak üretimine de son derece elverişli olan Karasakız (Kuntıra) üzüm çeşidimiz oluşturmaktadır (Dardeniz ve Güven, 2003). İlimizdeki çok önemli bir diğer çeşit ise Bozcaada Çavuşu üzüm çeşididir. Yaygın olarak Bozcaada'da yetiştirilmekte olan Bozcaada Çavuşu üzüm çeşidinin 1. kalitedeki salkımları hasat zamanı süresince her gün tahta kasaların içerisinde İstanbul Meyve ve Sebze Haline kamyonlarla sevk edilmekte, diğer bölümlü ise il merkezi ve diğer ilçelere gönderilmektedir (Dardeniz, 2002).

Çanakkale ilinde yabancı asma (*Vitis silvestris* Gmel.) tiplerine de rastlanılmaktadır (Anameriç, 1964). Çeşitli yabancı asma tipleri Gelibolu Yarımadası'nda, Kaz Dağları'nda ve Kepez Çayı vb. gibi özellikle dere kenarları ile sulak ve ormanlık alanlarda bulunmaktadır. Buradan, Anadolu'nun bir parçası olan Çanakkale ilinin de asmanın amavatanı (gen merkezi) olduğu sonucuna varılmaktadır. Bilindiği üzere, mevcut standart üzüm çeşitlerimiz yabancı asma tiplerinden en bünlerce yıl süren doğal ve planlı seleksiyonlar sonucunda şimdiki durumlarına gelmişlerdir. Ülkemizin farklı bağ bölgelerinden yoğun uğraşlar sonucunda getirilerek T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tekirdağ Bağcılık Araştırma İstasyonu Müdürlüğü arazisine tesis edilen Milli Koleksiyon Bağları'ndaki

1200 civarındaki üzüm çeşidinden (Tangolar ve Ergenoğlu, 1996; Anonim, 1997/a) yaklaşık 75 tanesinin Çanakkale'den alınmış çeşitler olması, ilimizin üzüm çeşidi zenginliği açısından dikkat çekici bir durumdur.

Ancak, 40-50 yıl öncesine kadar yoğun olarak yetiştirilen bazı çeşitlerin günümüzdeki yetiştiriciliklerinin neredeyse tamamen ortadan kalkmış veya son derece sınırlanmış olduğu görülmektedir. Neredeyse tamamen ortadan kalkmış olan üzüm çeşitlerimizden sadece bazıları Saraylı, Loraka, Şam, Efenk, Koca Ali Şamı, Ağustos karası, Ak Lahna, Acı Kıran, Gümlüçüne, Misket ve Şıralık vb. olarak adlandırılan çeşitlerdir. Pembe Gemre, Elhamra (Hönüsü), Tilkı Kıyruğu, Siyah Kozak, Kara Dikenli, Ak Dikenli, Al Pehlivan, Beylerce, Kadın Parmığı, Yapıncak, İzmir Razakı vb. gibi üzüm çeşitlerinin ilimizdeki yetiştiricilikleri ise son derece sınırlanmıştır. Bütün bu çeşitlerin büyük bir kısmının orta mevsim çeşitleri olması dikkat çekicidir.

Bu üzüm çeşitlerimizden birçoğu, özelleştirilmiş olan Bayramiç işletmesi'ndeki damızlık üzüm bağı parseli ile T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ndeki Milli Koleksiyon Bağları'nda muhafaza altında bulunmaktadır. Standart üzüm çeşitlerimiz bu şekilde emniyet altına alınmış olmaları, bazı çeşitlerin yok olmalarının önlenerek ileride yapılacak olan ıslah çalışmalarında genetik materyal olarak kullanılmalarına olanak sağlanması yönüyle son derece önemlidir. Örnek olarak vermek gerekirse; günümüzdeki yetiştiricilikleri neredeyse tamamen ortadan kalkmış veya son derece sınırlanmış olan çeşitlerimizden Loraka çeşidi killemeye son derece hassas, Kara Dikenli, Ak Dikenli, Al Pehlivan ve Elhamra çeşitleri oldukça geç (Ekim ortası), Ağustos Karası ve Misket çeşitleri oldukça erken (Ağustos başı) tarihlerde hasat olgunluğuna erişen, Misket, Kara Dikenli, Loraka ve Elhamra çeşitleri ise morfolojik erdışı görünümümlü yalnızca fizyolojik dişi çiçek yapısına sahip olan üzüm çeşitlerimizdendir (Anameriç, 1964).

#### Bağcılığın İlimiz Ekonomisine Olan Katkıları

İlimiz genelinde hasat edilen ürünlerin bir bölümü özel sektöre verilmekte, bir bölümü yöre pazarlarında sofralık olarak satışa sunulmakta, bir kısmı ise evde pekmez yapımında değerlendirilmektedir. Şaraplık üzümlerin bir kısmı Bozcaada'da (4 adet) ve Geyikli'de bulunan (1 adet) özel şarap fabrikalarında işlenerek sofra şarabı (sek şarap) yapımında kullanılmaktadır. Bozcaada'da bulunan 3 adet şarap fabrikası son yıllarda devlet tarafından desteklenerek modernize edilmişlerdir (Şeker ve ark., 2004). Sıralık ürünlerin bir miktarı ise Bayramiç-Külcüler köyünde 7 yıl önce kurulan ve şimdiki Köy-Koop. Genel Müdürlüğü'ne kiralanarak işletmede pekmez yapımında değerlendirilmektedir. Bu

tesiste ön deneme olarak Eylül 2002 tarihinde Karasakız ve Sıdalan üzüm çeşitlerinden 18.5 ton dolayında pekmez üretilmiştir (Dardeniz ve Güven, 2003). Ancak, bu tesisin şarap fabrikasına dönüştürülmesi konusunda düşünceler bulunmamaktadır. Çanakale ilindeki yetiştiricilerin en büyük güvence olarak gördükleri kurum, şimdiki özelleştirilmiş bulunan Çanakale Tekel Şarap ve Kanyak Fabrikası'dır. Yıllara göre değişebilmekle birlikte, fabrika tarafından yetiştiricilerden her yıl 9-16 bin ton dolayında yaş Karasakız özümü satın alınarak şuma, kanyak ve brendi yapımında kullanılmıştır (Dardeniz ve Güven, 2003).

Tekel tarafından Karasakız üzüm çeşidinde belirlenen başfiyatlar kg başına 2000 yılında 112.500 TL, 2001 yılında 137.600 TL ve 2002 yılında ise 165.000 TL olmuştur. Bu artışlar 2001 yılında % 22, 2002 yılında % 20 gibi çok düşük oranlarda kalmıştır. 2003 yılındaki başfiyatlar 213.000 TL'dir. Bu yıl ise eski Tekel Fabrikası Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'ndan devralındıktan sonra baş alım fiyatları 225.000 TL olarak açıklanmıştır. Ancak bir çok üreticiden, açıklanmış olan bu başfiyattan üzüm alımı yapılmayarak üzümler 180.000-200.000 TL gibi daha düşük fiyatlardan işlem görmüştür. Merkezi Ankara'da bulunan Kavaklıdere Şarapçılık A.Ş. ve merkezi İzmir'de bulunan Sevilen Şarapçılık A.Ş. de, özellikle Bayramiç yöresinden Karasakız, Vasilaki ve Sıdalan üzüm çeşitlerinin alımını yapmışlardır. Yine bu yılki alım döneminde, Şarköy ve Mürefte yörelerinde faaliyet gösteren Marina vb. gibi bazı özel şarap fabrikalarının da İntepe yöresinden Karasakız özümünü talep ettikleri belirlenmiştir. Ancak genel olarak açıklanan bütün fiyatlar oldukça düşük kalmaktadır. Bu yıl İntepe yöresinden alınan Karasakız özümüne kg başına peşin 250.000 TL, vadeli olarak 275.000 TL başfiyat teklif edilmiştir. Ancak peşin olarak verilmesi gereken tutarın bile oldukça gecikmeli bir şekilde ödendiği gözlemlenmektedir.

Bütün bu düşük fiyatlarla bağ üreticileri oldukça zor günler yaşamaktadır. 15-20 yıl önce 1 kg üzüm 4 kg buğdayın fiyatına eşitken, son yıllarda bu iki ürünün fiyatlarının aynı seviyeye geldiği görülmektedir. İl genelindeki Karasakız özümü baş alım fiyatlarının önümüzdeki senelerde daha makul oranlarda arttırılmaması ve peşin ödemelerin hemen yapılmaması durumunda, bir çok üretici Karasakız bağlarını sökmeyi düşünmektedir.

İlimizde 2 yıl önce (2002 yılı) Cabernet Sauvignon ve Merlot üzüm çeşitleri gibi kalite şarap veren çeşitlerin fiyatları 1 Dolar (yaklaşık 1.500.000 TL) seviyesine kadar yükselmiştir. Bu seneki (2004 yılı) fiyatlar ise 1.000.000 TL civarında olmuştur. Şaraplık çeşitlerin yetiştirilme alanlarının bunları işleyecek tesislere göre aşırı bir oranda artması durumunda, üreticilerin ileriki yıllar için ekonomik yönden sıkıntılar yaşayabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte, Avrupa Birliği ülkeleri için şaraplık üzüm çeşitlerindeki dekara verimin 600 kg ile sınırlandırılmış olduğu gerçeği de hatırlanmalıdır. Oysaki ilimizdeki bir çok çeşitten 1.5-2 ton/dekar üzüm verimi elde edilebilmektedir.

İlimizdeki bağ yetiştiricileri özellikle orta mevsim sofralık çeşitlerden (10 Ağustos-20 Eylül) yeterince ekonomik kazanç elde edememekten yakınmaktadır. Bu yıl, Bozcaada'da yoğun şekilde yetiştirilmekte olan meşhur Çavuş üzüm çeşidi dahi bağda ancak 300.000 TL'den alıcı bulabilmiştir. Bunun nedeni, Ağustos ayı başından itibaren Ege Bölgesi'nden getirilmeye başlanan Sultan ve Yuvarlak Çekirdeksiz üzüm çeşitlerinin ilimizde yetiştirilmekte olan orta mevsim çeşitlerinin pazar fiyatlarını düşürmesidir. Bununla birlikte, Ekim ayı'nın başlarından itibaren pazardaki yerlerini almaya başlayan Amasya, Pembe Gemre, Mandagözü, Erenköy beyazı, Elhamra (Hönüsü) ve Müşküle gibi orta geç ve son turlanda sofralık çeşitlerden yüksek verim alınabildiği gibi yüksek fiyatlar da elde edilebilmektedir. 2004 yılının Ekim ayı ortalarından itibaren yöre pazarlarında satışa sunulan çekirdekli beyaz sofralık çeşitler 1.000.000-1.250.000 TL, çekirdekli siyah sofralık çeşitler ise 1.500.000 TL'den alıcı bulabilmişlerdir. Soğuk hava depolarının da devreye sokulmasıyla, bu yüksek fiyatların Kasım-Aralık aylarında en az ikiye katlanacağı düşünülmeli ve yeni tesis bağlar için çeşit planlamasında son turlanda üzüm çeşitlerine öncelik verilmelidir.

Bununla birlikte dış ülkelere ihracat olanakları da araştırılmak zorundadır. Avrupa pazarlarında çok tanınan ve büyük talep görmekte olan Red Globe, Bonheur, Barlinka, Dan Ben Hannah, Dauphine, La Rochelle, Alphonse Lavellée, Cardinal, Italia ve çekirdeksiz çeşitlerden Autumn Royal, Rubby Seedless, Thompson Seedless, Crimson Seedless ve Superior Seedless vb. gibi sofralık üzüm çeşitlerinin yetiştiriciliğinin ilimizden yapılacak olan ihracat şansını da arttırabileceği ve bu yönüyle yöre bağcılarına avantajlar sağlayabileceği unutulmamalıdır (Uzun, 2004).

### Çanakale İli Bağcılığında Son Gelişmeler

Çanakale Tekel Şarap ve Kanyak Fabrikası Karasakız özümünü işleyerek şuma, kanyak ve brendi haline getiren bir fabrikadır. Ancak bu kurum 2004 yılı içerisinde Nurul, Limak, Özalım ve Türsab Ortak Girişim Gurubu tarafından Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'ndan devralınmış ve faaliyetlerine yeniden başlamış bulunmaktadır.

İldeki üreticilerin asma fidanı ihtiyaçları bu zamana kadar T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Çanakale Meyvecilik Üretim İstasyonu Müdürlüğü tarafından karşılanmıştır. Kurumun Bayramiç ve Umurbey'de iki adet işletmesi bulunmaktadır. Bu iki işletmede, yıllık ortalama 150.000 adet aşıtlı köklü ve 150.000-200.000 adet Amerikan asma fidanı üretimi yapılmaktadır. Ancak bu kurum da özelleştirme kapsamına alınarak kurumun en büyük işletmesi konumunda olan Bayramiç İşletmesi (597 dekar) bu yıl itibarıyla Sun Fidan

A.Ş.'ne 10 yıllığına kiralanmış, yıllık kira bedeli ise 78 Milyar TL olarak belirlenmiştir. Umurbey İşlemesi'nin (300 dekar) ihalesi 2004 yılı içerisinde henüz gerçekleştirilememiş olup ihalenin 2005 yılı Mayıs ayına kadar tamamlanması planlanmaktadır.

Son yıllarda, şaraplık üzüm çeşitlerine olan talep ilimizde de giderek artmıştır. Çanakkale Ticaret Odası ile Avustralya'daki Pepper Tree Wine Şaraplık Şirketi'nin ortak olarak hayata geçirmeyi hedefledikleri bağçecik projesi kapsamında Cabernet Sauvignon, Merlot, Grenache, Cabernet Franc, Tempranillo, Verdeho, Chardonnay, Sauvignon Blanc, Semillon, Shiraz, Gewürthztraminer gibi şaraplık çeşitler ile Çanakkale ili sınırları içerisinde büyük bağlar oluşturulması ve elde edilen ürünlerin yine ilimizde yeni yapılacak olan tesislerde işlenmesi planlanmaktadır. Proje çerçevesinde bu yıl 200 dekar, gelecek yıl ise 1000 dekar'lık yeni bağ tesisi hedeflenmektedir. Bu projeye ÇOMÜ Ziraat Fakültesi de dahil edilmiştir.

Bozcaada'daki bağcılığın geliştirilmesi ve devamı için, yakın bir zamanda, Devletçe yürütülen Gökçeada-Bozcaada Kırsal Kalkınma ve İskan Projesi devreye sokulmuştur. Bozcaada Tarım İlçe Müdürlüğü'nce yürütülen bu proje kapsamında, yeni bağ tesis etmeyi planlayan bağcılara karışlıksız olarak asma fidanı, demir direk ve galvanizli tel verilmesi ve yaşlı bağların da yenilenmesi amaçlanmaktadır. 2000 yılından itibaren Bozcaada'da 131.4 dekar goble, 487.6 dekar da yüksek sistem bağ kurulmuştur. Ancak, 2003 yılında dağıtımını yapılıması gereken bir kısım malzemenin dağıtımını ödenek yetersizliğinden henüz yapılamamıştır (Anonim, 2004). Yapılan teşviklere rağmen, adadaki arazilerin el değiştirmesi sonucu bağ alanlarının tahrip olması süreci maalesef devam ettirmektedir. SİT uygulaması nedeniyle yazlık konut yapıtıramayanlar, 1500 m<sup>2</sup>'nin üzerindeki bağ arazilerini satın almak ve üzerine ev yaptırmak suretiyle bu yasağı delmektedir.

T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ndeki Millî Koleksiyon Bağ'ında bulunan 1200 civarındaki üzüm çeşidi içerisinde ayrı yörelerden temin edilmiş, morfolojik yönünden farklılıklar sergileyen, sinonimleri de farklı olduğu için farklı olarak adlandırılan çeşitler bulunmaktadır. Ancak bunların bir kısmı muhtemelen aynı üzüm çeşitleri olabilirler. Böyle çeşitlerin tespit edilebilmesi ve çeşitlerin genetik farklılıklarının yansırı akrabalık derecelerinin de belirlenebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü'nde, çeşitlerin DNA parmak izleri (RAPD, AFLP ve minisatellitler gibi) ile değişik özelliklerinin saptanabilmesi amacıyla çalışmalarına başlanması hedeflenmektedir.

## KAYNAKÇA

- Anameriç, N., 1964. Çanakkale ve Üzümleri. Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları C-101. Dizerkonca Matbaası. İstanbul.
- Anonim, 1997/a. Standart Üzüm Çeşitleri Kataloğu. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Mesleki Yayınlar Seri No: 15. Ankara.
- Anonim, 1997/b. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü. Türkiye İklim Kataloğu. DMİ Yayını. Ankara.
- Anonim, 2004. Bozcaada'nın Tarımsal Yapısı. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Bozcaada Tarım İlçe Müdürlüğü. 2004 Yılı Tarımsal Raporu. Bozcaada.
- Anonimous, 2003. Agricultural Primary Crops Production Databases. <http://apps.fao.org>.
- Dardeniz, A., Kaynaş, K., Ateş, F., 2001. Çanakkale İli Bağcılığının Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri. Bahçe Dergisi. Yalova Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Dergisi. Cilt: 30. Sayı: 1-2. s 25-35. Yalova.
- Dardeniz, A., 2002. Bozcaada Bağcılığının Mevcut Durumu Sorunları ve Bağcılığın Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. Türk-Koop Ekin Dergisi. Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Yayın Organı. Yıl 6. (20): 77-83. Ankara.
- Dardeniz, A., Güven, S., 2003. Karasakız Üzüm Çeşidinin Çanakkale Ekonomisindeki Yeri ve Önemi ile Başlıca Değerlendirilme Şekilleri. Türk-Koop Ekin Dergisi. Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Yayın Organı. Yıl: 7 (26): 62-68. Ankara.
- Müftüoğlu, N. M., Demirel, T., Dardeniz, A., 2004. Nutrition Problems of Cardinal Grapes Grown in Çanakkale, Turkey. Pakistan Journal of Botany. 36 (3): 567-575.
- Şeker, M., Kaynaş, K., Kaynaş, N., Dardeniz, A., 2004. The Current Situation and Main Characteristics of Horticultural Crop Production in Troy Ancient City Region and Çanakkale. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı. Sayı: 2: 241-255. Çanakkale.



**Tangolar, S., Ergenoğlu, F., 1996.** Çukurova Üniversitesi Bahçe Bitkileri Bölümü Araştırma Bağı Üzüm Çeşitleri Kataloğu. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yardımcı Ders Kitapları No: 29. Adana.

**Uzun, İ., 2004.** Dünya Sofralık Üzüm Ticareti ve İhracata Elverişli Sofralık Üzüm Çeşitleri. Hasad Aylık Gıda, Tarım ve Hayvancılık Dergisi. Yıl: 20 (231): 48-52.

## GRAPEVINE GROWING, ITS ECONOMIC IMPORTANCE, POSSIBLE GENETIC RESOURCES, AND RECENT DEVELOPMENTS IN ÇANAKKALE

The Çanakkale province has had an ancient and traditional grapevine-culture for centuries. During the last decade, grapevine production has achieved important progress, in particular due to the efforts of the private sector in this region. This review will discuss the general characteristics of grapevine-growing in the Çanakkale region, possible genetic resources for grape improvement, its importance for the regional economy, and recent developments.

The grapevine (*Vitis vinifera* L.) is one of the oldest horticultural crops in Turkey and has been cultivated for thousands of years. Turkey has very rich grapevine genetic resources, both of wild and cultivated forms of vines with different characteristics, as Turkey is the origin of vines and viticulture. Turkey ranks 4<sup>th</sup> among the main grapevine producing countries in the world as regards quantity of vineyards, and 5<sup>th</sup> in consideration of raisin production. Archaeological excavations in Çanakkale have proved that grapevine growing dates back to 3500 – 4000 BC. However, the vineyards were damaged, mostly due to the phylloxera insect (*Daktulosphaira vitifoliae* Fitch.), especially on the plains of the region between 1930 and 1940. The vineyards were re-established by the attempts of regional state organizations. Presently, the total area of vineyards is estimated at 6,489 ha, total production is 53,500 tonnes, and the average yield is 790 kg/da in those vineyards in Çanakkale. The main vine producing locations in the regions are Bozcaada (for wine and raisin production), Lapseki (raisin production), İntepe (for cognac production), and Bayramiç (raisin, wine, and cognac production).

Grapevines are trained onto the trellis in a variety of ways depending on cultivar, growth habit, and vigour. The most common training systems are gobles with 3-4 arms in this region. However, high-wire training systems have begun to be used. The vineyards are not irrigated except for a few modern plantations.

*Karasakız, Çavuş, Hafızlı, Amasya, Cardinal, Erenköy beyazı, Beyaz Kozak, Yalova İncisi, Mandagözü, Ata sarısı, Alphonse Lavallée, Sidalan, Vasilaki* and *Karalahna* are the most important cultivars which are grown for raisin and wine production in this region. *Karasakız (Kunira)* is the main grape cultivar for cognac production for its special flavour and different characteristics.

Çanakkale is one of the most ancient regions for grapevine production in Turkey. Çanakkale has very rich grapevine genetic resources both of wild and cultivated forms of vines with different characteristics, as Turkey is the origin of viticulture. According to grapevine selection studies, 75 different genotypes were collected from the Çanakkale region. All selected genotypes are currently conserved at the National Grapevine Collection in Tekirdağ and used for breeding studies.

Most of the production is sent to local and big markets for fresh consumption. The fresh raisins of the Çanakkale region are preferred at the biggest markets of Istanbul due to their highest quality characteristics. For wine production, there are 5 wineries, located on Bozcaada and at Geyikli. Additionally, there is a factory for cognac production in the city of Çanakkale. Grapevine growers have some difficulties related to the marketing of mid-season varieties. Late harvested varieties such as *Amasıya*, *Pembe Gemre*, *Mandıgözü*, *Erenköy Beyazı*, *Elhamra (Honüsü)* and *Mışkile* are therefore very popular due to their higher marketing value.

Lastly, wine production has recorded some improvement in the region. Many well-known grapevine varieties, such as *Cabernet Sauvignon*, *Merlot*, *Grenache*, *Cabernet Franc*, *Tempranillo*, *Verdelho*, *Chardonnay*, *Sauvignon Blanc*, *Semillon*, *Shiraz*, and *Gewürztraminer*, have been introduced into the region within the framework of international projects.

## GERMAN BOOKS ON GALLIOLI: THE PROBLEM OF UNTRANSLATED WORKS IN HISTORICAL RESEARCH

İbrahim AKSU\*

When you check the bibliography of almost any book about the Gallipoli Campaign, you see that British writers (or Australians, Canadians, etc.) referred only to sources in English and Turkish authors used Turkish-only sources. The writers referred to non-English or non-Turkish sources only if they were available in translation or that language was personally known by the writer. In other words, all sources about Gallipoli not in a language known by the author were not considered. Writers in English excluded all French, German, Turkish, and Russian books and any other non-visual unpublished material such as archive documents. Turkish writers are slightly luckier, having access to a greater number of translated works; nevertheless, the situation is generally the same.

What sources are we talking about? Firstly, eye-witness accounts by those who took part in the campaign and accounts by contemporary historians. Turks of that generation wrote in Ottoman Turkish (the script did not change until 1929) and English writers would probably have known French, if not German. Once we reach the 1960s and beyond, fewer and fewer Turkish historians could read Ottoman script (though in recent years it has become a prerequisite in university history departments), and how many contemporary English writers know enough Gothic German or French to read original documents in those languages?

We therefore have several important issues to consider related to historical research:

1. The need for access to contemporary (primary) sources rather than later (secondary) sources.
2. The need to differentiate between accounts which cover just the participation, culture and ideology of the writer's own country, and 'international' accounts which attempt to tell the story from all sides.
3. The obligation to adopt a balanced, multi-sided viewpoint.
4. Identification of what sources are actually available, where they are, and whether they are accessible.

\* *Uznan*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

5. The need to ascertain whether books or other documents been accurately translated without omission/addition or censorship.

6. The recognition that no language can be effectively translated into another without losing some of its essential cultural 'flavour'.

These questions are raised in the interests of historical accuracy and international understanding. What we often have, for the reasons suggested above, is international misunderstanding. Accounts of the Gallipoli Campaign often vary considerably according to the nationality of the writer. Here are some instances:

- the Allied aim of the campaign
- which side was to blame for starting WWI
- the reason Australians and New Zealanders participated
- Was the French landing at Kumkale a success or failure?
- the contribution of German leadership and support
- Did German commanders make the right or wrong decisions?
- Did the New Zealanders capture the summit of Chunuk Bair, or not?

It is clear that aims, reasons, strategic decisions, and success (or lack of it) are often interpreted differently by each side. During wartime, as has often been stated, 'truth is the first casualty', and each side's propaganda machine is working overtime. Once the war is over, however, the facts need to be considered more objectively. This is where knowledge of languages, access to original sources, the reliable translation of sources (objective or subjective), and their interpretation, plays a vital role.

To illustrate this, we shall look briefly at books about Gallipoli in German. If you do not speak German, the following list may not be so meaningful. That is precisely the point. You would have to rely on German-speakers just to translate the titles into English or Turkish. The list may not be complete but includes most of the major works. And if details are missing, this only goes to prove our ignorance, lack of access, or the book's unavailability.

Which of the following books can be read in English? Only two of them, the accounts of Liman von Sanders (3) and Hans Kannengeiser (4), both first published in English in 1927.

In Turkish, translations are also minimal. As expected, (3) is available, perhaps (1). Item (2a) is widely available; though it is not clear of which book by Mühlmann (he wrote several) it is a translation. One translation is by Mehmet Cemal, Kastamonu (date unknown), the other is by Sedat Umran, 1998. One or two others may also be have been translated at some point but are now difficult to access and do not feature in bibliographies.

	German title	English and Turkish titles	Author	Place of Publication	Date
1	Der Kampf um die Dardanellen	The Dardanelles Campaign	Clemens Laar (Eberhard Koebell)	Gutersloh	1936
2a	(?)	<i>Çanakkale Savaşı - Bir Alman Subayının Notları</i>	Carl Mühlmann	Berlin	1927
2b	Schlachten des Weltkrieges 1914-1918. Der Kampf um die Dardanellen 1915	German official war history 1914-18: The Struggle for the Dardanelles 1915	Carl Mühlmann	Oldenburg	1927
3	Fünf Jahre Türkei	Five Years in Turkey <i>Türkiye 'de Beş Sene</i>	Liman von Sanders	Berlin	1919
4	Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe	The Campaign in Gallipoli	Hans von Kannengeiser	Berlin	1927
5	Die Dardanellen	The Dardanelles	Gustav Adolf Erdmann	Leipzig	(?)
6	Reichsarchiv, Dardanellen 1915	(official history)		Berlin	1927
7	Der Weltkrieg 1914-1918. Die Operation des Jahres 1915 (Volume 9)	World War 1914-1918: Military Operations on Land 1915	Reichsarchiv	Berlin	1933
8	Der Kampf um die Dardanellen	The Struggle at the Dardanelles	E.R. Prigge (Major)	Weimar	1916
9	Die Hölle von Gallipoli; der Heldenkampf auf den Dardanellen	The Hell of Gallipoli; the Heroic Struggle at the Dardanelles	Walter von Scho(e)n	Berlin	1937
10	Die Fahrten der Goeben im		Kraus	Berlin	1917

	Mittelmeer von Leutnant zur See				
11		... <i>Canakkale Hovacıları 1915- 1916</i>	Rudolf Holzhausen		1982
12	Die Fahrten der <i>Goeben</i> und der <i>Breslau</i>		Emil Ludwig	Berlin	1916
13	Eine Unterseeboots: Erzählung aus dem Weltkrieg 1914-16	(re: U-boats)	Prof. Hans R. Schulze		(?)
14	Illustrierte Geschichte des Weltkrieges 1914- 15	Illustrated History of German Infantry 1914- 1915	Anton Hoffmann	Berlin, Leipzig, Vienna	1915
15	Die Kreuzerfahrten der <i>Goeben</i> und <i>Breslau</i>	Şanlı Yavuz ve Midilli	Th. Kraus, K. Dönitz	Berlin	1933
16	Helden fahrten der <i>Emden</i> und <i>Ayeshah</i>		Georg Gellert	Berlin	(?)
17	Unsere <i>Emden</i> : Kapertfahrten im Indischen Ozean		Robert Witthoeff	Berlin	1938
18	<i>Breslau-Midilli</i> : Ein Jahr Unter Türkischer Flagge	<i>Breslau-Midilli</i> : A Year under the Turkish Flag	von W. Wath	Berlin	1917
19	Vor 20 Jahren - Von den Dardanellen zum Sues			Leipzig	1935
20	Gallipoli: Der Kampf um den Orient, von einem Offizier aus der Stabe des marshall's Liman von Sanders	Gallipoli: The Battle in the East by an Officer on the Staff of Marshall Liman von Sanders	A. Scherl	Berlin	1916
21	Yildirim				1925
22	Admiral Souchon auf grosser fahrt	Admiral Souchon's Great Expedition	Wilhelm Sauer	Reutlingen	1937
23	Um Türkishden Hauptquartier		Pauli Edweder	Leipzig	1916
24	Die Dardanellen	The Dardanelles	W. Goldmann	Leipzig	1936
25	U-21 rettet die Dardanellen	The U-21 Saves the Dardanelles	Otto Hensing	Zürich	1932

26	Auf See unbesiegt mit Bildern gefahrener Helden	Unvanquished at Sea with the Inspiration of Fallen Heroes	Eberhard von Manthey	Munich	1921- 1922
27	Der Krieg zur See 1914-1918: Der Krieg in den türkischen Gewässern	The Sea War 1914-1918: The Battle in Turkish Waters	Herman Lorey	Berlin	1928- 1938
28	Der U-boatkrieg, 1914-1918	The Submarine War, 1914-1918	Andreas Michelsen	Leipzig	1925

In the above list are memoirs by German officers present during the land battles at Gallipoli (Sanders, Kannengeiser, Prigge), several about the adventures of the *Goeben* (*Yavuz*) and *Breslau* (*Midilli*), the German official history of the campaign (6, 7), U-boat operations, and so on. Excluded are strategic works about the German-Turkish relationship throughout WWI. The number of Germans present at Gallipoli was small, about three hundred or so, yet success here was vital to their overall war strategy. And the list above is only of books. What about German photographs, documents, magazines, newspapers, paintings, and unpublished letters and memoirs? *Atlas*, a Turkish magazine, published in their April 2001 issue previously-unseen photographs taken by German officer Adolf Hommel in 1915. The issue was so popular it had to be reprinted.

We learn about these books via bibliographies, historiographies, and online listings, which continue to multiply at an alarming rate. Knowing that these books exist, how accessible or available are they? National archives (British Museum, London; *Milli Kütüphane*, Ankara; etc.) have some, not all. Unfortunately for government-funded historians, many of them appear only (and increasingly) on online auctions such as *e-Bay*, nowadays the most effective way to reach potential buyers worldwide. Naturally, these hard-to-find books published during WWI or shortly after, now long out of print, end up on the shelves of rich, private collectors.

Book-length bibliographies of the Gallipoli Campaign are also a growing industry. One such 'Historiography and Annotated Bibliography' is that compiled by Fred R. van Hartesveldt titled *The Dardanelles Campaign, 1915* (Greenwood Press, USA, 1997), which includes 765 books about the campaign or mentioning it. All books in English, French, and German are appraised and commented upon. Quite a few books in Turkish are also included, even short popular ones of little academic value, but with minimal or no comment. Why? Clearly, the author did not know Turkish and was unable to evaluate them.

From Fred van Hartesvelt's bibliography, we learn of a number of untranslated accounts about Gallipoli in French. These include eye-witness accounts such as *Souvenirs de la Guerre en Orient 1915-1917* by Jerome Carcopino, *Avec les combattants de 1915 dans la Presqu'île de Gallipoli* by Jean Chabanier, *L'expédition des Dardanelles au jour le jour* by Francois Charles-Roux., *Face aux Turcs: Gallipoli 1915*, by H. Feuille, and several others.

The books in French probably outnumber the books in German, though not significantly. In English, new books are published every year bringing the total to, at a guess, five hundred or more. These are not just re-cycled histories but often regimental and personal accounts of historical value.

Australians often bemoan the lack of Turkish sources, as if they do not exist. In fact they do, but for an Australian to read an authentic Turkish account, it would have to be translated (or transcribed) three times: 1) from Ottoman (Arabic script to Latin script), 2) from old Turkish, which includes many obsolete Arabic words, to modern Turkish, and 3) from Turkish into English. That's a long route, and so far, few books have made the trip. The 1915 diary of *Mehmed Fasih Bey* is one. The modern Turkish version was published as *Kamlsurt Günliüğü* in 1997 and the English version as *Lone Pine (Bloody Ridge) Diary of Lt Mehmed Fasih* in 2001. Few persons fluent in Ottoman Turkish are also fluent in English. When the translation passes through more than one hand, the chances of error, misunderstanding, and mistranslation multiply.

Many Turkish officers kept journals and wrote memoirs; in Ottoman Turkish of course (the troops in the trenches were usually illiterate). Reform of the Arabic alphabet into the Turkish (Latin) alphabet took place in 1929, and despite sweeping linguistic changes under Atatürk, many words now obsolete continued to be used throughout the 1930s. Even modern transcriptions of wartime diaries are often obliged to retain (and explain) many of these now-obsolete words.

Turkish books about Gallipoli can roughly be divided into three groups:

1. Those written in Ottoman Turkish and not yet transcribed.
2. Those written in Ottoman Turkish and transcribed into the new alphabet post-1929, whether older-style or more contemporary Turkish.
3. Those written post-1929 using the modern Turkish alphabet.

Group 1 includes books by *Feridun Dukakinzade* (1927), *Nihat Çobanoğlu* (1921), *F.D. Dirimtekin* (1927), *Hayri* (1918), *Sedat Paşa* (1927), *Celaleddin* (1918), and *Burhanettin* (1929). Many other books, unpublished memoirs, diaries,

letters, articles, and interviews likewise exist only in Ottoman Turkish, unreadable by the modern generation.

Group 2 includes the memoirs of Eşat Pasha (*Çanakkale Anıları*, 1975) and *Nazmi Bey*, commander of the Nusret minelayer (*Çanakkale Deniz Savaşları Günliüğü* 1914-1922), published in 2004.

Group 3 includes books by *Cemil Conk* (1959), *Ruşen Esref Günaydın* (1992), *Şemsettin Çamoğlu* (1953), *Halis Bey* (1975), *Cahit Onder* (1961), *Şakir Tunççapan* (1958), and *Giyazi Yetkin* (1966).

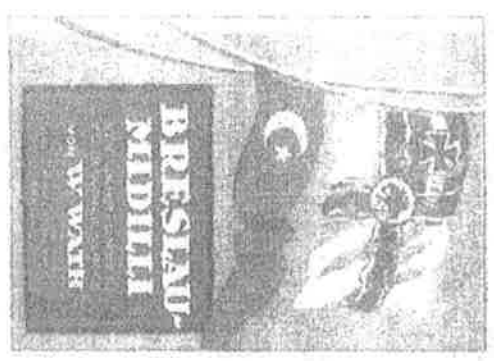
More knowledgeable colleagues can decide to which group the following belong: *Albay Şefik Akker* (1935), *M. Fahri Belten* (1933), *Celaleddin* (1936), *Tahsin Çelebican* (1937), *Hidayet* (1937), *Fevzi Kurtoğlu* (1935), *M. Refik* (1933), and *Sedat Paşa* (1932).

Whose responsibility is it to translate works from one language to another? The answer is obvious. Just as Turkish authors and publishers are active in translating books from English/French/German into Turkish, so must academic institutions and publishing houses in London, Paris, or Melbourne be more realistic about their obligation to have works translated into their own language. Readers are waiting.

So, instead of burying our heads in the sand, surely it's time to look at Gallipoli from all sides, rather than just our own. Only by reconciling and accepting different viewpoints can we hope to cross the cultural and linguistic divide that often separates us. This process of 'reconciliation' may soon speed up with the aid of efficient computer-translation. Following that, we will all, hopefully, be able to read and truly understand what the 'other side' in the Gallipoli Campaign was thinking and doing.

Th. Kraus · K. Dönlitz

**Sie**  
**DES**  
**Fremdfahrten**  
**BOHEMEN**  
**UND**  
**Breslau**



## ÇANAKKALE SAVAŞLARI ÜZERİNE YAZILMIŞ ALMANCA KİTAPLAR TARİH ARAŞTIRMALARINDA ÇEVİRİSİ YAPILMAMIŞ ÇALIŞMALARIN YARATTIĞI SORUNLAR

Çanakkale Savaşları üzerine yazılmış olan kitapların kaynakçaları incelendiğinde Yabancı yazarların (İngiliz ve Avustralyalı yazarlar gibi) İngilizce yazılmış, Türk yazarların ise Türkçe yazılmış kaynakları referans olarak aldıkları göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle Türkçe ve İngilizce dışında yazılmış eserlere pek rastlanmamakta, rastlansa da bu eserlerin çoğunlukla Türkçe ve İngilizce çevrilmiş basımlarının yazarlarca ele alındığı göze çarpmaktadır. Yazarların araştırmalarında izledikleri bu yol sonucunda da Fransızca, Rusça ve Almanca kaynakların belli ölçüde göz ardı edildiği fark edilmektedir.

Söz konusu anlayış tarih araştırmalarında göz önüne alınması gereken önemli noktalara dikkati çekmektedir.

1. İkincil kaynaklara yerine birincil kaynaklara önem vermek
2. İki tür işleyiş tarzının birbirinden ayrılacak. Birincisi, Yazarın kendi ülkesinin ulusal bakış açısını çerçevesinde konuyu işlemesi, diğeri ise tüm yönleriyle konunun değerlendirilmesi.
3. Dengeli ve çok yönlü bir bakış açısına sahip olmak.
4. Hangi kaynakların elde edilebileceğini, bunların nerede olduklarını ve erişiminin mümkün olup olmadığını bilmek.
5. Ele alınacak kitap veya dokümanların doğru çevrilip çevrilmeyeceğini, detayların dışlanıp dışlanmadığını veya çevrinin sansürden geçip geçmediğini bilmek.
6. Çeviri yapılırken çevrilecek eserin dilinin birtakım kültürel öğelerinin kaybolacağını farkında olmak.

Tarih araştırmalarında tarihsel gerçeklik çok önemlidir. Ancak, ülkelerin tarih konusundaki anlayışları da birbirlerinden farklı olacağı için, bu anlayış genellikle göz ardı edilebilmektedir. Sonuç olarak da yazarın milliyetine göre değerlendirmelerde farklılıklar olabilmektedir. Örneğin:

- Çanakkale Savaşlarında Müttefiklerin amacı neydi?
- Savaşı hangi taraf başlattı?
- ANZAC lar neden Gelibolu'ya geldiler?
- Fransızların Kumkale çıkarmaları bir başarı mı yoksa başarısızlık mıydı?
- Almanların liderliği ve yardımı ne kadar önemliydi?
- Alman komutanlar doğru mu yoksa yanlış mı kararlar verdiler?
- Yeni Zelandalılar Conkbayırı elde ettiler mi yoksa edemediler mi?

Çanakkale Savaşları, savaşa katılan taraflarca çok farklı şekillerde anlatıldığı için, yabancı dillerden yapılmış olan çevirilerin önemi daha da artmaktadır.

Bu duruma bir örnek olarak Çanakkale Savaşları üzerine yazılmış Almanca kaynaklar gösterilebilir. Eğer Almanca bilmiyorsanız aşağıdaki listeyi anlamayacaksınız. Bu nedenle de başlıkları anlayabilmek için Almanca konuşan bir çevirmene ihtiyaç duyacaksınız. İşte vurgulamak istediğimiz nokta burasıdır. Konu ile ilgili yazılmış kitapların büyük bir çoğunluğu aşağıdaki listede yer almaktadır.

	Almanca Başlığı	İngilizce ve Türkçe Başlıkları	Yazar	Basım Yeri	Basım Tarihi
1	Der Kampf um die Dardanellen	The Dardanelles Campaign	Clemens Laar (Eberhard Koebell)	Gutersloh	1936
2a	(?)	Çanakkale Savaşı - Bir Alman Subayının Notları	Carl Mühlman	Berlin	1927
2b	Schlachten des Weltkrieges 1914-1918. Der Kampf um die Dardanellen	German official war history 1914-18: The Struggle for the	Carl Mühlmann	Oldenburg	1927

1915	Dardanelles 1915				
3	Fünf Jahre Türkei	Five Years in Turkey: <i>Türkiye'de Bes Sene</i>	Liman von Sanders	Berlin	1919
4	Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe	The Campaign in Gallipoli	Hans von Kannengeiser	Berlin	1927
5	Die Dardanellen	The Dardanelles	Gustav Adolf Erdmann	Leipzig	(?)
6	Reichsarchiv, Dardanellen 1915	(official history)		Berlin	1927
7	Der Weltkrieg 1914-1918. Die Operation des Jahres 1915 (Volume 9)	World War 1914-1918: Military Operations on Land 1915	Reichsarchiv	Berlin	1933
8	Der Kampf um die Dardanellen	The Struggle at the Dardanelles	E.R. Prigge (Major)	Weimar	1916
9	Die Hölle von Gallipoli; der Heldenkampf an den Dardanellen	The Hell of Gallipoli; the Heroic Struggle at the Dardanelles	Walter von Scho(e)n	Berlin	1937
10	Die Fahrten der <i>Goeben</i> im Mittelmeer von Leutnant zur See	Sanlı Yavuz ve Midilli	Kraus	Berlin	1917
11		... <i>Çanakkale Havacıları 1915-1916</i>	Rudolf Holzhausen		1982
12	Die Fahrten der <i>Goeben</i> und der <i>Breslau</i>		Emil Ludwig	Berlin	1916
13	Eine Unterseeboots-Erzählung aus dem Weltkrieg 1914-16	(re: U-boats)	Prof. Hans R. Schulze		(?)
14	Illustrierte Geschichte des Weltkrieges 1914-15	Illustrated History of German Infantry 1914-1915	Anton Hoffmann	Berlin, Leipzig, Vienna	1915
15	Die Kreuzerfahrten der <i>Goeben</i> und <i>Breslau</i>		Th. Kraus, K. Dönitz	Berlin	1933
16	Heiden fahrten der <i>Emden</i> und <i>Ayesta</i>		Georg Gellert	Berlin	(?)

17	Unsere <i>Emden</i> : Kaperfahrten im Indischen Ozean		Robert Withoelt	Berlin	1938
18	<i>Breslau-Midilli</i> : Ein Jahr Unter Türkischer Flagge	<i>Breslau-Midilli</i> : A Year under the Turkish Flag	von W. Wath	Berlin	1917
19	Vor 20 Jahren - Von den Dardanellen zum Sues			Leipzig	1935
20	Gallipoli: Der Kampf um den Orient, von einem Offizier aus der Stabe des marshalls Liman von Sanders	Gallipoli: The Battle in the East by an Officer on the Staff of Marshall Liman von Sanders	A. Scherl	Berlin	1916
21	Yıldırım				1925
22	Admiral Souchon auf grosser fahrt	Admiral Souchon's Great Expedition	Wilhelm Sauer	Reutlingen	1937
23	Um Türkisiden Hauptquartier		Paul Edweder	Leipzig	1916
24	Die Dardanellen	The Dardanelles	W. Goldmann	Leipzig	1936
25	U-21 rettet die Dardanellen	The U-21 Saves the Dardanelles	Otto Hersing	Zurich	1932
26	Auf See unbesiegt mit Bildern gefallener Helden	Unvanquished at Sea with the Inspiration of Fallen Heroes	Eberhard von Mantey	Munich	1921-1922
27	Der Krieg zur See 1914-1918: Der Krieg in den türkischen Gewässern	The Sea War 1914-1918: The Battle in Turkish Waters	Herman Lorey	Berlin	1928-1938
28	Der U-bootskrieg, 1914-1918	The Submarine War, 1914-1918	Andreas Michelsen	Leipzig	1925

Yukarıdaki listede, Çanakkale Kara Harekatında görev almış Alman subayların (Sanders, Kannengeiser, Prigge gibi) hatıraları, Goeben (*Yavuz*) ve *Breslau (Midilli)*'nin maceralarını işleyen eserler, Çanakkale Savaşlarının Alman resmi tarihinde ele alındığı kayıtlar (6, 7), denizaltı operasyonlarını v.b. konuları ele alan kitaplar yer almaktadır. Ancak listede, Alman-Osmanlı ilişkilerini ve Birinci Dünya Savaşı Stratejilerini işleyen kitaplar eklenmemiştir. Çanakkale savaşlarında 300 civarında Alman görevli katılmış olmasına rağmen Çanakkale



Savaşları Alman savaş stratejisi için son derece önemlidir. Yukarıdaki listede sadece kitaplar verilmiştir. Oysa ki daha verilmesi gereken Alman fotoğrafları, dokümanları, dergiler, gazeteler, resimler, yayımlanmamış mektup ve günlükler de mevcuttur. Bunlara bir örnek; *Atlas* dergisinin 2001 Nisan sayısında Alman subayı Adolf Hommell'in 1915 yılında çektiği, önceden bir yerde yayımlanmamış fotoğraflarıdır.

Söz konusu belgeler ancak *e-Bay* gibi online açık arttırmalarda elde edilebilmektedir. Bu nedenden dolayı da bu yayınlara ancak devletlerin ulusal arşivlerinde değil ancak zengin koleksiyoncuların koleksiyonlarında rastlamak mümkün olabilecektir.

Çanakkale Savaşları konusunda hazırlanan bibliyografyaların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Bunlar içinde en önemilerinden biri Fred R. van Hartesveldt hazırladığı *The Dardanelles Campaign, 1915* (Greenwood Press, USA, 1997)'dir. Bu eser Çanakkale Savaşlarından bahseden 765 adet kitabın adını vermektedir. Eserde İngilizce, Fransızca ve Almanca kitaplar hakkında yorumlar varken, adları verilmiş olmasına rağmen Türkçe kitaplar hakkında hiçbir yorum bulunmamaktadır. Bundaki en önemli sebep de Fred van Hartesveldt'in Türkçe bilmeyişidir.

Bu noktada Çanakkale Savaşları konusundaki Türkçe kitapları sınıflandıracak olursak. Üç gruba varlığundan bahsedebiliriz:

1. Çevrilmemiş Osmanlıca Eserler
2. Çevrilmemiş Osmanlıca Eserler
3. Günümüz Türkçesinde yazılmış eserler

Grup 1'in içinde *Feridun Dukakinzade* (1927), *Nihat Çobanoğlu* (1921), *F.D. Dirimiekin* (1927), *Hayri* (1918), *Sedat Paşa* (1927), *Celaleddin* (1918), ve *Burhanettin* (1929) sayılabilir.

Grup 2'de Eşat Paşa'nın Anıları (*Çanakkale Anıları*, 1975) ve Nazmi Bey, Nusret Mayın'ın Komutanı (*Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü* 1914-1922), 2004 isimli yazarların kitapları sayılabilir.

Grup 3 ise *Cemil Conk* (1959), *Ruşen Esref Günaydın* (1992), *Şemsettin Çamoğlu* (1953), *Halis Bey* (1975), *Cahit Önder* (1961), *Şakir Tunççapan* (1958), ve *Griyazi Yetkin* (1966) isimli yazarların kitaplarını içermektedir.

Aşağıda adı geçen eserler ise, değerli kaynaklar olmalarına karşın yabancılara dile çevrilmemiştir: *Albay Şefik Akker* (1935), *M. Fahri Bellen* (1933), *Celaleddin* (1936), *Tahsin Çelebicin* (1937), *Hidayet* (1937), *Fevzi Kurtoglu* (1935), *M. Refik* (1933), ve *Sedat Paşa* (1932).

Peki bu eserleri bir dilden diğerine çevirecek olanlar kimlerdir? Cevap açıktır. İngilizce/Fransızca/Almanca yayınları Türkçeye çeviren yazarlar ve basımevleri. Ayrıca, Londra, Paris ve Melbourne'deki akademik kurumlar ve yayıncılarda söz konusu eserleri kendi dillerine çevirmekle sorumludurlar. Okuyucular beklemekteler.

Sonuç olarak, Çanakkale Savaşlarına sadece tek bir yönden bakmak yerine diğer dillerdeki kaynaklara da önem vererek, her yönüyle konuyu incelemek gerekmektedir. Ancak farklı perspektifleri kabul ederek farklı kültür ve dillerdeki insanlarla aramızda sağlam köprüler kurulabilir.

## KITAP TANITIMI

### ÇANAKKALE: Ümitler, Yanlıklar, Gerçekler

Şerif KORRMAZ\*

Yayına Hazırlayan: Burhan SAYILIR

Yayımlayan: Yeni Türkiye Yayınevi, 2003, 199 s.

Çanakkale Savaşları'nın psikolojik yönünü doktora tez konusu olarak çalışan ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olan Burhan Sayılır tarafından yayıma hazırlanan bu çalışmayla, Türk ve Dünya tarihinde büyük izler bırakan, Çanakkale Savaşları'na dair yazılmış beş eser Türkçe'ye kazandırılmıştır.

ÇANAKKALE: Ümitler, Yanlıklar, Gerçekler, adlı çalışmada yer alan eserlerden birincisi, "*Çanakkale*" adını taşımakta ve Amerikalı bir gözlemci olan yüzbaşı Granville Fortescue tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Başkomutanlık Genel Karargah İstihbarat Şubesi'nde görevli Kıdemli Deniz Kurmay Yüzbaşı Rahmi tarafından Osmanlıca'ya çevrilmiş ve 1916'da basılmıştır. Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları ile ilgili önemli ayrıntılar veren kitap, her iki tarafın durumlarını ve şartlarını ortaya koyması, yapılan tartışmalar ve yaşanan ilginç olaylar içermesi bakımından konuya başka bir bakış açısı getirmektedir. Eserde Çanakkale seferi ile ilgili İngilizlerin hataları, Türklerin kara savunmasında kullandıkları araçlar, Türkiye'deki durum ve şartlar ve Balkan meselesi gibi başlıklar altında Çanakkale seferi anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci eser, İngiliz ordusunda resmi savaş muhabiri olarak görev yapan Sydney Mosley tarafından kaleme alınmış olan "*Çanakkale Gerçekleri*" adlı kitaptır. Eser Osmanlıca'ya Başkomutanlık Genel Karargah İstihbarat Şubesi'nde görevli Deniz Kurmay Heyetinden Hüsameddin tarafından 1917'de çevrilmiştir. Eser genel olarak, Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları ile ilgili olarak bir savaş muhabiri gözünden olayları ve şartları günümüzü vermekle birlikte, özellikle 18 Mart bozgunu ile ilgili ortaya çıkan suçu kim tartışmasına da yer vermektedir. Yazar, özellikle Granville Fortescue ve E. Ashmeat Bartlett'in görüşlerine atıfta bulunarak, bu kişilerin İngiliz halkını yanılttığını söyleyerek kendi görüşüyle olayları açıklamaya çalışmıştır. Eserde, savaş muhabirlerinin yaşadıkları, Hamilton ile ilgili izlenimler, bazı savaş muhabirlerinin yenilgi ile ilgili yaptıkları eleştirilere cevaplar gibi konulara yer verilmiştir.

\* *Araştırma Görevlisi Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi*

Üçüncü eser, İngiliz savaş muhabiri E. Ashmeat Bartlett'in kaleme aldığı "*Çanakkale Deniz Savaşı'na Dair Açıklamalar*"dır. Başkomutanlık Genel Karargah İstihbarat Şubesi'nde görevli Kıdemli Deniz Kurmay Yüzbaşı Rahmi tarafından Osmanlıca'ya çevrilmiş ve 1916'da yayımlanmıştır. Eser, özellikle Çanakkale Savaşları'nın İngiltere'de siyasetçilerin ve bazı askeri yetkililerin söylediklerinin aksine bir yönde geliştiği fikrini vurgulamaktadır. Çalışmada deniz seferinin ilk devresi ve deniz savaşı, Churhill'in izlediği yol ile ilgili eleştirel yaklaşımlar bulunmaktadır.

Dördüncü eser, Times Gazetesinde 12 Nisan 1917 tarihinde yayımlanan, Amiral John de Robeck ve Amiral Rosslyn Wemyss tarafından hazırlanan raporu konu alan "*Çanakkale'nin Tahliyesi*" adını taşımaktadır. Eser Osmanlıca'ya Başkomutanlık Genel Karargah İstihbarat Şubesi'nde görevli Deniz Kurmay Heyetinden Hüsameddin tarafından çevrilmiş ve 1917'de İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Eserde İngiliz ve Fransız birliklerinin Gelibolu yarımadasından tahliye edildiği sırasında yapılanlar anlatılmaktadır.

Beşinci eser ise, General Charles Monro tarafından hazırlanan ve Çanakkale'nin tahliyesi ile ilgili alınan kararlar ve hazırlıklar ile ilgili bilgileri içeren bir rapordur. Eser Osmanlıca'ya Başkomutanlık Genel Karargah İstihbarat Şubesi'nde görevli Deniz Kurmay Heyetinden Hüsameddin tarafından çevrilmiş ve 1917'de İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

Yukarıdaki beş eserin bir araya getirilmesi ile oluşturulan Çanakkale: Ümitler, Yanlıklar, Gerçekler adlı eserin girişinde, konunun daha iyi anlaşılması için Çanakkale savaşlarının kısa bir özetine yer verilmiştir. Bu beş eserin değerlendirilmesini içeren bir sonuca da kitapta yer verilseydi daha faydalı olurdu. Yazar, bunu birkaç dipnotla yapmaya çalışmış, fakat bu yeterli olmamıştır. Kitapta, yayıma hazırlayan tarafından mezin içindeki ilgili yerlere fotoğraflar yerleştirilmiştir. Bu fotoğraflar, savaşı tüm çıplaklığıyla göz önüne koymasına bakımından önemlidir. Ayrıca yayıma hazırlayan tarafından konunun anlaşılmasına yardımcı olması için kimi yerlerde dipnotlar kullanılarak açıklamalar yapılmıştır. Kitapta bir kroki ve bir haritaya yer verilmiştir. Ancak bunlar, küçük boyutlu verilmiştir. Bu yüzden, yazı ve rakamları okunaklı değildir. Çanakkale deniz ve kara savaşlarının daha iyi anlaşılması için kitapta daha çok kroki ve haritaya yer verilmesi gerekirdi.

Kitapta, Osmanlıca'dan günümüz Türkçesine aktarılan beş eser sadeleştirilerek verilmiştir. Bu yüzden, kitabın dili akıcı ve anlaşılırdır. Çevrilen eserler, konuları bakımından birbirini tamamlar niteliktedir. İlk üç kitap Çanakkale hareketinin kara ve deniz savaşlarına yer verirken, son iki kitap ise mütefinklerin Çanakkale'yi tahliyesini anlatmaktadır. Bu kitaplardan hepsi 1916-17 yıllarında Türkçe'ye çevrilmiştir. O dönemin şartları göz önüne alınrsa Osmanlıca'ya

çevrilen bu eserlerin orijinallerine de bakmak faydalı olabildi. Bu eserlerden başka Çanakkale savaşlarıyla ilgili Osmanlıca eserler mevcuttur ve günümüz Türkçe'sine aktarılmayı beklemektedir. Bu kitabın yazarı gibi araştırmacıların bu konulara eğilerek çalışmaları yapması, Çanakkale savaşlarının tüm yönleriyle ortaya konması bakımından çok önemlidir.

## HARP MECMUASI

Aziz KILINÇ\*

Yayına Hazırlayanlar: Dr. Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır

Yayımlayan: Kaynak Kitaplığı, İstanbul, 2004, 360s.

Türk tarihinin yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen en önemli olaylarından biri, I. Dünya Savaşı'dır. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin sonunu getirdiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasına da zemin oluşturmuştur. Zira, Çanakkale Muharebeleri'nde askeriyle komutanıyla Türk askerinin gösterdiği büyük kahramanlık ve fedakârlık, Kurtuluş Savaşı için bir ön mertale niteliği taşır. O sebepledir ki Çanakkale Savaşı, Yeni Türkiye'nin ön sözü olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı ve bu savaşın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Muharebeleri Türk tarihi bakımından son derece önemlidir.

I. Dünya Savaşı ile ilgili yapılacak araştırmalar için vazgeçilmez kaynaklar hiç şüphesiz arşiv belgeleridir. Bununla birlikte "tarihin müsveddesi" olarak kabul edilen basında bu konuda ihmal edilmemesi gerekir. Çünkü gazete ve dergi sayfaları bize o devrin çehresini aksettirir.

I. Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) yayın hayatında olan bir çok süreli yayın vardır. Ancak bunlar içinde hem görsel açıdan, hem de içeriğiyle en fazla dikkat çeken periyodun Harp Mecmuası olduğu söylenebilir. Çünkü bu mecmuada I. Dünya Savaşı'nın askerî, siyasi, sosyal, edebî kısaca çok yönlü aktislerini bulmak mümkündür.

İşte I. Dünya Savaşı ile ilgili böylesine önemli bir kaynak, doksan yıldır kütüphanelerimizin tozlu raflarından indirilerek gün ışığına çıkarılmayı bekliyordu. Nihayet bunun gerçekleştiğini gördük. Çünkü söz konusu mecmua araştırmacı Dr. Ali Fuat Bilkan ve Ömer Çakır tarafından yayına hazırlanarak Kaynak Kitaplığı'ndan yayımlandı.

Araştırmacılar kitabın başında "Harp Mecmuası Hakkında" başlığı ile bir tanıtım ve değerlendirme yapmışlardır. Burada verilen bilgiye göre Harp Mecmuası zamanın Harbiye Nezâreti'nin desteğiyle Kasım 1915'te yayın hayatına başlamış; yayımını "Haziran 1918'e kadar sürdürmüştür. Bu süre içinde 27 sayı çıkmıştır.

\* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Türkiye'nin belli başlı kütüphanelerinde de 27 sayının kayıtlı olduğu belirtimktedir.

Önceleri ayda iki kez yayımlanan derginin ilerleyen sayılarının çıkışında aksaklıklar olmuş; bazı sayılar gecikmeli bazıları da ikisi bir arada yayımlanmıştır. Özellikle 1.Dünya Savaşı'nın sonuna doğru yaşanan ekonomik sıkıntıdan büyük olasılıkla dergi de etkilenmiştir. Derginin son sayılarından bazılarının önekiyle göre daha kalitesiz bir kağıda basılmış olması da bu ihtimali destekleyen göstergelerdendir. Bununla beraber mecmuanın çoğu sayılarında devrin diğer mecmualarına göre çok kaliteli (1.hamur) kağıt kullanılmıştır. Hazırlanan eserde, derginin adına lâyük biçimde dizgi, baskı ve kağıt kalitesi açısından aynı özenin gösterildiği görülmektedir.

Harp Mecmuası, dönemin şartları dikkate alındığında, kaliteli baskısının yanında görsel açıdan da dikkat çekici bir dergidir. Araştırmacılar derginin bu özelliği ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Görsel yönü ön planda olan Harp Mecmuası fotoğraf açısından oldukça zengindir. Kapak fotoğrafından başka mecmuanın hemen her sayfasında bir veya birkaç fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğrafların çoğu değişik cephelere ait olup her biri bir film şeridi gibi cephelerin manzarasını okuyucunun gözü önüne getirmektedir. Bunlar arasında bazı komutanların, müfettiş veya arkadaşları ile büyük kahramanlıklar gösteren askerlerin, “yaşayan ölümler”, veya “müharek şehitlerimiz” başlığı altında şehit subaylardan bazılarının düşmandan alınan harp ganimetleri ile esir asker ve subayların fotoğrafları bulunmaktadır. Kimi sayılarda Alman subaylardan bazılarının resmine de yer verilmiştir.

Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in biri ikinci diğeri dördüncü sayıda (kapak fotoğrafı) iki adet resmi yayımlanmıştır. Vinci kırıldığı için 215 kıyvalık (275 kg) mermiyi sırtında taşıyan Seyyid Onbaşı'nın fotoğrafı mecmuanın ikinci sayısının kapagını süslemektedir.” (s. 8)

Araştırmacılar ayrıca derginin görselliğinin önemine bir soru üzerine şöyle dikkat çekmişlerdir: “Anadolu'da hemen her aileden seferberliğe katılmış ve fakat evine dönememiş bir yiğit vardır. Bugün bu yiğitlerin torunları onların belki de sadece adlarını duymuştur. İşte Harp Mecmuası'nda bunlardan birinin resmine rastlamak mümkündür. Öyle ki bazı yiğitlerin yapıkları kahramanlık anlatılmış ve yanında fotoğrafı da verilmiştir. Hatta bunlardan kimisinin il, ilçe, köy veya hangi mahalleden ve sülâleden olduğu belirtilerek âdeta adresleri verilmiştir. Dolayısıyla bu mecmuada herhangi birimizin büyük dedesinin resmini tespit etmesi ihtimal dahilindedir. Diğer yandan mecmuadaki fotoğrafların Osmanlı'da fotoğrafçılığın tarihi gelişimi açısından da ilgililerin dikkatini çekeceği inandırıcıdır.”

Eserin sonuna eklenen isimler dizini araştırmacıların belirttiği bu konuda, okura oldukça büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Çünkü hazırlanan eserde geçen özel isimleri söz konu dizinden rahatlıkla bulmak mümkündür.

Öte yandan, fotoğraf ve tablolarla zenginleştirilen ve değişik konuları ele alan manzum ve mensur yazıları içeren derginin büyük kısmı, harp edebiyatı ile ilgili yazı ve şiirlerden oluşmuştur.

Derginin yayımlanış amacı, Harbiye Nezaretii'nin başlattığı “harp edebiyatı” kampanyası çerçevesinde sair ve yazarların cephe savaşan askerlerimizin kahramanlık ve fedakârlıklarını anlatan edebî eserlere yer vermek ve edebiyatçılarımızı, bu alanda eserler vermeye teşvik etmektir. Ziya Gökalp bu dergideki bir şiirinde şairlere şöyle bir çağrıda bulunur:

O, orada senin için kanını  
Seve seve döker iken ey şair  
Sen ne için ona birkaç anını  
Vakfederek yazmıyorsun bir şiir

Harp Mecmuası'nda yer verilecek eserlerle askerlerimizin cephelerde kanlarıyla yazdıkları destanların halka, tarihe ve gelecek nesillere nakledilmesi hedeflenmiştir. Derginin ilk sayısındaki “Niçin Çıkıyor” başlıklı yazıda bu hedef şöyle açıklanmaktadır:

“İşte Harp Mecmuası, varlığımızda bu mühim inkişâbı yapın, en büyük ve en kuvvetli düşmanlar karşısında neslinin ve dininin ananesine uygun bir kahramanlık ve fedakârlıkla cenkleşen muazzam ordumuzun alın destanını yazılar ve resimlerle ebedileştirmek, onu bütün dünyanın gözleri önüne yaymak için çıkıyor. Sevgiilerini kurban verip yitirekleri sızlarken vatanın istikbâlini, o darıma genç ve dinc ümidi ruhlarında sevip oksayan analar, babalar, kadınlar, kardeşler, kızlar, oğullar bu sayfalarda muazzam bir aile olan büyük ordunun şanlı mekâbelerinde (menkıbe) ve levhalarında fertlerin şanını da sezerek övünecekler...”(s. 9)

Harp Mecmuası'nda bu amaca uygun olarak Gökalp'in dışında Abdülhak Hamit, Agaoglu Ahmet, Ahmet Refik, Süleyman Nazif, Falih Rıfkı, Mithat Cemal, Mehmet Emin ve Cenab Şehabettin gibi, dönemin tanınmış şair ve yazarlarının çalışmalarını yayımlanmış olup bu yazılar hem cepheyi hem de cephe gerisini gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Nesre göre ikinci planda kalan şiirlerin en dikkat çekicisi, dönemin padişahı Sultan Resat'ın “Çanakkale Gazeli” adıyla bilinen meşhur gazelidir. Bu şiirin ve

dergideki diğeri edebî eserlerin genel amacı, savaş sırasında halkı coşturmak ve moralini sürekli yüksek tutmak olduğundan, coşkulu bir üslûpla yazılmış olmalarıdır.

Bir anlamda propaganda aracı olarak da kullanılan ve I. Dünya Savaşı'na dair önemli bir kaynak olan Harp Mecmuası'ndaki dergideki yazı, şiir ve fotoğraflar, bugüne kadar Türk okuruna uzak kalmıştır. Bu önemli kaynağı günümüz okurlarına günümüz harfleriyle ve sadeleştirmiş olarak sunan Bilkan ve Çakır, dergiyi olduğu gibi aktarmak yerine önemli buldukları ve derginin genel karakterini yansıtan edebî eser ve bu eserlerin içeriğine uyan fotoğrafları seçme yoluna gitmişlerdir. Eserde böyle bir tercihin gerekçesi şöyle izah edilmektedir:

“Mecmuayı yayıma hazırlarken tıpkıbasım şeklinde değil, hem fotoğraf hem de nesir ve şiirlerden “seçme” yolunu tercih ettik. Bu çerçevede daha ziyade mecmuanın genel karakterini aksettiren ürünler alındı. Teknik konuları içeren yazılar (örneğin harp silâh ve araçları hakkında bilgi), reklam ve duyurulara yer verilmedi. Fotoğraflar özellikle manzum ve mensur eserleri tamamlayanlardan seçildi ve yeniden düzenlendi. Bununla beraber cephelerden genel manzaraları aksettirenlere de ağırlık verildi. Bu suretle mecmuanın ana özelliği olan, görsel yönünün ön plânda olması muhafaza edilmiş oldu.” (s. 11)

A4 ebadında kaliteli bir baskıya ve tasarıma dizayna sahip 360 sayfalık bu hacimli eser, derginin orijinaline yakın bir görünüm içerisindedir. Eserde, asıl olan edebî metinleri orijinalinden okumak olduğu için, dergideki yazıların aslına sadık kalmış; anlaşılacağı düşünülen bazı kelimelerin günümüzdeki kullanımları kelimenin yanında parantez içerisinde verilmiş ve gerekli görülen yerlerde dipnotlarla açıklamalar yapılmıştır. Böylece günümüz okurunun metinleri anlamakta karşılaşabileceği güçlükler önlenmeye çalışılmıştır.

Eseri yayına hazırlayan araştırmacılar amaçlarını; I. Dünya Savaşı'nda bize hür bir ülke bırakmak için savaşan başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk asker ve komutanlarının bir kez daha hatırlanmasını sağlamak, o dönem insanının savaş karşısındaki duygu ve düşüncelerini günümüz insanına aktarmak ve yurt sevgisini, bayrak aşkını ve Türkiye sevdasını genç nesillere tattırarak, tarih bilincini uyandırmak şeklinde açıklamışlardır.(s. 11)

Diğeri yandan Harp Mecmuası bugün, I. Dünya Savaşı ile ilgili edebî eser ortaya koyacak, şiir, hikâye ve roman yazacak edebiyatçıların ilham alacağı, kaynak olarak yararlanacağı çok önemli bir hazinedir.

Bu çerçevede Harp Mecmuası'ndaki birçok metin günümüz sanatçıları tarafından metinlerarasılık bağlamında yeniden üretilmeyi beklemektedir. Dergiyi yayıma hazırlayanlar dolayısıyla bu yönde de önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.

Araştırmacılar, bu eseri hazırlarken, “teknik konuları içeren yazılara, reklâm ve duyurulara” yer vermediklerini ifade etmektedirler. Ancak, farklı alanlarda araştırmacıların da yararlanabileceği düşünülerek bu bölümlere de yer verilmesinin daha uygun olacağı kanısını taşımaktayım.

Araştırmacıların bu değerli ve önemli çalışmalarıyla, Çanakkale Savaşlarıyla ilgili dev bir eseri günümüz kuşaklarına sundukları söylenebilir.

## YAZARLAR İÇİN GEREKLİ BİLGİLER

1. Çanakkale Savaşları genel tarihi yanı sıra, Çanakkale'nin zengin kültür ve tarihiyle ilgili çalışmalar yayımlanabilir. Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Yayımlanması istenen makaleler üç kopya halinde aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (ÇATÜY)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi

Çanakkale

17100

Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazarlar tarafından ortaya konulan görüşler sadece yazarların görüşlerini yansıtır. Makaleler yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, bütün yayın hakları ÇATÜY'ye geçer.

2. Makaleler kağıdın bir yüzüne çift aralıkla yazılmalıdır. Başlıklar ve alt başlıklar kısa olmalıdır. Kaynaklar ayrı sayfada yazılmalıdır. Makalenin ilk sayfasında şu bilgiler olmalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar); (iii) yazarların bağlı oldukları kuruluşlar; (iv) En çok 300 kelimelik Türkçe özet; (v) en çok 1000 kelimelik İngilizce özet. Ayrı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları belirtilmelidir. Türkçe metinlerde imla, Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı (Ankara, 2000)'sına uymalıdır.

3. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalı, büyük rakamların haneleri virgülle ayrılmalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.

4. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, yapılmalıdır. Dipnotlarda yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları yazılmalıdır. Kaynakçada değeri ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.

5. Yayına kabul edilen makaleler "Word" programı ile yazılmış bilgisayar dosyasında, disket ile veya elektronik posta yoluyla gönderilmelidir.

## ABONE İŞLEMLERİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı yılda bir kez yayımlanır. 2003 yılı için abonelik ücreti 15.000.000 TL'dir. Abonelik işlemleri için aşağıdaki adrese başvurulmalıdır:

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi 17100 Çanakkale

Telefon- Fax- e-mail: 0286 212 05 78 ---- acasam@comu.edu.tr

## NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Works on the Gallipoli Campaign and certain aspects of the history and culture of Çanakkale city are welcome. Articles either in English or Turkish are accepted. The views expressed by contributors are not necessarily conform to the editorial policy. Articles submitted for publication should be sent in three copies to

The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi

17100 Çanakkale

Submitted articles should be unpublished work and not submitted for publication elsewhere. Acceptance of an article for publication automatically transfers copyright of the article to The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies.

2. Manuscripts should be typed double spaced on either side of the paper. Titles and subtitles should be short. References should be listed on a separate page. The first page should include (i) the title of the manuscript ; (ii) the name of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s). Each manuscript should have an abstract of not more than 300 words. The name, address, e-mail address and telephone and fax numbers of the author(s) should be indicated on a separate page.

3. Tables and figures should be numbered consecutively and titled. Decimals should be separated by a full stop. Digits should not be separated by commas. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in the parentheses at the right margin.

4. All references should be cited in footnotes by giving the last name of the author, year of publication, followed by, if necessary, reference to pages. Some examples are: The page numbers for articles in periodicals and edited books must be indicated .

5. Articles accepted for publication should be sent on floppy disks or through e-mail in a "Word" file.

### SUBSCRIPTIONS

The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies is published yearly. The subscription price for 2003 is 10 US \$

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi 17100 Çanakkale

Telephone- Fax- e-mail: 0286 212 05 78 --- acasam@comu.edu.tr

